

METSZETEK

Társadalomtudományi folyóirat

a Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézetének online társadalomtudományi folyóirata

2012/4. szám - 2013/1. szám

Folyóirat

- Közelkép
- Kezdőkör
- Nyitott szemmel

Szerzőink

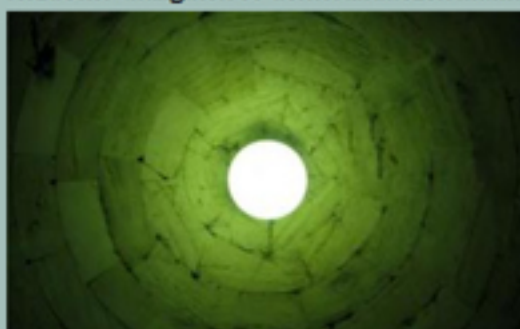
- Ábrahám Katalin
- Alabán Péter
- Borza Bianka
- Béres Csaba
- Béres Rita
- Csoba Judit
- Csurgó Bernadett
- Czibere Ibolya
- Erdős Judit
- Fényes Hajnalka
- Fónai Mihály
- Hegedűs István
- Kiss Anita
- Krémer Balázs
- Márton Sándor
- Nagy Péter
- Nagyné Varga Ilona
- Paczári Viktória
- Rácz Andrea
- Rácz Katalin
- Szabó Fanni
- Szabó Szilárd
- Tóth Ibolya
- Valuch Tibor
- Zaccaria Márton Leó

Közelkép (tanulmányok)

- **Béres Csaba:** Kiút a gazdaságilag fejletlen és depressziós térségek válságából ...
- **Csoba Judit – Ábrahám Katalin – Nagyné Varga Ilona:** Képzés és foglalkoztatás ...
- **Zaccaria Márton Leó:** Veszély a munkaerőpiacon – néhány gondolat a foglalkozási szegregációról
- **Czibere Ibolya:** Women in urban poverty in Hungary. Maids and working women in the labour market before 1945
- **Csurgó Bernadett – Rácz Andrea:** A többség képernyőjén keresztül ...
- **Márton Sándor:** Egyetemi hallgatók munkaérték preferenciái

Kezdőkör (hallgatók és doktoranduszok munkái)

- **Borza Bianka:** A felsőoktatás és a munka közötti átmenet
- **Kiss Anita:** Ifjúsági civil szervezetek itthon és a határon túl
- **Paczári Viktória:** Az előítéletesség értelmezése a debreceni egyetemisták körében
- **Tóth Ibolya:** Küzdelem a gyermekszegénység ellen. Családi napközök Debrecenben

Közelkép-HURO-Társadalmi viszonyok, fiatalok...*

Magyarország-Románia
Határon Átnyúló Együttműködési
Program 2007-2013
Programul De Cooperare
Transfrontalieră
Ungaria-România 2007-2013

- **Rácz Katalin – Szabó Szilárd:** Társadalmi-gazdasági folyamatok a Derecskei járás területén
- **Krémer Balázs – Szabó Fanni:** A Derecskei járás fiataljainak helyzete a foglalkoztatás és munkalehetőségek tükrében
- **Fényes Hajnalka:** Alacsonyán iskolázott fiatalok a munkaerőpiacon a Derecskei járásban
- **Erdős Judit – Valuch Tibor:** A munkaadói (és munkavállalói) magatartás sajátosságai...
- **Béres Rita:** A munkanélküliség lélektani háttere – az újrakezdés esélye vagy a megrekedés veszélye?

Nyitott szemmel (recenziók)

- **Fónai Mihály:** Egy "integrált" kötet a társadalmi integrációról
- **Alabán Péter:** Újra a cigánykérdésről – Diskurzusok elemzése és a valóság
- **Hegedűs István:** „Gezeget garba, lábogat a bad alá!”
- **Nagy Péter:** Munkajog és biztosítás a patriarchális viszonyoktól az államosítás kezdetéig

A METSZETEK a Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézetének online társadalomtudományi folyóirata.

Lektorált folyóirat.

Székhely:
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Megjelenik:
évente négyszer

Szerkesztőbizottság:
Balogh László Levente, Czibere Ibolya,
Csoba Judit, Fényes Hajnalka,
Sipos Flórián, Valuch Tibor

Olvasószerkesztő:
Szekeres Melinda

ISSN:
2063-6415

E-mail:
metszetek@arts.uni-deb.hu

Felelős kiadó:
a DE BTK PSZI igazgatója

Tartalomjegyzék

Közelkép (tanulmányok)

Béres Csaba: Kiút a gazdaságilag fejletlen és depressziós térségek válságából egy befogadó, lokális, zöldgazdaság építésével	1
Csoba Judit – Ábrahám Katalin – Nagyné Varga Ilona: Képzés és foglalkoztatás. Információ- és tudásáramlás a képzőintézmények és a foglalkoztatók között.....	31
Zaccaria Márton Leó: Veszély a munkaerőpiacon – néhány gondolat a foglalkozási szegregációról.....	49
Czibere Ibolya: Women in urban poverty in Hungary. Maids and working women in the labour market before 1945.....	64
Csurgó Bernadett – Rác Andrea: A többség képernyőjén keresztül ... A romák társadalmi helyzetével és médiában való megjelenésével kapcsolatos lakossági vélemények.....	74
Márton Sándor: Egyetemi hallgatók munkaérték preferenciái	93

Közelkép – HURO - Társadalmi viszonyok, fiatalok, foglalkoztatás

Rác Katalin – Szabó Szilárd: Társadalmi-gazdasági folyamatok a Derecskei járás területén	105
Krémer Balázs – Szabó Fanni: A Derecskei járás fiataljainak helyzete a foglalkoztatás és munkalehetőségek tükrében	131
Fényes Hajnalka: Alacsonyan iskolázott fiatalok a munkaerőpiacon a Derecskei járásban ...	144
Erdős Judit – Valuch Tibor: A munkaadói (és munkavállalói) magatartás sajátosságai napjainkban egy határ menti rurális térségben	162
Béres Rita: A munkanélküliség lélektani háttere – az újrakezdés esélye vagy a megrekedés veszélye?.....	181

Kezdőkör (hallgatók és doktoranduszok munkái)

Borza Bianka: A felsőoktatás és a munka közötti átmenet	203
Kiss Anita: Ifjúsági civil szervezetek itthon és a határon túl	216
Paczári Viktória: Az előítéletesség értelmezése a debreceni egyetemisták körében.....	232
Tóth Ibolya: Küzdelem a gyermekszegénység ellen. Családi napközik Debrecenben	244

Nyitott szemmel (recenziók)

Fónai Mihály: Egy "integrált" kötet a társadalmi integrációról.....	256
Alabán Péter: Újra a cigánykérdésről – Diskurzusok elemzése és a valóság.....	265
Hegedűs István: „Gezeget garba, lábogat a bad alá!”	275
Nagy Péter: Munkajog és biztosítás a patriarchális viszonyoktól az államosítás kezdetéig ...	279

Béres Csaba

Kiút a gazdaságilag fejletlen és depressziós térségek válságából egy befogadó, lokális, zöldgazdaság építésével

A globalizáció mindent átható folyamata következtében bármilyen nagy vagy kis területi egységre koncentráló fejlesztési projekt esetében egyaránt figyelembe kell venni a nemzetközi és a hazai társadalmi-gazdasági folyamatokat, mert ezek meghatározóak mind a lehetőségek, mind ezek kiaknázásának hogyanját illetően.

Különösen áll ez a válság által leginkább kedvezőtlenül érintett gazdaságilag fejletlen, vagy a gazdasági szerkezetváltás következtében leépülő, korábban a nehézipar bázisának számító területekre. E tanulmányban ezeket összefoglalóan hátrányos helyzetű térségeknek nevezzük. A rendszerváltás után erősödő területi egyenlőtlenségek kezelése céljából a területfejlesztési politika különféle kedvezményeket próbált nyújtani e leszakadó térségeknek, ezért törvényekben határozták meg azt, hogy mely térségek kerülhetnek be a kedvezményezetttek körébe. Az 1996. évi XXI. sz. törvény társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségeket, tartós munkanélküliséggel sújtott térségeket, az ipari szerkezet átalakítása miatt érintett térségeket, valamint mezőgazdasági és vidékfejlesztési térségeket különböztetett meg. A 24/2001. (IV.20.) Országgyűlési határozat szerint a következők tartoztak a kedvezményezetttek körébe: társadalmi-gazdasági szempontból elmaradt térségek, az ipari szerkezetátalakítás térségei, mezőgazdasági és vidékfejlesztési térségek. (VÁTI) Az elmúlt években a fogalmi megnevezés érdemben nem változott, legfeljebb a kezdeményezetttek összetétele.

A rendszerváltás óta számtalan fejlesztési koncepció született az ipari fejlődés által nem érintett, vagy a nehézipar leépülése miatt rozsdaovezetté vált, depressziós térségek életre keltésére. Vegyük például az elmúlt években hazánkban is rendkívül népszerű, Uniós forrásokból működtetett *Leader* elnevezésű vidékfejlesztési programot. A *Leader* projektek százai valósultak meg, miközben más pályázati forrásokból is számtalan fejlesztési program indult el, mégis, a regionális egyenlőtlenségek nem hogy csökkennének, hanem inkább növekedni látszanak. Vörösmarty után szabadon: ment-e a vidékfejlesztési programokkal a világ előbbre? Ment, de csak annyiban, hogy a kevésbé hátrányos helyzetű térségek jobban növekedtek, e fejlesztési források nélkül a versenyképtelen térségek leszakadása valószínűleg még nagyobb lenne. A kistérségek között erősödő differenciálódás figyelhető meg, divergáló növekedési pályákkal. A fejlesztési projektek jótékony hatása elsősorban a viszonylagosan erős versenyképességgel rendelkező, zömében a megyeszékhelyek vonzáskörzetéhez tartozó kistérségekben nyilvánul meg, amelyek a nagyvárosok, megyeszékhelyek innovációs motorjára rá tudtak kapcsolódni. Ezzel szemben a többi, falusi jellegű kistérségek amúgy is gyenge versenyképessége romlott, leszakadásuk erősödött. (Lukovics M. 2008.)

Nyilvánvaló, hogy a globális válság olyan elemi erővel érinti különösen a fejletleneket, a védteleneket, a tartalékokkal nem rendelkezőket, amelyek hatását az egyébként innovatív

fejlesztési projektek egyszerűen képtelenek ellensúlyozni. Itt méretbeli és hatékonysági problémák egyaránt jelentkeznek. Méretbeli kérdések annyiban, hogy a rendelkezésre álló fejlesztési források elégtelenek voltak arra, hogy olyan fejlődési folyamatokat generáljanak a helyi gazdaságban és lokális közösségekben, amelyek a hátrányos helyzetű csoportok nagyobb hányadának életviszonyait kedvező irányban tudták volna megváltoztatni. Hatékonysági kérdések is felvetődtek, mert a projektek sokszor kísérleti jellegűek voltak, nem épültek egymásra, irányuk, célkitűzésük sokszor úgy változott, ahogy az aktuális pályázati kiírások megfogalmazták prioritásaikat. Kevés kistérség vagy település rendelkezik konszenzuson alapuló fejlesztési tervvel, és ahol van is ilyen, a célkitűzések és a megvalósult fejlődés összevetésén alapuló korrekciók rendszerint elmaradnak. Ilyen, a valósággal folyamatos párbeszédben levő fejlesztési tervek hiánya azt eredményezi, hogy az önkormányzatok, a civil szervezetek nem a közép- vagy hosszabb távú fejlesztési céljaikhoz keresnek forrásokat a pályázatok révén, hanem az aktuális pályázati kiírások alapján módosítgatják fejlesztési elképzeléseiket. A pályázati kiírások viszont a központi irányító hatóságok által foglalkoztatott szakértők által fontosnak ítélt célokat fogalmazzák meg. Így a pályázati rendszerben finanszírozott vidékfejlesztés tipikusan felülről vezérelt, és nem eléggé hatékonyan mozdítja elő a hátrányos helyzetű térségek társadalmi-gazdasági és környezeti szempontból egyaránt fenntartható fejlődését.

Ma a leszakadó térségekben élő emberek többsége reményvesztett, mert vagy elemi létfenntartási gondokkal küzd, vagy retteg az elszegényedéstől, a jövőtől. Az itt élők apátiájának, látszólagos közéleti passzivitásának alapja a fájdalmas kiábrándultság a politikai elitből, amely rosszul kezeli a válságot és nem rendelkezik világos elképzelésekkel arról, hogy miképpen oldható meg a többszörös, pénzügyi, gazdasági, környezeti, szociális válságból való kilábolás.

Minél inkább hátrányos társadalmi helyzetben van valaki, annál kevésbé tudja magát kivonni a globális, többszörös válság hatása alól, amelyek áttételekkel ugyan, de hozzánk is begyűrűznek. Az emberi történelem eddigi legátfogóbb, a gazdasági és a társadalmi élet valamennyi szférájára kiterjedő válság negatív hatásai halmozódhatnak azok esetében, akik hátrányos helyzetű térségekben és településeken élnek. Vegyük csak a klímaváltozást. Az egyre gyakoribbá váló extrém időjárási jelenségekkel szemben – árvíz, szélvihar, aszály, tartós rendkívüli meleg – a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok tagjai, az alacsony jövedelműek, a hosszabb ideje munka nélkül levők, az idősek, a betegek védtelenebbek, eszköztelenebbek.

Az energiaválságból, a fosszilis energiahordozók áremelkedéséből eredően bővül az energiaszegénységben élők köre, egyre nagyobb gondot jelent már a közepes jövedelmű háztartásoknak is a fűtési- és közműszámlák fedezése, növekszik a hátralékosok száma. Adósságcsapdában vergődnek a családok tízezrei, az önkormányzatok százai.

A válság rossz kezelése, a kiszámíthatatlan gazdasági viszonyok miatt romlott a vállalkozások helyzete, nehezen és csak kitermelhetetlenül magas kamatokkal lehet hitelekhez jutni. E drága hitelek költségeit a hátrányos helyzetű térségekben működő vállalkozások az elégtelen fizetőképes kereslet, a rossz piaci helyzet miatt nem tudják kitermelni, így érdemben nem

tudnak hozzájárulni térségükben a foglalkoztatás bővítéséhez. Ha a szervezet egésze beteg, a sejtfolymatok sem működnek megfelelően. A leszakadó kistérségek válságkezeléséhez elengedhetetlen ismernünk magának a globális válságnak a természetét, hazai megnyilvánulását, és ezek fényében felvázolni egy fejlesztési koncepciót.

A globális válság, és ami mögötte van

Többszörös válság (pénzügyi, gazdasági, politikai, energia, élelmiszer, környezeti, klíma, szociális, stb.) van a világban, amely nagyobb értékben sújtja a hátrányos helyzetűeket, a szegényeket, köztük a nőket és a gyermekeket. (Renner, M. 2012.)

A többszörös és elhúzódó válság oka az, hogy a gazdaságilag fejlett országokban az elmúlt évtizedekben követett növekedési stratégia miatt súlyos szerkezeti torzulások következtek be a gazdaságban és a társadalomban. Olyan terhelés és károkozás ment végbe a természeti környezetünkben, olyan fenntarthatatlan tendenciák jelentek meg, amelyek már rövidebb távon is katasztrófális következményekkel, hatalmas gazdasági és társadalmi veszteségekkel járnak.

A világ gazdasága és társadalma fenntarthatatlan pályán halad gazdasági, környezeti, és társadalmi szempontból egyaránt, válságról-válságra bukácsolunk.

Az elmúlt három évtizedben a gazdaságban végbement súlyos szerkezeti torzulások közé kell sorolnunk a következőket: a spekulatív gazdaság térnyerése a reálgazdaság előtt, a mesterséges elavulás beépítése a termékciklusba, a vállalati stratégiában a rövid távú profitmaximalizálás előtérbe kerülése akár a biztonság rovására is, a természeti erőforrásokkal való pazarló bánásmód, stb. Erősödött a *predator* (ragadozó) gazdaság, egyre jobban érvényesül a „győztes mindent visz” elve.

A *shareholder* (részvényes) érdekekre hivatkozva szorítják háttérbe a *stakeholder*-ek (az érintettek) érdekeit, illetve mindkettőt, ha egy szűk csoport akaratáról van szó, amelynek gátlástalan érvényesítése miatt vált járványos méretűvé a rövid távú profitmaximalizálás, háttérbe szorítva a vállalkozások biztonságos működtetését, nem csupán gazdasági, hanem sokszor műszaki szempontból is. (Karbantartás kiszervezése, elmulasztása, amelyek katasztrófákhoz vezetnek.)

A pénzvillág 2008-as összeomlása csak az elsütő billentyűje volt egy többszörös, globális válság kirobbanásának. Valójában a gazdasági válságnak, és benne a magas munkanélküliségnek a gyökere, a végső oka az elmúlt három évtizedben a társadalmi egyenlőtlenség fokozatos növekedése, amely a globalizáció munkahelyeket csökkentő hatása mellett döntő szerepet játszott a társadalom nagy többségét kitevő lakosság fizetőképességének drasztikus leépülésében. Az aggregált kereslet csökkenése fokozott mértékben vezetett a belső piac beszűküléséhez, a kistermelők tönkremeneteléhez. Az elosztási viszonyok eltorzulása, a gazdasági növekedés hasznának a kisajátítása a lakosság felső néhány százaléka által, erősítette a gazdaság szerkezeti átalakulásának, valamint globalizációnak a munkahelycsökkentő hatását.

Az egyenlőtlenségek növekedését, azt, hogy a pénz azokhoz vándorol, akiknek a fogyasztása nem generál a belső piacon érdemi foglalkoztatás-bővülést, rendszerint azzal az ideológiával próbálják egyes elemzők mentegetni, hogy a nagyobb jövedelem több beruházást, nagyobb növekedést, több munkahelyet jelent, vagyis a növekedés haszna lecsepeg az alsóbb osztályok szintjére is. A gond csak az ezzel az ideológiával, hogy a valóságban a gazdaság nem így működik. Lehetséges, hogy a statisztika gazdasági növekedést jelez, miközben a foglalkoztatás stagnál. Valószínű, hogy a gazdasági mítoszok közé kell sorolnunk az a nézetet is, hogy a gazdasági növekedés minden esetben bővíti a foglalkoztatást.

A közgazdasági Nobel díjas Joseph Stiglitz által vezetett, a nemzetközi pénzügyi rendszer megreformálására létrehozott ENSZ bizottság megállapítása szerint a *globális gazdasági válság fő oka a főbb társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenség*, ezen belül a jövedelmi egyenlőtlenség növekedése országokon belül és kívül. (Vandemoortele, M, 2009.)

A gazdasági globalizáció is növelte a profitrátát, miközben a munkajövedelmeket lefelé nyomta. Az új évezredben a profitráta négy évtizedes csúcsot ért el, mialatt az átlag munkás reálbére stagnált vagy hanyatlott. A közepes jövedelmű keresők reálbére is egy helyben állt, miközben a leggazdagabbak jövedelme nőtt. Az egyenlőtlenség és a társadalmi polarizáció az országok széles körében erősödött.

A növekvő egyenlőtlenség következményei a társadalom minden alrendszerében, így a gazdaságban is jelentkeztek, miközben az egyenlőtlenség elmélyülése aláásta a társadalmi és politikai stabilitást is.

Számos vizsgálat bizonyította azt, hogy az *egyenlőtlenség károsan hat a növekedésre*. A jövedelmi egyenlőtlenség, különösen, ha magas szintet ér el, számos olyan következménnyel jár, ami alááshatja a növekedést. Vandemoortele a Nobel díjas J. Stiglitz nyomdokain haladva az alábbiakban foglalja össze az egyenlőtlenség növekedésének következményeit:

- Legyengíti a társadalmi szerződést, amely megalapozza a szociális kohéziót és a politikai stabilitást egy országban. A magas jövedelmi egyenlőtlenség magas bűnözési rátával, konfliktusokkal és alacsonyabb életkilátásokkal jár együtt.
- Állandósítja az elszámoltathatósággal kapcsolatos problémákat a kormányzati intézményekben.
- Csökkenti annak a valószínűséget, hogy a gazdasági és szociális politika képes olyan növekedést generálni, ami lehetővé teszi a hátrányos társadalmi helyzetű csoportok integrálását és emberi fejlődését.
- Elmélyíti a makro-ökonómiai instabilitást az által, hogy az alacsony jövedelmű háztartások kevésbé lesznek képesek alkalmazkodni a gazdasági megrázkódtatásokhoz.
- A gazdagabb csoportok képesek olyan mértékben befolyásolni a politikát, hogy tartósan biztosítani tudják gazdasági előnyeiket, pl. a regresszív adózás, vagy a közbeszerzések, a közpénzek olyan allokációja révén, amely érdekeiket inkább szolgálja, semmint az ország egészének jólétét.

Az elmúlt évtizedekben szerte a világon növekedtek a jövedelmi egyenlőtlenségek, sőt 30 év óta a legszélesebbre nőtt a jövedelmi rés az OECD tanulmánya szerint, főleg a munkaerő-piaci változások, a társadalom felső tíz százalékában bekövetkezett bérnövekedések, és nagymértékben a rossz kormányzati döntések következtében. Az OECD szerint az egyenlőtlenségek növekedésének súlyos következményei lesznek nem csak a társadalomban, hanem a gazdaságban is. (OECD 2011.)

Az elosztási viszonyok torzulásait mutatja, hogy a lakosság felső 1 százalékának aránytalan részesedése a mesterségesen felfuttatott gazdasági növekedésből a többi 99 százalék rovására történt. Az USA-ban pl. 1968 és 2012 között az átlagjövedelem lényegében stagnált, miközben a termelékenység jelentősen, a lakosság felső 1 százalékának jövedelme pedig meredeken emelkedett. (Ruccio, D. 2013. A.)

A gazdasági peremre szorulás és a pénzügyi sebezhetőség párosulva a jövedelmek stagnálásával hozzájárult a pénzügyi válság kitöréséhez. A marginalizálódás és a sebezhetőség jelentős mértékben megmaradt a gazdasági talpra állás idején is. (Ruccio, D. 2013. B.)

Joseph Stiglitz Nobel-díjas közgazdász a 2012-ben megjelent könyvében a társadalmi egyenlőtlenségek áráról ír. Napjaink megosztott társadalma a jövőnket veszélyezteti – ezt állítja könyve alcíme. Az egyenlőtlenség növekedése a gazdasági válság kitörésének egyik oka. Az utóbbi évtizedekben az egyenlőtlenség növekedett, és ezt számadatokkal is igazolja. Az amerikaiak leggazdagabb öt százaléka birtokolja a háztartások tulajdonában levő összes vagyon kétharmadát. A leggazdagabb 400 amerikai 1992 óta megduplázta az egy munkáóra jutó jövedelmét, miközben az átlagjövedelmek stagnáltak, vagy csökkentek. A válság folyamatosan sebzi meg a közép- és az alsóbb osztályokhoz tartozókat Stiglitz szerint. Az állam és annak intézményei, pl. a szövetségi bank nem a sérülékeny társadalmi csoportokat védi, hanem gyakorlatilag a felső osztályokat segíti azáltal, hogy folyamatosan alacsonyan tartja a kamatlábakat. Stiglitz szerint a pénzügyi világ emberei és a kormányzat láthatólag jól kiszolgálják egymást. A bankok mindig is kaptak rejtett támogatásokat a kormányoktól, de a válság kitörése után masszív pénzügyi segélyekhez jutottak. A bankárok jól kigondolták, hogyan kell megtervezni a nekik hasznot hozó pénzügyi rendszert. Zsákmányszerző, ragadozó módszerekkel élnek, manipulálják a piacot. Az elmúlt évtizedekben a piacokról feltételezték, hogy stabilan működnek, de a pénzügyi válság megmutatta, hogy nagyon is instabilak, aminek pusztító következményei vannak. Bár az utóbbi két évszázadban a piacok működése alapvetően hozzájárult a termelékenység növekedéséhez és az életviszonyok javulásához, azonban az utóbbi évtizedekben végment torzulások következtében a piacok erőteljesen koncentrálták a gazdaságot, gazdasági növekedés hasznát kevesek kezében összpontosították, miközben a növekedés környezeti terheit a társadalom egészére hártották. Az utóbbi években kialakult gazdasági rendszer az állampolgárok többsége szerint sikertelenül és kevésbé hatékonyan működik, ami aláássa a demokráciát is. A politikai rendszer a pénzügyi világ fogja, a piacgazdaságba és a demokráciába vetett hite az embereknek erodálódott. (Stiglitz J. 2012.)

Az utóbbi években megszorodtak a társadalmi egyenlőtlenség növekedésnek következményeit taglaló elemzések. Ezek végkövetkeztetése általában az, hogy a társadalom egy szűk csoportja, amely a spekulatív gazdaságból bőven profitált az elmúlt évtizedekben, és oroszlánrésze van a nyolc évtizede nem tapasztalt méretű válság kirobbantásában, a válság terheit a társadalom vállára igyekszik rakni. Ahhoz, hogy ezt sikeresen megtehessék, szükség volt a politikai elit egy részének aktív támogatására is.

Edward Fullbrook szerint egyre inkább összefonódik a gazdasági és politikai hatalom, létrehozva egy torz gazdasági és politikai rendszert, a *plutonómiát*, amely a lakosság egy százalékának a kezében összpontosítja a jövedelmek növekvő hányadát, kisajátítja a gazdasági növekedés hasznát, korlátozza a versenyt, veszélyezteti a demokrácia érvényesülését is. (Fullbrook, E. 2012)

Stiglitz mellett más gazdasági elemzők is úgy látják, hogy az új évezredben a bankok kaparintották meg a hatalmat a kormányzatok felett, ami lehetővé tette a pénzügyi szféra számára, hogy a hasznot privatizálják, veszteségeiket pedig társadalmasítsák. (Taleb, N. N. 2009.)

Erre a lehetőséget egyebek mellett a spekulatív gazdaság burjánzása teremtette meg. Hatalmas *derivatív* (származékos, újracsomagolt – és árazott – pénzügyi termék) piacok működtek – kicsi fedezet mellett. A pénz szerepe megváltozott, az értékközvetítés helyett a spekuláció került előtérbe, ami a buborékgazdaság burjánzásához vezetett. Warren Buffet ismert amerikai befektető elhíresült mondása szerint a *derivatívák* pénzügyi tömegpusztító fegyverek, veszélyeket hordoznak, amelyek jelenleg lappanganak, de potenciálisan halásosak lehetnek. (Buffet, W. 2002. 15. old.)

Ahogy az előzőekből is kiderült, a globális válság nem hagyta érintetlenül a politikai szférát sem. Ahogy az a 20. század harmincas éveiben, a nagy gazdasági válság idején is látható volt, a társadalmi elégedetlenséget meglovagolva előretörték a szélsőséges, a tőkeellenesség erősödésére építő nacionalista politikai erők. Ma hasonló jelenségek tapasztalhatók. Az emberek bankellenességét, a piacgazdaságból és a demokráciából való kiábrándulását lovagolják meg szavazatmaximalizálási szándékból a populista és nacionalista szólamokkal operáló politikai erők, egyre-másra kemény támadásokat indítanak a szociális piacgazdaság és a plurális demokrácia ellen, ami azt jelzi, hogy nem csak gazdasági, környezeti és szociális válság van a világban, hanem mélyreható politikai krízissel is kell számolnunk.

A globális válság gyakorlatilag az emberi lét valamennyi szférájára kiterjed. Fokozódik az élelmiszerválság, a gabonafélék, az alapvető élelmiszerek drágulása évek óta tartó tendencia az olajárrobbanás, valamint a nagy népességű fejlődő országok terebélyesedő középosztályának növekvő fogyasztása miatt, de ehhez hozzájárul a bio-üzemanyag termelés is, amikor azt az élelmiszertermeléssel szemben részesítik előnyben számos fejlődő országban.

Az energiaválság (a fosszilis energiahordozók tartósan magas ára, mint önköltségnövelő tényező) akadályozza a válságból való kilábolást, hatalmas méretű energiaszegénységet

eredményez, az olajgazdaság haszonélvezői gátolják a megújuló energiaforrásokra, a zöld gazdaságra való áttérést.

A környezeti válság hatásaival minden nemzet kénytelen szembesülni (extrém időjárási jelenségek gyakoriságának növekedése, klímaváltozás, a biológiai diverzitás, az erdővel borított területek csökkenése, talajerózió, stb.)

A globális válság elhúzódása, a gazdaság talpra állásának erőtlensége, a munkanélküliség világszerte magas szinten való beállása, különösen a fiatalok munkanélküliségének soha nem látott mértékű emelkedése arról árulkodik, hogy a kormányzatok nem megfelelően kezelik a válsághoz vezető problémákat.

A válság rossz globális és hazai kezelése

A válság elhúzódásának oka, hogy a kormányok képtelenek hatékonyan fellépni azon strukturális változások érdekében, amelyek visszaszoríthatnák a fenti fenntarthatatlan folyamatokat.

Nem sikerült érdemben stabilizálni a pénzpiacokat, noha sok ország hatalmas költségvetési terheket vállalva magára öntötte a pénzt a bankszférába, miközben nem sikerült visszaszorítani a spekulatív gazdaságot a túlbujánzás előtti szintre. A válság rossz kezelését jelenti, hogy a nagymértékben megnövekedett államadósság és a költségvetési hiány visszaszorítása miatt jelentős mértékű megszorításokat voltak kénytelen életbe léptetni, amelyek ugyan nem tették egészségesebbé a pénzügyi rendszert, ugyanakkor jelentős mértékben visszafogták a növekedést, főleg amiatt, hogy a korlátozó intézkedések főleg a humánszférát érintették kedvezőtlenül. 2013 április 22.-én elmondott beszédében az Európai Bizottság elnöke, Jose Manuel Barroso is kénytelen volt elismerni, hogy bár szigorú költségvetési politikájukat alapvetően helyesnek tartja, a megszorításokon alapuló válságkezelés elérte a határait, és további politikai és társadalmi támogatásra nem számíthat. (Torello, A.- Robinson F. – Hannon P. 2013.)

Ugyancsak nem tudták a kormányzatok elérni a hitelpiacok megtisztítását a mérgezett pénzügyi termékektől, vagy csökkenteni az olajlobby állami forrásokból való támogatását, lehetővé tenni a zöld energia gyorsabb térnyerését, felgyorsítani a fenntartható, zöld gazdaság fejlődését, amely a válságból való kilábalás lehetőségét teremtette volna meg.

A fentiekén túlmenően hazánkban a válság elhúzódásának alapvető oka a gazdasági szerkezet torzulásai mellett a rossz gazdaságpolitika, a foglalkoztatottságot érdemben növelni, a szegénységet és kirekesztettséget csökkenteni nem tudó társadalompolitika. Csak felsorolásszerűen említjük a magyar gazdasági-társadalmi torzulásokat:

- Duális gazdaságszerkezet: tőkeerős, kiterjedt piaccal rendelkező nemzetközi nagyvállalatok egyfelől, tőkeszegény, beszűkült piaci lehetőségekkel rendelkező kis- és közepes vállalkozások másfelől.

- Az összeszerelő, nagy importhányaddal dolgozó, emellett konjunktúra érzékeny iparágak túlsúlya, amelyek nem túl széles hazai beszállítói körrel rendelkeznek, vagy egyenesen

„szigetszerűen” működnek, lényegében a hazai munkaerőt exportálják, így a magyar hozzáadott érték alacsony.

- Túlzott mértékű külpiaci orientáció, a gazdasági növekedés belső tényezőinek (belső piac) háttérbe szorulása, a lakosság fogyasztásának tartósan érvényesülő korlátozása.

- Magas szintű energiafüggőség, a fosszilis energiahordozók, a nukleáris fűtőelemek magas exporthányada, az energiahatékonysági (hőszigetelés pl.) és zöld energia beruházások nem kellő mértékű támogatása, az energiaszegénységben élők körének bővülése, közmű számla hátralékosok számának növekedése.

- A mezőgazdasági termelés, az állattenyésztés és a hazai élelmiszer-feldolgozás visszaesése, az öntözött területek tizedére csökkenése, a mezőgazdasági foglalkoztatás drámai zuhanása.

- A globalizációhoz való erőtlen alkalmazkodás, a külföldi tőkebehozatalra való túlzott hagyatkozás, ezek munkahelyteremtő gyakorlatának túlértékelése és támogatása, miközben a hazai kkv szektor agyonadóztatott és bürokráciával terhelt.

Magyarországon – figyelembe véve a 2006 óta napjainkig folyamatosan alkalmazott megszorításokat – a kormányzatok valójában strukturális reformokon csak az oktatási, szociális és egészségügyi rendszerekből való forráskivonást értik, amit hatékonyságjavításnak állítanak be. Valójában az átgondolatlan, az adott alrendszerekben dolgozók véleményének teljes figyelmen kívül hagyásával megvalósított átszervezések csak káoszt hoztak eddig, nem hogy javították volna ezen alrendszerek működésének hatékonyságát, hanem egyenesen rontották azt.

A strukturális reformokat alapvetően a gazdasági torzulások kiigazításával kell kezdeni, a fenntartható gazdasági növekedés megalapozásával kell folytatni, ezt követően, vagy ezekkel párhuzamosan kerülhet sor a humánszférával kapcsolatos alrendszerek fenntarthatóságát, működésének hatékonyságát szolgáló reformokra.

A fenntartható gazdasági növekedést azokban az ágazatokban lehet hatékonyan elindítani, amelyek nagyobb hazai hozzáadott értéket tudnak előállítani.

A hazai nagyobb hozzáadott értéket biztosító területek lehetnek: a mezőgazdaság, ezen belül kiemelten az organikus mezőgazdaság, az élelmiszer-feldolgozás, a vízgazdálkodás – öntözés, erdőgazdaság, belföldi turizmus, gyógy-turizmus, gyógyszer és gyógyhatású termékek gyártása, az energiahatékonysági és zöldenergia beruházások, az innovatív kis- és közepes vállalkozások megerősítése, munkahelyteremtő tevékenységük támogatása. Ezeken a területeken kell keresni a lokális gazdaság fejlesztésének a lehetőségeit is, amely a hátrányos helyzetű térségekben élők számára is megteremti a munkanélküliség, az adósságcsapda, a szegénység hármasszögéből való kitörés lehetőségét.

A válságból való kitörés a fenntartható, befogadó, zöldgazdaság építésével

A fenntartható, befogadó jellegű, zöldgazdaság építésének stratégiája alapvetően kidolgozott, számos nemzetközi dokumentum áll rendelkezésre, amelyek útmutatóul szolgálhatnak a hazai fejlesztési tervek számára is.

Ilyen stratégiának tekinthető az UNEP által 2009-ben közreadott *Globális Zöld Új Megállapodás*, amely a világgazdaság talpra állítását, a foglalkoztatás növelését egy új, zöldgazdaság létrehozása révén látja megvalósíthatónak. Ugyanakkor a világgazdaság helyreállítását összekapcsolta azon kihívások kezelésével, amelyek a klímaváltozásból, az energiabiztonság alacsony szintjéből, a tiszta ivóvízhez való hozzáférés korlátozottságából, az ökoszisztéma leromlásából, és legfőképp a globális szegénység növekedéséből erednek. A *Globális Zöld Új Megállapodás* hátróm alapvető célkitűzést fogalmazott meg:

- a világgazdaság újraélesztését, új foglalkoztatási lehetőségek megteremtését, a sebezhető társadalmi csoportok nagyobb mértékű védelmét,
- a szénalapú energiaforrásoktól való függés csökkentését, az ökoszisztéma leromlásának megakadályozását, valamint a vízhiány felszámolását,
- a *Millenniumi Fejlesztési Célok* elérését célzó programok működésének kiterjesztését azért, hogy 2015-re véget lehessen vetni világszerte az extrém szegénységnek.

Ezen alapvető célok elérésének öt kritikus területét jelölte meg a program:

- régi és új épületek energiahatékonyságának növelése,
- a megújuló energia (szél-, a nap-, geotermikus energia, biomassza) hasznosításával kapcsolatos technológiák fejlesztése,
- a fenntartható közlekedés megteremtésével kapcsolatos technológiák fejlődésének előmozdítása, pl. a hibrid- és elektromos járművek elterjedésének ösztönzése, a nagy sebességű vasúti közlekedési rendszerek alkalmazása,
- a Föld ökológiai infrastruktúrájának megőrzése és jobbá tétele, az ivóvíz-ellátás, az erdők, a termőtalaj, a tengeri élővilág, a korallzátonyok védelme,
- a fenntartható mezőgazdaságra, az organikus élelmiszertermelésre való áttérés ösztönzése. (UNEP 2009.)

Az UNESCO 2011-ben megjelent felhívása úgy fogalmaz, hogy véget kell vetni az eddigi gazdasági gyakorlatnak. A zöld gazdaság fontos eszközt jelent a fenntartható fejlődési pályára állásban, amelynek a végső célja az emberek jólétének az elérése anélkül, hogy a környezet állapota romlana. A gazdasági, környezeti és társadalmi problémákat együtt kell kezelni. A globális kihívásokra innovatív és kreatív megoldásokkal kell reagálni. *A zöld gazdaságtól a zöld társadalomig* kell eljutni, amely a méltányosságon, az egyenlőségen és a befogadáson alapul. A hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat segíteni kell abban, hogy ki tudjanak törni a szegénységből. Regionális és szubregionális szinten bővíteni kell a humán- és

intézményi kapacitásokat, hogy olyan stratégiák születhessenek meg, amelyek révén csökkenthető a szegénység és el lehet érni a fenntartható fejlődést. (UNESCO 2011.)

A Világbank 2012-ben közzétett *Befogadó zöld növekedés: út a fenntartható fejlődéshez* című kiadványában a zöld növekedés olyan növekedés, ami fenntartható. A zöld növekedés lehetővé teszi a fejlődő országok számára a hosszabb távon is fenntartható, erőteljes gazdasági növekedést, ami biztosíthatja felzárkózásukat, a szegénység csökkentését. A zöld növekedés a „tisza” technológiák alkalmazása révén minimalizálja a szennyezést és a káros környezeti hatásokat. Hatékony a természeti erőforrások takarékos felhasználásában, rugalmas, mert számol a természet veszélyeztetésével, és a környezetgazdálkodás révén a természeti katasztrófák megelőzésére törekszik. Speciális politikai intézkedésekkel a zöld növekedés befogadóvá válik, ezáltal biztosítható, hogy a növekedés hasznából a szegények is részesedjenek olyan mértékben, hogy megszűnjön társadalmi kirekesztődésük. A zöld növekedés összhangba hozhatja a gazdasági növekedést, a környezeti fenntarthatóságot, valamint a társadalmi fejlődést.

A zöld gazdaság bővülésével növekszik a foglalkoztatottság, a zöld munkahelyek száma emelkedik. A foglalkoztatottság növekedése a zöld gazdaságban gyorsabb, mint a gazdaság egészében. A zöld munkahelyek az alacsonyabban képzett dolgozók számára is elérhetők, így reális alapját képezhetik a szegénység csökkentésének. Zöld munkahelyeknek azok tekinthetők, ahol olyan termékeket állítanak elő, olyan szolgáltatásokat végeznek, amelyek nem károsítják a környezetet, és megőrzik a természeti erőforrásokat, ahol a termelés környezetbarát módon folyik és a dolgozók arra törekszenek, hogy takarékosan bánjanak a vízzel és más természeti erőforrással. A gazdaság ilyen területe lehet a megújuló energiatermelés, az energia-hatékony eszközök és berendezések gyártása, szolgáltatások nyújtása az építőiparban és a gépjárműgyártásban, az épületek energiahatékonyágának növelése, az energia tárolása és szállítása. Zöld munkahelyek számának növelésére nyújt lehetőséget az ipari, a mezőgazdasági és a kommunális szennyeződés csökkentése, a szennyező anyagok eltávolítása, az üvegház hatású gázok kibocsátásának mérséklése, a hulladékok feldolgozása és újrahasznosítása. A zöld munkahelyek erőteljese növelésére nyújt lehetőséget az organikus mezőgazdaság, a fenntartható erdőgazdálkodás, a talajerő és a víz minőségének a megőrzése, az élővilág, a vadon élő állatok védelme. (The World Bank 2012.)

Az Európai Bizottság által 2010-ben közreadott közlemény az *Európa 2020* stratégiáról abból indul ki, hogy új kezdetre van szükség, Európának megerősödve kell kikerülnie a gazdasági és pénzügyi válságból. A válság kitörése óta eltelt két év alatt milliók váltak munkanélkülivé, az adósságteher évekig nehezedik majd az európai vállakra, a társadalmi kohézió fokozott nyomás alá került. Az eddigi gyakorlatot folytatva fokozatos hanyatlással kell az európai polgároknak szembenézniük. Rövid távon a válságból való kikerülés a cél. Az euro-övezetben kezelni kell a banki veszteségeket, helyre kell állítani a pénzpiacok egészségét, amihez erős politikai koordinációra van szükség. A fenntartható jövő érdekében azonban távolabbra is kell tekinteni. Intelligens, fenntartható és inkluzív jellegű növekedésre van szükség, amely új munkahelyeket teremt és lehetővé teszi az életszínvonal emelését. Az *EU 2020* stratégia középpontjában a fenntartható, befogadó, zöldgazdaságra való áttérés áll, ezért az Európai

Bizottság szükségesnek tartja az alacsony széndioxid-kibocsátású ágazatok térnyerésének ösztönzését. A fenntartható növekedés megvalósítása azt jelenti, hogy Európát versenyképes, erőforrás-hatékony, alacsony széndioxid-kibocsátású gazdasággá és társadalommá kell átalakítani. (Európai Bizottság 2010.)

Az Európai Bizottság az ENSZ fenntartható fejlődődési világtalálkozójaival (Rio+20) összefüggésben 2011-ben kiadott nyilatkozatában megerősítette elköteleződését egy olyan zöld gazdaság építése iránt, amely hozzájárul a szegénység erőteljes csökkentéséhez.

„Olyan gazdaságra van szükség, amely úgy képes növekedést és fejlődést biztosítani, hogy közben javítja az emberek jólétét, tisztességes munkahelyeket teremt, csökkenti az egyenlőtlenségeket, kezeli a szegénység problémáját és megőrzi azt a természeti tőkét, amelytől mindannyian függünk. Egy ilyen gazdaság – a zöld gazdaság – hatékony lehetőséget kínál a fenntartható fejlődés előmozdítására, a szegénység felszámolására, az újonnan jelentkező kihívások és a végrehajtási nehézségek kezelésére.” (Európai Bizottság 2011. 5. old.)

Fenntarthatóvá úgy tehető az európai gazdaság, ha „kizöldítjük”. A „zöld” fogalmához kettős képzet társul: a *természeti környezet megóvása*, valamint a *társadalmi igazságosság, méltányosság, tisztességesség, egyenlőség*, amely megjelenik a zöld civil mozgalmak és a zöld politikai pártok törekvéseiben is. Két arca van tehát a zöldgazdaságnak: egy környezeti és egy társadalmi. (Fulai, Sheng, é.n.)

A zöldgazdaság a termelés, a fogyasztás, a kereskedelem, a beruházás és finanszírozás olyan rendszerét jelenti, amely a környezetet nem károsítva elégíti ki a társadalom effektív (nem pazarló, nem luxus) szükségleteit társadalmilag igazságos, méltányos és tisztességes módon. A *környezeti arca* a zöld gazdaságnak ismét csak kettős: *fenntartható anyag- és energiafelhasználás*.

A *fenntarthatóság* az anyagok felhasználásában azt jelenti, hogy a természeti erőforrásokat csak olyan mértékben vehetjük igénybe, hogy a természet képes legyen azt visszapótolni. Ebben segíteni is kell a természetnek. (Pl. az energianyeresre, vagy balneológiai célra felhasznált termálvíz visszasajtolása a föld alá, erdőtelepítés, komposztálás, hulladékok újrahasznosítása, stb.). Ugyancsak a fenntarthatóság kritériuma az is, hogy a termelés során a melléktermékek és a hulladékok ne károsítsák a környezetet.

A fenntartható energiagazdaságra való áttérés szükségessé teszi a barnagazdaságban (szénalapú gazdaság, olajgazdaság) használt, üvegházhatást okozó *fosszilis energiahordozók* (szén, olaj, földgáz) felváltását *megújuló*, „*tiszta*”, az üvegház hatást nem fokozó *energiahordozókkal*: nap-, szél-, víz-, geotermikus energia, stb.

Az energiagazdaság fenntarthatóságának a megteremtésével válik lehetségessé az energiaellátás biztonságának növelése, az importált fosszilis energiahordozóktól való fokozott függetlenedés megteremtése a megújuló energiaforrásokra alapozó decentralizált

energiarendszerrel, amely számtalan, kisléptékű energiatermelő egységből áll. A lakóházakra és közintézményekre telepített napkollektoros és napelemes rendszerek önállóan, szigetesen is működnek, de az okos hálózatok kiépítésével rugalmasan és hatékony módon lehet ezeket a meglévő energiarendszerbe integrálni. A decentralizált energiarendszer nem csak csökkentheti az importenergiától való függőséget a háztartások, a települések, sőt az ország egésze esetében is, de egyben lehetővé teszi az energiatermelés demokratizálását, a természetes monopóliumként működő nagy energiaszolgáltató cégektől való függetlenedést, mert a fogyasztó és az áramszolgáltató egy és ugyanaz a háztartás, intézmény, vállalkozás, stb. lehet.

A zöld gazdaság *társadalmi arculata* a következőket foglalja magában: igazságosság, tisztességesség, méltányosság, lokalitás. Elemei:

- A gazdasági növekedés hasznából való tisztességes részesedés a társadalmi csoportok között a végzett munka értéke alapján, méltányos fizetések, a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése.
- Megújuló energiaforrások használata, energiahatékonyság fokozása révén, a „zöld” termékek szaporításával, a környezetvédelmi ipar fejlesztésével „zöld munkahelyek” teremtése, a foglalkoztatottság emelése, a munkanélküliség radikális csökkentése.
- A felelős gazdálkodás kultúrájának növelése, a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának ösztönzése.
- A helyben talált erőforrásokra (természeti, gazdasági, társadalmi, kulturális) alapozva a *lokális gazdaság és helyi közösségek* fejlesztése, a globális folyamatok következtében szétfoslott lokális gazdasági és társadalmi hálók újraszövése, élő helyi gazdaságokból és közösségekből álló globális gazdaság és társadalom szervezése. Gondolkozz lokálisan, cselekedj lokálisan elv következetes érvényesítése.
- A klíma- és energiaválsághoz való aktív alkalmazkodással a településeken munkahelyteremtés, a helyi gazdaság fejlesztése, a helyben lakók számára élhetőbb települési körülmények teremtése.
- Tisztességes kereskedelem, annak megakadályozása, hogy a termelő hasznát a közvetítők, a felvásárlók lefölozzék.
- Az éhezés, a vízhiány felszámolása, legalább alapfokú oktatási és egészségügyi ellátás biztosítása a világon mindenki számára.
- A társadalmi szolidaritás érvényesítése a szegényekkel, a hátrányos helyzetűekkel kapcsolatban, lehetőséget kell teremteni számukra az emberhez méltó életre.

- Biztosítani kell a munkanélküliségből, a szegénységből, a hátrányos helyzetből való kitörést az önfoglalkoztató vállalkozóvá válást támogató mikro-hitellel, a termelő-vagyon megszerzésének lehetővé tételével (szövetkezés).
- A nők és a fiatalok hátrányos helyzetének csökkentése, társadalmi szerepük erősítése.

A hátrányos helyzetű térségek válságból való kitörését lehetővé tevő stratégia elvi alapjai

Tekintettel arra, hogy jelentős regionális egyenlőtlenségek vannak Magyarországon régiók, kisebb és nagyobb települések között egyaránt, eltérőek a települések társadalmi-gazdasági adottságai is, egy országos, vagy nagy régiókra kidolgozott stratégia csak a kereteket adhatja meg, amelyeket az adott kistérség, vagy település sajátos helyzetét alapul vevő fejlesztési tervekkel kell kitölteni.

A tervezési folyamatra eddig a *felülről lefelé építkezés* volt a jellemző, amely a centralizálás, mint államszervezési elv történelmi dominanciájából adódik alapvetően, de hatalomkoncentrációs politikai szándékokból is táplálkozik.

Ha ki akarunk törni a szorongató, többszörös válságból, amely döntően az elmúlt három évtized fenntarthatatlan társadalmi-gazdasági folyamataiból ered, akkor vissza kell térni egy fenntartható növekedési pályára. Ehhez következetesen kell alkalmazni a fenntarthatóság három alapjának (társadalom, gazdaság, környezet) hosszabb távon is stabil fejlődését biztosító módszereket, különösen ügyelve az egyes szférák kölcsönhatására.

A fenntartható gazdasági növekedés elsősorban a helyben található társadalmi-gazdasági és természeti erőforrások hosszabb távon is biztosítható (nem a rövid távú kiszigerelésre, felélésre, hanem megőrzésére irányuló) felhasználására alapozódik. Azért értékelődnek fel a településszintű fejlesztési stratégiák, mert ezek az erőforrások elsősorban a településeken tárthatók fel, és állíthatók a fenntartható fejlődés szolgálatába.

Ezért kell erősíteni az *alulról felfelé építkezés* szemléletén alapuló tervezést is, amely nem az előbbi gyakorlatot váltja fel, hanem azt kiegészíti. Mind a kétirányú, (felülről lefelé, alulról felfelé) való építkezésre egyaránt szükség van.

A *felülről lefelé* irányuló (országos, regionális, kistérségi) stratégiának elsősorban a politikai, törvényi és pénzügyi keretek, együttműködési feltételek, valamint a szükséges infrastruktúrák (info-kommunikáció, úthálózat, energiarendszer, intézményhálózat, társulások, stb.) kialakítását kell megcéloznia. A települési szintű, *alulról felfelé* való építkezés a felülről lefelé irányuló fejlesztési stratégia által kialakított kereteket tölti meg tartalommal, az így létrejött feltételek között valósít meg lokális gazdaság- és közösségfejlesztő, a környezet állapotát megőrző és javító, a társadalmi kirekesztést, a szegénységet csökkentő, a társadalmi stabilitást, a közösség kohézióját erősítő programot.

A hátrányos helyzetű térségekben élőket sújtó többszörös válság végső okai globálisak (a kedvezőtlen globális gazdasági, környezeti és társadalmi változások), amelyekre ráakódnak a nemzeti és a regionális gazdaságban, a környezetben és a társadalmi viszonyokban végbement

torzulások. Ahhoz, hogy a regionális, vagy akár kistérségi, illetve települési programok megalapozottak legyenek, érvényesíteni kell a fenntarthatóság alapelvét, a gazdaság, a társadalom, a környezet hármasságát mindig szem előtt kell tartani. Bár az Európai Unió, mint láttuk, számos állásfoglalást tett közé a fenntartható fejlődéssel kapcsolatban, valamint rendszeresen értékeli a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos fejleményeket, az utóbbi években inkább a fenntarthatatlan folyamatok erősödése figyelhető meg Európa nagyobb felében. Mindezek sokakban azt a kérdést vetik fel, hogy a fenntartható fejlődés egyáltalán lehetséges-e. A *Worldwatch Institute* is a 2013-as, a világ helyzetét értékelő kötetét is ennek a kérdésnek a vizsgálatára szentelte. (Batzaki, Katerina 2013.)

Magyarországnak is – Uniós sürgetésre már 2007-ben, még a válság kitörése előtt – elkészült a fenntartható fejlődési stratégiája, amit 2012-ben teljesen átdolgoztak. (Magyar Kormány 2007, Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács 2012.) Az utóbbi évek fejleményei azonban azt mutatják, hogy az ország nem éppen egy fenntartható pályán halad, akár a gazdaság, akár a társadalom állapotát vesszük figyelembe. A gazdasági növekedés 2012-ben negatív előjelűvé vált, gazdasági visszaesés következett be. A TÁRKI Zrt. 2012-es háztartás monitor vizsgálata, amelyet az *Emberi Erőforrások Minisztériuma Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság* megrendelésére készítettek, megállapította, hogy 2009 és 2012 között Magyarországon jelentősen nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek, az egy főre jutó jövedelmek tekintetében a legfelső és legalsó egytized közötti ráta 7,2-ről 9,0-re emelkedett, a legalsó tized részesedése az összes jövedelemből 3,1 százalékról 2,5 százalékra csökkent. A TÁRKI vizsgálata szerint 2009 és 2012 között statisztikailag is jelentős mértékben nőtt a relatív jövedelmi szegénységben élők aránya. (TÁRKI 2013.) Mint ahogy korábban már kimutattuk a nemzetközi vizsgálatok alapján a társadalmi egyenlőtlenségek válsággeneráló illetve a válság elmélyülését eredményező hatását, ezért alapvető fontosságúnak tartjuk, hogy olyan stratégiák, valamint azt megvalósító olyan fejlesztési programok szülessenek, amelyek fenntartható pályára állítják a gazdaságot és a társadalmat egyaránt, és eközben a környezet állapota is javul.

Azonban a 2012-ben megszületett fenntartható fejlődési stratégia úgy tűnik, hogy nem biztosítja e cél elérését. Ez a keretstratégia alapvetően ideológiai jellegű, mert nagyobb figyelmet szentel a kívánatosnak tartott értékváltozásoknak, mint a reálfolyamatoknak. Sokszor meglehetősen általánosan megfogalmazott célkitűzéseket tartalmaz anélkül, hogy a megvalósíthatóságukkal kapcsolatos feltételrendszert egyáltalán érintené. Pl. a demográfiai folyamatokkal kapcsolatban szerepel a következő kitétel: „Közép távon kívánatos és elérhető a születések számának növelése, a halandóság csökkentése, ezek eredményeképpen a népességfogyás lelassítása, hosszú távon a népességszám stabilizálása.” (19. oldal). Ennek objektív, az életkörülményeket érintő feltételeire nem, inkább a családdal, a házassággal kapcsolatos szemléletformálásra koncentrál. A fenntartható mezőgazdaság megteremtése csak utalásszerűen jelenik meg, ennek objektív feltételrendszerét a stratégia egyáltalán nem érinti, az ismeretszint növelésére viszont hangsúlyt helyez. „Fontos a fenntarthatóságot szolgáló hétköznapi életstratégiákkal kapcsolatos (pl. egyszerű mezőgazdasági, kertművelési és háztartási) ismeretek átadása is.” (20. oldal.) Természetesen a fenntartható fejlődés eléréséhez alapvetően fontos a lakosság szemléletének az átalakulása is, azonban a beállítódás

leginkább a tapasztalatok (negatív: extrém hőség, szárazság, viharok, pozitív: energiatakarékosság, hőszigetelés – számlacsökkenés) hatására és kevésbé a tudati ráhatásra, felvilágosításra változik meg.

Bár a stratégiában szerepel, hogy valamennyi régióra és kisebb területi egységekre vonatkozóan is ki kell dolgozni fenntartható fejlődési stratégiát, ezek módszertanának megalkotása még várat magára. A legnagyobb problémát azonban abban látjuk, hogy bár a keretstratégia tudatosan szakít az ágazati szemlélettel – amit a 2007-ben elfogadott koncepció hibájának tart – és alapvető változásokat tart fontosnak az ágazati szemléletű tervezésben, a kormányzati és területi közigazgatás együttműködésében – hiányzik a keretstratégiából a szinergia fenntartható növekedést eredményező hatásának a kiaknázására való törekvés. Pl. a szegénység mérséklése nem csak az állam jóléti kiadásait csökkenti, hanem jótékony hatással van a gazdasági növekedésre, sőt a környezet állapotára is. Olyan fejlesztési programok kellenek, amelyek révén maximálisan kihasználhatók a szinergikus hatások. Ilyen hatásra tudatosan építő programok hiányának oka lehet az előbb említett „ágazati szemlélet”, az egyes szakpolitikai területeken hozott intézkedések összehangolatlansága is. Ezen intézkedéseket a munkamegosztás által elválasztott szervezetek valósítják meg, a saját szakmai racionalitásukat követve, amelyek részben, vagy egészben eltérőek lehetnek. Következménye az, hogy az egyes szakpolitikai területen megtett lépések ellentétes hatással is járhatnak, vagy akár kiolthatják egymást. Ezért alapvető fontosságú a különböző szakpolitikai területeken hozandó intézkedések összehangolása a fenntarthatóság elvének következetes érvényesítésével. Így biztosítható, hogy a gazdaság, a környezet és a társadalom kölcsönhatásából származó előnyöket, a szinergiákat kihasználó fejlődés valósuljon meg. Ez azt jelenti, hogy a gazdaság szerkezeti átalakításának nem csupán a gazdasági növekedés elérését, hanem a környezet állapotának a javítását, a társadalmi egyenlőtlenségek, a szegénység mérséklését is kell szolgálnia. Másfelől olyan társadalompolitikára van szükség, amely lehetővé teszi a fenntartható gazdasági növekedést a környezeti állapot fenntartása és javítása mellett. A környezeti politikának is olyan megoldásokat kell támogatnia, amelyek biztosítják a környezet állapotának megőrzése és javítása mellett a fenntartható gazdasági növekedés megvalósulását, valamint egy méltányosabb, befogadóbb társadalom létrehozását.

Olyan növekedési pályát kell találnunk, amelyen haladva mérséklődhetnek a gazdaság duális szerkezetéből (tőkeerős, fejlett technikát és sikeres piacpolitikát folytató multinacionális cégek, valamint tőkeszegény, fejlett technikát és menedzsmentet nélkülöző, hazai kis- és közepes vállalkozások) adódó feszültségek. Olyan növekedési pályára kell állnunk, amely az eddigi, felülről lefelé irányuló, a gazdasági növekedés eredményeit „csepegtető”, lefelé csordogáló fejlesztés kizárólagosságát megszüntetve teret ad az alulról-felfelé való építkezésnek is. Olyan növekedési pályára van szükségünk, amelyen haladva be tudunk kapcsolódni a globális kereskedelembe versenyképes termékeink révén, és élni tudunk a globalizáció, a liberalizált kereskedelem által nyújtott előnyökkel (pl. szoftvereket értékesítünk az USA piacain, vagy biotermékeink 80 százalékát az európai piacokon adjuk el), ugyanakkor újra birtokba vesszük hazai piacainkat is, amelyekről a hazai termelők csaknem kiszorultak. Az új növekedési pálya lényege a *globalizáció* és a *lokalizáció*, a *felülről lefelé* és az *alulról felfelé* építkezés szerves egységének megteremtése. Az új

növekedési pályán haladva a *fenntartható fejlődést* kell elérnünk, amikor a gazdasági növekedés nem rontja, hanem javítja a környezet állapotát, nem fokozza a társadalmi egyenlőtlenséget, ellenkezőleg csökkenti a szegénységet, méltányosabb társadalmi állapotot teremt.

Mint ahogy már rámutattunk, a gazdasági válság a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésében, az eladósodásban, az elszegényedésben gyökerezik. A szegénység mérséklése, a méltányos társadalom megteremtése a gazdasági fellendülés kulcskérdése, mert enyhítheti az állam jóléti rendszerére nehezedő nyomást, csökkentheti akár a költségvetési hiányt is. Nem véletlen, hogy az ENSZ, vagy a Világbank jelentős figyelmet szánnak a szegénység mérséklését célzó programok elindításának. A régi gazdaságfejlesztési módszerek hiányosságainak és hibáinak felismerése ösztönözte az ENSZ 2000 szeptemberében elfogadott millenniumi nyilatkozatának elfogadását. Nyolc, 2015-ig elérendő millenniumi fejlesztési célt fogalmaztak meg, amelyek közül az első az *extrém szegénység és az éhezés* radikális visszaszorítása volt.

A Világbank kiadványa, a *World Development Report 2008: Agriculture for Development*, a mezőgazdaság szerepét vizsgálta az extrém szegénység 2015-ig való felére csökkentésében. Az erdők pusztítása, a környezet állapotának romlása akár a fejlődő országokban, akár hazánkban összefügg a szegénységgel. Ezért a szegénység mérséklése nem csak a társadalmi humánus, a társadalmi civilizáltság kérdése, a jövő fenntarthatóságának problémája is, a társadalmilag fenntartható fejlődés feltétele. A szegénység mérséklése nélkül nincs gazdasági növekedés és nem tartható fent a társadalom stabilitása sem. A szegénység csökkentése ebből következően kemény gazdasági, politikai, környezeti érdek.

A globális klímaváltozáshoz való aktív alkalmazkodás munkahelyeket is teremthet, éppen az alacsonyabbak képzetek számára. Ilyen lehet pl. az *erdőtelepítés és gondozás*. Az ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP) elindította a *Plant for the Planet: Billion Tree Campaign, Fát a Földnek, Egymilliárd Fa Kampányát*. (UNEP é.n.) Fölöttébb hasznos lenne, ha ez a kampány Magyarországon is kibontakozna. Az erdősítéssel a környezet állapota javulna, e mellett az erdők jóléti és idegenforgalmi hasznosítása komoly gazdasági haszonnal járna. Egy kevésbé termékeny földterületen létesített erdő egy hektárra vetítve a vadállomány bérvadászata révén több árbevételt eredményez, ráadásul devizában, mint egy jó minőségű szántóföld búzatermése. A nagyüzemi gazdálkodás áldozatának esett hagyományos vízelvezető csatornák újbóli kiásása nem csupán a tavaszi belvízmentesítéshez járulna hozzá, hanem egy csatornahálózat kiépülése révén a tavaszi árvizek levezetésében is hasznos lenne, nem szólva a Kárpát-medencébe érkező vizek megtartásáról, az aszálykárak enyhítéséről. Ilyen csatornarendszer kiépítése, karbantartása ugyancsak munkahelyeket teremtené. Egy-egy aszályos év alkalmával a mezőgazdaságban mintegy 100 milliárd Ft-ot kitevő terméseszkövek következnek be. A víz Magyarország egyik legfontosabb természeti kincse. Az édesvizet a 21. század olajaként emlegetik a nemzetközi sajtóban. Egy komplex vízgazdálkodási rendszer kiépítése nem csupán a lakosság számára nyújtana az árvizekkel kapcsolatos nagyobb biztonságot, hanem az öntözési gazdálkodás lehetőségeinek a bővítésével a mezőgazdasági termelők számára is új lehetőségek nyílnának.

A fenntartható fejlődést szolgáló, a gazdaság, a társadalom, a környezet szinergikus hatását kiaknázó projektek a legtermészetesebb módon a lokális gazdaságban és a helyi közösségekben valósulhatnak meg.

A lokális gazdaság megerősítése alapvetően függ a *helyi tulajdonlástól*, valamint a *vásárlóerő elszivárgásának* csökkentésétől.

A helyi tulajdonlás azért fontos, mert a helyi társadalomhoz kötődő vállalkozók rosszabb üzletmenet esetén, vagy néhány százalékos költség-csökkentés lehetősége miatt nem helyezik át vállalkozásukat más régiókba, országokba, mint ahogy azt a multinacionális tőke teszi.

A lakosság által megszerzett jövedelem minél nagyobb arányának *helyben való elköltése* biztosítja a helyi gazdasági erőforrások elszivárgásának csökkentését. A vásárló erő helyben tartásának egyik eszköze lehet a helyi pénz is, amit az önkormányzatok támogatásával és garancia vállalásával bocsátanak ki, a kereskedelmi partnerek (termelők, szolgáltatók, fogyasztók) önkéntes vállalás alapján fogadnak el. A helyi pénznek – mivel azt helyben, vagy egy kisebb, szerves gazdasági egységet alkotó kistérségben használják, jóval nagyobb a multiplifikáló, többlet keresletet generáló hatása.

Minden helyben elköltött pénz erősíti a helyi gazdaságot, hozzájárul új munkahelyek létrehozásához, a helyi adóbevételek növekedéséhez, a helyi fejlesztésekhez. Ezért az önkormányzatoknak arra kell törekedniük, hogy minél több helyi tulajdonlason alapuló ipari-, kereskedelmi- és szolgáltató vállalkozás legyen a településen, a lakosok mindennapi szükségleteik kielégítésének lehetőségét helyben találják meg. A helyi vállalatok üzletvitelükhöz helyi szolgáltatásokat vesznek igénybe, ami további munkahelyeket teremt. A helyi vállalkozások megerősödésének folyamatát az önkormányzatok telephelyek létesítésével, kedvezményes bérleti lehetőségekkel, helyi adózási könnyítésekkel ösztönözhetik. A helyi gazdaság erősítésében döntő szerepe van a *szövetkezésnek*. A szövetkezés révén az észak-olaszországi *Emilia Romagna* tartomány az elmúlt három évtized alatt az olaszországi középmezőnyből az élre, az Európai Unió 122 régiója közül a 10. helyre tornázta fel magát. Ebben a régióban a gazdaság legerősebb ágazata a szövetkezeti szektor, amely egyaránt jelen van a lakásépítésben, a mezőgazdasági termelésben, a kiskereskedelemben és a szolgáltatásokban. (Roseland, Mark – Soots, Lena 2007.)

A helyi gazdaság és társadalom megerősítésben döntő szerepet játszik a *szegények társadalmi felemelkedésének elősegítése*, mindenekelőtt az *oktatás*, a *foglalkoztatás-bővítés* (első lépcsőként a szociális foglalkoztatás, közcélú és közhasznú munkák szervezése), valamint az *önfoglalkoztató vállalkozó válás* elősegítése révén.

Csak a három éves korban elkezdett és az általános iskolában is folytatódó integrált oktatás hozhat eredményt, de csak akkor, ha a hátrányok leküzdéséhez a gyermekek és fiatalok személyre szabott pedagógiai program révén jelentős segítséget kapnak. Ehhez elengedhetetlen a kis létszámú, (20 fő alatti) osztályközösségek kialakítása, mert a nagy-létszámú osztályokban lehetetlen a tanuló tudásszintjéhez és személyiségéhez igazított pedagógiai ráhatás. Ha ez párosulna a korszerű oktatás- és számítástechnikai eszközök alkalmazásával, jelenleg elképzelhetetlenül eredményes lehetne a hátrányos helyzetű

gyermek felzárkóztatása és ezáltal a szegénység újratermelődésének a megakadályozása. A közismereti tárgyak oktatásának csökkentésével „könnyített” szakmunkásképzés a jövőbeli szakmaváltás, az élethossziglan szóló tanulás lehetőségét korlátozza. Ehelyett a szakmunkásképzést ki kellene egészíteni legalább 3-4 éves államilag támogatott gyakornoki foglalkoztatással, ami a szakma begyakorlása révén valóban piacképesé teheti a kezdő szakmunkásokat. Amit ma a társadalom megspórol a pedagógus béreken a csoportok összevonásával, a nagyobb létszámú osztályok kialakításával, végső soron az oktatási rendszerből való forráskivonással, azt majd sokszorosán kiadja segélyekre, munkanélküli támogatásra, vagy akár javító intézetekre, börtönökre.

A szegénységből való kitörés csak több lépcsőben lehetséges. Csak a települések adottságaihoz és az ott élők sajátos helyzetéhez igazodó helyi fejlesztési programokkal lehet ezt a fejlődési folyamatot elérni. Az első lépcső lehet a segélyezéstől való függés csökkentése az önellátás mértékének a növelése által. A saját kert művelése lehet az első lépcsőfok. 2013-ban a kormányzat bejelentette, hogy a 2012-ben közreadott *Nemzeti Vidékfejlesztési Stratégia* (Vidékfejlesztési Minisztérium 2012) megvalósításának egyik lépéseként elindította a háztáji gazdálkodás újbóli fellendítésére szolgáló programot, ami előremutató kezdeményezés lehet, amennyiben valóban érdemi lépések történnek ezen a téren. A depressziós térségekben, ahol nagy számban élnek olyanok, a korábban bányákban, vagy azóta már megszűnt nehézipari üzemekben dolgoztak, nem rendelkeznek mezőgazdasági ismeretekkel és tapasztalatokkal, így számukra az önellátásra való áttérés nem csupán annyiban áll, hogy kiosztunk számukra némi vetőmagot, vagy egy-két tenyészállatot, amelyek előbb vagy utóbb a család tányérjára kerülnek. E területeken az ételkészítés önellátás megteremtése sokkal nagyobb és szisztematikusabb támogatást igényel, de nem lehetetlen, mint ahogy azt a városi szegénység enyhítésére, egyben a városi lakosság életmódjának kedvezőbbé tételére, a városi mezőgazdaság megteremtésére irányuló kezdeményezések fellendülése is mutatja. (EPA 2011., Real Estate Foundation 2013.)

Ugyanakkor valószínűbb, hogy a mezőgazdaságban járatlan, a depressziós térségekben lakók számára az egyik kitörési út az lehet, ha olyan helyi projektekben juthatnak munkához, amelyek a települések energiafüggetlenségének a növelését, egyben az energiaszegénység mérséklését célozzák meg. (Épületek energiahatékonyságának növelése, energiaültetvények létesítése, erdészeti és mezőgazdasági melléktermékek energetikai hasznosítása, háztartási és kommunális hulladékok újrahasznosítása, erdőtelepítés és gondozás, árvíz- és belvízmentesítés, parlagfüves területek felszámolása, település-fenntartás, stb.) Ezek a programok a helyi gazdaság mozgásba hozatala, valamint a szegénység mérséklése mellett kedvezően hatnak a környezet állapotára is, kihasználva a szinergikus hatásokat.

A hátrányos helyzetű térségek is fejleszthetők a *zöld gazdaság* szerveződésének támogatása révén, a *fenntartható fejlődés* elveinek alkalmazásával. A zöldgazdaság, az organikus, fenntartható mezőgazdaság a *méltányos kereskedelem* térnyerésével a kevésbé képzett munkaerő számára is nagy számban teremthet munkahelyeket.

Természetesen a hátrányos helyzetű embereket „helyzetbe kell hozni”, fel kell készíteni őket arra, hogy akarjanak és tudjanak is élni ezekkel a lehetőségekkel. Ez egy több lépcsős folyamat, amelynek során az alkalmazandó stratégia főbb fázisai következők:

- segélyezéstől az önfenntartásig
- önfenntartástól a piacképes munkavállalói állapot eléréséig
- a munkavállalói létben szerzett tudásra, készségekre és tapasztalatokra támaszkodva az önfoglalkoztató vállalkozóvá válás.

Az első fázisban egy olyan átfogó szociális programra van szükség, amelynek középpontjában a szegénység újratermelődésének megakadályozása áll, amely a gyerekek és fiatalok oktatásával, illetve a nők szerepének erősítésével, az önségítés módszereinek elterjesztésével erősíti az önfenntartást, a segélyektől való függés mérséklését.

A második fázisban a *szociális gazdaság* szervezésének módszereit alkalmazva, az értelmes, értéket teremtő közfoglalkoztatás lehetőségeit kihasználva kell visszaállítani a hátrányos helyzetű emberek munkavégző képességét, növelni foglalkoztathatóságuk szintjét.

A harmadik fázisban a stratégia az, hogy ha nem kap munkát, hozza létre a saját munkahelyét, legyen önfoglalkoztató vállalkozó. A piaci rések feltárása mellett a vállalkozói készségek fejlesztése, az ismeretek növelése, a mikro-finanszírozás lehetőségeinek kihasználása, a közterhek fizetésének mérséklése, szociális szövetkezetek létesítése képezi a megoldandó feladatokat. Az ENSZ 2012-t a szövetkezés évének nyilvánította. Ennek során világszerte nagy figyelmet kapott a szociális gazdaság élénkítése, és ezen belül a szociális szövetkezetek szervezése is, amely révén csökkenthető a szegénység, bővíthet a foglalkoztatás, miközben a környezet állapota is javulhat. A szociális szövetkezeti mozgalom fellendítését a kormányzat is fontosnak tartja, ahogyan azt a szociális szövetkezetekkel kapcsolatos szabályozás 2013. március elején folytatott parlamenti vitája is tanúsítja. Ugyancsak előrelépést jelent, hogy 2013-ban ismét lehetett pályázni szociális szövetkezetek létesítésére, illetve a már meglévők által megvalósítandó foglalkoztatást bővítő programokra.

Az igazán komoly előrelépést a szegénység leküzdésében tehát az *önfoglalkoztató vállalkozóvá válás* jelenti. Ehhez jelentős segítséget adhatnak az önkormányzatok is, pl. képzések szervezésével, vállalkozási szolgáltatásokkal (iroda, könyvelés, adótanácsadás), vagy akár megrendelésekkel (járdaépítés, önkormányzati intézmények festése, karbantartása, stb.).

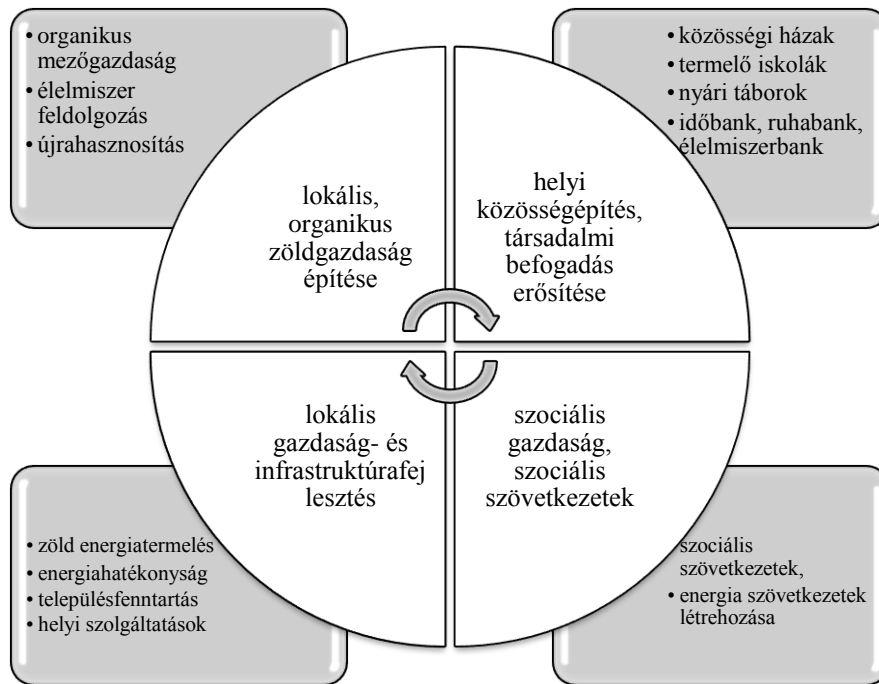
A lokális társadalomfejlesztés, a közösségek megerősítése szorosan kapcsolódik a helyi gazdaság fejlesztéséhez.

A közösségfejlesztés Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban indult fejlődésnek még a 19. század második felében és a 20. század elején (Varga A.T. – Vercseg I. 1998)

- A közösségfejlesztés célja a szegénység és a szociális kirekesztés elleni harc, a társadalmi beilleszkedés elősegítése a közösség tagjainak helyi problémák megoldásában való aktív részvétele révén.

- A közösségfejlesztés a helyi természeti, gazdasági, társadalmi és kulturális erőforrások feltárására és hasznosítására irányul. Alulról felfelé való építkezést jelent.
- A lakosság aktívan részt vesz a helyi szükségletek feltárásában, a fejlesztési célok kijelölésében, a fejlesztési programok megfogalmazásában.
- A fejlesztési folyamatban aktívan részt vesz a helyi önkormányzat is, de szerepe elsősorban a segítség, hiszen az a cél, hogy egy utca, egy település-rész lakói egymással összefogva, a saját érdekükben, önállóan végezzék el az általuk fontosnak tartott feladatokat.
- Az önkormányzatok oktatással, szakértők biztosításával is segíthetik a lakosság önszerveződését.
- A lokális társadalomfejlesztésben nagy szerepe van a civil szervezeteknek, a lakosság különböző spontán szerveződéseinek is.
- A lokális társadalomszervezés a szolidaritás erős szálaival kötheti össze a helyi társadalom tagjait, megteremtve az önsegítés gyakorlatát. Ilyen lehet kisgyermekes családok gyermekruha cseréje, fiatal anyák egymás segítése pl. gyermekek felügyeletének vállalásával. Gépek kölcsönzése, kalács munka az önsegítés hagyományos és bevált formája.
- A helyi társadalom fejlesztése elkötelezett aktivisták csoportba szervezésével kezdődik, a lakosság megszólításával, aktivizálásával, fejlesztési célok megfogalmazásával, fejlesztési programok kidolgozásával és megvalósításával folytatódik.
- A lokális gazdaság- és társadalomfejlesztés nem szükségszerűen korlátozódik egy településre. A kistérségek keretében együttműködő települések számos olyan feladatot oldhatnak meg közösen sikeresen, amivel egyedül nem tudnának megbirkózni. Ilyen lehet pl. iskolák szaktanárokkal való ellátása, a szociális és egészségügyi ellátás fejlesztésének közös megoldása.
- A lokális gazdaság- és társadalomszervezés ma még jórészt kihasználatlan lehetőséget jelent. A globális folyamatok egyre drasztikusabban jelentkező hatásai azonban egyre több település önkormányzatát és helyi közösségét ösztönzik majd arra, hogy elkészítsék saját gazdaság- és társadalomfejlesztési, energia-takarékossági és klímavédelmi programjaikat.

A lokális gazdaság- és társadalomfejlesztés főbb területei

Forrás: saját szerkesztés

Településszintű fejlesztési stratégiák alkotása

Nyilvánvaló, hogy a települések fejlesztési stratégiájának még az irányvonalát is felvázolni egyre bonyolultabb feladatot jelent a települések lélekszámának és térbeli szerepének, hatókörének, vonzásának növekedésével.

Ennek során nagy figyelmet kell fordítani a térbeli együttműködési lehetőségekre, pl. a bevált kistérségi együttműködési formákra, társulásokra, a nagyobb és kisebb települések egyenlő félként megvalósuló, kölcsönös előnyökkel járó kooperációjára.

Egy vízió, vagy akár egy részletesebben is kidolgozott stratégiának egyaránt kell irányulnia a helyi gazdaságra, a lokális közösség fejlesztésére, a társadalmi befogadás erősítésére, a természeti környezet állapotának a megőrzésére, a települési környezet, az életminőség javítására. Ez teremti meg a helyi érdeket, ami alapja lehet a lakossági összefogásnak, a lokális közösség kohéziójának.

Nem egyszeri feladat a stratégia-alkotás, folyamatosan megújuló munkáról van szó, mert a társadalmi-gazdasági környezet változásaihoz kell mindig hozzáigazítani a programokat.

A helyi gazdaság és közösség fejlesztésére irányuló programok képesek igazi nemzeti egységet teremteni, mert egy település fejlődésében minden ott lakó ember érdekelt, nincs

bal- és jobb oldali szegénység, a szélvihar, a szárazság, a nyári hőség sem válogat politikai hovatartozás szerint.

A helyi stratégia megalkotásának alapfeltétele egy ütőképes, a közösség által elfogadott lakosokból, helyi politikusokból, vállalkozókból, értelmiségiekből álló munkacsoport létrejötte. E csoportot a lokális stratégia alkotásban jártas szakembereknek kell munkájukra felkészíteni.

A csoport első feladata a település társadalmi-gazdasági helyzetének feltárása, az adottságok (erősségek, gyengeségek) és a lehetőségek számbavétele. Ezen elemzésre támaszkodva kell a fejlesztési célkitűzéseket (prioritásokat) megfogalmazni. Ezután következhet az egyes, konkrét programok megtervezése, ezek időbeli ütemezése, a finanszírozási lehetőségek figyelembevételével.

A stratégiát és a konkrét programokat meg kell vitatni a civil szervezetek képviselőivel, az érintettek lehető legszélesebb körével, a helyi lakosságot hatékonyan kell tájékoztatni. Ugyancsak szükséges a programok megvalósítására irányuló pályázati lehetőségek feltárása, pályázatok írása. A programok megvalósítását nyomon kell követni, az eredményeket és kudarokat egyaránt értékelni kell, és ez alapján a szükséges változtatásokat el kell végezni.

A környezeti politikának is a fenntartható fejlődést szolgáló kistérségi és helyi komplex programok kialakítását kell szorgalmaznia. Ehhez a kormányzatnak biztosítani kell a szükséges törvényeket, a megfelelő szabályozási környezetet, valamint a pénzügyi feltételeket, hogy az egyes hátrányos helyzetű térségek, települések adottságaihoz igazodó fejlesztési projektek szülessenek meg. Olyan programokra van szükség, amelyek messzemenően ki tudják használni a környezeti állapot javításából, az energia önellátás növeléséből, a foglalkoztatási lehetőségek bővítéséből, a szegénység csökkentéséből eredő pozitív kölcsönhatásokat. A kistérségi együttműködésen alapuló, ugyanakkor lokális programok az alábbi területeken biztosíthatják a fenntartható fejlődés előmozdítását:

- A települési környezet állapotával kapcsolatos társadalmi egyenlőtlenségek kezelése (árvíz, belvíz által veszélyeztetett lakóterületek mentesítése, a forgalmas utak mentén élők levegő-tisztasági és zajvédelme, ipari veszélyes hulladékokkal szennyezett területeken élők egészségvédelme, az ivóvíz minősége általi egészségkárosodás lehetőségének kiküszöbölése, stb.)
- Az éghajlatváltozással együtt járó veszélyeztetettség mérséklése. Pl. a hő-stressz elleni védekezés a városokban a zöldfelület növelésével, zöldtetők létesítésével, a városi mezőgazdaság támogatásával, olyan napelemes rendszerek kiépítésével, amelyek télen fűtnek, nyáron környezetbarát módon hűtnek. Mindezen fejlesztéseket elérhetővé kell tenni a szegényebb lakóközösségek számára is. További megoldandó feladat a természeti csapásokkal kapcsolatos biztosítási lehetőségek megteremtése a szegényebb lakosság esetében is.
- A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok által (is) lakott területek tisztaságának növelése, a járványveszély elhárítása, ebben az érintett lakosság érdekeltségének

megteremtése a szelektív hulladékgyűjtésre való áttérés ösztönzése (hulladékszállítási tarifák csökkentése, felvilágosító kampányok, stb.) révén.

- A kihűlés és a fagyhalál elleni védekezés az energiaszegénység mérséklése révén, az energia önellátás lehetőségének megteremtésével (energiaültetvények, közösségi napelem-parkok, energiaszövetkezetek, stb.)
- A hátrányos helyzetű családok számára is lehetővé kell tenni az épületek energiahatékonyságának növelését (hőszigetelés, nyílászárók cseréje, fűtési rendszerek korszerűsítése, stb.)
- Az energia- és közüzemi számla hátralékosok adósságcsapdába kerülésének hatékony megakadályozása olyan komplex programok révén, mint pl. az Egyesült Királyságban elindított *Energiaszámla Forradalom Kampány (Energy Bill Revolution Campaign)*. (Centre for Sustainable Energy 2013.)
- Mindezen programok számára a szükséges pénzügyi források biztosítása (vissza nem térítendő támogatások, alacsony kamatozású hitelek), valamint az ezeket kezelő pénzügyi infrastruktúra megteremtése (Zöld bank, zöld hitelek, mikro-hitelek, stb.)
- A környezeti érdekvédelmi rendszer továbbfejlesztése, érdekegyeztető fórumok, zöld kerekasztal folyamatos működtetése, a kormányzati szervek, az érintett vállalkozói szféra, valamint a civil szervezetek folyamatos párbeszéde a hatékony együttműködés megteremtése céljából.

Egy előremutató kistérségi Leader projekt

Miskolcot gyűrűként körbevevő 44 település fejlesztésén munkálkodik a *Bükk-térségi Leader Egyesület*. Működési területüket a következő települések adják: Alacska, Alsózsolca, Arnót, Bogács, Borsodgeszt, Böcs, Bükkábrány, Bükkaranyos, Bükkszentkereszt, Bükkzsérc, Cserépfalu, Cserépváralja, Dédestapolcsány, Emőd, Felsőtárkány, Felsőzsolca, Gesztely, Harsány, Hernádkak, Hernádnémeti, Kács, Kisgyőr, Kistokaj, Kondó, Mályi, Mályinka, Muhi, Nyékládháza, Onga, Parasznya, Radostyán, Répáshuta, Sajókápolna, Sajókeresztúr, Sajólád, Sajólászlófalva, Sajópetri, Sály, Szirmabesenyő, Szomolya, Tard, Tardona, Tibolddaróc, Varbó. A települések között csak négy kisváros található, a többi falu. A térség lakossága 2008-ban kerekén 94 ezer fő volt.

Bükk-térségi Leader Egyesület működési területe

Forrás: Bükk-térségi Leader Egyesület: Helyi vidékfejlesztési stratégia 2008-2013

Ez a térség több szempontból is hátrányos helyzetű. Egyaránt megtalálhatók itt a gazdaságilag fejletlen és az ipari válság által sújtott depressziós térségek. A dombok és hegyek völgyeiben megtelepült falvak jó részét nem érintette az ipari fejlődés, lakóinak többsége a korlátozott lehetőségekkel rendelkező mezőgazdaságból is csak szűkösen tudott megélni, ezért a megye szénbányáiban és nehézipari központjaiban igyekeztek munkát találni. A térségben az 1980-as évek végéig virágzott az államilag támogatott bányászat, kohászat, a gépgyártás, a vegyipar. Azonban a gazdasági szerkezetváltás és a válság következtében egyre-másra zártak be a bányák, szűntek meg a nehézipari üzemek, aminek következtében az országos átlagot jóval meghaladó munkanélküliség alakult ki a térségben. A bányákban és a nehéziparban az országos szintnél magasabb munkabérek mágnesként vonzották az ország minden részéből a hátrányos helyzetű embereket, többek között a romákat is. A becslések szerint a térség lakosságán belül a romák aránya mintegy 15 százalék lehet, akik a településeken belül szegregáltak élnek, munkaerő-piaci esélyeik többek között az alacsony iskolai végzettségük miatt is rendkívül alacsonyak. A romák nagy számban élnek a volt bányatelepeken, rozsdaovezetekben, az itt kialakult nyomortelepek környezeti állapota, a közegészségügyi viszonyok a harmadik világbeli *slumokra* emlékeztetnek.

A gazdasági, szociális és környezeti leromlás egymást erősítő spirálja jellemzi a térséget. Ennek főbb megnyilvánulásai a következők: a megélhetési lehetőségek beszűkülése, a munkanélküliség extrém szintje, a szakképzetlenek arányának a gyors növekedése, a fiatal és képzetlenebb munkaerő elvándorlása, a lakosság elöregedése, a súlyos betegségek egyre fiatalabb korban való megjelenése, a lakóhelyi közösségek szétesése, a vagyon elleni bűncselekmények megszorodása. A környezeti leromlás okozója a kommunális hulladékgazdálkodás fejletlensége is. Bár Hejőpápin felépült egy regionális hulladéklerakó, a településekről a folyékony és szilárd hulladékot a hátrányos helyzetű csoportok számára megfizethetetlenül magas költségen szállítják el, ami miatt rendkívüli mértékben elszaporodott az illegális szemétkerakás. A Sajó és a Hernád folyók menti síkterületen mezőgazdasági nagyüzemek is vannak, amelyek az élőlétséggel való takarékoság által is motivált, kiterjedt gyomirtó- és növényvédőszer használat következtében jelentősen károsítják a természeti környezetet, nem szólva a nagyüzemi, intenzív állattartás antibiotikum maradványokkal erősen szennyezett folyékony trágyájának talajkárosító hatásáról. (Bükk-térségi Leader Egyesület 2008.)

A *Bükk-térségi Leader Egyesület* olyan akciótervet dolgozott ki és valósít meg, amely a térség adottságaira építve próbálja elérni a fenntartható növekedést, megállítani a szociális és környezeti leromlást. A fejlesztési célkitűzések logikája az, hogy maximálisan és fenntartható módon kell kiaknázni a helyben található természeti erőforrásokat. Az erősen környezetszennyező nehézipar leépülése akár lehetőség is lehet, a hátrányból előnyt lehet kovácsolni az ökológiai gazdálkodásra való áttéréssel. Ennek főbb területei a következők lehetnek: az ökológiai gyephasznosítás, a legeltetéses és extenzív állattartás, a rétgazdálkodás, a nedves gyepterületek kaszálóként való hasznosítása, a fás legelők, legelőerdők rehabilitációja, organikus, elsősorban a helyi fajtákra alapozott gyümölcs- és szőlőtermesztés valamint feldolgozás, beleértve a korlátlan piaccal rendelkező gyümölcs-aszalványok előállítását napenergia felhasználásával.

A térség bővelkedik a természeti szépségekben, ami hatalmas turisztikai vonzerőt jelent. Ezt növelheti a térség kulturális öröksége, amelynek hasznosításra számos projektet indítottak el, mint pl. a helytörténeti és helyi szakmai gyűjtemények látogathatóságának fejlesztése. A turizmusfejlesztés nem csak a múltra, hanem a jövőre is koncentrál a 21. századi, élenjáró technikai fejlesztéssel, mint amilyen az elektromos autók elterjedését szolgáló töltő állomások hálózatának kiépítése. Ugyancsak az idegenforgalom fejlődését segíti elő a kreatív *Leader* ifjúsági parkok kialakítása, vagy az egészségmegőrzést szolgáló „*Natura Sanat*” központok létrehozása, amely hozzájárulhat a falusi- illetve akár a középkategóriás vendéglátás fejlesztéséhez is.

A térségben előállított élelmiszerek hasznosítást célozza a „Helyi közösségi konyhák fejlesztése” c. projekt. Ezeket a közösségi konyhákat a 21. századhoz illő módon megújuló energiával fogják működtetni.

A *Bükk-térségi Leader Egyesület*, mint vidékfejlesztési közösség a legfontosabb feladatának tartja a munkanélküliség felszámolását, a nagyobb hozzáadott értéket előállító helyi gazdaság fejlesztését. Tudatosan építenek a helyi közösség, a helyi gazdaság, a természeti és a települési környezet kölcsönhatásából eredő szinergikus hatásokra. Mindez nem az iparosítás előtti állapotok visszaállítást célozza, hanem a 21. századi tiszta technológiák növekvő használatával együtt járó lehetőségeket akarja kiaknázni. A térség fejlesztésében kiemelt szerepet szánnak a megújuló energiaforrások használatára épülő decentralizált, az import energiától való függést csökkentő energiarendszernek. 2010-ben 27 településen indították el az „Egy falu – 1 MW” elnevezésű programot. Pályázati forrásokból 27 településen hoznak létre u.n. *energia udvarokat*, amelyekben általában közintézményekre telepített napelem- és napkollektorok szolgáltatnak energiát, legalább 50 százalékban kiváltva a fosszilis energiaforrásokat.

A napenergia hasznosítása mellett a bio-energiára is építenek. A térségben létesült kisléptékű biogáz telepeken nem csupán a folyékony trágyát használják fel, hanem a parlagfű és a gaz által ellepett területek mentesítése során nyert zöld biomasszát is. Amennyiben a lekaszált parlagfűvet és gáz a munka nélkül levő emberek beszállítják a telepekre, akkor fizetnek érte. A kommunális szerves hulladékért, a biomasszáért a beszállítók készpénzt, elektromos- vagy

hőenergia bónuszt kapnak, amely enyhítheti az energiaszegénységet is. Így kettős cél teljesül: a hátrányos helyzetű emberek kiegészítő jövedelemhez jutnak, és egyben javul a környezet állapota is.

Ugyancsak munkalehetőséget teremt a különböző faipari hulladékok, nyesedékek, mezőgazdasági hulladékok összegyűjtése és közintézmények kazánjaiban való eltüzelése is. A 27 faluközösségi energiaudvarban száz százalékban EU Leader forrásból, 277 millió Ft értékben a következő megújuló energiatermelő berendezések létesítésére kerül sor: 24 db 3-5 kW/db teljesítményű naperómű, 5 db 5-10 kWp/db növényolajos mini erőmű, 2 db 60 kW/db napparabola, 2db 120 kW/db faapríték kazán, 1 db 1,7 kWp szélgenerátor, 18 db 2 m² felületű napkollektor. (Dr. Nagy József – Vass Lajos 2011.)

A megújuló energiaforrások és a biogazdálkodás integrációja valósul meg a bükkaranyosi hidrogénfalú melletti Nagy-ferenczi tanyán. A bogyós gyümölcsű ültetvények (fekete ribizli, piros ribizli, köszméte) sorközének gyommentesítését az ott legelésző szürke marhák „végzik”. A bogyós gyümölcsökből kiváló szörp és lekvár, sőt aszalvány készül. Más gyümölcsök aszalására is alkalmas szárítóhoz a hőenergiát egy kisméretű naperómű szolgáltatja, a trágya egy része, a lekaszált lágyszárú növények a kisméretű biogáz telepen termelnek energiát, a folyamat végterméke pedig jó minőségű, csirátlanított trágya. A Nagy-ferenczi tanya jól dokumentálja, hogy a külterjes állattenyésztés + organikus gyümölcstermesztés + a megújuló energiával történő élelmiszer feldolgozás hatékony, gazdaságos és fenntartható mezőgazdaságot hozhat létre, amely az egyik kitörési lehetőséget jelenti a hátrányos helyzetű térségek számára is. (Dr.Nagy József 2010.)

A 21. századi technika alkalmazásának a legjobb példája az Egyesület székhelyén, Bükkaranyoson, Miskolctól 10 km-re levő településen létesítésre kerülő hidrogénfalú, amelynek beruházási munkálatai már megkezdődtek. Ennek keretében már megépült egy, a megújuló energia felhasználás lehetőségeit bemutató oktatási központ, amelyet a Debreceni Egyetem is hasznosít. A hidrogénfaluban fog felépülni a térségben létesített megújuló energiatermelő berendezéseket egységbe szervező energia mikrohálózat, a „Mikrovirka” (Magyar Virtuális Mikrohálózatok Mérlegköri Klasztere) központja, amely az okos hálózati technika alkalmazásával teremt egyensúlyt az áramtermelés és a fogyasztás között, illetve gondoskodik a mikro-hálózatnak a MAVIR országos hálózatába való integrálásáról is. Ez a fejlesztés mintegy 3 milliárd Ft-ot kitevő Leader támogatásból valósul meg. A rendszer teljes kiépülése esetén a 44 bükki település lakóinak, önkormányzatainak és vállalkozásainak egyre bővülő köre számára valósul meg az energia önellátás részben vagy teljes mértékben, és válik valóra az energiarendszer demokratizálása, amikor az energiafogyasztók egyben energiatermelők is lesznek és ellenőrzésük alatt tudják tartani saját fogyasztásukat. (Dr. Nagy József – Varga István 2009.)

A hidrogénfalú, mint település 33, egyenként 6000 m² nagyságú telken felépülő, energiatakarékos házakból fog állni, amelyek együttesen egy autonóm módon működő mikro-energiahálózatot képeznek, amely azonban arra is képes, hogy a megtermelt többletenergiát betáplálja az országos hálózatba is. A hidrogénfaluban lakók mintegy 200 hektáron organikus

élelmiszertermeléssel is foglalkozhatnak, mind a gazdaságuk, mind a háztartásuk áramellátását megújuló energiaforrásokból biztosítják. Az energiaellátást, a szennyvízkezelést önállóan megoldó település fenntartható fejlődésének alapja a nap-, a szélenergia és a hidrogéntekológia kombinációja. 2003-ban épült meg a tervezett hidrogénfalu mellett vezető, Miskolcot Emóddal összekötő út mentén egy 225 kW-os, dán Vestas V27 típusú szélérőmű, amely által szolgáltatott elektromos energia segítségével a vízből hidrogént állítanak elő, ami elsősorban energiatárolóként fog funkcionálni. A háztartásokhoz saválló csővezetékekben jut el a hidrogén, amelyet üzemanyagcellákban felhasználva elektromos áramot lehet vele előállítani, miközben hő szabadul fel, amelyet fűtésre is lehet használni. A hidrogénfaluval kapcsolatos tájékoztató előadások tartalmazzák a hidrogéntekológiai eszközök, hidrogéncellák megnevezését is, amiből arra lehet következtetni, hogy bár a szakirodalom ezek alkalmazását ma még meglehetősen drágának tartja, a projekt irányítói megvalósíthatónak tartják a hidrogén alapú energiatárolást a hidrogénfalu projekt forrásaiból. (Dr. Nagy József – Vass Lajos 2011.)

A Bükk-térségi Leader Egyesület által kidolgozott és megvalósított fejlesztési projektek azt bizonyítják, hogy nem reménytelen még a hátrányos, vagy depressziós térségek válságból való kilábolása az érintett települések önkormányzatainak, vállalkozóinak és civil szervezeteinek az összefogásával, az Uniós források hatékony felhasználásával, a fenntartható fejlődés elveinek következetes alkalmazásával, a szegénység, a munkanélküliség elleni küzdelem, az organikus mezőgazdaságra való áttérés, a megújuló energiaforrások növekvő használatából eredő szinergikus hatások tudatos felhasználásával.

Felhasznált irodalom

Batzaki, Katerina 2013: Going Beyond Sustainable. An Interview with Robert Engelman
<http://www.worldwatch-europe.org/node/153>

Buffet, Warren 2002: To the Shareholders of Berkshire Hathaway Inc
BERKSHIRE HATHAWAY INC.
<http://www.berkshirehathaway.com/letters/2002pdf.pdf>

Bükk-térségi Leader Egyesület 2008: Helyi vidékfejlesztési stratégia 2008-2013

Centre for Sustainable Energy 2013: How will welfare reforms affect fuel poverty?
http://www.cse.org.uk/news/view/1709?utm_source=CSE+e-news&utm_campaign=4ce7373049-CSE_e_news_mid_Jan_2013&utm_medium=email

Dr. Nagy József . – Varga István 2009: A Magyar Virtuális Mikrohálózatok Mérlegköri Klaszter (Mikrovirka) fejlesztésének eredményei és a bükkaranyosi hidrogénfalú terveit
http://www.e-met.hu/files/cikk41_eloadas_Varga_Istvan_MIKROVIRKA_2009-nov-11.pdf

Dr. Nagy József 2010: Energia-önellátó élelmiszeripari kisüzem mintaprojekt a bükkaranyosi hidrogénfaluban
http://www.techplatform.hu/letoltes/ngy_jozsef_0511.pdf

Dr. Nagy József – Vass Lajos 2011: Hidrogén infrastruktúra a Bükk-Mak Leader Mikrovirka típusú „1 falu – 1 MW” integráció II. ütemében
http://www.hfc-hungary.org/Vass_Lajos_BUKK_MAK_1_falu_1_MW.pdf

EPA 2011: Brownfields and Urban Agriculture Interim Guidelines for Safe Gardening Practices
http://www.epa.gov/swerosps/bf/urbanag/pdf/bf_urban_ag.pdf

Európai Bizottság 2010: A Bizottság Közleménye EURÓPA 2020 Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:HU:PDF>

Európai Bizottság 2011: A Bizottság közleménye az Európai parlamentnek, a Tanácsnak, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának Rio+20: a zöld gazdaság és a jobb irányítás felé vezető úton. Brüsszel, 2011. 06. 20.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0363:FIN:HU:PDF>

Fulai, Sheng é.n. : A Green Economy: Conceptual Issues
<http://www.unep.org/civil-society/Portals/59/Documents/GMGSF12-GE-Conceptual-Issues.pdf>

Fullbrook, Edward 2012: The Political Economy of Bubbles, *Real-world Economics Review*, issue no. 59, 12 March 2012, pp. 138-154,
<http://www.paecon.net/PAERReview/issue59/Fullbrook59.pdf>

Lukovics Miklós 2008: A térbeli különbségek alakulásának komplex vizsgálati módszere kistérségek példáján In: Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.) 2008: Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 248-263. o.

Magyar Kormány 2007: Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégia 2007.
<http://www.nfu.hu/doc/198>

Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács 2012 : Fenntarthatóság felé való átmenet nemzeti koncepciója Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia 2012-2024
http://www.nfft.hu/dynamic/NFFS_rovid_OGYhat_melleklete_2012.05.16_vegso.pdf

OECD 2011: Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising
<http://www.oecd.org/els/soc/dividedwestandwhyinequalitykeepsrising.htm>

Real Estate Foundation 2013: The Urban Farming Guidebook Planning for the Business of Growing Food in BC's Towns & Cities
<http://69.89.31.205/~refbcom/userfiles/Urban-Farming-Guidebook-2013.pdf>

Renner, Michael 2012: Making the Green Economy Work for Everybody. In: State of the World 2012: Moving Toward Sustainable Prosperity. Worldwatch Institute, 2012.
<http://www.worldwatch.org/system/files/SOW12%20Summary%20%28Chapter%201%29.pdf>

Roseland, Mark – Soots, Lena 2007: A helyi gazdaságok megerősítése . In: A világ helyzete 2007. Városaink jövője. Föld Napja Alapítvány, Bp. 2002-224. old.

Ruccio, David 2013 A.: US wages and productivity 1968 – 2012 (minimum, average and the 1%)
<http://rwer.wordpress.com/2013/02/21/us-wages-and-productivity-1968-2012-minimum-average-and-the-1/>

Ruccio, David 2013 B.: Inequality and the current crises
<http://rwer.wordpress.com/2013/05/01/inequality-and-the-current-crises/>

Stiglitz, Joseph,E. 2012: The Price of Inequality How Today's Divided Society Endangers Our Future w. w. Norton & Company

Szívós Péter – Tóth István György (szerk.) 2012: Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban TÁRKI Monitor jelentések 2012.
http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf

Taleb, Nassim Nicholas 2009 Ten principles for a Black Swan-proof world
<http://www.fooledbyrandomness.com/tenprinciples.pdf>

The World Bank 2012: Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6058/9780821395516.pdf?sequence=1>

Torello, A.- Robinson F. – Hannon P. 2013.: Barroso Limit Austerity EU Official Says. The Wall Street Journal April 23, 2013.
<http://online.wsj.com/article/SB10001424127887324874204578438250267965718.html>

UNESCO 2011: Towards a Green Economy and Green Societies
<http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001925/192543e.pdf>

UNEP é.n.: Plant for Planet The Billion Tree Campaign
http://www.unep.org/pdf/BTC_Booklet.pdf

UNEP 2009: Global Green New Deal, Policy brief
http://www.unep.org/pdf/A_Global_Green_New_Deal_Policy_Brief.pdf

Vandemoortele, Milo: Within-Country Inequality, Global Imbalances and Financial Instability. Desk Study for the Netherlands Ministry of Foreign Affairs Overseas Development Institute London, 2009. <http://www.odi.org.uk/resources/download/4165.pdf>

VARGA A. Tamás - VERCSEG Ilona 1998: *Közösségfejlesztés* Magyar Művelődési Intézet, Bp.

VÁTI: Fejlesztési prioritások hátrányos helyzetű térségekben
<http://www.vati.hu/static/otk/int/otk1998fel61.pdf>

Vidékfejlesztési Minisztérium 2012: Nemzeti Vidékstratégia 2012 – 2020
<http://videkstrategia.kormany.hu/download/4/37/30000/Nemzeti%20Vid%C3%A9kstrat%C3%A9gia.pdf>

Csoba Judit - Ábrahám Katalin - Nagyné Varga Ilona

Képzés és foglalkoztatás

Információ és tudásáramlás a képzőintézmények és a foglalkoztatók között

A kutatási program

Egy térség gazdasági fejlődéséhez elengedhetetlen, hogy olyan integrált működési formák alakuljanak ki, amelyek hatékonyan gazdálkodnak a rendelkezésre álló erőforrásokkal. Különösen érvényes ez a megállapítás egy határmenti, többnyire alacsony lélekszámú településekkel rendelkező mikrotérségben, ahol a gazdálkodás évtizedeken keresztül alapvetően a mezőgazdasági önellátásra épült, s a foglalkoztatási lehetőségek kialakítása korlátozott volt. A foglalkoztatási és képzési szerkezet illeszkedése, a kereslet és kínálat egyensúlyának kialakítása a képzési és foglalkoztatási rendszerben egy hátrányos helyzetű mikrotérség gazdasági és társadalmi fejlődését is előnyösen formálhatja.

A határ menti kistérségek fejlesztése a rendszerváltást megelőzően komoly hátrányt szenvedett. A határ két oldalán lévő kis- és közép méretű települések elnéptelenedtek, lakóik elöregedtek. Az elmúlt évek során a helyi szükségletekre és a még meglévő erőforrásokra építve indult meg a térségfejlesztés, melynek eredményeként a kutatás helyszínén, Érmellék kistérség 21 településén közel 2500 kis- és közép méretű vállalkozás jött létre. A létrejött szervezetek gazdasági és foglalkoztatási funkcióinak fejlesztése azonban csak akkor valósulhat meg, ha a vállalkozások szakemberszükséglete a térségben, a megfelelő mennyiségben és minőségben biztosított.

A határ két oldalán lévő 21 település (10 Magyarországon, 11 Romániában) között – az átjárás nehézségeinek csökkenésével, az együttműködési formák erősítésével, új szakmai kapcsolatok létrehozásával – van esély egy integrált foglalkoztatási és képzési tér kialakulására, amelyben a határ két oldalán lévő településcsoport kölcsönös előnyökre talál. A határ mindkét oldalán lévő településeket átfogó, nagyobb kiterjedésű gazdasági, foglalkoztatási tér gazdaságosabb munkamegosztást tud kialakítani mind a termelésben, mind a szolgáltatásban, de nem utolsó sorban a szakemberek képzésében is.

A jelenleg meglévő gazdasági és társadalmi kapcsolatok sűrűsége alacsony mértékű, a térségben működő vállalatok szakemberszükséglete és a térség képzési/szakképzési szerkezete sem fedi egymást. A „Know-Flow” kutatás¹ célja a vállalkozók által megfogalmazott kereslet és a képzők által biztosított kínálat sajátosságainak feltárása, s annak elemzése volt, hogy a határ két oldala közötti együttműködés a képzés és foglalkoztatás terén milyen mértékben és formában van jelen napjainkban. A program címéhez illeszkedve annak a tudásnak és információáramlásnak a mennyiségét és minőségét elemeztük, amely a képzők

¹ A tanulmány a HURO/0901/267/2.2.4 “Know-Flow – „A gazdasági fejlődés megalapozása a vállalkozások szakmai kompetenciákra vonatkozó igényeinek és a szakképző intézmények kínálatának feltárásával” program keretében készült. A kutatási-fejlesztési programot a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke koordinálta a Romániai Vállalkozásokért Egyesülettel partnerségben.

és a foglalkoztatók, valamint a határ két oldalán lévő képző és gazdálkodó szervezetek között feltárható volt a kutatás során. A középpontba a foglalkoztatással, munkaerő-piaci beválással kapcsolatos kérdéseket állítottuk.

A kutatás módszere

Az Érmellék kistérség 21 településén tevékenykedő közel 2500 vállalkozás és 300 képző intézmény körében a kutatás során többféle módszerrel is igyekeztünk feltárni a munkaerőpiacok és a képző intézmények működését, különös súlyt helyezve a kettő közötti kapcsolatra, s a munkaerőpiacokon jelentkező képzettségi igények felmérésére és értelmezésére.

a./ Fókuszcsoporthos interjúk

A képzőkkel és a vállalkozókkal a határ mindkét oldalán fókuszcsoporthos interjút szerveztünk azzal a céllal, hogy a survey vizsgálatot a fókuszcsoporthon résztvevő szakértők javaslataival, szempontjaival kiegészítve szervezzük. A szakértői javaslatok hozzájárultak továbbá a kutatás eredményeként kidolgozandó fejlesztéspolitikai javaslatok megalapozásához.

b./ Szakértői interjúk

A szakértőkkel készült interjúk vizsgálat a mikrotérségben végzett vizsgálat kvalitatív eleme, amelynek célja, hogy feltárja a két célcsoport között lévő kapcsolatrendszer, az egymással szemben megfogalmazott kölcsönös elvárásokat, s a munkavállalók kompetenciarendszerével kapcsolatos véleményeket. A képzők és a vállalkozók körében készített 40 szakértői interjú (20 interjút Romániában, 20 interjút Magyarországon) során kapott eredmények elmélyítik, árnyalják a survey vizsgálatban kapott statisztikai eredményeket.

c./ Kérdőíves vizsgálat kis- és középvállalkozások tulajdonosaival, menedzsereivel

A 2500 vállalkozásból, mint alapsokaságból kétlépcsős rétegzett mintavételi eljárással kiválasztott 300 szervezetnél kérdőíves vizsgálatot készítettünk azzal a céllal, hogy megismerjük a munkaadók munkavállalókkal kapcsolatos kompetenciaelvárásait, foglalkoztatási tapasztalatait, s a képzőkkel való együttműködés formáit. A kérdőíves vizsgálat során kapott eredmények irányt mutattak a lokális képzési és foglalkoztatási stratégia kialakítását segítő javaslatok megfogalmazásakor.

A vállalati kérdőíves vizsgálatok egyik leghangsúlyosabb módszertani kérdése az volt, hogy ki az a személy, aki az adott céget jól reprezentálva, megbízható választ tud adni a feltett kérdésekre. Ez kutatásunk során nem okozott problémát, hiszen többnyire maguk a tulajdonosok, illetve kisebb részben az ügyvezető menedzserek, igazgatók válaszoltak. Tekintettel arra, hogy markáns különbségeket nem találtunk a határ két oldalán működő vállalkozások között, így az összevont minta adatait közöljük.

1. sz. táblázat
A válaszadók összetétele

A megkérdezett státusza a vállalatnál	A válaszadók száma	A válaszadók aránya (%)
Tulajdonos	266	88,7
Vezető, menedzser	30	10,0
Alkalmazott	4	1,3
Összesen	300	100

A kutatás helyszíne

A történelmi hagyományok szerint az Érmelléknek nevezett kistérség földrajzi, területi értelemben igen kis területet fog át a határ mindkét oldalán.² Közigazgatási vagy statisztikai értelemben mindkét országban túl kicsi ahhoz, hogy önálló statisztikai aggregálási szintként rendelkezünk róla demográfiai, gazdasági vagy munkaerő-piaci adatokkal. A „legkisebb” földrajzi egységek, amelyek magukban foglalják az Érmelléket is, és ugyanakkor statisztikailag az Eurostat által validált adatokkal is rendelkezünk róluk, a NUTS 2 szerinti egységek. Így a kutatás során a magyar oldalon érintett Észak-alföldi Régió, illetve a magyar régióknál mind lakosságszámban, mind területileg lényegesen nagyobb romániai Észak-nyugati Régió adatait használtuk fel.

Ahogy „szabad szemmel” nem feltűnőek Érmelléken a határ két oldalának fejlettségére vonatkozó elsődleges megfigyelések, úgy gazdasági fejlettségben sem jelentősek az eltérések a két régió között. Az Észak-alföldi Régió egy főre jutó GDP-je Európában kifejezve 6600 EUR/fő, az Észak-nyugati Régió ugyanezen mutatója 5800 EUR/fő az Eurostat 2008-ra vonatkozó adatai szerint. Ha nem a két értéket hasonlítjuk egymáshoz, hanem a régióknak az országon belüli helyzetét vizsgáljuk, akkor a kép némiképp megfordul: az Észak-alföldi Régió 6600 EUR/fő GDP mutatója az egyik legelmaradottabb régiós fejlettségi mutató az átlagosan 10 600 EUR/fő magyarországi adathoz képest, míg az Észak-nyugati Régió 5800 Euró/fő GDP mutatója közel esik Románia 6500 EUR/fő GDP átlagához. (Sőt, a régió romániai viszonylatban inkább fejletlenek minősíthető, ha figyelmen kívül hagyjuk Bukarest adatait.) A nem túlzottan eltérő régiós GDP adatokat elemezve a fejlettség lényegesebb különbségei tárulnak fel.

A romániai régió foglalkoztatási és munkanélküliségi adatai lényegesen kedvezőbbek az Észak-alföldi Régió foglalkoztatási mutatóinál. Ez a viszonylagosan kedvező adat rávilágít arra, hogy az alacsonyabb romániai GDP mutatók főként a produktivitási mutatók komoly elmaradásából fakadnak.

A produktivitás, a termelékenység adatainak eltéréseit számos tényező okozhatja, ezek részletesebb elemzésére itt e tanulmányban a megfelelő adatok híján nem térhetünk ki. Annyit azonban mindenesetre érdemes jelezni, hogy a termelékenységi-produktivitási adatok

² A kistérséghez tartozó települések: Álmosd, Bagamér, Esztár, Kismarja, Kokad, Létavértes, Nyírábrány, Pocsaj, Újléta, Vámospercs, Paptamási, Biharfélegyháza, Biardiószeg, Székelyhid, Kiskereki, Értarcsa, Érmihályfalva, Érsemjén, Érkörtvélyes, Vedresábrány, Salacs

egészen bizonyosan összefüggésbe hozhatók a gazdaság szerkezetében mutatkozó különbségekkel.

2. sz. táblázat
A régiók gazdasági szerkezete

NUTS2	Lakosság száma ezer fő	Foglalkoztatottak száma ezer fő	Foglalkoztatási ráta 16-64 évesek %	Munkanélküliségi ráta %	GDP/fő (EUR)	Az iparban foglalkoztatottak aránya %	A szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya (pénzügyi szolgáltatások nélkül) %
Észak-nyugati Régió	2 643	1 148,0	57,7	3,8	5800	35,4	54,7
Észak-alföldi Régió	1 354	513,1	49,3	12,0	6600	40,0	46,2

Forrás: Eurostat Regional yearbook 2011

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/publications/regional_yearbook

A romániai oldal ipari foglalkoztatottságát magyarázza, hogy a szocializmus időszakából jelentős arányban fennmaradt az a mai szemmel nem a legfejlettebb technológiát alkalmazó ipar, amely a globalizálódott gazdasági versenyben komoly gondokkal küzd fennmaradásáért. Az ipari foglalkoztatás, különösen a hagyományosabb, nagyipari foglalkoztatás az Észak-nyugati Régióban magasabb belső ingázást feltételez. Az ingázás viszonylag magas Érmelléken is, elsősorban a két nagyváros, Debrecen és Nagyvárad szívó hatásának köszönhetően. Az ingázás számottevő mértéke miatt az érmelléki kistérség vállalkozásaiban foglalkoztatottak száma, összetétele messze nem azonos a kistérségekben lakók foglalkoztatási mutatóival.

A régiók foglalkoztatási adatait gyakorlatilag nem befolyásolja a hivatalosan regisztrált külföldön munkavállaló személyek aránya. Románia országos adatai a külföldi munkavállalásban magasabbak a magyar adatokénál, a két régióban azonban ez az eltérés nem tapasztalható. A két régióból hivatalosan regisztrálva, összesen kb. 11 ezren vállalnak külföldön munkát (ami a foglalkoztatottak alig több mint 0,6%-a), és ez a szám lakosságarányosan oszlik meg a határ két oldala között. A poszt-indusztriális szerkezeti lemaradást szoros összefüggésbe hozhatjuk azzal, hogy az Észak-alföldi Régió oktatási adatai (amelyek a magyar átlaghoz képest szintén kedvezőtlennek minősülnek) azt sejtetik, hogy a fiatalok képzettsége magasabb, mint a határ túloldalán.

3. sz. táblázat

Oktatás és a fiatalok munkanélkülisége a két régióban (2008)

NUTS2	A 4 éves korban óvodába járó gyerekek aránya a 4 éves korosztályban %	A 17 éves korban tanulók aránya a korosztályukban %	Egyetemi és főiskolai hallgatók aránya a 20-24 éves korosztályban %	Fiatalok munkanélkülisége %
Észak-nyugati Régió	84,3	79,6	34,1	16,8
Észak-alföldi Régió	93,5	96,3	46,5	32,7

Forrás: Eurostat *Regional yearbook* 2011, 4. fejezet

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/publications/regional_yearbook

Érdeemes megjegyezni, hogy a viszonylag kedvezőbb oktatási adatok ellenére a fiatalok munkanélküliségi adatai sokkal kedvezőtlenebbek az Észak-alföldi Régióban. A kedvezőbb oktatási kimenetek mellett is magas munkanélküliségi arány Észak-Alföldön arra enged következtetni, hogy itt a nagyobb arányban hiányzik a munkahely, mint a határ túloldalán. Míg az Észak-nyugati Régió alacsony ifjúsági munkanélküliségi adatai jelezhetik a munkaadók elvárásait: az alacsonyabb képzettség is kielégíti a munkaadói, munkaerő-piaci elvárásokat.

A magasabb produktivitás szinte mindig együtt jár a magasabb munkakeresetekkel, ám az alacsony foglalkoztatottság, és ezzel együtt a szociális jövedelmekből élők magasabb aránya ugyancsak mindig visszahúzza az átfogó jövedelmi szinteket. Ezeknek a hatásoknak az eredőjeként a háztartások jövedelmei nem túl élesen különböznek a határ két oldalán. Románia későbbi uniós csatlakozásának és a kedvező foglalkoztatási mutatóknak köszönhetően a romániai jövedelmi adatok dinamikájukban gyorsabban fejlődnek, és a régiók közötti különbségek csökkenését jelzik.

4. sz. táblázat

A háztartások jövedelme

	A háztartások egy főre jutó jövedelme az EU27 átlagához képest %	A háztartások egy főre jutó jövedelmének változása 2000-2008 között, reálértéken %
Észak-alföldi Régió	42,2	+ 9,8
Észak-nyugati Régió	33,4	+12,0

Forrás: Eurostat *Regional yearbook* 2011, 8. fejezet

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/publications/regional_yearbook

Kompetenciaelvárások

Kompetencia típusok

A munkaadó által elvárt munkavállalói kompetenciák elemzése azért szükséges, mert egyfelől ez fogalmazza meg konkrétan a leendő munkavállalóval kapcsolatos kiválasztási szempontokat, másfelől pedig meghatározza a képzők számára a fejlesztendő területeket (EU 2008, Szabó 2010, Vajda 2008). Ha egy bizonyos kompetenciát a munkaadó a munkavállaló esetében magasra értékeli, annak kialakításában általában nagy szerepet tulajdonít a képzőknek is, függetlenül attól, hogy ezek a kompetenciák milyen jellegűek, s a szocializáció során meghatározó módon hol és hogyan formálódnak. Ha a munkaadó által szükségesnek vélt kompetenciák hiányoznak, vagy nem megfelelő módon kerültek kialakításra, akkor nem csupán a munkavállalót, hanem a legtöbb esetben a képző intézményt is minősítik a munkaadók. Viszonylag hamar születnek az ítéletek: „Nem tanította meg az iskola dolgozni!” A szakképzettség a munkaadó által megfogalmazott elvárási rendszerben a munkavállalói készségekre, s az általános skillekre is vonatkozik, amely lehetővé teszi bizonyos tudás és készségelemek rugalmas, kreatív, széles körben történő alkalmazását. Gyakran ennek a rugalmasságnak és kreativitásnak a léte jelenti a szakmai ismereteket a munkaadó elvárás-rendszerében. Ezt a jelenséget a szakirodalom régóta ismeri, s egyik legplasztikusabb megfogalmazásával Kemény István elemzéseiben találkozunk. A szakma, a szakképzettség legfontosabb tartalma az iskolázottság mellett az univerzalitás – írja Kemény. Az igazi szakember az univerzális szakember. Így például az az esztergályos, aki rajz után el tudja készíteni a munkadarabot, méghozzá kevés fogással, gyorsan. Az a lakatos, aki egy kalapáccsal és egy hidegvágóval mindent el tud készíteni. Az a villanyszerelő, aki ha kell porszívót javít, ha kell, akkor kapcsolási rajzról bekábelez egy házat. Természetesen ez az univerzalitás egyfajta mobilitási képességet is jelent, attól lesz valaki univerzális szakember, hogy világot látott, hogy több helyen, többféle a szakmájához tartozó munkában is megállta a helyét, vagyis sokat tanult, de nem az iskolában, hanem a gyakorlatban (Kemény 1990, Kemény 1992). Mindennek eredményeként kitűnik, hogy nem *egy* szakmához kötődő stabil szakmai ismereteket, készségeket kell a kis létszámot foglalkoztató, specializációra alig valami lehetőséget biztosító vállalat munkavállalójának felmutatni, ha alkalmasságát igazolni akarja, hanem univerzális tudáselemeket, kreativitást, problémamegoldó gondolkodást, melynek háttérében stabil alapként szerepel a szaktudás, mint készség, mint szükségesség, de nem elégséges feltétel.

A munkavállalók által elsajátítandó kompetenciákat – a kompetencia fogalom néhány korábbi meghatározási kísérletének tapasztalatait is felhasználva – négy csoportra osztjuk. (Detailed..2002, Skills .. 2008, Szabó 2010).

1. sz. ábra

A munkavégzéshez szükséges kompetenciák típusai

Alapkompetenciák: Azokat a jellemzőket foglalják magukba, amelyek gyakran előfordulnak, amelyeket általánosan alkalmazunk. Ezek megteremtik az alapot ahhoz, hogy a kulcskompetenciák, a generikus és a funkcionális kompetenciák kialakíthatóak legyenek (ilyenek például : az írás, az olvasás, a számolás, a szövegértés). Ezek közé az alapkompetenciák közé tartoznak például a személyes képességek (például emberismeret, gyakorlatiasság, kreativitás, rugalmasság, váratlan helyzetek kezelésének képessége), a személyes tulajdonságok (például. alaposág, ambíció, empátia, felelősségérzet, humor, igényesség, rendszeret). E kompetenciák kialakulása többnyire a személyiségfejlődés korai szakaszában történik, s kialakításában nagy szerepe van az adottságoknak és a családi szocializációnak. Fejlesztése többnyire lassú folyamat, amelyben a személyiségfejlesztés kap jelentős hangsúlyt.

Kulcskompetenciák: Nem egyetlen szakma tartozékai, hanem valamennyi. Az Európai Unió az alábbi kulcskompetenciák meglétét, illetve folyamatos fejlesztését preferálja: anyanyelven való kommunikáció, idegen nyelven való kommunikáció, matematikai készségek, alapkészségek a tudományban és a technológiában, informatikai készségek, tanulás tanulása, interperszonális és állampolgári készségek, vállalkozói készségek, kulturális tudatosság (általános műveltség). A kulcskompetenciák formálásában a család mellett meghatározó szerepe van az iskolának, de nem elsősorban a szakképzésnek, hanem az alapképzésnek, ahol egyszerre, csaknem azonos arányban van jelen a személyiségfejlesztés és az ismeretközvetítés/elsajátítás.

Generikus kompetenciák: Egy szervezet valamennyi munkakörére, vagy egy-egy munkakör családra vonatkozó viselkedés-együttes. A munka világában legfontosabbnak tartott kompetenciák itt jelennek meg: egy munkafolyamat racionális megszervezése, az idővel, az energiával és az anyaggal való gazdálkodás, a problémaérzékenység és problémamegoldás, az alternatív megoldási lehetőségek összehasonlítása; a lényeglátás, a döntésképeség, az innováció és a kreativitás. Itt kap hangsúlyt a kommunikációs kompetenciák köréből például a

munkához kötődő információ kezelése – átadása, cseréje, keresése, értékelése, rendezése, a naprakész ismeretek megszerzése, használata. E körbe tartozik például a problémamegoldó kompetenciák közül az analitikus, elemző gondolkodás, és a tervek következetes megvalósításának képessége. A generikus kompetenciák kialakítása a szakmai szocializáció része. Ebben nagy szerepe van a szakképzésnek, ezen belül is kiemelt jelentősége van a szakmai identitás kialakításának, annak, hogy a tanult szakma céljait, elemeit megismerje és elsajátítsa a tanuló. Ez a „szakemberré válás” első lépcsőfoka.

Speciális szakmai kompetenciák: Az egyes munkakörök sikeres ellátásához szükséges viselkedés-repertoár, a kimagasló teljesítményt szolgáló szakmai tudást foglalják magukba. Az iskolák/képzők a legtöbb esetben ez utóbbi kialakítását tekintik feladatuknak. A szakmai tudásközvetítés azonban a legtöbb esetben a passzív, egycsatornás módszereket alkalmazza, s a szakmai szocializációban, a tudáselemek készséggé formálásában már nem vesz részt, vagy nem hatékonyan végzi feladatát.

Mivel a munkaadók a legtöbb esetben a kompetenciának mind a négy típusát elvárják a munkavállalótól, bármilyen típus hiánya, vagy elégtelen kialakulása miatt az esetek többségében az iskolát/képzőt okolják, s úgy ítélik meg, hogy az nem végezte el a munkáját.

Kompetenciaelvárások

A kutatás során elsőként azt vizsgáltuk, hogy a munkaadók a fenti kompetenciákat milyen mértékig várják el, milyen jelentőséget tulajdonítanak ezeknek a munkavégzés során.

A vizsgálati eredményeket elemezve látjuk, hogy kiemelkedő értéket kapott a válaszadás során a pontos és önálló munkavégzés (4,43)³, amely a generikus kompetenciákhoz sorolható készség. Ugyancsak magas értéket kapott a kommunikációs készség (4,3), melynek kiemelése érthető, hiszen a munkaadók jelentős köre a szolgáltatási szektorban tevékenykedik, a számolási feladatokban való jártasság (4,11), valamint a tanulási (4,08) és együttműködési képesség (4,14), amelyek kifejezetten kulcskompetenciák. Kialakításukban a leghangsúlyosabb szerepe a családnak és az alapképzésnek van. A szakképző intézmények a tanulónak a szakképzőhöz való belépésekor feltételezik ezeknek a kompetenciáknak a kialakítását, s ezek fejlesztésére speciális módszert és időkeretet már nem terveznek. A képzők a hangsúlyt – mivel a személyiséghez kötődő alap és kulcskompetenciák meglétét feltételezik, vagyis azt, hogy a szocializáció egyes szakaszai már elvégezték a feladatukat – elsődlegesen a speciális szakmai kompetenciákra, s a munkavégzéshez szükséges generikus kompetenciákra helyezik, amelyek a munkaadó megítélésében meglehetősen alacsony értékeket kapnak: szakmai elméleti alapok megléte (3,77), elemző készség (3,27), számítógépes ismeret (3,25).

Mivel a munkaadók döntően a szolgáltatási szektorban dolgoznak, feltételeztük, hogy a szakmai kompetenciák helyett a kulcskompetenciákra helyezik a hangsúlyt, ahol a munkavállalók sokkal intenzívebben dolgoznak a személyiségükkel, mint a megszerzett szakmai ismeretekkel. Éppen ezért meglepő, hogy néhány kulcskompetenciának alig tulajdonítanak valamilyen jelentőséget a munkaadók: az íráskészség (3,17), az idegen-nyelv

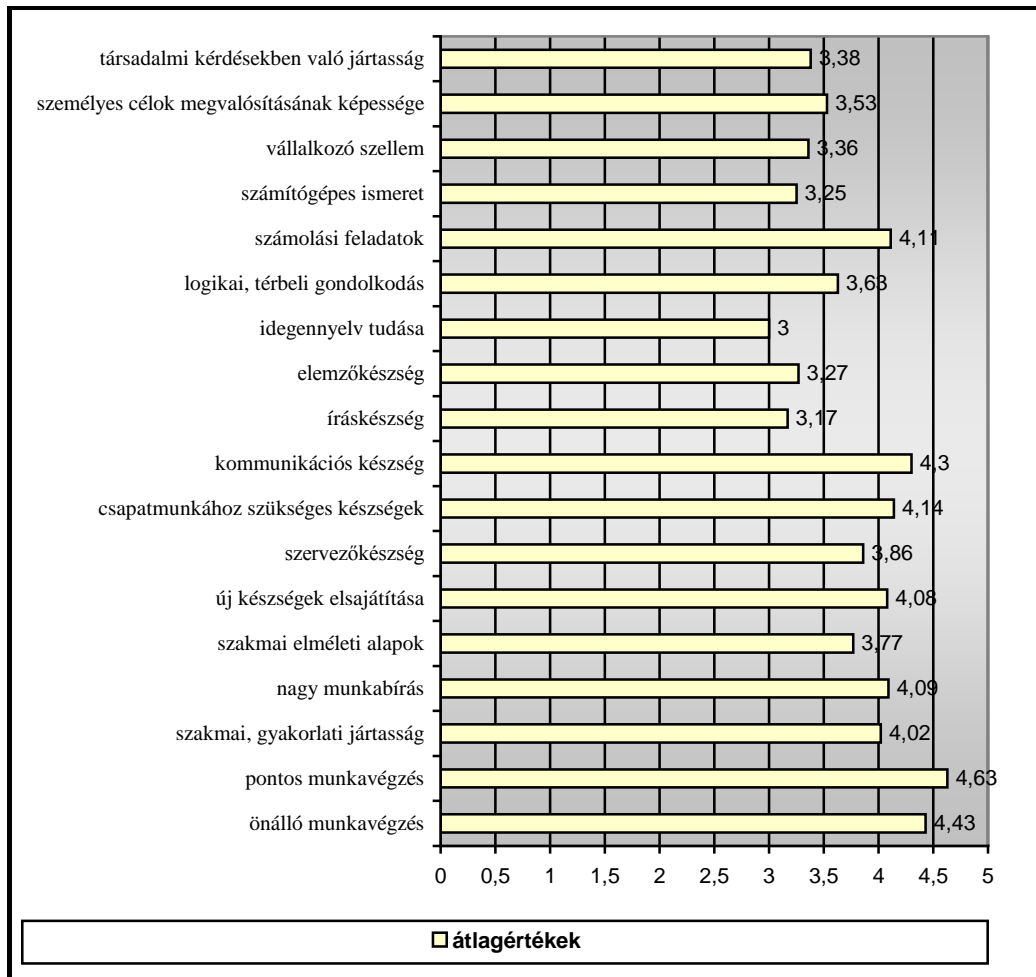
³ A vizsgálat során egy ötfokozatú skálát alkalmaztunk, ahol az 1-es érték a legalacsonyabb, legkedvezőtlenebb, az 5-ös érték a legmagasabb, legkedvezőbb értékeket mutatta.

tudása 3-as értéket kapott, ami a legutolsó volt a munkaadók által felállított fontossági sorrendben a munkavégzéshez szükséges kompetenciák besorolásakor.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a munkaadók kompetenciaelvárásai többnyire nem a speciális szakmai, vagy az általános munkavégzést segítő generikus kompetenciákra helyezték a hangsúlyt, hanem alapvetően a személyes tulajdonságokat középpontba állító alapkompentenciákra és az általános tájékozódást, világban való boldogulást segítő kulcskompetenciákra. Bár az iskolák/képzők feladata a speciális szaktudás kialakítása, ezt a munkaadók a legutolsó kompetencia típusként választották, s ugyanakkor a hiányzó kompetenciák kialakítását, amelyeket a korábbi szakaszokban, más szocializációs rendszerekben kellett volna megszerezni, általában az „iskolán”, a középfokú, főként szakmai ismereteket, készségeket közvetítő szervezeteken kéri számon a munkaadó.

2. sz. ábra

A munkaadók által elvárt kompetenciák

Mivel a munkaadókhöz többnyire közvetlenül a szakképzésből érkeznek a munkavállalók, nem vizsgálják, hol keletkeztek a hiányok, csupán megállapítják a hiányt és megfogalmazzák elégedetlenségüket a képzéssel kapcsolatban. Azok a kompetenciák, amelyeket a munkaadók nagyra értékelnek és megítélésük szerint a munkavégzéshez nélkülözhetetlenek, nem elsősorban szakmai kompetenciák. Nagyra értékelik a pontosságot, a jó kiállást és beszéd-készséget, a csapatban való együttműködés készségét. Ezeknek a magas szintű

alkalmazását várják el a munkavállalóktól. E készségek kialakítása viszont a jelenlegi képzési tartalmakhoz és formákhoz képest némi változtatást igényel a képzők részéről.

A Zsigmond Király Főiskola karrierút-követési vizsgálata⁴ során a végzett hallgatókat arról kérdezték, hogy mi szükséges ahhoz, hogy a mai Magyarországon boldoguljanak. Bár az említett kutatásban a megkérdezettek nem középfokú végzettséggel rendelkezők voltak, mint a jelen vizsgálatunk esetében, hanem diplomások, mégis érdemes egy pillantást vetni a kutatás eredményre. A diplomások a diploma szerepét az elhelyezkedést elősegítő tényezők, kompetenciák listáján jelentősen alul értékelték, csak a 16. helyre sorolták. Az elhelyezkedéskor nem a szakképzettség számít – mondják a hallgatók. Az 1. helyre az összeköttetést, a jó kapcsolatokat állították. (Lásd az alkalmazottak családi kötődéseit jelen vizsgálatunkban!) A 2. helyre az akaraterő, ambíció, rátermettség került. Valamennyi személyes kompetenciát jelent! A tudás és felkészültség a 11., a jó szakma a 7. helyre került (Kabai, 2007). A 2000 fős mintán készült vizsgálat kutatási eredményei egybecsengenek saját vizsgálati eredményeinkkel: elsődlegesen nem a szakmai, hanem a személyes kompetenciákat értékelik a munkaadók.

Hasonló tendenciákról számol be Hatos is a romániai felnőttképzési rendszert, valamint a kompetenciák és készségek változását elemző tanulmányaiban. Megállapításait egy 2011-ben készült vizsgálatra (*The Analysis of the Structure and Trends of Labour Supply in Bihor County*) alapozza. A vizsgálat eredménye szerint Románia észak-nyugati részén is olyan személyes kompetenciák kerülnek kiemelésre a munkavállaló keresésekor, mint például a problémamegoldó gondolkodás, a rendszerszemlélet és elemző készség, a kommunikációs készség és az idegen nyelv tudása (Hatos 2011, Hatos-Berce 2011).

A mi vizsgálatunkban a matematikai összefüggések ismerete, a nyelvtudás és számítógépes ismeretek azoknál a munkaadóknál voltak kiemelt helyen (öt fokú skálán ötös érték közelében), ahol magasabb végzettségű munkaerőt kerestek és legalacsonyabbra azok a cégek értékelték mind az idegennyelv-tudás (1), mind a számítógépes készségek (1,8) fontosságát, akik iskolázatlan munkaerőt is alkalmaznának. A fent említett készségek – mint kiderült – nem önmagukban, önmagukért fontosak, hanem a munkaadó csupán szűrőként használja ezeket a megfelelő munkavállaló kiválasztásához.

Mindemellett a cégek gazdasági szektor szerinti besorolása is befolyásolja az alkalmazottakkal szembeni elvárásokat. Szignifikáns különbséget az önálló munkavégzés, a szakmai elméleti alapok, a csapatmunkához szükséges készség, kommunikációs készség, idegennyelv-tudás, számolási feladatok megoldásának képessége, társadalmi kérdésekben való jártasság szempontok esetében találtunk. Ha tehát az idegennyelv-tudás fontosságát összevetjük a szektorral, azt látjuk, hogy míg a szállítás és kommunikáció terén magas átlagértéket kapott (5), addig a többi területen alacsony. Főként az oktatás (1), a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás (2,5), az építkezés (2,5), az ipar (2,78) és az egészségügy (2,89) területén működők körében, és a többi szektor körében is 3-as érték körüli az átlag.

Az idegennyelv-tudás esetében (hasonlóan a szakmai elméleti alapok, szándékok írásbeli kifejtése, elemzőkészség, logikai térbeli gondolkodás, személyes célok megvalósításának képessége, társadalmi kérdésekben való jártasság szempontokhoz) szignifikáns különbség

⁴ Kabai Imre vezetésével folyt karrierút követési kutatás 2006-2007-ben 2000 fős mintán (2001-2006 között Pest megyei egyetemeken, főiskolákon végzett hallgatók körében) kérdőíves adatgyűjtés segítségével.

tapasztható a magyarországi és a romániai adatok között. Az 1-től 5-ig terjedő skálán Romániában a munkaadók átlagosan 3,28-as értéket adtak az idegennyelv-tudás fontosságának, míg ez az adat Magyarországon csak 2,43. Magyarországon tehát sokkal alacsonyabbra értékeli a nyelvtudás fontosságát a vizsgált régióban.

A munkaadók válaszai alapján kirajzolódó elvárási rendszer középpontjában az áll, hogy a szakképző intézmény megtanítsa a tanulót dolgozni, kommunikálni és számolni. A többi másodlagos: a legelhanyagolhatóbb a nyelvtudás, az íráskészség, még számológépet sem fontos a legtöbb esetben használni. Ne írjon, elemezzen, ne vállalkozzon, ne gondolkodjon! A kirajzolódó ideális munkavállaló kép olyan végrehajtó habitusra koncentrál, ahol a szakmai készségek háttérbe szorulnak.

Mi magyarázza ennek a sajátos elvárás-rendszernek a kialakulását?

A mintába került vállalkozások jelentős része – mint a korábbiakban is jeleztük – családi vállalkozás, vagy a rendszerváltást követően alakult, alig néhány személyt foglalkoztató mikro-vállalkozás. A vállalkozások méretéből adódó szoros kötődés, s a munkatársak között kialakuló kapcsolat jellege a legtöbb esetben nem írható le egyszerű munkavállaló-munkaadó kapcsolattal. Feltételezzük, hogy a kialakuló kapcsolat több egyszerű munkakapcsolatnál, s ebben az esetben a munkavállalói készségek mellett lényegesen nagyobb súllyal esik latba a személyes kompetenciák, tulajdonságok köre. A munkaadó ebben a viszonylatban nem teheti meg, hogy olyan kiváló szakembert alkalmazzon, aki ugyanakkor „nehéz személyiség”, mert a közelségből adódóan túl sok a konfliktusos helyzet. Másfelől – mint a kutatás során nyilvánvalóvá vált –, a végzett munka többnyire a mikroközösségbe beágyazott szolgáltatói rutintevékenység, túl nagy szakmai tudást első megközelítésben nem igényel.

A fenti megállapításokat erősítik a kontrollkérdésünk kapcsán kapott eredmények is. A kompetenciaelvárások következetességének a feltárására új kérdésként fogalmaztuk meg a munkaadók számára, hogy egy új munkatárs kiválasztása során mely kompetenciákat részesítenék előnyben.

A munkavállalóktól elvárt kompetenciák itt is elsődlegesen személyes tulajdonságok és kulcsképeségek voltak. A listát a becsületesség, őszinteség, erkölcsösség vezeti. (A teljes mértékben egyetért választás aránya 84,7%.) Második helyen a rugalmasság, mobilitás áll nem sokkal lemaradva az első tulajdonságcsoporttól (58,7 %). Harmadik helyen az intelligencia szerepel, amelyet a megkérdezettek 54,7%-a még mindig a legfontosabb tulajdonságok közé sorolt.

5. sz. táblázat

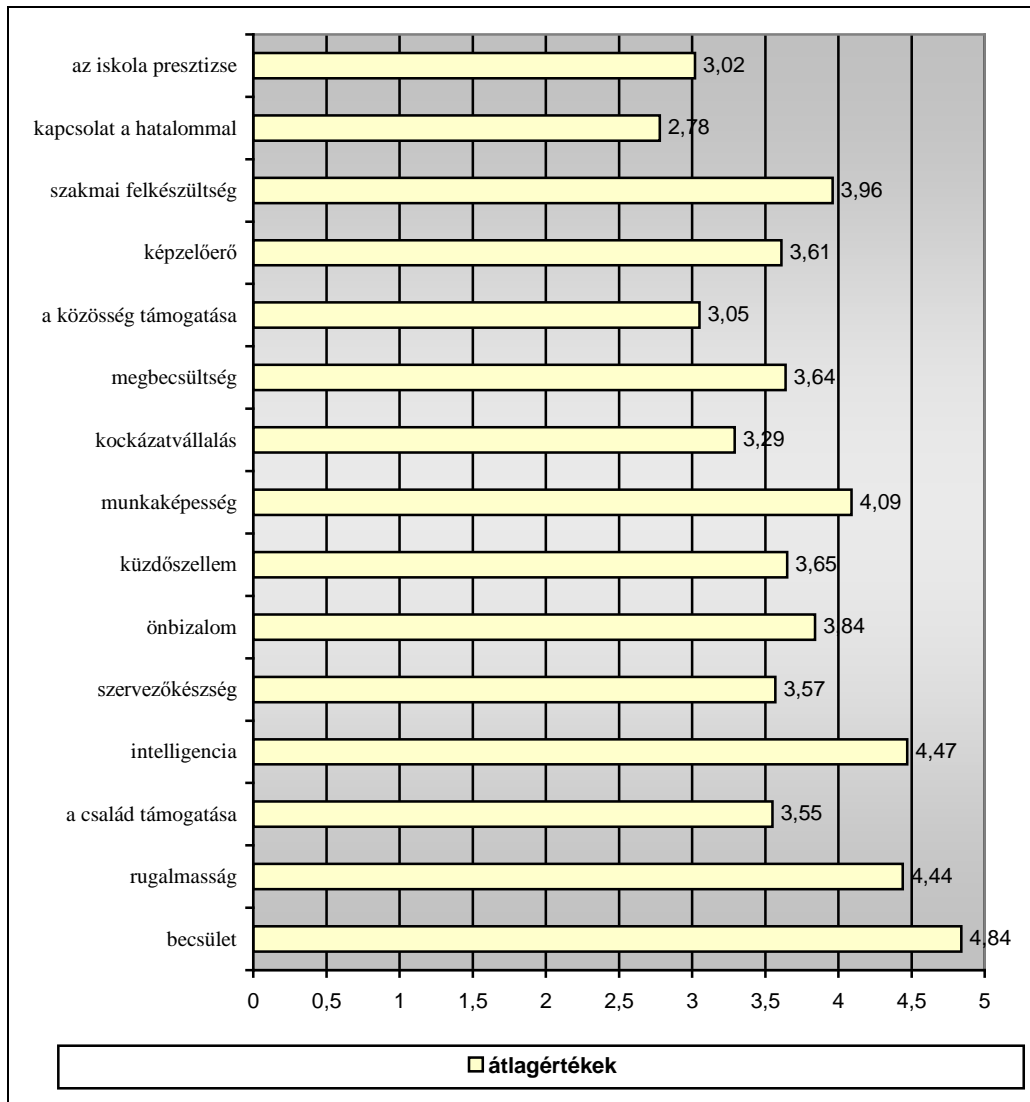
Az alábbi a tulajdonságokat Ön mennyire tartja fontosnak a munkavállaló kiválasztásakor?

	Egyáltalán nem		Kis - mértékben		Bizonyos mértékben		Nagy- mértékben		Teljes mértékben	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Becsület, őszinteség, erkölcsösség	1	0,3	0	0	3	1,0	36	12,0	254	84,7
Rugalmasság, mozgékonyság, mobilitás			8	2,7	31	10,3	77	25,7	176	58,7
A család támogatása	34	11,3	34	11,3	62	20,7	58	19,3	101	33,7
Intelligencia	4	1,3	11	3,7	34	11,3	77	25,7	164	54,7
Vezetői, irányítási és szervezői készség	20	6,7	27	9	89	29,7	78	26	77	25,7
Önbizalom, optimizmus, sikervágy	15	5,0	14	4,7	69	23,0	99	33,0	94	31,3
Küzdőszellem	16	5,3	23	7,7	84	28	83	27,7	78	26,0
Munkaképesség, kitartás	5	1,7	11	3,7	58	19,3	93	31,0	122	40,7
Kockázatvállaló képesség	36	12,0	40	13,3	77	25,7	68	22,7	64	21,3
Presztízs, megbecsültség, autoritás	15	5,0	35	11,7	64	21,3	94	31,3	77	25,7
A közösség támogatása	27	9,0	35	11,7	64	21,3	91	30,3	71	23,7
Képzelőerő, vízió az elvégzendő munkával kapcsolatban	24	8,0	32	10,7	56	18,7	97	32,3	79	26,3
Szakmai felkészültség	12	4,0	23	7,7	51	17,0	81	27,0	122	40,7
Kapcsolat hatalmi pozícióban levő emberekkel, ezek támogatása	75	25,0	53	17,7	69	23,0	43	14,3	48	16,0
Az elvégzett iskola presztízse	41	13,7	63	21,0	76	25,3	65	21,7	43	14,3

A munkavégzéshez kötődő kompetenciák, mint például a munkabírási (40,7%), vagy a szakmai felkészültség (40,7%) kevesebb, mint 50% esetében kapták a legfontosabb értékhez tartozó legmagasabb pontszámot. A teljes mértékben igaz minősítésnél a legkisebb arányú választás az elvégzett iskola presztízse (14,3%), a „kapcsolat hatalmi pozícióban lévő emberekre” (16%) változóra és a kockázatvállaló képességre (21,3%) esett. Ez az a három jellemző, amit a legkevésbé várnak el a munkaadók a munkavállalóktól.

3. sz. ábra

A munkaadók által elvárt kompetenciák

Ha az egyes értékek választásakor a 4. ábrán feltüntetett átlagértékeket elemezzük, vagyis, hogy a választás során a megkérdezettek egy ötös skálán mennyire fontosnak ítélték az említett készséget/tulajdonságot, itt is elsődlegesen a személyes tulajdonságokra esik a legmagasabb választási érték. A legfontosabb a becsület (4,84), amely mögött az intelligencia (4,47) és a rugalmasság (4,44) áll. A szakmai kompetenciák mentén adott értékek lényegesen lemaradnak a megkérdezettek osztályozása szerint a személyes kompetenciák fontossága mögött. A szakmai felkészültség (3,96), a munkabírási (4,09) és a szervezőkészség (3,57) kapott itt a legmagasabb értékeket, de ezek a kiemelt szakmai értékek is inkább készségeket, mint tudáselemeket hangsúlyoznak.

Az alkalmazás során a képzettséggel kapcsolatos elvárások a közepesen fontos elvárások és elutasítási okok között szerepelnek. A munkaalkalmasság kritériumainak sorrendjében nem igazán fontos, hogy a leendő alkalmazottnak alacsony iskolai végzettsége, vagy elavult szakmája van, vagy nem a leendő munkakör betöltéséhez szükséges végzettséggel rendelkezik. A munkaadók fele így is alkalmazná abban az esetben, ha a megfelelő személyes képességekkel rendelkezik. Ez a szempont következtetni enged a humánerőforrás állapotára

és a képzettség jelentőségére a végzett tevékenységi körben, s indokolja az elvárásokat a személyes és szakmai kompetenciákra vonatkozóan.

A megkérdezettek többnyire középfokú végzettségű munkavállalót keresnek. A keresletet a végzett tevékenységen túl az is magyarázza, hogy magának a munkaadónak sincs sokkal magasabb iskolai végzettsége. (Csak 22,7% esetében találunk felsőfokú végzettséget.)

6. sz. táblázat

Amennyiben jelenleg alkalmazna munkaerőt, milyen végzettségű munkatársat keresne?
(A munkaadó két végzettséget is választhatott a válaszadáskor.)

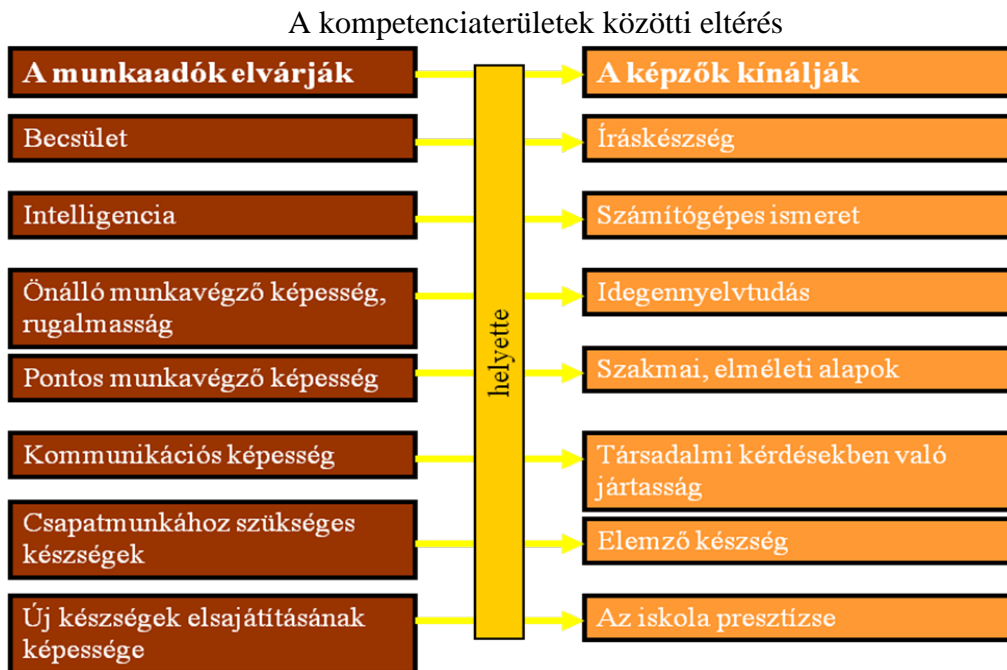
Az elvárt iskolai végzettség	fő	%
iskolázatlan	5	1,70
7 osztály, vagy annál kevesebb	3	1,0
8 osztály	52	17,3
inasiskola, szakmunkásképző	88	29,3
szakközépiskola (érettségi, szakvizsga)	155	51,7
elméleti líceum/gimnázium	72	24,0
mester iskola	6	2,0
posztliceális képzés/technikuml	12	4,0
felsőfokú végzettség (főiskola, egyetem)	25	8,3
egyetem utáni végzettségek	1	0,3

Meglepő, hogy milyen magas a térségben az alacsony végzettségű munkavállalók iránti kereslet aránya. 5 munkaadó kifejezetten iskolázatlan, míg 55 munkaadó 8 általános, vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkező munkát keresőt venne fel. Ezzel a képzetlen munkaerővel továbblépni, s a piacokat megtartani a közeljövőben nagy kihívás, még ha ez egy több szempontból hátrányos helyzetűnek számító mikrorégió is. A megkérdezettek közel 30%-a pedig megelégedne, ha a munkavállalónak csak szakmai végzettsége lenne. Számukra nem szükséges, hogy érettségizett legyen, vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezzen a munkatársuk. Döntésük azért is figyelemre méltó, mert a szakmai profilokat vizsgálva kiderül, hogy a vállalkozások jelentős része a szolgáltatási területen tevékenykedik, ahol a szakmai kompetenciákon túl a kapcsolattartáshoz szükséges általános intelligencia, műveltség is meghatározó. A megkérdezett munkaadóknak csak 8,6%-a nyilatkozott úgy, hogy ha jelenleg alkalmazna munkaerőt, akkor ragaszkodna a diplomához.

A szakképzés szempontjából ez azt jelenti, hogy sok munkaadó megelégedne egy jó színvonalú, gyakorlatorientált, s a közelben szervezett szakmai képzéssel, ahol az ismeretek helyett a személyes kompetenciák fejlesztésére helyeznék a hangsúlyt.

A képzőkkel készített interjúk és a munkaadókkal készült kérdőívek elemzését követően kitűnik, hogy alapvető eltérés van a munkaadók által elvárt és a szakképző intézmények által kínált kompetenciák között.

4. sz. ábra

A kompetenciák és a teljesítményt meghatározó tényezők kettősségének lényege, hogy a munkaadók többnyire személyes készségeket és kompetenciákat várnak el a képzéstől, míg a képzők főként ismereteket és szakmai készségeket közvetítenek. A kölcsönös elégedetlenséget alapvetően ez magyarázza.

A képzőknek a hatékony együttműködés érdekében be kell látni, hogy a humán tőke legnagyobb értéke e sok szempontból hagyományos világban, a következő kompetenciákon alapszik.

- **alapkompenciák:** ezek közül is kiemelten a főként szolgáltatási szektorban meghatározó személyes képességek: (emberismeret, gyakorlatiasság) és a személyes tulajdonságok (alaposság, felelősségérzet, rendszeret),
- **kulcskompetenciák:** ezen belül is főként a kommunikációs képesség, a számolás képessége, alapkészségek a tudományban és a technológiában, interperszonális készségek, vállalkozói készségek, és a bizalom kialakításának és megtartásának képessége,
- **generikus kompetenciák:** amelyekhez a kis üzemméretből adódóan univerzális munkavégzési és tudáselemek tartoznak, mint például a munkafolyamat racionális megszervezése, az idővel, az energiával és az anyaggal való gazdálkodás, pénzügyi, adminisztratív és technikai készségek,
- **speciális kompetenciák:** a szakmai tudáselemek készséggé formálódva skillként működjenek, s univerzálisan és rugalmasan felhasználhatóak legyenek.

Mindezen „értékes” munkavállalói képességek nem függenek szorosan össze a képzettséghez kapcsolódó munkavállalói tudással, ismeretrendszerrel, ugyanakkor az adott gazdasági szerkezetben, a fenti sajátosságokkal leírható vállalkozások esetében teljesen racionális az, ha ilyen elvárásokat támasztanak a munkaadók a munkavállalók iránt, s racionális az az elvárás is, hogy mindezeket a képzés során alakítsák ki a munkavállalókban.

Összegezve elmondható, hogy a képzők többsége nem rendelkezik széles kapcsolati hálóval. Egyes vállalkozók tettek kísérletet szélesebb kapcsolati háló kiépítésére, azonban ezek csak kezdetleges kezdeményezésnek, előpróbálkozásoknak mondhatók. Az egyik legégetőbb probléma a kommunikáció hiánya. A képzők sem kezdeményeznek, arra várnak, hogy „valaki” őket megkeresi. Nem kezdeményeznek, nem újítanak, helyette a jelenleg hatályos jogszabályok betartására törekszenek, csak úgy, csak annyit végeznek, amit a törvény előír, és arra hivatkoznak, hogy a törvények nincsenek egymással összhangban nem csak helyi szinten, hanem a határon innen és túl sem.

Összegzés

Kutatásunkban a munkaadó által elvárt munkavállalói kompetenciákat elemeztük egy határ-menti kistérségben. Azt feltételeztük, hogy nem a végzettségek, hanem a munkaadók által elvárt kompetenciák határozzák meg a leendő munkavállalóval kapcsolatos kiválasztási szempontokat, másfelől pedig kijelölik a képzők számára a fejlesztendő területeket. A munkavállalók által elsajátítandó kompetenciákat az Európai Bizottság által közvetített négy kompetencia csoportban vizsgáltuk: alapkompenciák, kulcskompetenciák, generikus kompetenciák, és speciális kompetenciák. A válaszadás során a munkaadók a pontos és önálló munkavégzést emelték ki (4,43 átlag), amely a generikus kompetenciákhoz sorolható készség. Ugyancsak magas értéket kapott a kommunikációs készség (4,3 átlag), a számolási feladatokban való jártasság (4,11), valamint a tanulási (4,08) és együttműködési képesség (4,14), amelyek kifejezetten kulcskompetenciák. A szakképző intézmények a tanulónak a szakképzőhöz való belépésekor feltételezik ezeknek a kompetenciáknak a létét, s ezek fejlesztésére speciális módszert és időkeretet már nem terveznek, jöllehet a munkaadók ezeket a hiányokat tapasztalják elsőként, s kéri számon a képzőintézményektől. A képzők a hangsúlyt – mivel a személyiséghez kötődő alap és kulcskompetenciák meglétét feltételezik – elsődlegesen a speciális szakmai kompetenciákra, s a munkavégzéshez szükséges generikus kompetenciákra helyezik, amelyek a munkaadó megítélésében meglehetősen alacsony értékeket kapnak: szakmai elméleti alapok megléte (3,77), elemző készség (3,27), számítógépes ismeret (3,25).

Mivel a munkaadók döntően a szolgáltatási szektorban dolgoznak, a szakmai kompetenciák helyett a kulcskompetenciákra helyezik a hangsúlyt, ahol a munkavállalók sokkal intenzívebben dolgoznak a személyiségükkel, mint a megszerzett szakmai ismeretekkel. A vállalkozások jelentős része a rendszerváltást követően alakult, alig néhány személyt foglalkoztató családi vállalkozás. A vállalkozások méretéből adódóan szoros a kötődés, s a munkatársak között kialakuló kapcsolatáról feltételezzük, hogy több egyszerű munkakapcsolatnál, s ebben az esetben a munkavállalói készségek mellett lényegesen nagyobb súllyal esik latba a személyes kompetenciák, tulajdonságok köre. A feltételezést az is alátámasztja, hogy a megkérdezett vállalkozások vezetőinek 41,3%-a évek óta ugyanazokkal a munkatársakkal dolgozik.

Egy új belépés esetén a leendő munkavállalókkal szemben támasztott elvárások is elsődlegesen személyes tulajdonságok és kulcsképeségek. A listát a becsületesség, őszinteség, erkölcsösség vezeti (4,84 átlag), második helyen az intelligencia (4,47 átlag) áll,

harmadik helyen a rugalmasság (4,44) szerepel. Az alkalmazás során a képzettséggel kapcsolatos elvárások a közepesen fontos elvárások között szerepeltek. Mindez azt jelenti, hogy sok munkaadó megelégedne egy jó színvonalú, gyakorlatorientált, s a közelben szervezett szakmai képzéssel, ahol az ismeretek helyett a személyes kompetenciák fejlesztésére helyeznék a hangsúlyt.

A munkaadók nagyon nyitottak a leendő alkalmazás során a legtöbb hátrányos helyzetű csoporttal szemben, ugyanakkor a munkaadók ötöde nem alkalmazna nőt és egynegyede nem venne fel gyermekét egyedül nevelő személyt. A leendő munkatárs képességeiről a kiválasztás során a munkaadók a legtöbbször személyes beszélgetés során győződnek meg, a vállalkozók alig negyede kér szakmai önéletrajzot, s kevesebb, mint fele él a próbamunka lehetőségével.

Az átlagértékek azt mutatják, hogy a munkáltatók szerint a képzők legkevésbé a szándékok írásbeli kifejtésére (2,62), az idegennyelv-tudásra (2,7), a társadalmi kérdésekben való jártasságra (2,73) és a személyes célok megvalósításának képességére (2,76) készítik fel a munkavállalókat. Alacsony az elégedettség a nagy munkabírásra vonatkozó elvárások (2,8), az elemző készség (2,89) és a logikai, térbeli gondolkodás (2,94) esetében is. A legmagasabb átlagot a szakmai elméleti alapok (3,48), a kommunikációs készség (3,31), a csapatmunkához szükséges készség (3,25) és a pontos munkavégzés kapott (3,22).

A romániai vállalkozások sokkal elégedetlenebbek a képzőintézmények eredményességével minden vizsgált változó esetében, mint a magyar vállalkozók. A legnagyobb a távolság a két ország között képzés eredményes elvégzéséhez biztosított szolgáltatások terén. A munkáltatók úgy vélekednek, hogy a képzőintézményekben szerzett tudás átlagosan 52,55%-át hasznosítják a munkavállalók a gyakorlatban. Az elemzések alapján az rajzolódik ki, hogy a képzők és cégek közötti kapcsolatok kevésbé jól működnek: csak egyötödük (21%) rendelkezik jól bevált információkkal a képzőkről, képzők által kibocsátott fiatal szakemberekről, a vállalkozások 89%-a pedig még soha nem fogalmazott meg elvárásokat a képzők felé, hogy milyen szakmai tudást, készségelemeket szeretne. Pedig ezek az egyeztetések a megkérdezettek szerint is szükségesek lennének. Ennek ellenére a magyar vállalkozók 80 %-a, a román vállalkozók 66%-a nem tervezi a közeljövőben a képzőkkel való kapcsolatfelvételt. A képzők sem kezdeményeznek, arra várnak, hogy „valaki” őket megkeresi. Nem kezdeményeznek, nem újítanak, helyette a jelenleg hatályos jogszabályok betartására törekszenek, csak úgy, és csak annyit végeznek, amit a törvény előír.

A képzők és a vállalkozók között hiányzik a párbeszéd. A megkérdezettek szerint mindenki a másik fél lépésére vár, de konkrét lépést eddig nem tett egyik fél sem.

Felhasznált irodalom

- Communication from the Commission –Europe 2020* (A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth) European Commission, Brussels, 3.3.2010., COM(210)2020
Detailed work programme on the follow-up of the objectives of Education and training systems in Europe (2002/C 142/01)
- Eurostat Data Explorer* <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>
(2012.01.18)
- Eurostat Regional Yearbook 2011*
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/publications/regional_yearbook
(2012.01.18)
- Hatos, Adrian: *The Adult Education System in Romania* Oradea 2011, Manuscript
Hatos, Adrian-Berce Andrea: *Expected Skills and Competences on the Romanian Labour Market* Manuscript, Oradea 2011.
- Kabai et al. (eds.): *Mi lesz velünk a diploma után? A ZSKF hallgatói által végzett vizsgálat öt felsőoktatási intézmény friss diplomái körében*, Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2007
- Kemény István: *Szociológiai írások*, Replika Könyvek 1, Budapest, 1992
Kemény István: *Velük nevelkedett a gép*, Szociológiai tanulmányok , VITA, Budapest, 1990
New skills and jobs Anticipating and matching labour market and skills needs
Communication from the Commission, COM(2008) 868, 16 December 2008.
http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/com868_en.pdf
- Recommendation of the European Parliament and of the Council*
of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning (Text with EEA relevance) (2008/C 111/01)
- Szabó Szilvia: *Kompetenciák a gyakorlatban hallgatói és munkáltatói szemmel „Szakképzés vizsgálatok 2008-2010”* Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2010
http://www.zskf.hu/uploaded_bookshelf/540361d5255d65a0.pdf (2012.01.29)
- Vajda Katalin: *Mikrovállalkozások képzési lehetőségei a Dél-Dunántúli Régióban*
Kaposvár, 2008.
http://etdk.ke.hu/files/tiny_mce/File/GTK/konferencia/Vajda_Katalin.pdf (2012.01.29)

Zaccaria Márton Leó:

Veszély a munkaerőpiacon – néhány gondolat a foglalkozási szegregációról

A téma elé

A munkavállalók számára biztosítani kell az egyenlőséget, meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy munkájuk, az általuk folytatott tevékenység, végső soron munkájuk eredménye alapján ne lehessen őket diszkriminálni, hátrányosan megkülönböztetni. Ez egy olyan komoly kötelezettsége az államnak, amelyet jogszabályai, illetve a bíróságoknak ítéletei révén biztosítani kell, hiszen a szociális biztonság másként nem teremthető meg. Az állam ez irányú felelőssége tértől és időtől független, hiszen amióta egyáltalán munkajogviszonyról beszélhetünk a jogfejlődés során, ez a kérdés mindig foglalkoztatta a munkavállalókat – egyúttal a munkajogászokat is. Megítélése nem egyszerű, hiszen napjainkban is, amikor pedig az általános egyenlőség és általános jogegyenlőség már évszázadok óta a világ szinte összes pontján (azokon a pontokon természetesen nem, ahol például a nők és férfiak társadalmi különbségeinek komoly tradicionális jellemzői vannak, így jellemzően például az arab világban) elfogadott alapelvnek számít, ez a probléma nap mint nap jelentkezik.¹

A szegregáció meghatározása, tekintettel a foglalkozási szegregáció sajátosságaira

A következőkben szükségesnek tartom meghatározni a *szegregáció fogalmát*, illetve kitérni annak néhány, a munkajogtól látszólag távol eső aspektusára. A szegregáció alapvetően egy csoport elkülönítése vagy elszigetelődése (izolációja) társadalmi szankciók, törvények és társak nyomása vagy preferenciák által. Önkéntes szegregációról akkor beszélünk, amikor az emberek a magukhoz hasonlókkal akarnak együtt lenni. Kikényszerített a szegregáció akkor, amikor az általában a domináns csoport által hozott jogi, politikai vagy normatív kívánalmakat kényszerítenek egy kevesebb hatalommal bíró csoport tagjaira.² Amennyiben pedig magát a „szegregáció” kifejezést etimológiailag kívánjuk értelmezni, akkor helyes jelentés lesz az elválasztás, az elkülönítés, a szétválás és az elkülönülés.³ Látható tehát, hogy igen sokrétű a fogalom, jelentéstartalma nem teljesen egyértelmű, hiszen a meghatározás álláspontom szerint keretjelleggel definiálja a szegregációt, ami viszont nem feltétlenül probléma. Legfőképpen azért nem, mert témám szempontjából is csak egyfajta szegregációnak van jelentősége, méghozzá a munkaerőpiacon meglévőnek; más kérdés, hogy ennek komoly társadalmi, illetőleg gazdasági összefüggései is vannak.

Szegregációról csak akkor beszélhetünk, ha meg tudjuk határozni azt a csoportot, azon személyek összességét, akiket érint az adott jogi, gazdasági, társadalmi, politikai hátrány, ellentmondás. Szükségszerű ez, hiszen mindenképpen kell lennie valamilyen viszonyítási alapnak a személyek és csoportok között, vagyis meg kell határozni, hogy mely csoport szegregálódik a másik (vagy az összes többi) csoporthoz képest. Esetünkben ez a munkavállalók csoportját jelenti, méghozzá azon munkavállalók csoportját, akik valamilyen

¹ Németh István (szerk.) (2005): 20. századi egyetemes történet, II. Európán kívüli országok. Budapest: Osiris Kiadó.

² Apró Antal Zoltán (2004): *Szegregáció-munkaerőpiac-foglalkoztatási esélyegyenlőség*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.

³ Bakos Ferenc (szerk.) (1976): *Idegen szavak szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

oknál fogva hátrányba kerülnek a munkaerőpiacon, még hozzá úgy kerülnek hátrányba, hogy „elszigetelődnek”, vagyis helyzetük jelentős mértékben eltér (a munkaerőpiac törvényszerűségeinél fogva negatív irányban) a többi csoportétól. Tipikus példaként a női munkavállalók csoportja jelölhető meg vizsgált csoportként, hiszen a nők munkaerő-piaci helyzete egyébként is igen komoly nehézségeket és hiányosságokat mutat a munkavégzés világában.⁴ Jelen tanulmány jelentős részében a vizsgálat alapját ez a csoport fogja képezni.

E csoport izolációja a munkaerő-piaci ellentmondásokon, illetve a kellő védelmet nem biztosító munkajogi szabályokon keresztül valósul meg. Vagyis az az elkülönülés (vagy elkülönítés), amely a női munkavállalók helyzetét jellemzi, kétoldalú. Egyik oldalról érdemes megvizsgálni magát a jelenséget, annak okait, egyes szegmenseit, illetőleg a lehetséges megoldásokat. Ezáltal megérthetjük azt, hogy miért és milyen formában szegregált a nők pozíciója a munkaerőpiacon. Meglátásom szerint ettől nem elválasztható az érem másik oldala, vagyis az a szabályösszesség és esetjog (legyen szó hazairól, unióról vagy Európán kívülről), amely lehetővé teszi, pontosabban fogalmazva megengedi azt, hogy ez a csoport ilyen helyzetbe kerülhessen. Látni kell tehát, hogy a nők munkaerő-piaci izoláltsága annak ellenére, hogy nem kezelhető feketén-fehéren, tértől és időtől független, vagyis jogalkotónak és jogalkalmazónak egyaránt igen komoly figyelmet kell erre a problémára fordítania. Ezen túlmenően pedig következik a fentebb kifejtettekből az is, hogy ez a fajta szegregáció a megkülönböztetés egy olyan formája, amely a mindennapok szintjén jelenik meg, elméleti és gyakorlati problémaként egyaránt. Érdemes megjegyezni, hogy dogmatikailag a munkavállaló fogalma indifferenciált nemek szerint, vagyis ha a munka törvénykönyvét helyesen akarjuk értelmezni és alkalmazni, akkor is szembetaláljuk magunkat azzal a problémával, hogy egyáltalán milyen alapon tesz az adott munkáltató különbséget munkavállaló és munkavállaló között.⁵ Tovább árnyalja a képet az, hogy az új munka törvénykönyve szerint 2012. július 1-je után a cselekvőképtelen munkavállalók is azonos jogállással lehetnek a munkaviszony alanyai, azzal a nyilvánvaló megkötéssel, hogy az ő foglalkoztatásuk csak olyan módon valósítható meg, amellyel munkavégzésük tényleges és hatékony lehet.⁶ Álláspontom szerint az esetlegesen felmerülő szegregáltság két területen érhető leginkább tetten, hiszen az egyik tipikus megjelenési formája az egyes munkakörök és munkavégzési formák alapján történő elkülönülés, a másik pedig magában a szabályozás struktúrájában és tartalmában jelen lévő hiányosságok és ellentmondások összessége.⁷

Az előző gondolat már részben tartalmazott utalásokat arra nézve, hogy *mi alapján beszélhetünk a megjelölt csoport szegregációjáról.* Ugyanis esetünkben a társadalmi szankciók jelentősége – bár nem elhanyagolható azok szerepe – mégsem bírnak komoly relevanciával a női szegregáltság tekintetében. Még hozzá azért, mert véleményem szerint szankciónak túlzás lenne nevezni azokat a társadalmi nehézségeket, amelyek áthatják a női

⁴ Gyulavári Tamás – Kádár András Kristóf (2009): *A magyar antidiszkriminációs jog vázлата.* Miskolc: Bíbor Kiadó.

⁵ Kenderes György (2007): *A munkaszerződés hazai szabályozásának dogmatikai kérdései és ellentmondásai.* PhD-értekezés. Miskolc.

⁶ 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről. http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=143164.209460 (2012. 10. 03.).

⁷ Bertelsmann, Klaus – Rust, Ursula (1995): *Equality in Law between Men and Women in the European Community Germany.* European Communities.

foglalkoztatás kérdéskörét, így például a családhoz kapcsolódó kötelezettségeket, vagy azt a társadalmi érdeket és szemléletmódot, amely a nők munkavégzéséhez kötődik. Meglátásom szerint ezt a kérdést inkább a másik oldalról kellene megközelíteni, vagyis úgy, hogy a dolgozni akaró és tudó nők számára a társadalom kimondva-kimondatlanul valamiféle nehezen megfogható „szankciórendszer” dolgozott ki, amely problémák leginkább akkor jelentkeznek, amikor egy női munkavállaló foglalkoztatása nem az esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód követelményeinek megfelelően realizálódik. Ráadásul ezek a „normák” a jogalkotás és a joggyakorlat szintjén sem tisztázottak teljes mértékben, hiszen ha így lenne, akkor nem lenne szükség az esélyegyenlőségi jog reformjára vagy legalábbis átgondolására. Egy szemléletes példával érzékeltetve a fennálló helyzet ellentmondásosságát: amennyiben egy női munkavállalót a fennálló munkaviszonyában azért ér valamilyen hátrány, mert terhes lesz, akkor az így kialakult esélykülönbséget akár társadalmi szankciónak is tekinthetjük, hiszen valamilyen formában negatív következmény éri őt. Mindez pedig nem egy egyedülálló jelenség, mindössze egy kiragadott példa. A társak nyomása és a preferenciák alapján történő elszigetelés és különbségtétel szintén tetten érhető a munkajog világában, leginkább a fentebb megjelölt társadalmi szinten. Ugyanakkor a preferenciák megjelenése a munkaerőpiacon és a munkajogi szabályok körében szükségszerű, hiszen ezek hiányában nem lenne lehetséges a törvénnyel a munkáltatókkal szemben többnyire kiszolgáltatott helyzetben lévő munkavállalók védelmét hatékonyan megvalósítani.⁸ Ebben az esetben viszont téves preferenciaként jelölhetjük meg azt a politikát, amely nem részesíti hatékony és kielégítő szintű védelemben a hátrányos vagy hátrányosabb, végeredményben szegregált helyzetben lévő munkavállalói csoportokat. Hiszen ez a tényező szintén a szabályozás és a gyakorlat ellentmondásosságát mutatja, amennyiben elfogadjuk azt a tételt, miszerint a nők számára nincs biztosítva megfelelően az esélyegyenlőség a munka világában. Nyilvánvaló, hogy a jogszabályok nem diszkriminálnak nyíltan a két nem (vagy más csoportok) között, viszont nem is akadályozzák ezt meg kellő effektivitással.

Önkéntes szegregációról a munkavégzés dimenziójában véleményem szerint nem beszélhetünk, hiszen a szegregáció mindig valamilyen negatív tartalmat hordoz magában, márpedig a munkavállalók nyilvánvalóan a számukra jóra, a legmegfelelőbb munkaviszony és munkafeltételek kialakítására törekszenek. A kérdés igazából az, hogy a munkáltatók hogyan viszonyulnak ehhez a kérdéshez. Ugyanis a munkaviszony létrehozásának célja munkáltatói oldalon végső soron a munkavállaló munkaerejének hasznosítása, vagyis az, hogy az adott munkavállaló a munkáltató utasításai alapján, az ő érdekében munkát végezzen.⁹ Munkavállalói oldalon természetesen az egzisztenciális biztonság megteremtése a fő motiváció, annak a viszonyrendszernek a minél kedvezőbb feltételek melletti kialakítása, amelyben a munkavállaló a munkáltató utasításai és a munkaszerződés alapján munkát végez, ezért pedig ellenértékre (munkabérre) lesz jogosult.¹⁰ Ebből következik, hogy az egyes munkavállalói csoportok (jelen esetben a nők) nem kívánnak elkülönülni szándékosan a többi csoporttól.

⁸ *Koncz Katalin (2006): Diszkrimináció a munkahelyen (I. rész). Munkaügyi Szemle, 1. sz. 11-14.*

⁹ *Kiss György (2005): Munkajog. Budapest: Osiris Kiadó.*

¹⁰ *Kiss György (2008): Munkajog a közjog és a magánjog határán – egy új munkajogi politika kialakításának szükségessége. Jogtudományi Közlöny, 2. sz. 70-81.*

Két érdekes tényezőre azonban felhívom a figyelmet. Egyik oldalról nem tartom alaptalannak azt, hogy ha önkéntes szegregációról nem is beszélhetünk, de részben önkéntesről vagy kvázi önkéntesről igen, méghozzá azért, mert amennyiben a munkáltatók olyan feltételeket szabnak a munkavállalóknak, amelyek sértik az egyenlő bánásmód követelményét és a munkavállaló szabad akaratából egy ilyen munkajogviszonyt létesít, akkor az esetlegesen tömegesen előforduló ilyen jellegű foglalkoztatások szegregációt eredményezhetnek – kvázi önkéntes alapon. Ez persze csak akkor lesz igaz, ha a női munkavállalók nagyobb csoportjainál vesszük alapul ezt a logikát. Igaz ugyanakkor az is, hogy az a külső kényszer, aminek következtében már azt is pozitívan értékelhetjük, hogy a női munkavállalók, bár kedvezőtlenebb feltételek mellett, de legalább dolgozhatnak, nem biztos, hogy még ebbe a kategóriába tartozik. Ezt pedig azzal támasztom alá, hogy Japánban például a nők esélyei oly mértékben alacsonyok a munkaerőpiacon, hogy egy aránytalanul alacsony munkabért biztosító részmunkaidős állást a dolgozni akaró japán nők gyakorlatilag egyfajta „álommunkaként” kell, hogy értékeljenek.¹¹ Márpedig ebben az esetben inkább a külső kényszer és a lehetőségek nagymértékű korlátozottsága a befolyásoló tényező, nem pedig az adott munkavállaló szabad akarata.

A másik tényező pedig, amit nem szabad figyelmen kívül hagyni, az az a tény, hogy a női munkavállalók szegregáltsága legmarkánsabban a foglalkoztatási formák közti eloszlás formájában jelenik meg, vagyis a „férfi és női munkák” kettősségében.¹² Ebben az összefüggésben pedig már jóval árnyaltabb a kép, hiszen nemcsak azért különülnek el élesen az egyes munkakörök és munkavégzési formák (ezeken keresztül pedig mondjuk a munkabér, a munkaidő vagy az előmenetel lehetőségei) egymástól, mert az egyes munkakörök betöltésekor aszerint választanak a munkáltatók, hogy egy férfi vagy egy nő alkalmasabb-e a betöltésére, hanem azért is, mert az ilyen jellegű megosztást a munkavállalók többsége helyesnek tartja, legalábbis elfogadja. Leszögezem ugyanakkor, hogy ez a helyeslés csak addig jellemzi az eltérő foglalkoztatási formák közti elkülönülést, amíg az esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód követelményét a munkáltatók megtartják.¹³

A *foglalkoztatási szegregációt mint kikényszerített szegregációt* szintén túl erős meghatározásnak tartom, hiszen itt nem arról van szó, hogy az egyik csoport ráerőlteti az akaratát egy másikra, a vizsgált probléma ennél sokkal összetettebb. Bár hiba lenne elhallgatni azt, hogy az esélyegyenlőségi politika mögött meghúzódó érdekek nem teljesen függetlenek attól, hogy adott esetben mely csoportról van szó (alátámasztja ezt az is, hogy a nők munkaerő-piaci szegregációját természetesen teljesen más eszközökkel és módon kell kezelni, mint mondjuk az egyes kisebbségben élő népcsoportok, vagy a fogyatékkal élő személyek elkülönülését), mégis úgy gondolom, hogy a nők hátrányos helyzetét nem tudhatjuk be annak, hogy a jogszabályokat Európában férfi-orientált társadalmak törvényhozói alkotják meg.¹⁴ A kérdés – mint ahogy ezt korábban már jeleztem – túlmutat Európán, vagyis érdemes figyelmünket más filozófiával és berendezkedéssel bíró társadalmak

¹¹ Gordon, Bill: „*Equal Employment Opportunity Law System*” and Women. <http://wgordon.web.wesleyan.edu/papers/eool.htm> (2012.09.03.).

¹² Koncz Katalin (2011): *A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációjának jellemzői, mechanizmusa és következményei*. Közgazdasági Szemle, 1. sz. 74-94.

¹³ Koncz Katalin (2009): *Munkaerő-piaci szegregáció nemek szerinti jellemzői*. *Munkügyi Szemle*, 2. sz. 53-62.

¹⁴ McCrudden, Christopher (1994): *Equality in Law Between Men and Women in the European Community – United Kingdom, European Communities, Belgium*.

felé is fordítani. Az Amerikai Egyesült Államokban a nők hátrányos helyzetének okai leginkább a munkaerő-piaci ellentmondásokban keresendők, és csak kisebb mértékben következnek a tradicionális társadalmi szemléletmódból.¹⁵ Mindez természetesen lecsapódik a szabályozás és a vonatkozó esetjog szintjén is. Ugyanakkor Japánban a más jellegű nézőpont és szabályozás, valamint gyakorlat okaként leginkább a hagyományos, erősen férfi-orientált társadalmi szerkezet és gondolkodásmód kizárólagosságát kell megjelölni.

A szegregáció lehetséges értelmezései a munka világában

A következőkben kísérletet teszek a *szegregáció fogalmának szigorúan munkajogi szempontú meghatározására*, vagyis arra, hogy feltárjam azokat a pontokat, amelyek mentén e fogalom közvetlenül kötődik a munkajog világához. Így ugyanis közelebb kerülhetünk ahhoz a jelenséghez, ami megalapozza a női munkavállalók munkaerő-piaci hátrányos helyzetét, illetőleg magyarázatot kaphatunk arra is, hogy miként lehetséges munkajogi normákon keresztül befolyásolni ezt a társadalmi-gazdasági jelenséget.

A szegregáció álláspontom szerint háromféleképpen határozható meg munkajogilag, úgy is fogalmazhatnánk, hogy három jelentés tulajdonítható ennek a fogalomnak. Első helyen kell említeni a munkaerő-piaci és szorosabban vett munkajogi jelenségről, amelyet *az egyes munkakörök munkavállalói csoportok közötti elkülönüléseként, illetve elkülönítéseként lehet jellemezni*. Esetünkben ez tipikusan a nemi elkülönítést jeleníti meg, de természetesen más csoportok is szóba jöhetnek a szegregáció ilyen irányú meghatározásakor.¹⁶ A lényeg tehát az, hogy az előző fejezetben kifejtett szempontok alapján és módon egyes munkaköröket jellemzően csak férfiak vagy csak nők töltenek be, a problémát ebben az értelemben tehát a kizárólagosság és a szegregáltság negatív következményei jelentik. Álláspontom szerint ez a fajta értelmezés helyes, hiszen így feltárhatók azok az ellentmondások, amelyek a nők (vagy más csoportok) foglalkoztatását áthatják. Figyelemmel kell lenni tehát az adott csoport jellemzőire, így például arra, hogy milyen alapon, pontosabban milyen specifikumok alapján következik be a szegregáltság. A női munkavállalók esetében így mindenképpen meg kell említeni az alacsonyabb presztízsű, a részmunkaidős vagy akár az alacsonyabb munkabért biztosító vagy garantált előmenetelt nem biztosító munkaköröket. Ezzel pedig szükségesnek tartom a vonatkozó munkajogi szabályok ütköztetését, vagyis annak a vizsgálatát, hogy a női munkavállalókat mennyiben védik az ilyen jellegű normák, védik-e egyáltalán, illetve azt is, hogy milyen eszközökkel valósítható meg leghatékonyabban például az egyenlő vagy egyenlő értéküként elismert munkáért egyenlő bért elv.¹⁷

A szegregáció értelmezése lehetséges továbbá jogellenes elkülönítésként is, amely értelmezés nem esik teljes mértékben egybe a 2003. évi CXXV. törvény fogalom-meghatározásával. A törvény szerint az a rendelkezés minősül jogellenes elkülönítésnek, amely a törvény 8. §-ában meghatározott valamely tulajdonsága alapján egyes személyeket vagy személyek csoportját a velük összehasonlítható helyzetben lévő személyektől vagy

¹⁵ Gelb, Joyce (2003): *Gender Policies in Japan and the United States: Comparing Women's Movements, Rights and Politics*. New York: Polgrave MacMillen.

¹⁶ Koncz Katalin (1994): *A bővülő női foglalkoztatás ára: a pályák elnőiesedése*. Társadalmi Szemle, 8-9. sz. 122-132.

¹⁷ Gyulavári Tamás – Könczei György (2000): *Európai szociális jog*. Budapest: Osiris Kiadó.

személyek csoportjától anélkül, hogy ezt a törvény kifejezetten megengedné, elkülönít.¹⁸ Ez a meghatározás tehát az összehasonlítható helyzetet, illetve a személyek vagy csoportok tulajdonságait veszi alapul, ami azt eredményezi, hogy adott esetben egy munkáltatói intézkedés, amely megkülönböztet személyeket vagy csoportokat, ebbe a körbe eshet. A vizsgálatnak természetesen ki kell terjednie a munkavállalók helyzetére, tulajdonságaira, illetőleg egyéb körülményeire is, hiszen az összehasonlíthatóság fogalma igen tág értelmezést tesz lehetővé.¹⁹ Az pedig, hogy a szóban forgó személyek vagy csoportok megkülönböztetése milyen alapon, vagyis mely tulajdonságok mentén történik, szintén vizsgálat tárgyát képezi. Ugyanis nem törvényszerű az, hogy valamilyen megkülönböztetés (adott esetben akár elkülönítés) diszkriminációt, illetőleg hátrányos megkülönböztetést valósít meg. Így igen nagy a jelentősége azon tulajdonságok vizsgálatának, amelyek alapján a megkülönböztetés megtörténhet.²⁰ Álláspontom szerint azonban ettől a jelentéstől némileg eltérhet a szegregáció ilyen formában történő értelmezése, ugyanis érdemes tágabb értelemben, átfogó kategóriaként tekinteni a szegregációra mint az elkülönítés egyik fajtájára. Igaz ugyan, hogy a szegregáció jogi megítélésében kiemelkedő az összehasonlítható helyzet és a megkülönböztetés alapjául szolgáló tulajdonságok vizsgálata, ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a szegregáció nem csak elkülönítést, hanem elkülönülést is jelenthet, ráadásul a jogellenesség megítélése is problémás lehet. Úgy gondolom, hogy a szegregáció inkább a jogellenes elkülönítés egyik következményeként értékelhető, ugyanis amennyiben a női munkavállalók foglalkoztatási feltételei nem megfelelőek, illetőleg az őket védő munkajogi szabályok nem biztosítanak megfelelő garanciákat az egyenlő foglalkoztatás tekintetében, akkor szükségszerűen kialakul az a munkaerő-piaci folyamat, amelynek része a munkakörök és foglalkoztatási formák szerinti szegregáltság. Ebben az értelemben tehát munkaerő-piaci jelenséggént, nem pedig jogellenes munkáltatói intézkedéseként értékelhető a szegregáció.

Végül érdemes *a szegregációt elhatárolni a diszkriminációtól*, hiszen bizonyos értelemben adott élethelyzetben a kettőt akár szinonimaként is használhatjuk. Ugyanis a fogalmi elemek igen hasonlóak, azok egy része meg is egyezik a két fogalom esetében. A diszkrimináció alapvetően valamely személy vagy csoport negatív tartalmú megkülönböztetését jelenti más személyektől és csoportoktól, méghozzá olyan tulajdonságaik mentén, amelyek a megkülönböztetett személyeket jellemzik. Tehát azt a fajta eljárást, illetőleg az eljárások, intézkedések eredményét, amelyek valamely munkavállalót vagy munkavállalói csoportot hátrányosabb helyzetbe hozzák társaiknál, diszkriminatívnak kell tekinteni. Ebből következik tehát, hogy egyik oldalról az egyes intézkedések, de akár szabályok (ad absurdum jogszabályok) is megvalósíthatják a diszkriminációt, illetőleg figyelemmel kell lenni arra is, hogy amennyiben valamely eljárásnak csak az eredménye diszkriminatív, de maga az eljárás nem, akkor sem zárható ki, hogy az adott személy vagy csoport tekintetében megvalósul a diszkrimináció. A szegregációt ezzel szemben tágabb, általánosabb fogalomként értelmezhetjük, amelynek megvalósulása a diszkrimináció eredménye is lehet, de ugyanúgy megjelenhet annak kiváltó okaként is.

¹⁸ 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról. http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=76310.222611 (2012. 10. 03.).

¹⁹ C-450/93 Eckhard Kalanke v. Freie Hansestadt Bremen (1995) ECR I-3051. Esélyegyenlőség, egyenlő bánásmód (szerk. Nyárádi Gáborné). Magyar Közigazgatási Intézet, 2008.

²⁰ 76/207/EGK irányelv. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:01:31976L0207:HU:PDF> (2012. 10. 03.).

A munkaerőpiac asszimmetrikussá válásának veszélyéről

A jelenleg fennálló jogi és gazdasági helyzetben *számolnunk kell a munkaerőpiac asszimmetrikussá válásával, ami gyakorlatilag az egyes csoportok közötti munkakörök és foglalkozási formák, valamint a munkavégzés egyes meghatározó elemei alapján történő elkülönülést jelenti.* Ez önmagában még nem jelent komoly problémát, ugyanis vannak olyan esetek, amikor ez a fajta asszimmetria nem feltétlenül hátrányos, sőt elképzelhető az is, hogy így alakíthatók ki a megfelelő munkavégzési feltételek (erre lehet példa a kvázi önkéntes szegregáció). Álláspontom szerint a struktúra akkor válik nem megfelelővé, akkor „romlik el”, amikor az asszimmetria már olyan fokú, hogy a munkaerő-piaci jelenségek azt mutatják, hogy a munkaerőpiac egyenlőtlené vált, vagyis nyilvánvalóan kimutatható a személyek és csoportok közti különbségtétel, tipikusan a nők és férfiak között.²¹ Ugyanis így megkérdőjelezhető a munkaerőpiac nyitottsága is, hiszen ez a jelenség azt eredményezi, hogy a munkaerőpiac differenciál a szereplők bizonyos tulajdonságai alapján, ez pedig komoly ellentmondást jelent a munkavállalók és munkáltatók viszonyainak körében. Elsősorban azért, mert a munkaerőpiac így nem lesz mindenki számára egyenlő mértékben nyitott. Ennek hátterében pedig a nem megfelelő esélyegyenlőségi politika áll.²²

A „belső okok” ezzel szemben azokat a tényezőket jelenítik meg, amelyek a munkavállalói csoportok sajátjai, vagyis az egyes közös jellemzőket, a motivációt vagy magát a konkrét munkavégzést. Vagyis önmagában már az a tény is megvalósíthat munkavállalói csoportok közötti különbségtételt, hogy a két (vagy több) vizsgált személyi kör különbözik egymástól, helyzetük mégis összehasonlítható. Ez nem mindig jelent hátrányos megkülönböztetést is egyúttal, hiszen például az atipikus munkaviszonyban állók csoportja jól elkülöníthető a tipikus formában foglalkoztatottakétól egy adott munkáltatónál, mégsem biztos, hogy előbbi csoport tagjait diszkriminálják. A probléma akkor tör felszínre, ha a munkavállalókat olyan direkt vagy indirekt hátrányok érik munkajogviszonyukkal összefüggésben, amelyek egyértelműen elnehezítik az ő helyzetüket, illetőleg kedvezőtlenebb feltételeket állapítanak meg rájuk nézve.²³ Így jellemző módon egy részmunkaidőben dolgozó munkavállalót akkor ér hátrányos megkülönböztetés, ha munkaideje és munkabére nem arányos egymással, ugyanis ebben az esetben tulajdonképpen teljes munkaidőben dolgozik, de munkabére meg sem közelíti a teljes munkaidőben dolgozókét, vagy pedig ha az általa elvégzett munka és az ezért kapott ellenérték, dogmatikailag a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás, nem arányosítható a teljes munkaidőben dolgozó társaiéval.²⁴ Ebben az esetben tehát egy „belső ok” vezet az elkülönüléshez.

Meg kell jegyezni azonban, hogy a mindennapi életben ez *nem eredményez minden esetben szegregáltságot, illetőleg diszkriminációt.* Ugyanis ha abból indulunk ki, hogy egy

²¹ Gyulavári Tamás – Kozma Ágnes (szerk.) (2000): *Foglalkoztatáspolitikai az Európai Unióban.* Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium.

²² Koncz (2009): *i.m.*

²³ Prugberger Tamás (2006): *Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog.* Budapest: CompLex Kiadó.

²⁴ 75/117/EGK irányelv. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:01:31975L0117:HU:PDF> (2012. 10. 03.).

adott munkavállalói körre jellemző saját („belső”) tulajdonságaik – így például nemük, koruk, képességeik, munkaképességük vagy akár az a tényező, hogy számukra az atipikus foglalkoztatási formák kedvezőbbek – alapján kerülnek kialakításra a rájuk irányadó munkafeltételek, akkor azt látjuk, hogy bizonyos esetekben ez a különbségtétel akár kedvező is lehet. Hiszen miért választana egy női munkavállaló inkább részmunkaidős munkaviszonyt egy teljes munkaidős helyett? Álláspontom szerint azért, mert így számára egyértelműen jobb helyzetbe kerül abból a szempontból, hogy családi és munkahelyi kötelezettségeit egyaránt el tudja látni egyidejűleg. Tehát ezt akár egyfajta lehetőségként is értelmezhetjük, az elkülönülés pozitív formájaként. Látni kell azt is, hogy habár az ilyen jellegű „belső okok” nem minden esetben hátrányosak a munkavállalókra nézve, amennyiben nincs számukra megfelelően biztosítva az egyenlő bánásmód követelménye, valamint a jogérvényesítés feltételei sem kielégítőek, akkor gyakorlatilag lehetetlen olyan helyzetbe hozni egy munkavállalót, hogy a „belső ok” alapján történő elkülönítés ellenére ne érje őt hátrány. Véleményem szerint ez az egyik kulcsmomentuma az esélyegyenlőségi politika, a munkavállalókat védő munkajogi normák és a munkaerő-piaci asszimetria összefüggéseinek. Mindezt pedig betetőzi a jelen cikk tárgyát képező foglalkoztatási szegregáció problematikája, ugyanis megállapíthatjuk, hogy maga a munkaerőpiac és annak ellentmondásai hozzák létre, hosszú távon pedig tartják fenn a szegregációt. A munkaerőpiac egyik jellegadó ismérve a szegmentáltság, vagyis az a tény, hogy nem minden munkapozícióra pályázhat minden jelentkező sikerrel. Ez a szükségszerű megszorítás azt is jelenti, hogy az egyes tulajdonságokkal bíró személyek eltérő helyzetbe kerülnek, ami ugyan a munkaerőpiac velejárója, de éppen ezért lenne hivatott az esélyegyenlőségi és foglalkoztatási politika többek között azt a célt is szolgálni, hogy a feltételek adottak legyenek a legtöbb személy számára.²⁵ Mivel a nők ebben a versenyben természetesen hátrányból indulnak, ezért tartom indokoltnak a hatékonyabb esélyegyenlőségi politika kialakítását, illetve szorosabbá tételét a munkaerő-piaci folyamatokkal, annak szabályozásával.

Végül érdemes néhány szót szólni a „belső okok” körében az *egyes munkaviszonyokat átható sajátos jellemzőkről*. Ebben a körben két tényezőnek van kiemelkedő jelentősége, egyik oldalról ugyanis szükséges vizsgálni a munkavállalók vagy csoportok összehasonlíthatóságát, másik oldalról pedig azt, hogy az adott esetben hogyan alakíthatók ki egyenlő feltételek a munkavégzés tekintetében. Az összehasonlíthatóság (amelyről korábban már esett szó más kontextusban) fókuszában ilyen értelemben kifejezetten a munkakörök hasonlósága és a végzett munka jellege, minősége, mennyisége áll. Szükséges ezt vizsgálni, hiszen e nélkül nem tehetünk kellően megalapozott megállapításokat arra vonatkozóan, hogy adott személy, csoport vagy munkakör tekintetében történt-e szegregáció. Megjegyzem ugyanakkor, hogy a gyakorlat a munkavállalók személyes körülményeit, tulajdonságait inkább csak másodsorban értékeli, ezzel mintegy megkétszerezve a „belső okok” által generált hátrányt. Vagyis mind az összehasonlíthatóság, mind pedig az adott munkajogviszonyra jellemző specifikumok tekintetében elsősorban a kizárólag objektív szempontú vizsgálat indokolt és szükséges, és csak másodsorban értékelendők a munkavállalókat egyéb szempontok alapján meghatározó szubjektív tényezők. Ez önmagában még nem jelentene problémát, de felhívom a figyelmet arra is, hogy a szegregációt kialakító

²⁵ Koncz (2009): *i.m.*

„külső és belső okok” így akár egymással konkurálva is hátrányos helyzetbe hozhatják a munkavállalókat és a munkavállalói csoportokat. Ugyanis abban az esetben, ha a munkaerőpiac bizonyos szegmensei tekintetében nem lenne nyíltan szegregált a piac, akkor egyik oldalról hatékonyabban működhetne, hiszen az egyes folyamatok nem ütköznének akadályokba, eredményesebb lehetne a kereslet és a kínálat összhangba hozása. Ez munkavállalói és munkáltatói oldalon is egyaránt előrelépés lenne, a gazdasági mutatókról nem is beszélve. Másik oldalról pedig a már fennálló, meglévő egyes különbségek (jellemzően bérkülönbségek, de beszélhetünk akár a munkahelyek betöltéséről is) csökkenhetnének, ugyanis jóval kisebb lenne a differencia az egyes munkavállalói csoportok között. Mindez álláspontom szerint erősítené a munkavállalói oldalt, hiszen ha egy dolgozni akaró személy úgy ítéli meg, hogy megéri dolgoznia, akkor a munkaerőpiac aktív tagjává válik, akinek az igényei könnyebben találkozhatnak a munkáltatói oldal igényeivel és követelményeivel. Egyidejűleg maga a munkaerőpiac, a foglalkoztatási struktúra is stabilabbá, kiszámíthatóbbá válna. Márpedig a végcélnek ennek kell lennie. Érdemes lenne tehát magát az esélyegyenlőségi védelmi politikát is átgondolni, így minél nagyobb mértékben visszaszorítva a foglalkoztatási szegregációt és diszkriminációt.

A munkajogi normák nyújtotta védelem

Az egyes *tételes, a munkavállalókat védő szabályok* körében a legtipikusabb az egyenlő bánásmód elvének generális jellegű megfogalmazása, az esélyegyenlőség érvényre juttatása, az egyenlő vagy egyenlő értékűként elismert munkáért egyenlő bért elv nevesítése, az előnyben részesítés gyakorlati megjelenítése (így például a terhes vagy szülő nők kiemelt védelme), az egyes, hátrányból induló csoportokra vonatkozó eltérő szabályok, kedvezmények, az összehasonlíthatóság meghatározása, az atipikus munkaviszonyok szabályozása, valamint a munkajogviszony összes szegmensére kiható egyenlő bánásmód elve és indokolatlan megkülönböztetés tilalma. Ezek nagyrészt az összes uniós tagállam jogrendjében jelen vannak (így hazánkban is), a hangsúlyok azonban eltérőek. Németországban például inkább a bíróságok előtti jogérvényesítés tekinthető a legfőbb eszköznek, míg Hollandiában a törvényi szabályokon van a hangsúly.²⁶ Azonban felhívom a figyelmet arra, hogy az eltérő jogi megközelítések miatt szükségszerűen nem lehet örökérvényű, általános megállapításokat tenni, azt viszont látni kell, hogy a konfliktusok forrása általában azonos, mindössze a különbségtétel jellege és mértéke (például mennyivel kap egy női munkavállaló kevesebb munkabért férfi társainál) tér el, tehát a megoldásoknak is igen közel kell állniuk egymáshoz.

Ez természetesen időről időre és eltérő mértékben ugyan, de materializálódik az *Európai Unió Bíróságának esetjogán keresztül*. Érdemes megemlíteni, hogy a szabályozás és az ebből adódó hiányosságok szerteágazóságát jól mutatja az a tény, hogy bár az egyes országok megoldásai valóban eltérnek egymástól, az Unió jogharmonizációja miatt végeredményben szükséges e szabályok és eljárások közelítése egymáshoz. Már 1957-ben közösségi cél volt a nemi egyenlőség megteremtése, amely az 1970-es évek közepéig elsősorban az egyenlő munkáért egyenlő bért elv formájában realizálódott. Innentől kezdve

²⁶ Equality law and the work of the Dutch Equal Treatment Commission [monograph, Frans Pennings *utrecht* professzor útmutatása alapján). *Comissie Gelijke Behandeling*, 2011.

beszélhetünk a kiterjesztett esélyegyenlőségi politikáról. Majd pedig az 1990-es években vált a tagállamok kötelezettségévé az egyenlő bánásmód minél hatékonyabb gyakorlati megvalósítása (érdekességképpen jegyzem meg, hogy a Lisszaboni Szerződésben alapvető szinten szerepel a nők és férfiak egyenlőségén alapuló társadalom megvalósítása).²⁷ Összehasonlításként látnunk kell, hogy az Amerikai Egyesült Államokban teljesen más elvek mentén kezelik ezt a kérdést, ugyanakkor a tételes jogi rendelkezések jelentős mértékben megegyeznek az európai jogrendszerekével.²⁸ A japán munkajogban ugyanakkor ezek igen hiányosan vannak jelen, a kérdés nem túl nagy társadalmi jelentősége miatt a szabályozás inkább az esetjogi megközelítés irányába tolódik el.²⁹

Az esélyegyenlőségi jog célja térítől és időtől függetlenül az, hogy megteremtse annak a lehetőségét, hogy az egyes személyek (jelen esetben munkavállalók) vagy pedig csoportok azonos feltételekkel, legalábbis ne hátrányból induljanak a velük összehasonlítható helyzetben lévőkkel szemben. Ez gyakorlatilag egy olyan szabályozási kört fog át, amely az élet szinte összes területére kiterjed, a munkavállalás világában pedig jelentősége kiemelkedő. Ezek tipikusan a munkavállalókat védő normákként realizálódnak, vagyis a jogalkotó – és természetesen a jogalkalmazó is – azt tartja helyesnek, hogy azon a ponton túl, ahol már az egyes munkavállalók könnyen kerülhetnek hátrányba akár egymással, akár bárki mással szemben, szükséges beavatkozni, és a kialakult hátrányos helyzet negatív következményeit orvosolni.

Az esélyegyenlőség sérülésének hátterében többnyire a munkáltatói önkény áll, de ugyanúgy előfordulhat az is, hogy a hiányos szabályozás, a nem megfelelő joggyakorlat vagy csak szimplán egy adott munkavállaló személyes körülményei alapozzák ezt meg. Meglátásom szerint az esélyegyenlőségi normákat két nagy csoportra lehet osztani: az első csoportba tartoznak azok a szabályok, amelyek elsősorban tilalmat fogalmaznak meg, vagyis olyan jellegű tiltónormák, amelyek egyértelműen kimondják az esélyegyenlőség megsértésének tilalmát. Ez jellemzően kibővül a közvetett és közvetlen hátrányos megkülönböztetés, valamint a diszkrimináció tilalmával is. Ezek a szabályok általánosságban védik a munkavállalókat, és jellemzően nem mint munkavállalókat, hanem mint embereket részesítik széles körű védelemben. Ez alapvetően felvet két problémát. Egyik oldalról nagyon helyes az a jogalkotói gyakorlat, amely az emberi méltóság, illetőleg a jogalanyok egyenlőségének alkotmányos alapjából vezeti le az esélyegyenlőséget, kifejezve ezzel azt, hogy egy mindenkire kiterjedő, univerzális jogról van szó. Vagyis mindenkit meg kell, hogy illessen, és mindenkinek egyenlő mértékű és azonos módon megvalósuló védelmet kell kapnia.³⁰ Másik oldalról azonban ez némi veszélyt is hordoz magában, pontosabban felvet egy olyan kérdést, amelyre nem könnyű választ adni. Ugyanis ha abból indulunk ki, hogy minden egyes személyt egyenlő mértékben megillet az egyenlőség mint alapjog, akkor azt látjuk, hogy ez egyértelműen nem tud maradéktalanul megvalósulni. Hiszen ha megvalósulna, akkor nem lennének diszkriminációs és az egyenlő bánásmód sérelmével kapcsolatos ügyek

²⁷ Várnay Ernő – Papp Mónika (2010): *Az Európai Unió Joga*. Budapest: CompLex Kiadó.

²⁸ Gelb: *i.m.*

²⁹ Gordon: *i.m.*

³⁰ Magyarország Alaptörvénye. http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=140968.221218 (2012. 10. 03.).

sem hazánkban, sem az Unió Bírósága előtt, sem pedig Európa határain túl. Azon viszont érdemes elgondolkodni, hogy ha elfogadjuk azt a tényt, hogy az esélyegyenlőség követelménye egy igen specifikus normarendszert jelenít meg, melynek tipikus megjelenési formája a munkajog világában határolható körül, akkor indokolt lenne úgy megerősíteni a munkavállalók védelmét, hogy egy önálló, az általánostól érdemben nem eltérő, de mindenképpen azt kiegészítő, hatékony szabályrendszert kellene alkotni, pontosabban tovább fejleszteni a meglévőt. Ez a fajta gondolkodásmód egyáltalán nem idegen a fejlett európai jogrendszerektől, olyannyira nem, hogy maga az Európai Unió is külön nevesíti a nők és férfiak egyenlőségét, a munkajog területén pedig számos olyan irányelvvel illetőleg ítélettel találkozhatunk, amelyek kifejezetten ebbe a körbe esnek. A szabályozás logikája pedig az, hogy az uniós joganyagban kiemelt helye van a munkavállalók védelmének – ennek egyik oka nyilvánvalóan a munkaerő szabad áramlásának alapelve – az a tény pedig, hogy a rájuk vonatkozó szabályok részben eltérnek, részben pedig kiegészítik a főszabályt azt mutatják, hogy nem feltétlenül alaptalan egy ilyen jellegű gondolat. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy az uniós normák direkt módon gazdasági érdekeket szem előtt tartva, illetőleg abból a célból, hogy az egyenlő bánásmód minél hatékonyabban biztosítható legyen, igen sokrétűek, így a munkajogi esélyegyenlőséggel foglalkozó szabályok és ítéletek sem teljesen egyértelműek mindig, legalábbis gyakran okoznak jogértelmezési nehézségeket. A fentebb kifejtettek fényében a magyar szabályozás rendszerébe is beilleszthető lenne álláspontom szerint egy olyan önálló rész, amely a munka törvénykönyvén belül nevesítené az egyenlő bánásmód követelményét, az esélyegyenlőséget és ennek egyes szegmenseit. Mindenképpen indokoltnak tartom ezt a jelenleg kissé elnagyoltnak tűnő szabályozás fényében. Az esetleges újraszabályozás pedig egyértelműen haladó szelleműnek mutatkozna, ugyanis szorosabb összhangot mutatna az uniós normákkal. Az egyes szempontok között szükségesnek tartanám az összehasonlíthatóság definiálását, az indokoltság-indokolatlanság kérdésének, illetőleg az egyes, munkaviszonyt jellemző elemek olyan jellegű meghatározását, hogy azok alapján eldönthető legyen, jogszerű-e az adott különbségtétel két munkavállaló között. Mindehhez pedig elengedhetetlen lenne egy, az Európai Unió Bíróságához hasonló objektív mérce felállítása.

Az esélyegyenlőségi normák másik nagy csoportjába az úgynevezett „*korrigáló*” vagy „*kompenzáló*” normák (nem szó szerint ugyan, de az Európai Unió Bíróságának terminológiájából olvashatók ki ezen meghatározások) a már fennálló esélykülönbségeket hivatottak kiegyenlíteni, többnyire előnyben részesítés útján. Ennek legtipikusabb példája lehet a női munkavállalókat védő egyes speciális szabályok csoportja. Ebben az esetben ugyanis arról van szó, hogy az egyenlő bánásmód követelménye nem biztosítható más módon a munkavállalók között, így a pozitív irányú, indokolt, arányos és objektív különbségtétel adott esetben jogszerűvé válik.³¹ Ez a terület szintén komoly szerepet kap az Unió esélyegyenlőségi politikájában, mint ahogy például hazánkban is találkozhatunk ilyen normákkal. Kritikaként jegyzem meg ugyanakkor, hogy a gyakorlat azt mutatja, hogy ez egy igen veszélyes területnek bizonyult az évek során, hiszen a Bíróság is gyakran vizsgálja felül saját álláspontját azzal kapcsolatba, hogy hol húzódik a hátrányos megkülönböztetés

³¹ Lásd például: C-450/93 *Eckhard Kalanke v. Freie Hansestadt Bremen* (1995) ECR I-3051. Esélyegyenlőség, egyenlő bánásmód (szerk. Nyárádi Gáborné). Magyar Közigazgatási Intézet, 2008.

tilalmának és az előnyben részesítési politikának a vékony határvonala. Célszerűbb lenne talán egy konkrét, objektív struktúrát kidolgozni azzal összefüggésben, hogy milyen jellegű és mértékű megkülönböztetés lehet még jogszerű. Vagy pedig a jogalkotónak kellene nagyobb figyelmet fordítania az egyedi esetek megvizsgálásra abból a célból, hogy a szabályozás hatékonyabb legyen. Ez hazai és uniós szinten egyaránt igaz.

Érdeemes megjegyezni, hogy az *Európán túli jogrendszerekben* ezek a szabályok teljesen más formában nyilvánulnak meg. Az amerikai jogban például az egész kérdést sokkal inkább az emberek közti általános egyenlőség elve alapján kezelik, de úgy, hogy közben az egyes, munkavállalókat védő normák sem hiányoznak. Ez gyakran teremt furcsa kettősséget, hiszen, csakúgy, mint a japán munkajogban, teljes mértékben természetesnek veszik a női és férfi munkavállalók egyenlőségét, gyakran mégsem valósul ez meg a gyakorlatban, így pedig igen csak szélsőséges esetek is megjelennek a bíróságok előtt (például horribilis összegű kártérítések).³² A tételes jogi szabályok azonban inkább csak az egyenlőség kereteit, határait jelölik ki³³, a részletek kidolgozása pedig a bíróságok feladata az esetjogon keresztül. Nyilvánvaló, hogy az európaítól nagymértékben eltérő gondolkodásmód eredményeképpen teljesen más eredményre jutnak az ottani jogalkotók és jogértelmezők.³⁴

Végül érdemes néhány szót szólni a szegregáció, esetünkben a foglalkoztatási *szegregáció szabályrendszeréről*. A helyzet jelenleg az, hogy az egyes *jogrendszerekben nem találunk önálló normákat e tekintetben*, miközben ez egy létező, ráadásul igen sok munkavállalót érintő probléma. Ez némileg ellentmondásosnak tűnik, hiszen igaz ugyan, hogy az esélyegyenlőség témakörével igen sok tekintetben rokon, sőt álláspontom szerint része is e nagyobb normarendszernek a szegregáció, mégis azt kell mondanom, hogy napjaink gazdasági körülményei között egy kissé a problémát ignorálnak látszik ez a megoldás. Ezt azzal támasztom alá, hogy a foglalkoztatási szegregáció gyakorlatilag az egyik legsúlyosabb megjelenési formája az egyenlő bánásmód sérelmének, márpedig ebben az esetben mindenképpen indokolt lenne valamilyen formában szabályozni. Megjegyzem ugyanakkor, hogy a szabályozás a leghatékonyabban talán akkor valósulhatna meg, ha magát az esélyegyenlőségi jogot alakítanánk át valamilyen formában, hiszen ha a munkavállalók védelme kellően hatékony lenne, akkor nem is valósulhatna meg a munkajogi elszigetelődés. A fentebb kifejtettekre is tekintettel tehát a legkomolyabb deficitként véleményem szerint a munkavállalók egyenlőségének nem megfelelő biztosítását lehet értékelni.

A szabályozás hiányosságai – záró gondolatok

Láttuk tehát, hogy a szegregációval és az általa felvetett problémákkal igenis foglalkozni kell a munkajogi koordináta-rendszerben, nem hunyhatunk szemet fölöttük. Utaltam a kiváltó okokra, részben pedig a problémák kezelésére szolgáló eszközökre is. Persze a legfontosabb kérdést ezzel még nem válaszoltam meg, ugyanis *akkor lehetne ezt a jelenséget a leghatékonyabban kezelni, ha a jogi környezet és a konkrét szabályok, valamint a jogalkalmazás is kielégítő szintű jogi védelmet biztosítana, megfelelő szemléletmóddal bírna.*

³² Gelb:

³³ Gordon, Bill: *i.m.*

³⁴ Tanaka, Yukiko: *Contemporary Portraits of Japanese Women. Westport: Praeger Publishers.*

Ennek szükségességéhez kétség nem férhet, ugyanis a hátrányos megkülönböztetés, ezen keresztül pedig a szegregáció negatív hatásai napi rendszerességgel jelentkeznek a munka világában.

Az alapvető problémát az *esélyegyenlőségi jog alacsony effektivitása* jelenti, ugyanis amennyiben fennáll maga a munkaerő-piaci szegregáció, akkor az esélyegyenlőség és az egyenlő bánásmód hiányoznak, hiszen egyes csoportok eleve hátrányból indulnak a munkaviszony tekintetében. Igaz ugyanakkor az is, hogy a két folyamat egymást erősíti (lásd például az irányadó joggyakorlatot), de úgy gondolom, hogy az esélyegyenlőségi politika élvez prioritást. Tehát hiába fogadjuk el azt a tényt igaznak, hogy a szegregáció tovább gyengíti az egyenlőségi normák megvalósulását, mégis úgy látom, hogy a hibák kijavítását a hátrányos megkülönböztetés és a diszkrimináció hatékony kiküszöbölésével kellene kezdeni. Amennyiben levetítjük a problémát az egyes munkavállalói csoportok (jellemzően tehát a nők), illetve az egyének szintjére, akkor azt látjuk, hogy ez a fajta megkülönböztetés még akkor sem kizárólag jogi értelemben vett megkülönböztetés, amennyiben kizárólag a munkavégzés világát vesszük alapul, hanem szükséges egyúttal társadalmi, gazdasági és természetesen foglalkoztatási viszonylatban is vizsgálni a kérdést.

Így a korábban kifejtettekre is tekintettel egy *újszerű*, de a jelen értékeit és eredményeit is megőrző és tiszteletben tartó *koncepció kidolgozását javaslom* a fennálló probléma megoldására, természetesen hosszú távon. De bármilyen megoldás csak akkor lehet eredményes, ha a hátrányos megkülönböztetés, illetve a szegregáció problémáját a maguk komplexitásában, nem pedig apró, gyakran lényegtelennek tűnő részletekre bontva vizsgáljuk. Egy ilyen jogsértés ugyanis egy munkavállaló karrierjébe, egzisztenciális biztonságának veszélybe kerüléséhez, végső soron akár emberi méltóságának sérüléséhez vezethet. Ez ellen pedig határozottan fel kell lépnie a munkajognak.

Felhasznált irodalom

- Apró Antal Zoltán (2004): *Szegregáció-munkaerőpiac-foglalkoztatási esélyegyenlőség*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Bakos Ferenc (szerk.) (1976): *Idegen szavak szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bertelsmann, Klaus – Rust, Ursula (1995): *Equality in Law between Men and Women in the European Community – Germany*. European Communities.
- Gelb, Joyce (2003): *Gender Policies in Japan and the United States: Comparing Women's Movements, Rights and Politics*. New York: Polgrave MacMillan.
- Gordon, Bill: „Equal Employment Opportunity Law System” and Women. <http://wgordon.web.wesleyan.edu/papers/eeol.htm> (2012.09.03.).
- Gyulavári Tamás – Kádár András Kristóf (2009): *A magyar antidiszkriminációs jog vázlata*. Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Gyulavári Tamás – Kozma Ágnes (szerk.) (2000): *Foglalkoztatáspolitikai az Európai Unióban*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium.
- Gyulavári Tamás – Könczei György (2000): *Európai szociális jog*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kenderes György (2007): *A munkaszerződés hazai szabályozásának dogmatikai kérdései és ellentmondásai*. PhD-értekezés. Miskolc.
- Kiss György (2005): *Munkajog*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss György (2008): *Munkajog a közjog és a magánjog határán – egy új munkajogi politika kialakításának szükségessége*. Jogtudományi Közlöny, 2. sz. 70-81.
- Koncz Katalin (1994): *A bővülő női foglalkoztatás ára: a pályák elnőiesedése*. Társadalmi Szemle, 8-9. sz. 122-132.
- Koncz Katalin (2006): *Diszkrimináció a munkahelyen (I. rész)*. Munkügyi Szemle, 1. sz. 11-14.
- Koncz Katalin (2009): *Munkaerő-piaci szegregáció nemek szerinti jellemzői*. Munkügyi Szemle, 2. sz. 53-62.
- Koncz Katalin (2011): *A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációjának jellemzői, mechanizmusa és következményei*. Közgazdasági Szemle, 1. sz. 74-94.
- McCrudden, Christopher (1994): *Equality in Law Between Men and Women in the European Community – United Kingdom*. European Communities, Belgium.
- Németh István (szerk.) (2005): *20. századi egyetemes történet, II. Európán kívüli országok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Prugberger Tamás (2006): *Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog*. Budapest: CompLex Kiadó.
- Tanaka, Yukiko: *Contemporary Portraits of Japanese Women*. Westport: Praeger Publishers.
- Várnay Ernő – Papp Mónika (2010): *Az Európai Unió Joga*. Budapest: CompLex Kiadó.
- Equality law and the work of the Dutch Equal Treatment Commission [monograph, Frans Pennings utrecht professzor útmutatása alapján]*. Commissie Gelijke Behandeling, 2011.
- 75/117/EGK irányelv. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:01:31975L0117:HU:PDF> (2012. 10. 03.).

76/207/EGK irányelv. [http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:01:31976L0207:HU:PDF)

[lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:01:31976L0207:HU:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:01:31976L0207:HU:PDF)
(2012. 10. 03.).

C-450/93 *Eckhard Kalanke v. Freie Hansestadt Bremen* (1995) ECR I-3051.

Esélyegyenlőség, egyenlő bánásmód (szerk. Nyárádi Gáborné). *Magyar Közigazgatási Intézet*, 2008.

2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról.

http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=76310.222611 (2012. 10. 03.).

Magyarország Alaptörvénye. http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=140968.221218

(2012. 10. 03.).

2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről.

http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=143164.209460 (2012. 10. 03.).

Ibolya Czibere

Women in urban poverty in Hungary

Maids and women workers in the labour market before 1945

The economic and social transition caused by the industrial revolution at the end of the 19th century has brought about several changes in Hungary. The development of infrastructure and transportation enabled women to access new job opportunities, to abandon traditional communities and to try new ways of living.

The status of maids

In Hungary, keeping maids continued to be a social custom and even between the two world wars affected a large number of people. According to Gyáni (2003), working as a maid was a distinctly urban job. This was a characteristic phenomenon in Hungary, especially in the capital. During the process in which an increasing proportion of society became bourgeois, more and more middle-class officers, learned people, industrialists and merchants started to keep maids. *“[For] the evolving bourgeoisie having maids had become a status symbol, they were treated in a condescending, definite and loud manner to make social dominance felt; ladies pretending to be noble expected hand-kissing, title, to be addressed politely, while maids were addressed by their first names and might had been subjects of discipline in extreme cases. Maids did not have advocacy organizations, [but] after a time, insurance and patient assistance companies tried to help them. Only few maids utilized the services of employment agencies, the majority of them accepted verbal [labor] contracts; they were so isolated that they had been more vulnerable than any other groups of society”* (Paládi Kovács–Sárkány–Szilágyi 2000). Maids were almost entirely women. This type of service was the easiest accessible job for women in urban areas and especially in Budapest. A significant proportion of women were working as a maid. This phenomenon also strongly induced immigration. In Budapest (and other cities as well), maid girls were almost exclusively immigrants. According to Gyáni, *“we can state it in general that in Budapest, during the bourgeois era, the position of maids and servants was the most general employment opportunity for women”* (Gyáni 1987: 26). This type of job was temporary in most cases. Women started to work as maids around the age of 15-20 and continued to work until they got married. As a result, married maids were very rare. The majority of them were coming from poor peasant, craftsmen or agricultural proletarian families with a high number of children. It was generally poverty that forced them to undertake this type of employment. There were also others for whom going to cities was the only way to escape from the physically more demanding peasant life (Paládi Kovács–Sárkány–Szilágyi 2000). According to the social rules of that era maids were seen as being dependent on their master: *“maids, from the very beginning of their service, fell under the rules of domestic disciplinary law, their employers controlled their every single manifestation of life. According to domestic disciplinary law, physical punishment was an accepted tool of sanctioning. Maids, under the duration of employment, were personally subordinated to their masters to the extent that they*

were not even considered to be separate legal entities, their status was similar to that of someone placed under guardianship” (Gyáni 2003: 339).

The majority of domestic maids had been working under continuous and direct control. Neither their working time, nor their job titles were defined specifically (Paládi Kovács–Sárkány–Szilágyi 2000). The majority of them worked from early morning until late night as a do-all servant. Maid women’s vulnerability made feminists to fight for women’s rights. Feminist protested against their treatment, against their master’s unlimited power over them, against their slavery and fought for their human dignity. The contemporary press made a local ruling of 1907 from Kaposvár popular. Feminists, however objected to that decision of the court by claiming that it was even more severe than the 12rd enactment of 1876 on the general rules for domestic servants. The most criticized points of this ruling were those that, from primarily moral considerations, limited women’s rights to be free.

These restrictions stipulated that masters could not tolerate their maids’ “immoral” conduct and were compelled to report that to the authorities or were also subjected to punishment. This regulation fostered masters to keep a keen eye on their maids. They tended to employ a harsh judgment on their activities. Another rule prohibited female maids to walk on the streets after 9pm. Women ignoring that regulation risked of being called to be a roaming maid. Roaming maids – according to the enactment – were to be collected by police and examined by a doctor. A house for maids was also ordered to be established. The police continuously monitored it. Female maids without a place to sleep were forced to stay there. They were allowed to leave it only with permission, only in daytime and only for short intervals. Using the press to let their voices heard feminist made fun of the city-leading men who treated their female maids with superiority and indifference: *“you wise aldermen [...] accepted this proposal in full extent. Unanimously. Without [conducting] a single debate. After discussing the amount of duty on car lubricants to be set to 2 or 3 filler for hours. They did not have a word about the maid regulation, nor a comment or the smallest amendment” (A nő és a társadalom /The woman and society/ 1907: 38).* Feminist regarded this right to be brutal, incompatible with human dignity and honor, and made breakthrough suggestions. They suggested abolishing the concept “maid” and, similarly to other industrial workers allowing these women be free employees. *“The concept of “maid” should be erased from the legal code, those that are called today maids should be free workers similarly to others and the relationship between employers and employees – independent of the nature of work – should be characterized by regulations based on equality before the law. If the work around the house and family requires special actions to be taken, these should not be considered different from those that are based on service or job contracts. Accepting domestic disciplinary law or unpunished libels is not appropriate or justified against maids or anybody else that undertook duties of service but not honor, human dignity, physical integrity or self-esteem” (100).*

In our view this special group of women experienced the merging of their working and private life. They had to undertake their duties by working in other families than their own in the environment dominated by patriarchal values. As a result, in an emerging bourgeois society they were forced to live in the least bourgeois living conditions.

The status of impoverished industrial worker women

The other segment of urban feminine poverty involved industrial women workers in Hungary. For decades, their proportion among workers has only slowly increased and for a long period it has remained minimal. In the first phase of the industrial revolution in Hungary, the proportion of industrial women workers among the workers has continued to remain small. According to the 1880 census, the ratio of women among industrial wagedworkers was only 10%. At that time, only tobacco and sugar, brick and tile factories employed women in significant numbers (Lackó quoted by Paládi Kovács–Sárkány–Szilágyi 2000). As the authors describe it, work started at 4-5 am in brick factories. Women and girls dressed in dirty and torn clothes carried mud and found some rest lying on straw or in dirty dens. In these days, the majority type of women workers were not working with machines but were female day-toilers in tobacco, sugar and brick factories. According to statistics, female family members, i.e., wives and daughters of industrial workers were forced to undertake jobs to a larger extent than other female members of other social groups. This was more common in factories of Budapest and cities of the Small Hungarian Plain (especially at textile, sugar and can industries) than it was in the northern industrial region. Several factors played a part in forcing worker families into type of employment. Among these factors the poverty of single mothers has remained and it is well known even today. This phenomenon was nothing special in that era either. At that time women got into that condition primarily by the death, immigration or disability of the householder and as a result, they had to undertake jobs at whatever cost. According to Braun (1909), even metallurgies were trying to offer jobs for such women workers. In these worker families, children were often left unattended by parents. However, it was typical that elder siblings or nice neighbors took care of younger children. This provided huge support for these families which were, by this way were able to secure their living. In 1908 a report was published¹ in which Freund, describing the status of women workers at tobacco factories noted: *“this type of poverty figures should really be considered twice as high, as this include women workers who are employed by the state. I wanted to point out to this unjust, uncontrolled economic repression and exploitation of women”* (Freund 1908: 97).

What does this picture look like? Depending on when they could complete the daily required labour standards these poor, unskilled women workers worked 9, 10 or 11 hours a day. Working conditions included places where windows were not opened for weeks, and, as a result, the air was stuffy, muggy and filled with utmost filth. There were no inspectors at factories, and as a result, these women were working in inhumane conditions. Men were employed only in positions that required very demanding work. Apart from these jobs, almost the entire production process was performed by women. Supervisors took advantage of women’s vulnerability at almost all levels, that included a daily routine of employing insulting language and applying physical abuse (for example, flogging). Women who quit their jobs because of the intolerable conditions, unbearable health conditions and low wages called factories “gopher catchers” and according to Freund, “they were ready to starve rather than to continue working there”. Their sexual and moral vulnerability was high, their poverty

¹ The woman and society, 1908, vol. 2. No. 6.

made them tolerate continuous harassment and bullying, and the intimidation of woman workers prevented such scandalous conducts to become public.

A similar situation was described by Samuel Gompers in 1909² when he portrayed mortar carrier women in Budapest: *“There is, for example the mortar carrier woman in Budapest. The spectacles she offers while doing her job is similar to a draft horse. On bare feet, she is walking on ladders or climbing up boards to the top floors of new buildings. This spectacle definitely cannot be perpetuated on photos, nor is it possible to find her a place among the photo series categorizing industrial workers. Her wide legs end in crusty feet that resembles to pigskin, something that covers our traveling packs, her toenails are black and dingy from rubbing them to bricks and girders. Her legs are bare up to her knees; she is lifting them like a mule, she is taking careful but definite steps as she walks up that single board or girder. Her waist is hunchbacked; her head is covered with a not very clean but bright-colored kerchief. Her facial features do not show anything special except for her undeveloped brain; her moves are not powerful, which seems natural to the observer if you take her sex – and indeed, this is a woman! – and the probable quality of her nutrition into consideration”* (Gompers 1974: 123).

We have not written about those women who tried to overcome their poverty by selling their bodies, who were walking on the streets day and night, sometimes in groups. In the shiny cafes that were loud of gipsy music, these women were considered to be – according to Gompers – “accessories like white table cloth or the waiter wearing tail coats”. It is not by accident that for a long time, up until 1907, women were not allowed to work as waitresses in cafes as this job could have easily been associated with the provision of sexual service (Nagy 1996). Gompers estimated the number of women that “one-day, made a determined choice between being an honest rag of a mortar carrier or a shiny accessory, or pariah”. However, he also noted that the life of poor women is still miserable either way.

During World War I, the number of women employed in gun factories grew most rapidly; they were working with machines (primarily with lathes) at that time working in extremely demanding jobs (Bresztovszky 1974). At that time (the 1910s), some activities became feminized, women outnumbered men in numerous fields of the labour market. However, registries from that time indicated significant inequality in terms of wages of women stepping into men’s positions. Women earned only a fraction of the salaries of their men predecessors: *“Women completely superseded men in can factories producing canisters. The number of men excluded from can factories in Budapest was over 400. The number of women who were undertaking tasks that had previously been performed by men was around 600-650. Women’s wages for 50-60%, or in many cases 75% less than working men’s. Women did not even have a word when they earned 3.5 Hungarian koronas in a job that paid previously 10 Hungarian koronas for the same work. Perhaps the saddest cases in this respect are the ammunition factory in Csepel, the can factory and the lamp factory in Kőbánya. Since women employed in*

² He visited Budapest in 1909b as the president of the American Federation of Labour and summed up his experiences in a section of his book entitled *Labour in Europe and America*.

these factories mostly came from a social background in which the concept of self-organization was not rooted self-organizing movements were only slowly grew there. Employers knew this and obviously took advantage of this” (Bresztovszky 1974: 2). In other words, we can see that when, switching to military production in the economy increased the demand for labour, more and more women could go to cities and got employed as unskilled workers. That situation granted immediate financial profit for factory owners. They made use of the opportunities the new situation offered for them and automatically employed women in much less favorable conditions than men previously. According to national statistics, women’s employment in the Horthy era started to grow steadily, and by 1941, it reached 23% (Gyáni 2003). This meant that masses of women at that time were not employed exclusively as maids in urban areas, which was the case before the World War, but were employed as unskilled labour women workers in the industry, too. By this time it had become obvious that the salary of the breadwinner is not sufficient or covering the needs of worker families. According to a report from that era, many thought that the increasing number of women workers was only the result of the war, which was supposed to decrease when the war will be over. Instead of this however, their number continually grew and at a faster pace than men’s. According to journalists this phenomenon in Hungary was due to special causes³: primarily, to the evolution of the textile industry, to the improvement of the spinning and weaving industry, which employed masses of skilled women and day-toilers. The increasing number of female skilled laborers was only characteristic to the textile industry and the number of female day-toilers was rising only in the spinning and weaving industry in this period. The emergence of this phenomenon has further brought about by the fact that “*capitalists employed unskilled, uneducated, thus unorganized workforce to fill vacancies. It was easy to find unorganized day-toilers and female workers. The agricultural crisis forced workers to find urban work to a greater degree than ever before. This is how agricultural crisis, industrialization, rationalization, the low wages of breadwinners, the development of the spinning and weaving industry was interweaving with the organizational, political and tactical issues of the working class*” (Litván 1974: 245).

Gyula Rézler carried out some research on textile factories in 1942, and he depicts the situation of poor women workers inside the factory and the inequalities between men and women. To understand the causes of inequalities, we need to examine the special social group of textile factory workers. The structure of their group was defined by the different skills and expertise of the workers⁴. At the top of the hierarchy, he found skilled workers. He called them textile masters since they were the middle managers of production and their proportion among workers was about 9%. The middle stratum of the hierarchy was made up by semi-skilled laborers, being the most populated group, giving about 70% of the workers. The bottom strata included daytoilers (unskilled workers) who performed activities not requiring expertise or training but only physical strength.

³ The calendar of the New March magazine, 1929

⁴ Rézler mentions the factory as Kammer factory.

A different type of structure could also be set up on the base of distribution of labour by gender differences. In the factory examined, twice as much woman worked than men (800 women and 400 men), that is, two-third of workers were females. It was not that, but rather the opposite was a characteristic feature of industrial factories, i.e. only one-third of workers were women. Rézler thought that this is not a special situation as work at textile factories suits best women's skills (not to mention "the psychological associations of the textile industry to the female gender"), thus this reversed ratio was not a surprising one. Of the three training-based job categories, the one involving semi-skilled labour was believed to be the most suitable for women. This was perfectly implemented at the textile factory as 87% of women workers were employed in this category. According to Rézler this was a relevant situation as "the tasks of semi-skilled workers [...] do not require special training or expertise, which would be achievable among women workers in a more difficult way because of their sex and social relationships. It is not insignificant however that this job category does not require physical strength. [...] What is more, this job needs precision, meticulous attention, soft touch, handcraft and these are all feminine characteristics rather than masculine ones" (Rézler 1974: 386). Gender disadvantages and stereotypes may be found in other contexts as well – out of the 800 women workers, 700 were employed as semi-skilled workers and the remaining 100 worked as unskilled workers. However, we cannot find women among skilled laborers, at the top of the hierarchy, in the elite of the working class. On the contrary, the distribution of male workers at the factory was a more balanced, proportional one, having almost one-third in each category.

Rézler mentioned another type of disadvantage of female workers suffered in comparison to male workers: the wages of the latter's been much higher than that of the former's. Regardless of headcount dominance, men's wages were higher both among semi-skilled workers and daytalers. Rézler thinks this is justified among daytalers and argues that although we can find more women among daytalers but men perform the most challenging physical tasks, and ultimately that was rewarded by higher wages. In contrast, female unskilled laborers were assigned cleaning or other similar tasks. He also rejects the idea of that gender differences among semi-skilled laborers were in reality due to age differences. In other words Rézler claims that there were no differences between men and women at this level since they both performed the same tasks but there were significant variance in their wages. In his view, this occurred quite independently from the official wage regulations which did not make a distinction between the wages of male and female semi-skilled laborers. However, female and male semi-skilled workers were remunerated differently while doing the same jobs. The lower wage categories were the same for both sexes (1100 Hungarian pengő annually) but the upper wage limit showed men's advantage (3100 for men and 2800 for women). Nevertheless, most inequalities were to be found during the examination of wage categories, as the annual income for the majority of women was 1100-1800 Hungarian pengő, while this was 1350-2600 for men. *"As a result we can state that women and men doing the same quality of work are employed under seemingly equal income conditions but female workforce is generally less recognized as opposed to male workforce"* (Rézler 1974: 387).

Domestic household statistics covered the results of increasing crisis in production and consumption by analyzing the most affected layers of society, and established that not all social classes are affected to the same degree. As a result, investigations started to examine income distribution and consumption in each employment group, which included the analysis of living conditions and families' economic situation. The household examination of working class families⁵, which was a pioneer work at the beginning of the 1930s, involved 50 families. The degree of each family's expenditure depended on the number and age of family members as the consumption of family members highly influenced the degree of the family's expenditure. They also emphasized that the consumption of women, men and children of various ages was extremely different, which made comparison and assessment very difficult (Zentay 1974). Their results implied that in many cases, the income of working class families did not cover the monthly expenditures, thus they were forced to take loans, aids and gifts, and what is more, many of them made use of the services of pawnshops as well. They ate unhealthy food, consumed only a very little amount of milk and meat (well-being at that time was measured by the amount of meat consumed). These families consumed potatoes instead of bread and meat. It is striking how much of their income was spent on food. According to the data this was higher than 50% of their income! According to researchers, this proves that *"the price of grocery in agricultural Hungary was too high as compared to the income of the working class; on the other hand, meeting other primary and essential needs cost so much that their satisfaction were only possible with consuming a reduced amount and quality of food"* (Zentay 1974: 255).

The results of a research of brick factory workers and their working conditions from the 1930s are also very relevant here. The special status of brick factory workers originated from the fact that these laborers came from the poorest families and started to work very early, usually at the ages of 11-15. The number of these workers was not high; previously they had been working as maids, servants, daytalers, farm hands, carters or blacksmiths in villages (Jordáky 1974). Regardless of their age, the number of illiterate was extremely high among them. According to the study, the managers of the brick factory did not care about the education or training of their workers, thus it is not surprising that in apartments and families associated with the factory, children were usually illiterate, while those coming from villages or urban areas outside the factory finished 1-3 elementary grades. *"The majority is primitive, do not know anything about the events of the world or the country, not even about local news. Their lives are shrunk around the factory. Their knowledge about life: politics, legal rules and regulations, health, useful and useless things are all based on distorted rumors. The interviewer was shocked by their ignorance many times. They do not know who to blame for and how to label these phenomena. They consider magazines, journals and books useless [...]"*

⁵ There had been no similar data collection in Hungary before. The Hungarian Central Statistical Office did not try to collect household statistics at that time. The first such examination was performed by Dr. Lajos I. Ilyefalvi, who had conducted other pioneer research previously, for example, he organized a significant social data collection as the Director of the Budapest Statistical Office to examine the living conditions in Budapest. When collecting household data, he was the first to conduct such analyses, and he published his results in his work entitled *A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten* (The social and economic conditions of the working class in Budapest) (Zentay 1974).

the majority of them had never been to cinemas or theatres. They are amazed by the radio and think it's the evil's invention" (Jordáky 1974: 340).

Their deep poverty and closed world could be perceived through the gender roles inside their families, transferring all domestic work both at the weekdays and the only rest day to women: *"the majority spend their free time at home (only on Sundays, otherwise they work 10-15 hours a day), men are having a rest while women are cooking, washing and sewing clothes"* (Jordáky 1974: 340). Their housing and catering conditions are true reflections of their income levels. Researchers mentioned "dens names apartments" and "rickety buildings", which served as homes for these families. The houses of the factory were similar to these: small rooms with no air, electricity and accommodating usually 4-8 persons. There were rooms that served two families but it was not unusual that 7-8 strangers, the mixture of women and men lived together in one tiny little room. Their catering conditions were similar, their everyday meal included "haricot bean, potato or cumin soup". One group of them never ate meat, a little bit larger group ate meat once in a month but the majority of them tried to eat meat every Sunday (Jordáky 1974). The number of children among brick factory families was significantly high (in contrast to the average working class families), each family had 4-7 children. Describing the situation of brick factory women, they claim, *"It seems that the lives of these women simply consists of working and giving birth. They earn wages that cover only the apartment rent and basic food. They cannot be ill, that would be a luxury, which they cannot afford. They go to their tombs from the kitchen; there is no special transition from life to death. As they have no sick-leave, they go to work even if they are ill to prevent starving to death due to the lack of income"* (Jordáky 1974: 342).

In sum we can state that, despite the fact that there was nothing in the legal framework that would have fostered the discrimination of women, still, in contrast to men, they suffered from disadvantages in many areas of their lives. This could be a result of power distribution by gender. Higher power was associated with roles that were usually performed by men in everyday life, and that forced women to accommodate to male decisions and to protect this structure despite of their own "ill-being". It is striking that in Hungary the lives of poor peasant women can only be depicted by describing the life of their families. This is not surprising however, if we consider that at that time family structure was determined by work. However, the poverty of industrialized women workers could be better perceived if one focuses on the examination of those segments of their lives that they lived outside of their families. The reason of that is that industrialization and urbanization placed productive activities outside the immediate life of the family; it made processes and norms associated with them at factories visible; spectacular and also, it made family life private and closed. The lives of poor women workers in urban areas remained under double pressure: on the one hand under the capitalist exploitation of factories and the patriarchal repression in their families on the other. Industrialization and industrial capitalism expanded the cycle of commodity production and turnover and thus ultimately induced social changes. The previously widespread practice of families relying primarily on self-supply has become more and more uncommon, the practice of renting and purchasing has become more and more common, and

all that first increased the importance of having financial income and then made that indispensable among the families of bourgeois society (Somlai 1986). All of these resulted in a significant change, namely that new concepts and categories emerged in relation to the earnings and the distribution of household incomes: the categories of dependents and earners appeared. According to Somlai, this distinction is new since these categories were unknown in traditional households: farm masters were not called as earners and their family members were not called dependents and indeed they were not. We can state that the concept of householder as an earner is the result of the emergence of bourgeois society, which brought a new hierarchy for women and men, with those being at the top who contributed most to the family's livelihood. Among poor workers, these persons were almost exclusively men. We could see that women were placed in a significantly disadvantaged position in terms of income and career by the labour market discrimination of the emerging capitalist industry.

References

A NŐ és a társadalom. A Feministák Egyesülete és a Nőtisztviselők Országos Egyesülete hivatalos közlönye. 1907. június 1, I. évf. 6. szám

Braun Róbert (1909): Adatok a vidéki munkásság életéhez. Huszadik Század (k. n., h. n.)

Bresztovszky Ede (1974): A magyar ipari munkásság életviszonyai a háború alatt. In: Litván György (szerk.): Magyar munkásszociográfiák. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Freund Gyula (1908): Dohánygyári munkásnők helyzete. In: A Nő és a társadalom, 1908. 2. évf. 6.

Gompers, Samuel (1974): A budapesti malterhordónő és munkatársai. In: Litván György (szerk.): Magyar munkásszociográfiák. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Gyáni Gábor (1987): Női munka és a család Magyarországon (1900–1930). Történelmi Szemle, 88. évf., 3. sz.

Gyáni Gábor (2003): Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest

Jordáky Lajos (1974): Téglagyári munkások. In: Litván György (szerk.): Magyar munkásszociográfiák. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Litván György (szerk.) (1974): Magyar munkásszociográfiák 1888-1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Nagy Beáta (1996): „Nők a kávéosok és a kávéházi alkalmazottak között”. Budapesti Negyed, nyár–ősz

Paládi Kovács Attila – Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (2000): Mezei munkásság, házi cselédség. In: Magyar Néprajz. VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest

Rézler Gyula (1974): A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914. In: Litván György (szerk.): Magyar munkásszociográfiák. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Somlai Péter (1986): A megértés folyamatai és a kapcsolatok jelentésvilága. In: uő: Konfliktus és megértés. A családi kapcsolatrendszer elmélete. Gondolat Kiadó, Budapest

Zentay Dezső (1974): Háztartási statisztika. In: Litván György (szerk.): Magyar munkásszociográfiák. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Csurgó Bernadett - Rácza Andrea

A többség képernyőjén keresztül ...

A romák társadalmi helyzetével és médiában való megjelenésével kapcsolatos lakossági vélemények

Jelen tanulmány egy, a romák társadalmi helyzetével és médiában való megjelenésével kapcsolatos lakossági véleményeket vizsgáló kérdőíves felmérés eredményeit mutatja be. A tanulmány alapját jelentő kutatás¹ keretében a romákkal kapcsolatos lakossági attitűdöket mértük fel, a velük szemben megnyilvánuló vélekedéseket, előítéleteket, valamint azt, hogy a romák média-megjelenéséről hogyan vélekedik a lakosság.² Az országos reprezentatív felnőtt lakosságra vonatkozó attitűdfelmérés célja a lakossági vélemények feltárása volt a médiahatások és a romákkal kapcsolatos vélemények, magatartásmódok formálódása közötti összefüggések alakulásáról. A média-reprezentációval kapcsolatos lakossági attitűdökön túl a kérdőíves felmérés arra is választ ad, hogy mely média eszközöket tartják a leghatékonyabbnak a felnőtt lakosság tagjai, mely eszközök érik el szerintük leginkább a célt annak érdekében, hogy pozitív irányú vélemény- és magatartásformálódást lehessen elérni a romák társadalmi megítélését illetően.

Az etnikai kisebbségek és a média kapcsolatát vizsgáló hazai és nemzetközi kutatások többsége a kisebbségek médiában való megjelenését, médiareprezentációját elemzi (Bernáth-Messing 2001, Messing 2003, 2004) és kevesebb ismeretünk van a kisebbségek média-megjelenésének percepciójáról, a média hatásának lakossági értékeléséről, valamint a többségi (Bernáth-Messing 2001) és kisebbségi közönség (Ross 2000, Bernáth-Messing 2001) médiahatásokkal kapcsolatos attitűdjeiről.

A romák társadalmi megítélése és a média hatásának megértésében fontos annak ismerete is, hogy a többségi közönség hogyan érzékeli a kisebbségeket a médiában és milyen hatást tulajdonít a kisebbségek média-megjelenésének (Bernáth-Messing 2001).

Etnikai kisebbségek és a média

Mind a kisebbségszociológiai vizsgálatok, mind a médiakutatások egyre növekvő figyelmet fordítanak a kisebbségek és a média közötti összefüggések megértésére. A kisebbségek médiareprezentációja, médiahasználata és részvételük a médiatermelésben fontos mutatói a

¹ A tanulmány a Kisebbségi és Emberi Jogi Alapítvány által a TÁMOP-5.5.4.B-09/1 „A diszkrimináció csökkentésének elősegítése a médián keresztül” pályázati felhívásán nyertes HOZZÁADOTT ÉRTÉK – Sikerek, eredmények, jó gyakorlatok a társadalmi befogadás terén című pályázat keretében a Rubeus Egyesület kutatóműhelyében készült.

² A minta nagysága 400 fő volt. Az adatbázis rétegzett, régióként nem és korcsoport, országosan pedig településtípus szerint reprezentatív. Az adatfelvétel módja: standard kérdőíves telefonos adatfelvétel.

társadalmi integrációnak. Kutatások bizonyítják a média meghatározó jelentőségét a lakosság kisebbségekkel kapcsolatos véleményének formálásában (Cottle, 2000; van Dijk, 2000). Husband (2000) szerint a médiának központi szerepe van a multi-etnikus társadalmi közeg létrehozásában, amelyhez a különböző társadalmi csoportok különbözőképpen járulhatnak hozzá.

A média kulturális hatalmából adódóan meghatározó szerepet játszik az egyenlőtlen társadalmi kapcsolatok nyilvános reprezentációjában. Ez azt jelenti, hogy a reprezentációban, illetve a reprezentáción keresztül a média lehetőséget biztosít a közönség számára, hogy részt vegyen a „ki vagyok én” és ezzel szemben „ki nem vagyok én” konstrukciójában, vagy más néven a „mi és ők”, a „kívülállók és résztvevők”, az „idegenek és állampolgárok”, a „normálisak és deviánsak”, illetve a „barátok és ellenségek” megélésében és azonosításában. Ugyanakkor a média fontos szerepet játszik a társadalmi és kulturális sokszínűség bemutatásában, a versengő identitások és ellentétes érdekek megjelenítésében és megváltoztatásában. Napjainkban a média területe nagyon gyorsan változik. A globális és a helyi médiakörnyezet átalakulása és fejlődése új lehetőségeket és új formai tartalmakat biztosít a kisebbségek médiareprezentációjának előállítására, elterjesztésére és fogyasztására tekintetében. (Cottle 2000)

Van Dijk és szerzőtársai szerint a más etnikai csoportokról való diskurzusban az ún. etnikai témák dominálnak, mint a bevándorlás, bűnözés, kulturális különbségek és devianciák, valamint a diszkrimináció és szociális problémák. Ezzel szemben a többségi társadalomról, azaz a „magunkról” szóló diskurzus nem korlátozódik erre a rövid listára, hanem a témák sokszínűsége jellemzi. (van Dijk et al. 1997) Hongladarom például a tajvani médiadiskurzust vizsgálva megállapította, hogy a bennszülött törzsekről szóló médiadiskurzusban is az etnikai témák dominálnak, bár néhány médiacsoport a saját közössége részeként, a „mi” perspektívájából mutatja be őket. (Hongladarom 2000)

Magyarországon is számos kutatás foglalkozik a kisebbségek és még inkább a romák médiaábrázolásával. Kiemelkedik ezek közül Bernáth Gábor és Messing Vera (1998) kutatása, amely 2 országos és 4 vidéki napilap egy év alatt megjelent tudósításainak, valamint a Székesfehérvári „gettóügy”-ről megjelent többségi médiatudósítások tartalomelemzése, jogszabályok és releváns dokumentumok elemzése, illetve roma közéleti személyiségekkel, a roma média szerkesztőivel, a többségi médiumok szerkesztőivel, a legnézettebb magyar szappanoperák rendezőivel és reklámszakemberekkel készített interjúk alapján mutatja be a cigányság többségi médiaképét. A kutatás eredményei szerint a roma tematika az 1990-es évek végére bekerült a társadalmi diskurzusba. Ugyanakkor a romákkal kapcsolatos előítéleteket a média nem csökkentette, a többségi médiumok a meglévő sztereotípiákat erősítik, a médiatudósítások többsége problémák előidézőjeként, konfliktusok okozójaként jelenti meg a romákat (Bernáth-Messing 1998).

Egy, a kisebbségek és bevándorlók médiaábrázolását vizsgáló nemzetközi kutatás eredményei szerint a magyarországi kisebbségekről és migránsokról szóló híradások száma alacsony. A romák – kivéve a celebek – alapvetően konfliktusos helyzetben ábrázolódnak. A nemzeti kisebbségekről szóló információknak nincs hírértékük, nem különülnek el a többségi

társadalomtól jelentős mértékben. A migráns csoportok a médiában szinte láthatatlanok, mintha nem is lennének jelen a magyar társadalomban (Ligeti 2007).

Az interetnikus konfliktusok sajtómegjelenését vizsgáló kutatások eredményei szerint a média nem csupán tudósítja, de meghatározó, a konfliktus kimenetelét is befolyásolni képes szereplője lehet a konfliktusoknak. Messing Vera kutatása a jászladányi iskolaügy kapcsán mutatja be a média interetnikus konfliktusban játszott meghatározó szerepét (Messing 2004). Egy másik vizsgálatban pedig bizonyítja, hogy a sajtó tudósításai nagymértékben hozzájárulhatnak az etnikai csoportokkal szembeni előítéletek létrehozásában és megerősítésében (Messing 2003).

Egy kvantitatív tartalomelemzésre épülő, az összes országos és néhány megyei napi- és hetilapot elemző vizsgálat eredményei szerint a 2002. évi parlamenti választások kontextusában a sajtó döntően negatív (szegénység, elesettség, kirekesztettség, deviáns életmód) képet festett a cigányságról, bár megjelentek a pozitív elemek is (sikerek, eredmények), amelyek némileg árnyalják ezt a képet (Terestyéni 2004).

A legújabb elemzések szerint a romák többségi médiaképében a negatív elemek napjainkra tovább erősödtek. Egy 2011-es, a többségi hírmédiára kiterjedő médiatartalom-elemzés eredményei szerint a korábbi évekhez képest a romák média-megjelenésének tematikus keretei tovább szűkültek, leginkább két kérdéskör kapcsán jelennek meg: a kisebbségpolitika és a bűnözés. Az elemzés adatai, a médiaképben megjelenő trendek azt jelzik, hogy az elmúlt évtizedekben inkább romlottak az interetnikus párbeszéd lehetőségei, a média újratermeli és felerősíti a magyar közbeszédben egyébként is egyre erősödő negatív sztereotípiákat a cigányságról. (Bernáth-Messing 2012)

Pozitív képet a média a romákról leginkább a celebritások kapcsán közvetít. Egy kvantitatív tartalomelemzés eredményei szerint a szinte kizárólag roma zenészekből álló roma sztárok médiareprezentációja a többségi hírmédia cigányreprezentációjától eltérően kevésbé sztereotipizál, esetükben a sztárság dominál a cigánysággal szemben (Munk et al. 2012).

Kutatások bizonyítják, hogy a média szórakoztató műsorai indirekt értékközvetítő eszközeik segítségével jelentős mértékben képesek hatást gyakorolni a nézők kisebbségekről alkotott képére, attitűdjeire. Az RTL Klub „Barátok közt” sorozatában 2000-ben megjelent roma karakter kapcsán készült vizsgálat eredményei szerint a roma közönség nagyon eltérő módon reagál a rólok bemutatott médiaábrázolásokra. A kor és társadalmi státusz nagymértékben befolyásolja a roma közönség véleményét a sorozatban megjelent roma karakterről és annak hatásáról a többségi társadalomra, illetve a romák identitására (Bernáth-Messing 2001).

A kutatás kiterjedt a többségi közönség attitűdjeire is a sorozatban megjelenő roma szereplő kapcsán és az eredmények szerint a roma tematika elutasítása a szórakoztató műsorokban a nem roma közönség körében viszonylag alacsony. A legelutasítóbbak a fiatalok, az alacsony iskolai végzettségűek és a budapestiek (Bernáth-Messing 2001).

Jelen tanulmány a fentiekől eltérően nem egy konkrét médiaesemény kapcsán vizsgálja a romák média-megjelenésével kapcsolatos lakossági véleményeket és attitűdöket, hanem

általában, a lakosság saját tapasztalatait középpontba állítva kérdez rá a többségi nézőközönség romák médiareprezentációjával és ennek hatásával kapcsolatos attitűdjeire. Adataink megfelelő értelmezéséhez azonban fontosnak tartjuk azt is megvizsgálni, hogy a kérdezettek általában hogyan vélekednek a romákról, kit tekintenek romának, hogyan érzékelik a romák helyzetét, mivel ez jelentős hatással lehet a romák média-megjelenésének érzékelésében és megítélésében is. A tanulmányban ezért a minta bemutatását követően először a lakosság romákkal kapcsolatos attitűdjeit mutatjuk be és csak ezután térünk rá a tanulmány központi kérdését jelentő, a romák média megjelenésével kapcsolatos attitűdök elemzésére.

A minta: a kérdezettek szocioökonómiai státusza

Kutatásunk keretében 187 férfit (47%) és 213 nőt (53%) kérdeztünk meg. A minta 19%-a 18-29 éves, 27%-a 30-44 éves, 26%-a 45-59 éves, míg a 60 évesek és annál idősebbek aránya 28%. Településtípus szerint vizsgálva elmondható, hogy a kérdezettek 33%-a falusi, 29% városi lakos, megyeszékhelyen él a válaszadók 20%-a, míg a fővárosi kérdezettek aránya a mintában 17%. A legtöbben (22,4%) a Dél-Alföldi régióban élnek, a legkevesebben pedig a Közép-Dunántúlon (10%). A többi régióból a kérdezettek megoszlása egyenletes, 13-15% közötti.

Iskolai végzettség alapján a többség középfokú végzettséggel rendelkezik (65,4%). Szakmunkásképzőt, szakiskolát végzett 24,5%-uk, gimnáziumi érettségivel rendelkezik 25,3% és szakközépiskolába járt 15,5%. Az alapfokú végzettségűek aránya (8 osztály vagy annál kevesebb osztállyal rendelkezők) 9,3%. Diplomás a minta negyede (25,2%).

Családi állapot szerint 23,1% nőtlen vagy hajadon, 60,5% házastárral vagy élettársassal él. 28 fő elvált (6,9%), míg 37 fő özvegy (9,2%). Egy kérdezett nem kívánta megadni a családi állapotát.

A kérdezettek foglalkozását illetően elmondható, hogy 40,4% (162 fő) vezető beosztású alkalmazott, az önálló, vállalkozók aránya 23,1%. Beosztottként dolgozik a kérdezettek 15,5%-a, az inaktívok aránya pedig 20,9%. Az inaktívokon belül jelentős a nyugdíjasok aránya, arányuk a teljes minta 30%-át teszi ki. A kérdezettek körében 4,6% a munkanélküliek aránya, míg 6,5%-uk tanuló. A kutatásban résztvevők legnagyobb arányban tehát vezető beosztásban dolgoznak alkalmazottként.

A kérdezettek havi jövedelmi viszonyait tekintve elmondható, hogy kb. harmaduk (29,8%) kevesebb, mint havi 70 ezer forintból él. 71-100 ezer forint az egy főre eső jövedelme a kérdezettek 34,5%-ának, míg 35,6%-ának a jövedelme meghaladja a 100 ezer forintot.

A minta szocioökonómiai státuszának leírására létrehoztunk egy ún. társadalmi státusz változót klaszterelemzés segítségével az egy főre jutó jövedelem, az iskolai végzettség és a foglalkozási pozíció változók alapján. Deprivált (iskolázatlan, alacsony jövedelmű, beosztott vagy inaktív) a minta közel fele (47,4%), 26,4% magas státuszú vezető vagy önálló, 12,4%

magas státuszú alkalmazott és hasonló arányban (13,8%) a megkérdezettek alacsony státuszú (iskolázatlan és szegény) önállóak.

Romák társadalmi helyzetének megítélése, a diszkrimináció észlelése

A roma diszkrimináció vizsgálata számos hazai szociológiai kutatás tárgyát képezte az elmúlt évtizedekben. (Havas-Kemény 1995, Kemény-Havas 1996, Kertesi 2005, Ladányi-Szelényi 1997, 2002) Ennek eredményei azt mutatják, hogy a cigányellenesség a társadalom széles rétegeire jellemző és az elmúlt évtizedekben növekedést mutat. A romák médiareprezentációjának percepciója és az ezzel kapcsolatos attitűdök szempontjából fontos kérdés a vizsgált társadalmi közegben a cigányellenesség mértéke, a diszkrimináció észlelése és a romákkal szembeni attitűdök.

A romák médiapercepciójának kontextusában lényeges, hogy a kérdezettek kit tekintenek romának. Kutatásunk keretében rákérdeztünk arra, hogy ki a roma származású a felnőtt lakosságot reprezentáló minta tagjai szerint. A hazai szakirodalomban megjelenő kérdésfeltevéseket alkalmazva (Krémer et al. 2010.) kilenc lehetséges válaszlehetőséget adtunk meg: (1) romának vallja magát, (2) romák között él, (3) romákkal barátkozik, (4) romával házasodik, (5) gyermekei romák, (6) szülei romák, (7) őrzi a cigány hagyományokat, (8) cigány nyelvet beszél, (9) barna a bőre. Adataink azt mutatják, hogy a roma származás szempontjából a kérdezettek mérvadónak leginkább a roma származású szülőket tartják (89%). Másodikként a leginkább az a meghatározó szerintük, hogy romának tartja-e magát valaki (77,6%), míg harmadik a rangsorban, hogy őrzi-e a cigány hagyományokat (65,6%) és hasonló arányban gondolják azt, hogy a roma származású az, akinek a gyermekei romák (64,7%). Ezzel szemben a barna bőrszín (8,1% szerint igen), a roma lakókörnyezet (9,6% szerint igen) a romákkal kötött barátság (7,1% szerint igen) és házasság (15,2% szerint igen) nem meghatározó mutatói a roma származásnak a minta tagjai szerint. A kérdezettek mindössze 32,6 százaléka szerint roma származású az, aki cigány nyelvet beszél. A kérdezettek szerint tehát leginkább a család, a kultúra és az identitás alapján határozható meg, hogy kit tekinthetünk romának.

Romákkal szembeni diszkrimináció észlelése

A romák média megjelenésével kapcsolatos attitűdök értelmezéséhez kutatásunk során adatokat gyűjtöttünk a romák elleni diszkrimináció észleléséről. (Neményi et al. 2011; European Commission 2008, 2009)³ Rákérdeztünk, hogy a kérdezettek hallottak-e az elmúlt 12 hónapban olyan esetről, amikor valakit roma származása miatt hátrányos megkülönböztetés ért. A kérdezettek több mint 60%-a ilyen esetről nem hallott, viszont 142 fő (35,6%) tudott ilyen esetről. Ez az eredmény megerősíti a korábbi kutatások eredményeit (Neményi et al., European Commission 2008, 2009), miszerint a romák elleni diszkrimináció észlelése évről évre növekszik.

³ A romákkal szembeni diszkrimináció észlelésének méréséhez részben az EUROBAROMETER 2008, 2009 által használt kérdéssorokat, valamint saját kérdéssorainkat alkalmaztuk.

Válaszadóinkat arra kértük, hogy értékeljék, mennyire jellemző, hogy bizonyos helyeken, helyzetekben roma származása miatt hátrányos megkülönböztetés éri az adott személyt. A többség úgy véli, gyakori (47,4%), hogy valakit a munkavállalás során diszkriminálnak, a munkaügyi központról ezt 17,5%-ban gondolják. A kérdezettek szerint az iskolai diszkrimináció 28,7%-ban gyakran fordul elő, 7,7% viszont úgy válaszolt, hogy szinte minden esetben az iskolában hátrányos megkülönböztetés éri a roma gyermekeket. Gyakori diszkriminációt feltételeznek a válaszadók a szórakozóhelyeket illetően, 33,7% szerint ez igen gyakori. A közlekedési eszközökön, bíróságon, rendőrségen a kérdezettek szerint nem annyira jellemző a diszkrimináció, bár a rendőrségi gyakorlatban 19,7% úgy látja, hogy gyakorta fordul elő hátrányos megkülönböztetés, 6,8% szerint viszont ez a rendőrségi gyakorlatban szinte mindennaposnak mondható. A segítő intézményeket, mint önkormányzat, szociális szolgálat, egészségügy kevésbé tartják diszkriminatívnak a válaszadók, bár 9-12% azok aránya, akik szerint ezen intézmények gyakorlatában is előfordul, hogy diszkriminálják a klienseket származásuk alapján. A tömegközlekedési eszközökhöz és a rendőrségi gyakorlathoz hasonló arányban a kérdezettek szerint gyakran előfordul az, hogy a roma származás miatt hátrányos megkülönböztetés ér valakit az üzletekben. Minden ötödik ember tehát úgy véli, hogy a tömegközlekedési eszközökön is gyakori a romák hátrányos megkülönböztetése. Szintén a kérdezettek ötöde gondolja úgy, hogy a lakókörnyezetben az utcán, illetve a lakókörnyezettől távolabbi közterületen gyakori a romák hátrányos megkülönböztetése. Ugyanilyen arányban gondolják, hogy a szomszédok is jellemzően diszkriminálják a romákat.

Amennyiben rangsoroljuk, hogy a kérdezettek percepciója szerint hol a leggyakoribb, hogy a cigány származás miatt hátrány ér valakit, azt láthatjuk, hogy első helyen a munkavállalás, majd a szórakozás és az iskola áll. Legkevésbé a segítő szervezeteket tartja a lakosság kirekesztőnek. A szervezetek közül a rendőrségről inkább egy negatív kép rajzolódik ki, ott gyakran előfordul a kérdezettek szerint a származás miatti hátrányos megkülönböztetés.

1. táblázat: Az Ön véleménye szerint mennyire jellemző, hogy valakit roma származása miatt ér hátrányos megkülönböztetés az alábbi helyeken? (%)

Hely megnevezése	soha	ritkán	gyakran	szinte mindig	NT/NV
1. munkavállalásnál	9,5	20,3	47,4	20,3	20,3
2. munkaügyi központban	30,1	24,2	17,5	5,9	22,4
3. iskolában	25,9	33,0	28,7	7,7	4,7
4. közlekedés során, közlekedési eszközön	39,2	28,9	18,3	4,2	9,4
5. szórakozóhelyen / szabadidős tevékenység során	16,2	23,9	33,7	10,0	16,3
6. bíróságon	39,9	21,1	14,1	4,1	20,8
7. rendőrségen	31,9	23,6	19,7	6,8	20,0
8. önkormányzatnál	48,1	26,9	12,4	3,0	9,7
9. egészségügyi ellátás során	52,2	27,4	12,5	1,9	6,0
10. szociális szolgáltatás során (pl. családsegítés)	59,1	20,9	9,5	4,2	6,3
11. üzletben, boltban	40,4	31,8	19,4	5,4	3,0
12. szomszédok részéről	33,8	30,6	22,5	4,3	8,8
13. lakókörnyezetében az utcán	39,0	30,5	21,9	3,5	6,0
14. a lakóhelyétől távolabbi közterületen	33,1	29,5	21,7	3,4	12,2

Az egyes helyszínekkel kapcsolatos vélekedések közül, hogy hol ér hátrányos megkülönböztetés valakit, az iskola, mint színtér és az életkor, valamint a településtípus mutat összefüggést. A korcsoportok mentén felfelé haladva az idősebb korosztályba tartozók kevésbé gondolják úgy, hogy gyakran fordul elő, hogy valakit roma származása miatt az iskolában hátrányos megkülönböztetés ér. Amíg a legfiatalabb korosztályba tartozók (18-29 évesek) 42,9%-a véli úgy, hogy ez gyakran, illetve szinte mindig előfordul, addig a 45-59 éveseknél ez az arány 26,9%. A 60 évesek és annál idősebbek közül pedig minden harmadik úgy véli, hogy ez sose fordul elő. Településtípus mentén vizsgálva pedig jellemzően a megyeszékhelyen (37,8%) és a fővárosban élők (47,2%) gondolják úgy, hogy a romák kirekesztése jellemző iskolai gyakorlat. A falvakban és városokban élők esetében azt mondhatjuk, hogy minden 3,1-dik, illetve 2,9-dik, a megyeszékhelyen élők közül minden 2,6-dik, míg a fővárosban élők közül minden 2,1-dik kérdezett szerint ez jellemző gyakorlat.

Láthattuk, hogy a romákkal szembeni hátrányos megkülönböztetésnek a kérdezettek szerint kiemelt színtere a szórakozóhely. Közel 45% vélte úgy, hogy ez jellemző gyakorlat. A szórakozóhely kirekesztő megítélése az életkorral és az iskolai végzettséggel mutat szignifikáns kapcsolatot. A fiatalok közel 60%-ban gondolják úgy, hogy ez gyakori, illetve szinte minden alkalommal előforduló gyakorlat. Az idősebb korosztály felé haladva csökken azok aránya, akik a szórakozóhelyeket, illetve a szabadidős tevékenységet nyújtó helyeket olyan helynek tartják, amely kirekesztő a romákkal szemben. A 60 év felettieknek már csak 31,8%-a vélekedett így, míg a legfiatalabb korcsoportnak közel fele. Feltehetően a fiatalok személyes tapasztalatokkal, szórakozóhelyeken szerzett benyomásokkal is jobban rendelkezik(nek). Iskolai végzettséget tekintve pedig a magasabb végzettség felé haladva többen gondolják úgy, hogy a szórakozóhelyeken jellemző gyakorlat a kirekesztés. (Az alapfokú végzettségük 40,5%-a, a középfokú végzettségük 42,5%-a, míg a felsőfokú végzettségük 48,5%-a gondolja így.)

Az életkor és a szomszédok kirekesztő hozzáállása is összefüggést mutat, valamint a szomszédokról való vélekedést a régió és a településtípus változók is meghatározzák. A szomszédok esetében szintén a fiatalok azok, akik negatív álláspontot képviselnek, 36,4%-uk szerint a romák szomszédok általi hátrányos megkülönböztetése gyakorta előfordul. A legidősebb korosztályba tartozók esetében az ezen véleményen lévők aránya már csak 21,8%. Településtípus szerint az látható, hogy a falusiak szerint ez kevésbé fordul elő (44,7%-ik szerint soha nem fordul elő ilyen), míg a fővárosiak közel fele (44,2%) azon a véleményen van, hogy a szomszédok általi kirekesztés jellemző gyakorlat. A regionalitás tekintetében a szomszédok negatív megítélése leginkább a Közép-Magyarországi régióban élőkre jellemző (37,7%-ban gyakori jelenségnek tartják a szomszédok kirekesztését), szintén jellemző ez a vélekedés az Észak-Alföldiekre (34%), a Dél-Alföldi lakosokra (28,6%) és a Nyugat-Dunántúlon élőkre (27,9%).

A lakókörnyezetben tetten érhető hátrányos megkülönböztetést jellemzően a fiatalok tartják gyakorinak, illetve többen mindennaposnak. A 18-29 évesek szerint ez 40,3%-ban jellemző gyakorlat. Az életkori csoportokban felfelé haladva egyre kevésbé jellemző ez a vélekedés. A fiatalok szerint a romák hátrányos megkülönböztetése a lakóhelytől távolabbi közterületen is jellemző (38,2% gondolja így). Az idősebbek felé haladva csökken az ezzel egyetértők aránya

(pl. a 60 évesek vagy annál idősebbek esetében ez az arány 18,9%). Iskolai végzettség mentén ugyan nagy különbség nem mutatható ki, de a magasabb végzettségűek szerint gyakoribb, hogy a lakókörnyezetben ér valakit származása miatt hátrányos megkülönböztetés. A települési hierarchiában felfelé haladva pedig nő azok aránya, akik szerint gyakori az utcán való diszkrimináció. A falusiak 21,2%-a, míg a fővárosiak 34,2%-a gyakorinak tartja ezt a jelenséget.

Rákérdeztünk arra is, hogy bizonyos szituációk hogyan érintenék a kérdezetteket. Jellemzően semleges válaszokat kaptunk a tekintetben, hogy a kérdezettet hogyan érintené, ha roma szomszédja lenne. 55,6% szerint ez se nem lenne rossz, se nem lenne jó a számára. 11% ezzel kapcsolatban pozitívan nyilatkozott, közel 5% viszont nem tudott erről érdemben nyilatkozni. 30% körüli azok aránya, akiket a cigány szomszéd ténye rosszul érintene. Ez az arány alapvetően megegyezik az EUROBAROMETER felmérés eredményeivel (2008: 28%) (European Commission 2008). A roma munkatárssal kapcsolatban is a semleges válaszok dominálnak (61,5%-ban), a roma kolléga 10 százalék esetében vált ki negatív érzéseket. A roma barátság közel 20%-ban tűnik elképzelhetetlennek, 45,2% semleges álláspontot képvisel, míg közel 30% pozitívnak tekinti a roma barátságot.

A vizsgált élethelyzetek tekintetében tehát legkevésbé szomszédja szeretne lenni a legtöbb kérdezett a romáknak. Barátként és kollégaként inkább el tudják képzelni a romákat, azaz jellemzően pozitívan reagáltak a válaszadók, vagy egy ilyen élethelyzet elképzelése semleges érzelmeket váltott ki belőlük. Szignifikáns kapcsolatot egyedül a kérdezett legmagasabb iskolai végzettsége, valamint a társadalmi státusza között találtunk annak kapcsán, hogy hogyan érintené, ha roma szomszédja lenne. A magasabb végzettségűek sokkal elutasítóbbak a kérdésben: míg az alapfokú végzettségűek 5,9%-át érintené rosszul, ha roma lenne a szomszédja, addig a középfokú végzettségűek esetében ez az arány 31,3%, a felsőfokú diplomával rendelkezők körében pedig 26,7%. A leginkább a magas státuszú alkalmazottak nem örülnének annak, ha roma szomszédjaik lennének (36,7%), az iskolázatlan és szegény, önálló csoportjába soroltak a legkevésbé elutasítóak a roma szomszédokkal szemben. Abban azonban többnyire egyetértettek a kérdezettek, (66,2%-uk) hogy romának lenni inkább hátrány.

Elégedettség a romák különböző élethelyzeteivel

Kutatásunk központi kérdése tehát a felnőtt lakosság romák helyzetével kapcsolatos percepciója. Ennek egyik fontos mutatója, hogy hogyan értékelik a kérdezettek a romák helyzetét, illetve a többségi társadalom helyzetét, valamint, hogy milyen különbség figyelhető meg a kettő megítélésében.

Mielőtt rátérnénk a romák helyzetének lakossági megítélésére, fontos megjegyezni, hogy a kérdezettek többsége közömbösen vagy elégedetten nyilatkozott a saját életéről. A saját életével elégetlenek aránya mindössze 14,8 százalék.

Életkor szerint jelentős eltérés figyelhető meg a saját étellel való elégedettség kapcsán. A legelégedettebbek a fiatalok, azaz a 18 és 29 év közöttiek (60,3%) és az elégedetlenek aránya a legidősebbek körében a legnagyobb (20,2%). Szintén jelentős különbség figyelhető meg a saját életről való elégedettség és az iskolai végzettség szerint. A felsőfokú végzettségűek többsége (51,2%) elégedett az életével, míg az alacsonyabb végzettségűek döntően közömbösen nyilatkoztak (61,8%) és körükben az elégedettek aránya mindössze 11,8%, a középfokú végzettségűek a teljes mintához hasonlóan leginkább elégedettek (39,6%), illetve közömbösek (44,8%). A saját étellel való elégedettség és a foglalkozási státusz között is találtunk összefüggést. A legkevésbé az önállóak és vállalkozók elégedettek az életükkel, körükben az elégedetlenek aránya 27,4 százalék, ezzel szemben az inaktívak több, mint fele (50,7%) elégedett az életével.

2. táblázat: Elégedettség a romák és a többségi társadalom tagjainak különböző élethelyzeteivel (%)

Ön mennyire elégedett?	elégedetlen	közömbös	elégedett	NT/NV
saját életével	12,8%	38,8%	34,2%	14,2%
a többségi társadalomhoz tartozók egészségi állapotával	24,4%	55,9%	15,3%	4,4%
a többségi társadalomhoz tartozók munkaerő-piaci részvételével	30,5%	53,0%	12,5%	3,9%
a többségi társadalomhoz tartozók jövőbeli kilátásaival	36,0%	50,0%	8,7%	5,4%
a romákkal kapcsolatos politikai intézkedésekkel	37,7%	35,2%	11,6%	15,5%
a romák egészségi állapotával	45,6%	29,7%	8,5%	16,2%
általában a lakosság társadalmi-gazdasági helyzetével	55,3%	37,6%	4,3%	2,9%
a roma családok jövőbeli kilátásaival	62,9%	23,0%	4,0%	10,0%
általában a romák társadalmi-gazdasági helyzetével	72,2%	16,2%	3,1%	8,5%
a romák munkaerő-piaci részvételével	75,2%	17,8%	2,0%	5,1%

A felnőtt lakosság a romák helyzetével alapvetően elégedetlen. A kérdezettek túlnyomó többsége (75,2%) elégedetlen a romák munkaerő-piaci helyzetével és társadalmi-gazdasági helyzetével (72,2%). A többség (62,9%) elégedetlen továbbá a roma családok jövőbeli kilátásaival. A romák egészségi állapotára vonatkozóan a kérdezettek közel fele (45,6%), szintén elégedetlenségét fejezte ki, bár ezzel kapcsolatban többen adtak (29,7%) semleges választ is. A romákkal kapcsolatos politikai döntések vonatkozásában pedig a semlegesek (35,7%) és elégedetlenek aránya (37,7%) hasonló.

A többségi társadalom vonatkozásában a legnagyobb elégedetlenséget a lakosság társadalmi-gazdasági helyzetére vonatkozóan fejezték ki a kérdezettek (elégedetlen 55,3%). A többségi társadalomra irányuló többi kérdés esetében a kérdezettek többsége semleges, közömbös választ adott. A kérdezettek fele se nem elégedett, se nem elégedetlen a többségi társadalom jövőbeni kilátásaival, 53 százalék elégedett is, meg nem is a többségi társadalom munkaerő-piaci részvételével és 55,9 százalék közömbösen nyilatkozott a lakosság egészségi állapotáról is.

A kérdésekre adott válaszok alapján létrehoztunk egy, a romák helyzetével való elégedettség változót, ahol a kevésbé elégedetlen azt jelenti, hogy a válaszadó kettő vagy annál kevesebb romákkal kapcsolatos kérdés kapcsán fejezte ki elégedetlenségét, a közepesen

elégedetlen kategóriába azok tartoznak, akik három kérdés esetében fejezték ki elégedetlenségüket, míg a nagyon elégedetlenek kategóriába azokat soroltuk, akik négy vagy több kérdés esetében válaszolták azt, hogy elégedetlenek.

Adataink azt jelzik, hogy a válaszadók között szinte megegyező arányban találjuk a kevésbé elégedetleneket (36,4%) és a nagyon elégedetleneket (38,3%). A romák helyzetével való elégedetlenség azonban az iskolai végzettség és a jövedelmi helyzet szerint jelentős különbséget mutat. A felsőfokú végzettségűek között lényegesen nagyobb arányban találunk nagyon elégedetleneket (54%), mint az összes megkérdezett között. Az alacsony végzettségűek között a nagyon elégedetlenek aránya mindössze 29,7%. A középfokú végzettségűek között a legnagyobb arányban a kevésbé elégedetleneket találjuk (41,6%). Jövedelem szerint a 100 ezer Ft-nál magasabb havi 1 főre jutó jövedelemmel rendelkezők közel fele (46,5%) nagyon elégedetlen a romák helyzetével. Hasonló arányban találunk nagyon elégedetleneket a 70-100 ezer havi 1 főre jutó jövedelemmel rendelkezők között is (41,1%). A legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozók körében a nagyon elégedetlenek aránya mindössze 25 százalék, körükben a legtöbben (41,7%) kevésbé elégedetlenek a romák helyzetével.

Romák és a média

Az előbbieken azt láthattuk, hogy a romákkal szembeni diszkrimináció észlelése viszonylag magasnak tekinthető a lakosság körében, a továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy hogyan észlelik a romák média-megjelenését a kérdezettek és milyen szerepet tulajdonítanak a médiának a romák elleni diszkrimináció csökkentésében.

Mielőtt a média megítélésére részletesebben is rátérnénk, fontosnak tartjuk áttekinteni, azt is, hogy lakosság véleménye szerint kik azok a szereplők, akik leginkább hozzájárulhatnak a romákkal szembeni diszkrimináció csökkentéséhez és ezek között hol helyezkedik el a média. Az eredmények értékeléséhez hozzátartozik, hogy a válaszadók többsége az összes felsorolt szereplő esetében azt nyilatkozta, hogy hozzá tudnának járulni a romák elleni diszkrimináció csökkentéséhez.

3. táblázat: A különböző szereplők hozzájárulása a romákkal szembeni diszkrimináció csökkentéséhez

A romákkal szembeni diszkrimináció csökkentéséhez az alábbi szereplők hozzá tudnak-e járulni?	Inkább igen	Inkább nem	nincs válasz
Roma származású celebek	72,5%	22,3%	5,3%
Politikai pártok	74,8%	22,4%	2,9%
Európai Unió	77,6%	18,3%	3,8%
Országgyűlés	78,0%	18,3%	3,8%
A magyar köztársaság kormánya	79,4%	17,7%	2,9%
Média	82,5%	14,3%	3,3%

Helyi önkormányzatok	84,5%	12,8%	2,7%
Munkahelyek, munkaadók	85,6%	11,5%	2,9%
Romákkal foglalkozó civil szervezetek	86,3%	10,3%	3,4%
Oktatási rendszer, iskolák	86,5%	10,9%	2,5%
Kisebbségi önkormányzatok	87,0%	9,9%	3,1%
Roma származású emberek	87,1%	9,7%	3,2%

A legtöbben a roma származású emberekről gondolják azt, hogy hozzá tudnának járulni a romákkal szembeni diszkrimináció csökkentéséhez (87,1%). Hasonlóan magas azoknak az aránya is, akik a kisebbségi önkormányzatok diszkrimináció ellenes szerepét pozitívan ítélték meg. Emellett a kérdezettek több, mint 80 százaléka nyilatkozott még az oktatási rendszer, iskolák (86,5%), a romákkal foglalkozó civil szervezetek (86,3%), a munkahelyek, munkaadók (85,6%), a helyi önkormányzatok (84,5%) és a média (82,5%) romák elleni diszkrimináció csökkentéséről játszott szerepéről pozitívan. A média tehát nagyon fontos diszkrimináció ellenes aktor a kérdezettek véleménye szerint.

A legtöbben negatívan a politikai pártok (22,4%) és a roma származású celebek (22,3%) szerepével kapcsolatosan nyilatkoztak, de arányuk egyik esetben sem éri el az összes megkérdezett egynegyedét sem.

Adataink azt jelzik, hogy a felnőtt lakosság véleménye szerint a romákkal szembeni diszkriminációhoz a társadalom minden jelentősebb intézménye és szereplője, valamint a romák és a romákkal foglalkozó civilek egyaránt hozzá tudnak járulni, a diszkrimináció csökkentése tehát mindenki közös felelőssége kell, hogy legyen és ebben a média kiemelten fontos szereplőként jelenik meg.

Tovább finomítva a képet megnéztük, hogy milyen összefüggés mutatkozik a lakosság különböző társadalmi jellegzetességei és a média szerepéről alkotott vélemények között. Az iskolai végzettség, jövedelem, a nem és a lakóhely típusa szerint nincs szignifikáns különbség a média megítélését illetően. Különbség figyelhető meg azonban a foglalkozási státusz és a korcsoport szerint.

A foglalkozás tekintetében a minta egészéhez képest a beosztott státuszúak mutatnak lényeges különbséget, esetükben a média diszkrimináció csökkentésében játszott szerepét negatívan értékelők aránya 27,4 százalék, szemben a teljes minta 14,3 százalékos arányával. Korcsoport szerint pedig a legnagyobb eltérést a mintától a fiatal korcsoport mutatja, esetükben is magasabb a média szerepét negatívan megítélők aránya (23,4%).

A média szerepére vonatkozóan a kutatás során részletesen is megkérdeztük a különböző médiaeszközök diszkrimináció csökkentésében játszott szerepéről a lakosság véleményét. A következőkben az egyes médiaeszközök szerepét ismertetjük.

Médiaeszközök megítélése a diszkrimináció csökkentésében

4. táblázat Az egyes médiaeszközök megítélése a romákkal szembeni diszkrimináció csökkentése terén

A romákkal szembeni diszkrimináció csökkentéséhez az alábbi médiaeszközök hozzájárulnak-e?	igen	semleges	nem	nincs válasz
Tehetségkutató műsorok roma résztvevőkkel	67,5%	14,3%	16,6%	1,7%
Roma személyekről szóló televíziós riportműsor	59,6%	20,7%	16,8%	3,0%
Romák helyzetét bemutató televíziós magazinműsor	56,5%	21,3%	19,5%	2,7%
Romák helyzetét bemutató rádiós magazinműsor	50,1%	22,8%	23,0%	4,2%
Romákkal foglalkozó újságcikkek	45,1%	25,2%	27,4%	2,2%
Társadalmi célú hirdetés TV-s közszolgálati csatornán	44,8%	23,4%	30,1%	1,7%
Társadalmi célú hirdetés TV-s kereskedelmi csatornán	42,3%	23,9%	31,2%	2,7%
Romákkal foglalkozó internetes újságcikkek, hír	39,4%	24,7%	27,7%	8,2%
Társadalmi célú hirdetés rádiós közszolgálati csatornán	38,6%	23,9%	35,9%	1,7%
Társadalmi célú hirdetés rádiós kereskedelmi csatornán	35,2%	25,1%	37,2%	2,6%
Roma család életét bemutató valóságshow	29,8%	16,1%	48,1%	6,0%
Roma személyeket jellegzetes élethelyzetét bemutató óriásplakát	24,0%	19,6%	52,7%	3,7%

Adataink szerint a legtöbben (67,5%) a romákat is szerepeltető tehetségkutató műsorokról gondolják azt, hogy médiaeszközként hozzájárulnak a romák elleni diszkrimináció csökkentéséhez. Emellett a kérdezettek több mint fele tulajdonít pozitív szerepet a romákról szóló televíziós riportműsoroknak (59,6%), a romák helyzetét bemutató televíziós (56,5%) és rádiós (50,1%) magazinműsoroknak. Többen vélekednek a kérdezettek közül pozitívan emellett a romákkal foglalkozó újságcikkek (45,1%), a társadalmi célú hirdetésekről a közszolgálati (44,8%) és a kereskedelmi (42,3%) televíziókban, illetve a romákkal foglalkozó internetes cikkekről (39,4%). A rádióban megjelenő társadalmi célú hirdetésekről pozitívan és negatívan vélekedők egyenletesen oszlanak meg a kérdezettek között, úgy tűnik ezzel kapcsolatban nem figyelhető meg lakossági konszenzus.

Mindezekkel szemben két médiaeszköz esetében fogalmazott meg a lakosság negatív értékítéletet a diszkrimináció csökkentésében játszott szerepéről. Az egyik a roma család életét bemutató valóságshow, amelyről a kérdezettek 48,1 százaléka nyilatkozta azt, hogy nem járul hozzá a romákkal szembeni diszkrimináció csökkentéséhez. A másik pedig a roma személyek élethelyzetét bemutató óriásplakát, amiről a válaszadók több, mint fele (52,7%) gondolja azt, hogy nem járul hozzá a diszkrimináció csökkentéséhez.

Adataink azt jelzik, hogy azoknak a médiaeszközöknek a legjobb a megítélése, amelyek valamilyen személyes aspektusát képesek megjeleníteni a roma közösségnek, személyeknek (pl. tehetségkutató, riportműsor, magazinműsor). A legjelentősebb hatást alapvetően a különböző televíziós eszközöknek tulajdonítják, az újság és az internet megítélése már kevésbé pozitív. A társadalmi célú hirdetések esetében csak a televíziós megjelenés esetében

fogalmaztak meg pozitív véleményt a kérdezettek, a rádióban megjelenő ilyen jellegű eszközök megítélése kettős.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a televízióban megjelenő személyesebb, az élethelyzet, személy, probléma, stb. megismerését részletesebben bemutatni képes médiaeszközökről gondolják a legtöbben, hogy pozitív hatása lehet a romák elleni diszkrimináció csökkentésében.

Tovább finomítva a képet fontos megjegyezni, hogy a kérdezettek többsége (66,3%) úgy gondolja, hogy az elmúlt 12 hónap során nem látott olyan televíziós műsort, amely képes a romákkal szembeni diszkrimináció csökkentéséhez hozzájárulni a romák élethelyzetével kapcsolatos minőségi tájékoztatás révén. Emellett pedig a kérdezetteknek csupán 16,4 százaléka nyilatkozta azt, hogy látott ilyen műsort és meg is tudja nevezni azt. Kérdésünkre a kérdezettek mindössze 14,7 százaléka nevezte meg valójában is a televízió csatornát, ahol a műsort látta és ennél is kevesebben, 9,2%, azaz 59 fő nevezte meg a műsort is. A kérdésre válaszolók fele (50%) valamilyen közszolgálati csatornát (m1, m2, Duna Tv) nevezett meg, 32,8 százalékuk pedig különböző kereskedelmi csatornákat (Rtl Klub, Tv2, ATV) jelölt meg. A kevés válaszoló nagyon sokféle műsort nevezett meg. A legtöbben (8 fő) a különböző tehetségkutató műsorokat (Megasztár, X-faktor) nevezték meg. Néhányan általános válaszokat adtak, mint dokumentumfilm, vagy híradó, stb. Míg mások konkrét műsorokat neveztek meg (pl. Kusturica: Macska-jaj című filmje, Győzike show, Fókusz, 21. század, Életképek). A válaszolók többsége azonban nem nevezett meg ilyen jellegű műsorokat.

A rádióműsorok esetében még kisebb azok aránya, akik halottak olyan jellegű rádióműsort, ami hozzájárulhat a romákkal szembeni diszkrimináció csökkentéséhez. A megkérdezettek mindössze 12,5 százaléka válaszolta azt, hogy halott ilyen jellegű műsort.⁴

A média romaképe

A válaszadók legnagyobb hányada (45,6%) szerint a média semleges képet közvetít a roma emberekről, 33,7 százalék válaszolta azt, hogy a romákról negatív képet közvetít a média és mindössze 16,3 százalék szerint a média romákról közvetített képe pozitív. A média romaképéről való vélekedés és a különböző társadalmi jelzőszámok kapcsolására vonatkozóan azt találtuk, hogy nincs összefüggés a kérdezett neme, iskolai végzettsége, foglalkozási státusza és jövedelmi helyzete között. A média romákról alkotott képéről való vélemény szignifikáns összefüggést csak a korcsoporttal mutat.

Jelentős eltérést a teljes mintától a legfiatalabbak korcsoportja mutat. A legfiatalabb korcsoportba tartozók legnagyobb arányban (51,9%) úgy gondolják, hogy a média által közvetített romakép negatív, míg a többi korcsoport esetében a legtöbben a teljes mintához hasonlóan a romákról alkotott médiaképet semlegesnek tekintik.

⁴ A válaszolók mindössze 7,9 százaléka, azaz 32 fő nevezett is meg rádiócsatornát, többségük (78,1%) a Kossuth rádiót nevezte meg, a többi rádiócsatorna esetében alapvetően egy megjelölés született.

Tovább finomítva a képet arra kértük a válaszadókat, hogy értékeljék, hogy szerintük milyen szerepekben jelennek meg a médiában a romák leginkább.

5. táblázat: Mely szerepekben jelennek meg a romák leginkább?

Szerepek	nem jellemző	is-is	jellemző
szegény emberként	16,5%	21,0%	59,6%
bűnözőként	14,7%	16,8%	65,6%
kulturális közösség tagjaként	37,3%	35,4%	23,2%
állami gondozottként	22,5%	25,1%	46,7%
sikerese művészként	32,2%	26,1%	39,7%
bulvár-talkshow szereplőként	26,6%	25,8%	37,1%
valóságshow szereplőként	32,8%	24,3%	29,0%
munkásként	60,0%	22,5%	12,1%
politikusként	61,4%	23,0%	12,8%
vállalkozóként	57,2%	22,1%	15,4%

A kérdezettek 65,6 százaléka szerint jellemző, hogy a roma emberek bűnözőként jelennek meg a médiában és hasonlóan magas arányban (59,6%) gondolják úgy a kérdezettek, hogy a romák szegény emberként szerepelnek a médiában. Emellett még viszonylag sokan, a válaszadók közel fele (46,7%) tartja jellemző szerepnek a médiában megjelenő romák esetében az állami gondozott szerepet is. A sikeres művész, a bulvár- talkshow és a valóságshow szereplő, valamint a kulturális közösség tagja kapcsán a lakosság véleménye heterogén képet mutat. A válaszadók többsége azonban úgy véli, hogy sem a vállalkozó (57,2%), sem a munkás (60,0%) sem pedig a politikus (61,4%) nem jellemző szerepe a roma embereknek a médiában. Adataink azt jelzik, hogy a válaszadók úgy gondolják, leginkább hátrányosabb helyzetben lévő emberként (szegény, állami gondozott) vagy deviánsként (bűnöző) jeleníti meg a média a romákat.

Faktorelemzéssel megnéztük, hogy a kérdésekre adott válaszok alapján milyen látens struktúra bontakozik ki a válaszadók roma médiaképéről. Az eljárás segítségével a romákról alkotott médiakép három típusát különítettük el. A „pozitív roma médiakép” azokra jellemző, akik úgy gondolják, hogy a romák a médiában kulturális közösség tagjaként, sikeres művészként, munkásként, politikusként és vállalkozóként jelennek meg. A második típust azok alkotják, akik szerint a romák a médiában leginkább „médiacelebként”, tehát bulvár talkshow és valóságshow szereplőként jelennek meg. Míg a harmadik típust a „negatív roma médiakép” jelenti, amely szerint a romák a médiában szegényként, bűnözőként és állami gondozottként jelennek meg.

6. táblázat Romák médiaszerepei - faktor mátrix⁵

	Pozitív roma médiakép	Médiaszereplő roma kép	Negatív roma médiakép
Szegény emberként	6,040E-02	6,220E-02	.478
Bűnözőként	2,035E-02	1,510E-02	.504
Kulturális közösség tagjaként	.531	6,116E-02	,113
Állami gondozottként	,146	3,676E-02	.517
Sikeres művészként	.620	,246	-6,850E-02
Bulvár -talkshow szereplőként	,100	.972	,172
Valóságshow szereplőként	,259	.600	7,548E-03
Munkásként	.509	6,133E-02	,124
Politikusként	.744	8,919E-02	5,406E-02
Vállalkozóként	.675	,147	,182

Adataink azt jelzik, hogy az idősebb korosztályokra jellemző inkább a „pozitív médiakép” percepciója, míg ez a pozitív romakép a médiában nem jellemzi a fiatalabb korosztályokat. A roma médiakép és társadalmi státusz kapcsolatáról pedig az mondható el, hogy pozitív médiaképe a romákról az iskolázatlan, alacsony jövedelmű beosztottnak vagy inaktívoknak van és a magasabb jövedelmű és magasabb iskolai végzettségű alkalmazottnak. „Médiacelebként” reprezentálódnak a roma emberek a magasabb státuszú társadalmi csoportok, azaz a magas jövedelmű és iskolázottságú önálló és alkalmazottak számára egyaránt. Míg „negatív roma médiaképpel” a legalacsonyabb és a legmagasabb státuszúak rendelkeznek.

A romák médiaképéről alkotott vélemény és a romák helyzetével való elégedetlenség mértéke konzisztens és szignifikáns kapcsolatot mutat.

Azok között, akik szerint a média pozitív képet közvetít a roma emberekről a legtöbben (46,2%) kevésbé elégedetlenek a romák helyzetével. Míg azok között, akik szerint a média romaképe negatív, legnagyobb hányadban (47,4%) olyanokat találunk, akik nagyon elégedetlenek a romák helyzetével. Azok között pedig, akik szerint a média semleges képet közvetít a romákról nagyjából egyenlő arányban találunk a romák helyzetével nagyon és kevésbé elégedetleneket. Adataink azt jelzik, hogy a lakosság körében van egy, a romák helyzetéről inkább pozitívan gondolkodó csoport és van egy a romák helyzetét negatívan érzékelő réteg, és ez meghatározza a romákkal kapcsolatos médiapercepciót is.

Összegzés

Az országos reprezentatív felnőtt lakosságra vonatkozó attitűdfelmérés célja a médiahatások és az állampolgári vélemények alakulása, magatartásmódok formálódása közötti összefüggések, valamint a romákat sújtó előítéletek észlelésének a feltárása volt. Vizsgáltuk,

⁵ A faktormátrixban a faktorsúlyok szerepelnek, amelyek azt jelzik, hogy az egyes változók mekkora súllyal alakítják a faktort. A változót annak a faktornak az alkotóelemének tekintjük, amelyiken a legnagyobb súllyal szerepel. Ezt kiemeléssel is jelöltük..

hogyan ki a roma származású a felnőtt lakosság véleménye szerint. A származás tekintetében az számít a legfontosabbnak a kérdezettek szerint, hogy az illetőnek roma származásúak-e a szülei, hogy romának tartja-e magát illetve, hogy őrzi-e a cigány hagyományokat.

A társadalmi kirekesztés észlelésének kérdéskörét vizsgálva adataink azt jelzik, hogy a kérdezettek több mint 60%-a ugyan nem hallott az elmúlt 12 hónapban olyan esetről, hogy valakit cigánysága miatt hátrányos megkülönböztetés ért volna, számos helyszínt kirekesztőnek tartanak és a lakosság közel harmada érzékeli a romákkal szembeni diszkriminációt. A kirekesztés percepciójában az első helyen a munkaerő-piac áll, majd a különböző szórakozóhelyek és az iskola. A rendőrségről is egy negatív kép rajzolódik ki. Legkevesbé a segítő szervezeteket, mint önkormányzat, szociális ellátás, egészségügyi szolgálat tartja a lakosság kirekesztőnek, bár itt is előforduló gyakorlatnak vélik a hátrányos megkülönböztetést. Általában a fiatalabb korcsoportba tartozók, valamint a magasabb iskolai végzettségűek és a települési hierarchiában magasabb pozíciójú településeken élők vélik úgy, hogy a vizsgált helyek, helyszínek kirekesztő gyakorlata jellemző napjainkban.

Adataink azt jelzik, hogy a romák helyzetével kapcsolatosan nagyfokú elégedetlenség figyelhető meg a felnőtt lakosság körében. A kérdezettek túlnyomó többsége elégedetlen a romák munkaerő-piaci helyzetével és társadalmi-gazdasági helyzetével. A felsőfokú végzettségűek között lényegesen nagyobb arányban találunk nagyon elégedetleneket (54%), mint az összes megkérdezett között.

A felnőtt lakosság véleménye szerint a romákkal szembeni diszkriminációhoz a társadalom minden jelentősebb intézménye és szereplője, valamint a romák és a romákkal foglalkozó civilek egyaránt hozzá tudnak járulni, a diszkrimináció csökkentésében a médiának nagyon jelentős szerepet tulajdonítanak.

A válaszadók úgy gondolják, jellemzően hátrányosabb helyzetben lévő emberként (szegény, állami gondozott) vagy deviánsként (bűnöző) jeleníti meg a média a romákat. Ez megegyezik a médiareprezentációt a médiatartalom elemzés eszközeivel vizsgáló kutatások eredményeivel (Messing-Bernáth 1998, 2001, 2012, Messing 2003, 2004, Ligeti 2007, Terestyéni 2004). Eredményeink tehát azt jelzik, hogy a lakosság érzékeli, hogy a médiában az alapvetően negatív etnikai témák dominálnak a romák kapcsán.

Vizsgálatunk egyik központi kérdése volt a médiaeszközök romák elleni diszkriminációban játszott szerepének megítélése. Azoknak a médiaeszközöknek a legjobb a megítélése, amelyek valamilyen személyes aspektusát képesek megjeleníteni a roma közösségnek, személyeknek (pl. tehetségkutató műsor, riport- vagy, magazinműsor). A legjelentősebb hatást alapvetően a különböző televíziós eszközöknek tulajdonítják, az újság és az internet megítélése már kevésbé pozitív. A társadalmi célú hirdetések esetében csak a televíziós megjelenés esetében fogalmaztak meg pozitív véleményt a kérdezettek. A lakosság véleménye alapján arra következtethetünk, hogy a média döntően populáris eszközei révén érhet el jelentős eredményeket a romákkal szembeni diszkrimináció csökkentésében. Mindezek tovább erősítik azt a tézist, mely szerint a média és etnikai csoportok közötti kapcsolat szempontjából kitüntetett jelentősége van a szórakoztató műsoroknak, amelyek indirekt módon képesek értéket közvetíteni és hatást gyakorolni a nézők értékeire, attitűdjeire.

(Bernáth-Messing 2001). Eredményeink azt jelzik, hogy a lakosság is ezeknek a szórakoztató műsoroknak tulajdonít jelentős szerepet a többségi társadalom romákkal szembeni attitűdjeinek megváltoztatásában és a romákkal szembeni diszkrimináció csökkentésében.

Felhasznált irodalom

Bernáth Gábor - Messing Vera (2012) Szélre tolva: Roma médiakép 2011, *Médiakutató* 2012:(1) pp. 18-28.

Bernáth Gábor- Messing Vera (2001) Roma szappanopera karakter a 'Barátok közt'-ben: első fejske.: Beszámoló a sorozat kapcsán készült fókuszcsoportos kutatásról, *Médiakutató* 2001:(április) p. 35.

Cottle, Simon (2000). Media research and ethnic minorities: mapping the field. In: Cottle, Simon (ed.): *Ethnic minorities and the Media*. Open University Press, Buckingham, pp. 1-30.

European Commission (2008), Discrimination in the European Union: Perceptions, Experiences and Attitudes, *EUROBAROMETER 2008*.

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_296_en.pdf

European Commission (2009) Discrimination in the EU in 2009, *EUROBAROMETER*, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_317_en.pdf

Havas Gábor – Kemény István (1995). A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle*, 1995/3. 3-20.

Hongladarom, Krisadawan (2000) Competing discourses on hilltribes: Media representation of ethnic minorities in Thailand. *Manusya: Journal of the Humanities* 3.1. pp. 1-19. http://www.manusya.journals.chula.ac.th/files/essay/Krisadawan_1-19.pdf

Husband, Charles (2000). Media and the public sphere in multi-ethnic societies. In: Cottle, S. (ed.) *Ethnic minorities and the media*, Open University Press. Buckingham, pp. 199-214.

Kemény István – Havas Gábor (1996). Cigánynak lenni. *Társadalmi Riport* 1996.

Kertesi Gábor (2005). Roma foglalkoztatás az ezredfordulón. A rendszerváltás maradandó sokkjá. *Szociológiai Szemle* 2005/2, 57–87.

Krémer Balázs - Bói Krisztina - Kurucz Erika - Mód Péter - Ottucsák Melinda - Pál Zsolt (2010) *Az esélyegyenlőség szempontjából veszélyeztetett csoportokra vonatkozó magyarországi rendszeres adatfelvételek gyakorlata, módszertana és eredményei*, kézirat

Ladányi János - Szelényi Iván (1997). Ki a cigány? *Kritika*, 1997. 12. szám http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf443.pdf

Ladányi János - Szelényi Iván (2002). Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. *Szociológiai Szemle* 2002/4. 72–94.

Ligeti György (2007) Kisebbségek és bevándorlók a médiában, *Médiakutató* 2007: (ősz) p. 11.

Messing Vera (2003) Változás és állandóság: kiköltöztetési konfliktusok médiabemutatása a rendszerváltás előtt és után, *Médiakutató* 2003:(2) pp. 57-74.

Messing Vera (2004) Süketek beszéde: A jászladányi iskolaügy kapcsán kialakult sajtódiskurzus kvalitatív elemzése *Médiakutató* 2004:(2) pp. 25-40.

Munk Veronika – Morvay Judit – Szabó Kitti (2012) Cigány csillagok. Roma sztárok médiareprezentációja, *Médiakutató* 2012: (tél) pp. 101-116.

Neményi Mária - Laki Ildikó - Ságvári Bence - Takács Judit - Tardos Katalin - Tibori Tímea (2011) *Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogtudatosság növekedésének mértéke – fókuszban a nők, a romák, a fogyatékos és az LMBT emberek*, kutatási zárójelentés p. 129.
http://www.egyenlobanasmod.hu/tamop/data/MTA_1hullam.pdf

Ross, Karen (2000) In whose image? Tv criticism and black minority viewers, In: Cottle, Simon (ed.) *Ethnic Minorities and the Media. Changing Cultural Boundaries*, Open University Press, Buckingham, pp. 133-149.

Terestyéni Tamás (2004) A sajtó roma vonatkozású tartalmai a 2002-es parlamenti választások kontextusában *Médiakutató* 2004: (nyár) p. 11.

van Dijk, Teun A. – Stella Ting-Toomey – Geneva Smitherman – Denise Troutman (1997) Discourse, Ethnicity, Culture and Racism. In: van Dijk Teun A. (ed.) *Discourse as Social Interaction*, SAGE, London, pp. 144-180.

van Dijk, Teun A. (2000) New(s) racism: a discourse analytical approach. In: Cottle, Simon (ed.): *Ethnic minorities and the media*, Open University Press, Buckingham pp. 33-50.

Márton Sándor

Egyetemi hallgatók munkaérték preferenciái

A kutatás keretei: a minta és a módszerek

Jelen tanulmányunk egy több éve folyó egyetemi programhoz illeszkedik¹. A Debreceni Egyetemen a 2000/2001-es tanévben kezdeményezte az akkori rektori vezetés egy új tehetséggondozási program indítását, amely a meglévő formákhoz – TDK, szakkollégiumok, demonstrátori hálózat – illeszkedett. E program újszerűségét a bekerülési eljárás többfordulós mérései, illetve a program különböző támogatási formái, elsősorban a tutori rendszer jelentették (Balogh – Fónai, 2003). A programba való bekerülés három lépcsőben történik, amelyek közül az elsőben a karok delegálják a tanulmányi eredményük alapján a nappali tagozatos másodéves hallgatók felső ötödét. A második fordulóban kerül sor a három mérési eszközt alkalmazó kiválasztási eljárásra. Ennek része a Super-féle munkaérték kérdőív, a Raven-teszt, és egy, a hallgatók szocio-demográfiai háttérét és szakmai motivációit vizsgáló kérdőív. A kiválasztás második fázisának eredményei alapján a harmadik lépcsőben a karok döntenek a hallgatók programba kerüléséről. Ennek eredményeként évente mintegy száz hallgató, azaz a másodéves nappali tagozatos hallgatók 2–3 százaléka kerül a programba. Ez a kiválasztási szisztéma a 2001/2002-es tanévtől működik – a mérőeszközök változásai és a bolognai képzés sajátosságainak a figyelembevétele miatt a 2001 – 2008. közötti időszak eredményeit elemezzük.

Ebben az időszakban a karok mintegy 4500 hallgatót delegáltak a beválasztási eljárásba. E hallgatók kb. 70 százaléka, 3158 fő vett részt a méréseken. Számukra a Debreceni Egyetem egy beválogatási – mérési eljáráson való részvételt biztosított – a programba való „behívás” a folyamat „első lépcsőjét” jelentette, míg a „második lépcsőbe” azok kerültek, akik ténylegesen részt is vettek a mérésben. Közülük kerültek ki azok, akiket az egyes karok felvettek a programba („bekerültek”). A „második lépcsőben” 3183 hallgató vett részt a méréseken, ők jelentik a tanulmányban vizsgált mintát, közülük a karok 678 főt vettek fel, ők jelentik a „bekerült” almintát a vizsgált, 2001 és 2008 közötti időszakban.

A beválogatási eljárásban a Super-féle munkaérték preferenciákat (Super 1957) nem vettük figyelembe a „beválogatás” elemeként, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a karok (és szakok) között lényeges különbség van, amit az egyes szakok, illetve professziók sajátosságai magyaráznak, és ez szorosan összefügg a hallgatók pályaképének más elemeivel is.

A mérési eljáráshoz kapcsolódó kutatás mintája nem tekinthető reprezentatívnak, hisz abban a tanulmányi eredményük alapján a „felső ötödbe” tartozó hallgatók kerültek be, akik valószínűleg motiváltabbak a tanulásban, és valószínű, hogy a szakmai anticipációjuk is határozottabb, mint hallgató társaiké. E tényezőket mindenképpen figyelembe kell venni az eredmények értelmezésénél. Ettől függetlenül a nagy elemszám alkalmas egy, a Debreceni Egyetem különböző szakos hallgatóinak a pálya rekrutációját, motivációit és szakmai

¹ A szerző e program első szakaszában működött közre, mint statisztikus elemző. A tárgykörben több tanulmány és előadás társszerzője volt, jelen írás ezek szerkesztett változata (Fónai – Kiss – Márton – Zolnai 2010, Márton 2013).

szocializációját vizsgáló longitudinális kutatás megalapozására, sőt, a különböző szakos hallgatók „arculatának” a jelzett területeken való, általánosabb jellemzésére is. A kiválasztás, illetve az adatbázishoz kötődő kutatás során alkalmazott módszerek közül e tanulmány a Super-féle munkaérték kérdőív főbb eredményeinek a felvázolására törekszik.

Feltevésünk

A preferált munkaértéket tükrözik a hallgatók szakmai identitásának alakulását, de képet alkothatunk a képzésről, és a szakmáról is. Az eredeti Super értelmezés szerint különbségeket vártunk a képzési szintek között. Super eredményei szerint az alacsonyabb végzettségű szakemberek számára fontosabbak a társas kapcsolatok, mint a magasan kvalifikáltak körében, Szilágyi Klára szakmunkástanulók között azonban ellenkező tendenciákat tapasztalt, inkább az anyagi értékek domináltak (Szilágyi 1987.)

Feltevésünk szerint különbségeket várunk a karok között a szak presztízsének megítélésében, mely befolyásolhatja a munkaértékek alakulását is. A korábbi vizsgálatok eredményei alapján a teljes minta, és az egyes alminták sorrendjei hasonlóan fognak alakulni, de a nagyon eltérő profilú karok adataiban jellegzetes tendenciákra számítunk. A vizsgált minta életkori sajátosságai, valamint az, hogy a szakmai identifikáció folyamatának elején tartanak a hallgatók az értékpreferencia alakulásának jellegzetességeit eredményezhetik.

Korábbi elemzések (Fónai – Zolnai – Kiss 2005) eredményeinek a teljes vizsgált időszakkal való összevetése alapján azt várjuk, hogy az elmúlt évek társadalmi folyamatainak és a válságoknak a hatására a hallgatók preferencia rendszerében erősödik a munkával kapcsolatos biztonság és a munkateljesítménynek a szerepe. Ez az összehasonlítás bizonyos mértékig felfogható egyfajta longitudinális elemzésként is, bár annak az érvényességét csökkenti, hogy a két időszak közül a teljes, vizsgált időszak magába foglalja az első periódus eredményeit is.

A Super munkaérték kérdőív főbb eredményei

A mérési eljárásban résztvevő hallgatók a legmagasabb, szinte hasonló mértékben legmagasabbra értékelik azokat a munkákat, melyek jó társas kapcsolatokat biztosítanak számukra, változatosságot, és az önérvényesítés (autonómia) lehetőségét nyújtják számunkra (csaknem 13 értékpont²). Ezekben magas az egyetértés, kevés eltérés mutatható ki mind az egyének, mind a karok között (2 alatti szórás értékek). Ez ellentmond Super tapasztalatának, miszerint a felsőfokú végzettségűek nem tartják fontosnak a humán értékeket a munkájuk során. Meg kell jegyeznünk, hogy a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban, a német mintában ez a tendencia markánsan meg is jelent. A vizsgálati személyek szakmai szocializációjuk elején állnak, sem az értelmiségi szerepvállalás, sem a szakmai identitás nem markáns még (1. táblázat)

² A korábbi vizsgálatok alapján - melyeket saját eredményeink is alátámasztanak -, az átlagértékek minimum 7-8 és maximum 12-13 átlagértékeket vesznek fel (Szilágyi, 1987.: 7,4-12,4; Kiss, 1999.: 8,4-12,8)

1. táblázat: Az értékkörök rangsora és átlaga a teljes mintán

2002 – 2005			2002 – 2008		
Értékkörök (A ranghelyek sorrendjében)	Átlag	Szórás	Értékkörök (A ranghelyek sorrendjében)	Átlag	Szórás
1. Társas kapcsolatok	12,97	1,98	1. Változatosság	12,54	2,02
2. Változatosság	12,73	1,93	2. Társas kapcsolatok	12,52	2,25
3. Önérvényesítés	12,72	1,89	3. Önérvényesítés	12,43	1,97
4. Kreativitás	12,03	2,03	4. Altruizmus	12,07	2,55
5. Munkával kapcsolatos biztonság	12,01	2,01	5. Kreativitás	11,91	2,22
6. Szellemi ösztönzés	11,53	2,01	6. Presztízs	11,50	2,28
7. Fizikai környezet	11,53	2,26	7. Szellemi ösztönzés	11,39	2,23
8. Presztízs	11,49	2,26	8. Munka teljesítmény	11,35	2,01
9. Altruizmus	11,43	2,10	9. Függetlenség	11,13	1,99
10. Függetlenség	11,38	2,06	10. Hierarchia	11,09	2,36
11. Munka-teljesítmény	11,34	1,94	11. Anyagiak	10,85	2,59
12. Hierarchia	11,03	2,27	12. Munkával kapcsolatos biztonság	10,76	3,02
13. Anyagiak	10,84	2,63	13. Fizikai környezet	10,40	2,73
14. Esztétikum	9,59	2,48	14. Esztétikum	9,57	2,55
15. Irányítás	8,56	2,69	15. Irányítás	8,58	2,70
N = 1346			N = 3158		

Forrás: DETEP 2001-2008

A hallgatók határozottan elutasítják, illetve hátra sorolják a hierarchia, az anyagiak, az esztétikum, és az irányítás minőségének fontosságát. Jellegzetes, hogy míg a preferált értékkörök megítélésében nagy az egyetértés, addig az elutasítottaknál lényegesen nagyobb nézetkülönbséggel találkozunk. Ezek azok az értékek, melyeknek inkább individuális, személyiségtől függő a megítélése, szemben a sztereotípebb, életkori és szakmai csoport által meghatározott elfogadott értékeknél. Az utolsó két helyre, mind a négy esetben az esztétikum és az irányítás jelenik meg, ami érthető, hiszen nem művészeti szakirányokról van szó, valamint az emberséges és igazságos vezetés fontossága a gyakorlatban válik hangsúlyossá. Annak ellenére, hogy sok az egyezés, mégis ezeken a területeken van a nagyobb változatosság a hallgatók körében, ahogy a későbbiekben látni fogjuk.

A középső hét értékkör közel azonos átlagértéken jelenik meg, hasonló szórásokkal, spekulatívén azt mondhatjuk, hogy valószínűleg egy faktorba tartoznak. Ha közös jellemzőt keresünk, leginkább azt láthatjuk, hogy sokkal inkább a végzett munka jellegzetességeitől függenek ezek az értékek, és a konkrét munkavégzés során jelennek meg. Valószínű, hogy a szakmai gyakorlat növekedésével hangsúlyosabbá válnak a társas és individuális ösztönzők mellett.

Ahogy arra utaltunk, a tehetséggondozó program mérési, beválogatási eljárása alkalmas lehet a longitudinális változások vizsgálatára is. Korábbi tanulmányukban Fónai, Zolnai és Kiss (2005) már elemezték a teljes minta rangsorának és a karok szerinti rangsornak a sajátosságait. Jelen tanulmányunkban a program első periódusának eredményeit vetjük össze a vizsgált, teljes időszakokkal. Részben ez is magyarázza, hogy lényeges változásokat az értékkörök rangsorbeli helyében nem tapasztalhatunk – ez igazolja más kutatások eredményeit is, azaz azt a tendenciát, mely szerint a munkaértékek változása lassú, hosszú folyamat. Esetünkben ehhez járul, hogy a szakmai szocializációjuk kezdetén járó hallgatókról van szó. Az értékkörök rangsorbeli helye némileg módosult a teljes vizsgált időszakban, ugyanakkor az értékkörök választásának átlagai alig változtak. Két értékkör esetében figyelhető meg lényegesebb változás: a *munkával kapcsolatos biztonság* (biztos elhelyezkedés, mindig megfelelő munkával rendelkezik, ha az adott munkahely megszűnik, biztosan kap másik munkát), és az *altruizmus* (másokon segíthet, jót tehet mások érdekében, más emberek javát szolgálja) esetében. A munkával kapcsolatos biztonság az 5. ranghelyről a 12. ranghelyre szorult, ami a már elutasított értékkörök közé tartozik, és az átlag is 12,01-ről 10,76-ra csökkent – ez, még ha az eredmények magukban is foglalják a korábbi időszak értékeit, azt mutatja, hogy a hallgatók számára *kevésbé fontos a munkával kapcsolatos biztonság*. Ezt azzal magyarázzuk, hogy maga a „munka biztonsága” rendült meg jelentősen a vizsgált időszakban, és valószínű, hogy ez befolyásolta már rövid idő alatt is az ezzel összefüggő értéket. A korábban a 9. helyen lévő altruizmus a „semleges” zónából a preferált 4. helyre került, és az értékkör átlaga is nőtt, 11,43-ról 12,07-re. Ez a változás is látszólag nehezen magyarázható, a makrogazdasági és társadalmi folyamatok inkább az érdekérvényesítés, a presztízs és a teljesítmény fontosságát indukálnák – a hallgatók ehhez képest altruista módon reagálnak, ami a szolidaritással összefüggő értékek finom, a háttérben zajló erősödését mutatják, azaz a reakció a makrofolyamatokra inkább szolidáris, mint versenyelvű. A teljes mintára (3158 fő) vonatkozó rangsorhelyek és átlagok alapján a nemek szerinti hovatarozás nem alakítja a választásokat, nem beszélhetünk jellegzetesen „nőies”, vagy „férfias” munkaértékekről.

A karok szerinti választások alapvető sajátossága, hogy nincsenek igazán markáns eltérések az egyes karok hallgatóinak munkaérték preferenciáiban (*lásd: Mellékletek 1. táblázat*), ugyanakkor az azonosságok mellett bizonyos eltérések kimutathatók. A kutatás más kérdései ennél nagyobb különbségeket mutattak a karok hallgatói között, például a karok egyetemen belüli rangsorolását, annak indoklását, a szakemberek tudásának eltéréseit illetően. Ezt azzal magyarázzuk, hogy a szakmai szocializációjuk kezdetén álló hallgatók érzékenyebben reagálnak az általuk közvetlenebbnek érzett és tartott kérdésekre – ezt jelentős mértékben alakítja az egyes szakokról és szakmákról kialakult külső és belső kép, a professziók „közvélekedésen” alapuló értékelése.

A Super munkaérték körök esetében a teljes mintától eltérő preferenciákat elemezzük, ami alkalmas lehet a karok és a hallgatók választása, rangsorolásai közötti különbségek jellemzésére. A *társas kapcsolatokat* leginkább az Orvos-és Egészségtudományi Centrum hallgatói preferálják, ami jelentős mértékben összefügg azzal, hogy alapvetően segítő jellegű szakmára készülnek. Leginkább az Informatikai Kar hallgatói a legkevésbé elfogadóak ezzel az értékkel kapcsolatban – az ő preferenciáik egyébként is a legösszetettebbek, egymásnak ellentmondó preferenciáik vannak, például ők fogadják el legkevésbé az önérvényesítést, de

az altruizmust is. Az *altruizmus* leginkább a Fogorvostudományi és az Egészségügyi kari hallgatókat jellemzi, legkevésbé fogadják el ezt az értékkört a (köz)gazdász, informatikus és mérnök szakos hallgatók, ami professzió képük más összetevőivel is szinkronban van. „*Legkreatívabbak*” a fogorvos hallgatók, és legkevésbé nyitottak erre az értékkörre a GVK (gazdász) és a GYFK (szociálpedagógus, óvodapedagógus, andragógus) hallgatói – ezeket a preferenciákat részben a professzió sajátosságai és a hallgatók professzió képe alakítják. A *szellemi ösztönzés értékköre* (új gondolatok, új problémák, szellemileg izgalmas munka) leginkább az orvostanhallgatókat és a gyógyszerész hallgatókat vonzza, míg kevésbé jellemzi a Gyermeknevelési és Felnőttképzési, valamint az Informatikai Kar hallgatóit – ezek a választások valószínűleg a képzéssel és a professziókról kialakult képpel vannak összefüggésben. A *munkateljesítményt* (a munka objektivitása és a folyamatos önfejlesztés kényszere) a fogorvos hallgatók és a természettudományos szakok hallgatói preferálják leginkább, ami nem tűnik véletlennek e szakok és professziók sajátosságai miatt. A hallgatók nem juttatják kifejezésre preferenciáikban, hogy fontos volna számukra a *függetlenség* (szabad és önálló döntés), ami kifejezetten meglepő az életkorra jellemző függetlenség igény miatt – ennek a magyarázata a professziókról kialakult sztereotípiák ismerete lehet, legalábbis ez magyarázhatja az orvostanhallgatók rangsorolását, de nehezebben értelmezhető az informatikus hallgatók választása, hisz az informatikusokról, mint professzióról kialakult egyik sztereotípiá épp a szakmai függetlenség. Hallgatótársaiknál valamivel jobban preferálják a *hierarchiát* a fogorvos hallgatók, és természettudományi szakok hallgatói, ugyanakkor „ismert” hierarchikus szakmák hallgatói a teljes minta átlagának megfelelően választották azt. Az *anyagiak* a Gazdálkodástudományi-és Vidékfejlesztési Kar, valamint az Informatikai Kar hallgatóit vonzzák leginkább – miközben más, „keresős” karok és szakok hallgatói kevésbé preferálják ezt az értékkört; kutatásunk más kérdései azonban azt mutatják, hogy az egyes szakok és professziók helyzete és jövőbeli esélyei komoly hatást gyakorolnak a hallgatók pályaképére, például a jövedelem, a presztízs és a befolyás megítélésére. A munkával kapcsolatos *biztonság* értékkörét a GYFK és az EK hallgatói fogadják el leginkább, amit részben a választott szakmáik helyzetének a megítélése is alakíthat – az informatikus hallgatóknak a legkevésbé fontos a munka biztonsága, ez a munkaerő-piaci esélyeik értelmezésével is összefügg. A *munka fizikai környezetét* (szép környezet, csend, kényelmes körülmények) az agrárcentrum és a GYFK hallgatói preferálják, és kevésbé lényeges az orvostanhallgatók számára. Az *esztétikum* leginkább a fogorvos hallgatókat vonzza, ami könnyen értelmezhető a professziójuk sajátosságaival. Ez az értékkör kevésbé fontos a gazdálkodás jogász és informatikus szakos hallgatók számára. Az *irányítást* leginkább a (köz)gazdász hallgatók preferálják, ami ugyancsak összefügghet professziójukkal, és kevésbé fogadják azt el az orvos – és fogorvos hallgatók, holott magát a szervezeti autonómiát kevésbé tartják fontosnak, igaz, a szakmai autonómiát inkább.

A hallgatók társadalmi háttérét jellemző változók közül az apák iskolai végzettségének és a térségnek a munkaérték preferenciákra gyakorolt hatását elemezzük. A „térség” egész pontosan a hallgatók lakóhelyének megyéjét jelenti, a felsőoktatási statisztikák is ezt a tagolást alkalmazzák (2. táblázat).

2. táblázat: Az értékkörök átlaga az apák iskolai végzettsége szerint

Értékkörök (A teljes minta ranghelyeinek sorrendjében)	Legfeljebb általános iskola	Szakmunkás- képző	Érettségi	Főiskola	Egyetem	Teljes minta
1. Társas kapcsolatok	12,43	12,80	12,47	12,44	12,27	12,52
2. Változatosság	12,40	12,61	12,40	12,58	12,66	12,53
3.Önérvényesítés	12,57	12,49	12,42	12,39	12,35	12,44
4. Kreativitás	11,80	11,68	11,89	12,14	12,27	11,92
5. Munkával kapcsolatos biztonság	11,67	10,92	10,44	10,83	10,52	10,75
6. Szellemi ösztönzés	10,76	11,21	11,33	11,66	11,89	11,39
7. Fizikai környezet	11,52	10,57	10,22	10,24	10,04	10,40
8. Presztízs	11,87	11,61	11,59	11,24	11,33	11,52
9. Altruizmus	12,35	12,08	12,04	12,05	12,06	12,08
10. Függetlenség	11,35	11,09	11,08	11,10	11,16	11,12
11. Munka-teljesítmény	11,53	11,35	11,36	11,25	11,36	11,36
12. Hierarchia	11,53	11,27	11,11	10,72	10,88	11,10
13. Anyagiak	11,25	11,02	10,87	10,52	10,57	10,84
14. Esztétikum	9,84	9,41	9,57	9,57	9,79	9,59
15. Irányítás	9,28	8,49	8,69	8,22	8,54	8,60

Forrás: DETEP 2001-2008 *Csak az átlagok

Az apák iskolai végzettsége kevésbé alakítja a hallgatók munkaérték preferenciáit, azokban alig van eltérés (a konkrét rangsorhelyekben igen, de az átlagokban kevésbé). Egy, igazán karakteres csoport különül el: a legfeljebb általános iskolai végzettségű apák gyerekei azok, akik a materiális értékeket inkább fogadják el, mint a többiek: számukra fontosabb valamivel a biztonság, az anyagiak, a fizikai környezet, a hierarchia és az irányítás, miközben kevésbé preferálják a szellemi ösztönzést, mint munkaértéket. Ez összecseng a kutatás más eredményeivel, az alacsonyabb társadalmi státuszú hallgatók más kérdések kapcsán is fontosabbnak tartják ezeket az értékeket, illetve az ezekkel összefüggő dolgokat. Két értékkör esetében csaknem lineáris kapcsolat érvényesül az apák iskolai végzettsége által meghatározható társadalmi státusz és a munkaérték preferenciák között: a szellemi ösztönzést azok tartják fontosnak a potenciális munkájuk kapcsán, akiknek magasabb a státusza – a fizikai környezet, mint érték esetében pedig fordított a kapcsolat. Ezek a választások részben a karok közötti különbségekben is érvényesülnek, a karok eltérő státuszú társadalmi csoportokból rekrutálódnak. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a karok közötti különbségeket a munkaérték preferenciák választásában a *választott szakokról és szakmákról kialakult ismeretek és pályakép, professzió-kép valamivel erőteljesebben alakítja*, mint a hallgatók társadalmi státusza. Ezt az áttételes hatást mutatja a hallgatók lakóhelyének megyék és régiók szerinti megoszlása is (lásd: *Mellékletek, M2. táblázat*).

A lakóhely földrajzi elhelyezkedése egy csoportnál eredményezett lényeges eltérést a preferált értékkörök tekintetében, mégpedig a budapesti hallgatók esetében. Ennél a csoportnál az elemszám már elég magas ahhoz, hogy konzekvenciákat vonhassunk le a különbségekből. A budapesti hallgatók a többi régió hallgatói által preferált értékkörök közül egyedül az önérvényesítést tartják fontosnak, igaz azt egyedülként az első ranghelyen. Ugyanakkor

egyedüli csoportként a társas kapcsolatok értékköre a legelutasítottabb értékek között szerepel, utolsó előtti (!) ranghelyen. Ugyancsak érdekes, hogy egyedüli csoportként az anyagiak preferenciája megjelenik, csakúgy, mint a hierarchia értékköre. A kreativitás is az elutasítottak közé csúszott a fővárosi lakhelyű hallgatóknál. Ez egy elég szokatlan értékstruktúrát jelent ennél a csoportnál. Természetesen sok számba jöhető oka lehet ennek a jelenségnek, mely magyarázatot igényel. Különösen abban a megközelítésben, ha tudjuk, hogy a budapesti hallgatók magas státuszú társadalmi csoportokból érkeztek, és preferenciáik ehhez képest lényegesen eltérnek az apák iskolai végzettsége által alakítottaktól.

Teljes adatbázisunk a 2. körös mérésben résztvevő hallgatókra vonatkozik, az eddig elemzett értékkörök is erre a körre vonatkoztak. A bekerült és a nem bekerült hallgatók között öt területen érvényesült szignifikáns különbség a munka értékköröket tekintve (3. táblázat)

3. táblázat: *A bekerült és a nem bekerült hallgatók munkaérték preferenciái*

	Bekerült hallgatók		Nem bekerült hallgatók	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Függetlenség	11,28	1,94	11,08	2,00
Fizikai környezet	10,58	2,74	10,35	2,72
Presztízs	11,78	2,20	11,43	2,72
Irányítás	8,89	2,73	8,49	2,69
Kreativitás	12,11	2,18	11,86	2,23

Forrás: DETEP 2001-2008

A szignifikánsan eltérő értékkörök preferenciái minden esetben a programba került hallgatók körében magasabb, ők azok, akik inkább függetlenek, fontosabb nekik a munka fizikai környezete, a presztízs, az irányítás, és a kreativitás is – ez utóbbit kifejezetten magas érték mellett választják. A függetlenség, a presztízs és az irányítás pedig a diplomás professzióknak az autonómiára és a dominanciára való törekvését is kifejezi. A két csoport között, ahogy arra pályaválasztásnál is utaltunk, viszonylag karakteres különbség van, a programba került hallgatók motiváltabbak, és már másodéves korukban jellegzetes elvárásaik vannak a választott professzióval szemben (ezt még a professzió jövőjére vonatkozóan vizsgáljuk).

A Super munka értékkörök választásában hagyományosan jelentős eltérések vannak a férfiak és a nők között, nincs ez másként ebben a mintában sem (4. táblázat).

4. táblázat: *A munkaérték preferenciák nemek szerinti eltérései*

	Férfiak		Nők	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Altruizmus	11,80	2,60	12,21	2,50
Társas kapcsolatok	12,38	2,36	12,60	2,17
Munkával kapcsolatos biztonság	10,60	3,07	10,84	2,59
Változatosság	12,34	2,09	12,64	1,96
Hierarchia	10,95	2,31	11,16	2,36
Fizikai környezet.	10,22	2,85	10,49	2,65
Esztétikum	9,39	2,55	9,66	2,53

Forrás: DETEP 2001-2008

Mivel lehet jellemezni az egyes nemeket? A férfighallgatókat azzal, hogy ezekben az értékörökben „kevésbé” altruisták, kevésbé fontos számukra a társas kapcsolat, a munka biztonsága, a változatosság (!), a hierarchia (!), a fizikai környezet és az esztétikum, mint a nők számára, akiket az önzetlenség, a társas kapcsolatok és a munka biztonsága vonz, ez magyarázza a hierarchia elfogadását is, és nekik fontosabb a munka fizikai környezete és az esztétikum. Az eltérések mintázata megfelel a nemek eltérő szocializációjának, és a nemi szerepek társadalomtörténeti különbségeinek is.

A tehetséggondozó program mérési, beválogatási eljárásában önként résztvevő, a tanulmányi eredményük alapján a „felső ötödbe” tartozó hallgatók professzió-képe és az ezzel összefüggő Super munkaérték választása számos sajátosságot mutat. Fontos hangsúlyozni, hogy a mintába került hallgatók nem reprezentálják a Debreceni Egyetem hallgatóit, az eredmények a motivált, másodéves, nappali tagozatos hallgatók munkaérték preferenciáinak a jellemzésére alkalmasak. A hallgatók professzió-képét számos tényező alakítja, a társadalmi háttérüktől kezdve a választott szakmákról kialakult sztereotípiáig. Eredményeink azt mutatják, hogy a különbségeket jól jellemezhetjük a karok közötti eltérésekkel, még akkor is, ha a karok egy része kifejezetten heterogén a szakok számát tekintve.

Összegzés

Feltevéseink egyik csoportja a végzettség szintjével függött össze: Super szerint a társas kapcsolatok az alacsony végzettségűek számára fontosabbak, ugyanakkor Szilágyi ezt másként tapasztalta, ugyancsak ő utalt arra, hogy az alacsony végzettségűek körében inkább az anyagiak dominálnak. Az „alacsony végzettséget” egy magyarázó változóval, az apák iskolai végzettségével vizsgáltuk. Eredményeink arra utalnak, hogy igen csekély az eltérés a társas kapcsolatok preferenciáiban, de a vizsgált mintában inkább Super eredeti feltételezése érvényesült. Szilágyinak az anyagi értékekre vonatkozó feltételezése esetében is arról beszélhetünk, hogy valamivel valóban az alacsony státuszú családokból érkező hallgatók preferálják jobban az anyagiakat.

A karok közötti eltérésre, a szakok presztízsének a munkaérték preferenciákra gyakorolt hatását két módon is vizsgálható: hogyan alakulnak a különböző presztízsű szakok (karok)

hallgatóinak a választásai, illetve magát a presztízst, mint munkaérték-kört hogyan választják. A hallgatók preferenciáit azonban a karok presztízse mellett (ezt is mértük a kutatás során) legalább annyira alakítják a választott szakmáról kialakult vélemények, elvárások és sztereotípiák, mint a szak presztízse, így egyértelműen nem mondhatjuk azt, hogy ez a feltevésünk igazolódott. Magát a presztízst, mint munkaérték-kört a hallgatók tendenciátlan ingadozással választották, nincs összefüggés a kar, szak presztízse és a presztízis, mint értékkör között. Két kar hallgatói esetében beszélhetünk erről, a magasabb presztízssű gyógyszerészhallgatók valamivel jobban preferálják, az alacsonyabb presztízssű Gyermeknevelési-és Felnőttképzési Kar hallgatói pedig kevésbé preferálják az értékkört.

Az a várakozásunk, amely a különböző válságjelenségek hatására a munka biztonságára és a munkateljesítményre vonatkozott, nem igazolódott: a munkával kapcsolatos biztonság, mint értékkör a teljes vizsgált időszakban a 12. rangsorhelyen áll, míg a kétezres évek első felében az 5. volt, és az értékkör átlaga is lényegesen csökkent. A munkateljesítmény ranghelye ugyan előrébb lépett a teljes időszakban, ám értéke nem változott. A munka biztonságának „bizonytalansága” ezek szerint nem növelte az értékkör fontosságát, hanem szétzilálta – ez az elmúlt években megindult, még nehezen mérhető, általános érték változások egyik következménye is lehet.

Felhasznált irodalmak

Fónai Mihály – Zolnai Erika – Kiss János (2005): A hallgatók munkaérték preferenciái. In: Pusztai Gabriella (szerk.): Régió és oktatás európai dimenzióban. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete. pp. 190-205.

Fónai, Mihály – Kiss, János – Márton, Sándor – Zolnai, Erika (2010): Characteristics of the Work Value Choices of the University Students. In: Fedor, A – Semsei, I (eds): Twenty Years of Health Care Education and Social Sciences at the Faculty of Health Medical and Health Science Center University of Debrecen. Nyíregyháza: Faculty of Health Medical and Health Science Center, pp. 38-60.

Kiss János (1999): Szociális munkás szakos hallgatók munkaérték preferenciáinak nemzetközi összehasonlítása. In.: Lukácskó Zsolt – Fónai Mihály – Fábián Gergely (szerk.): „Peremvidék” Szociális kutatások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Nyíregyháza, Salgótarján: DOTE Egészségügyi Főiskolai Kar- Salgótarjáni Népjóléti Képzési Központ, 1999. 251-277.

Márton Sándor (2013): Egy tehetséggondozó program hallgatóinak rekrutációja és professzióképe. Debrecen: Nevelés- és művelődéstudományi program Humán Tudományok Doktori Iskola, kéziratban

Super, D. E. (1957): *The Psychology of Careers*. Harper and Brother, New York

Szilágyi Klára: Super-féle munkaérték kérdőív (1987): Szociálpszichológiai módszerek. Munkalélektani Koordinációs Tanács továbbképző előadássorozat 2. kötet Budapest

Mellékletek

M.1. táblázat: Az értékkörök rangsora és átlaga karonként

Értékkörök (A ranghelyek sorrendje a teljes mintán)	Teljes minta	Agrár-és Gazdálkodás-tudományi Centrum		Orvos-és Egészségtudományi Centrum				Tudományegyetemi Karok						
		GV K	MT K	ÁO K	FO K	GYT K	EK	ÁJ K	BT K	GYF K	IK	KT K	MK	TT K
1. Változatosság	12,54	12,41	12,48	12,62	12,79	12,81	12,49	12,54	12,62	12,45	11,89	12,68	12,81	12,52
2. Társas kapcsolatok	12,52	12,77	12,54	12,82	13,00	13,31	12,94	12,63	12,54	12,23	10,81	12,42	12,74	12,35
3. Önérvényesítés	12,43	12,52	12,65	12,14	12,69	12,63	12,58	12,69	12,50	12,27	11,74	12,54	12,51	12,33
4. Altruizmus	12,07	11,48	11,98	12,78	13,33	12,19	12,95	12,28	12,23	12,08	10,64	11,53	11,55	11,97
5. Kreativitás	11,91	11,47	11,98	12,08	12,36	12,21	11,72	11,66	12,06	11,46	11,70	11,91	12,02	12,05
6. Presztízs	11,50	11,84	11,59	11,17	11,77	11,94	11,63	11,65	11,33	10,99	11,15	11,58	11,67	11,57
7. Szellemi ösztönzés	11,39	11,20	11,32	11,81	11,69	11,85	11,22	11,41	11,63	10,95	10,67	11,68	11,37	11,30
8. Munka teljesítmény	11,35	11,27	11,41	11,45	12,05	11,44	11,36	11,04	11,05	10,75	11,18	11,27	11,43	11,71
9. Függetlenség	11,13	11,27	11,21	10,89	11,00	11,04	11,17	11,36	11,18	11,02	10,69	11,47	11,28	10,99
10. Hierarchia	11,09	11,17	11,15	11,05	11,49	11,17	11,15	10,53	10,95	10,99	10,66	10,79	10,84	11,49
11. Anyagiak	10,85	11,54	11,16	9,92	10,87	10,58	10,76	10,90	10,66	10,83	11,39	10,93	11,10	10,86
12. Munkával kapcsolatos biztonság	10,76	10,83	11,08	10,36	10,21	10,73	11,29	10,47	10,95	11,26	8,40	10,99	10,53	10,89
13. Fizikai környezet	10,40	10,85	10,76	10,10	9,56	10,17	10,71	10,52	10,45	10,83	8,01	10,39	10,36	10,44
14. Esztétikum	9,57	8,96	9,73	9,64	10,10	9,81	9,76	8,99	9,74	9,76	8,87	9,33	9,77	9,69
15. Irányítás	8,58	9,13	8,63	7,96	7,36	8,25	8,48	8,79	8,25	8,47	8,78	8,96	8,81	8,73

*A Népegészségügyi Karról 13 fő válaszolt, ezért nem szerepel az elemzésben. A Zeneművészeti kar hallgatói ebben a periódusban nem jelentkeztek a programba.

** Csak az átlagokat közöljük.

Forrás: DETEP 2001-2008

M2. tábla: Az értékkörök rangsora és átlaga régióként

Értékkörök	Észak-alföldi régió			Észak-magyarországi régió			Dél-alföldi régió			Budapest			Dunántúli régiók			Teljes minta		
	Átlag	Szórás	R.	Átlag	Szórás	R.	Átlag	Szórás	R.	Átlag	Szórás	R.	Átlag	Szórás	R.	Átlag	Szórás	R.
Társas kapcsolatok	12,57	2,205	1.	12,61	2,122	1.	11,79	2,598	4.	9,93	2,284	1.	12,62	2,028	1.	12,54	2,02	1.
Változatosság	12,54	2,046	2.	12,59	1,973	2.	12,31	2,187	1.	12,01	1,767	5.	12,62	1,860	2.	12,52	2,25	2.
Önérvényesítés	12,46	2,004	3.	12,32	1,928	3.	12,29	2,113	2.	12,65	1,679	1.	12,15	1,956	5.	12,43	1,97	3.
Altruizmus	11,98	2,610	4.	12,20	2,410	4.	12,03	2,552	3.	11,63	2,109	9.	12,30	2,475	3.	12,07	2,55	4.
Kreativitás	11,97	2,236	5.	12,03	2,176	5.	11,79	2,305	5.	11,06	1,866	1.	12,15	1,888	4.	11,91	2,22	5.
Presztízs	11,51	2,324	6.	11,53	2,244	7.	11,32	2,441	6.	12,38	1,790	3.	10,96	2,085	9.	11,50	2,28	6.
Szellemi ösztönzés	11,49	2,099	7.	11,54	2,200	6.	11,19	2,238	7.	9,16	2,932	5.	11,70	1,654	6.	11,39	2,23	7.
Munkateljesítmény	11,29	1,989	8.	11,48	2,051	8.	11,14	2,716	8.	11,78	2,027	6.	11,47	1,780	7.	11,35	2,01	8.
Függetlenség	11,12	2,006	9.	11,14	2,239	9.	10,89	2,040	10.	11,77	1,814	7.	10,85	1,829	10.	11,13	1,99	9.
Hierarchia	10,95	2,299	10.	11,10	1,948	10.	11,10	2,385	9.	12,46	3,850	2.	11,00	2,106	8.	11,09	2,36	10.
Anyagiak	10,87	2,582	11.	10,79	2,620	11.	10,67	2,701	12.	12,08	2,179	4.	10,17	2,239	11.	10,85	2,59	11.
Munkával kapcsolatos biztonság	10,46	3,094	12.	10,31	3,221	12.	10,72	3,209	11.	11,75	2,438	8.	10,57	2,998	12.	10,76	3,02	12.
Fizikai környezet	10,21	2,762	13.	10,02	2,856	13.	10,23	2,738	13.	11,38	2,238	10.	10,57	2,473	13.	10,40	2,73	13.
Esztétikum	9,45	2,605	14.	9,54	2,455	14.	9,78	2,543	14.	10,92	2,083	11.	10,09	2,457	14.	9,57	2,55	14.
Irányítás	8,53	2,665	15.	8,36	2,722	15.	8,69	2,889	15.	11,02	2,335	12.	8,13	2,213	15.	8,58	2,70	15.
Elemzések összesen N=2694*	N=1805			N=499			N=184			N=123			N=46			N = 3158*		

Forrás: DETEP 2001-2008 *A különbséget a nem válaszok adják

Rácz Katalin-Szabó Szilárd

Társadalmi-gazdasági folyamatok a Derecskei járás területén

Bevezetés

Hazánk számos határ menti térségében tapasztalhatjuk a társadalmi-gazdasági folyamatok kedvezőtlen alakulását, melyek a jövőbeni fejlődés ütemére, a településeken várható folyamatokra is hatással vannak. A határok, különösen az ország keleti részén, akár több alkalommal is megváltoztak, újra és újra megakasztva egy-egy térség fejlődését (Pénzes et al. 2011). A határok elszigetelhetik egymástól a településeket, így inkább gátolják fejlődést, mint a kapcsolatokat ösztönzik (Reichman, 1993). Számos esetben magának a határnak az átjárhatatlansága, a határátkelők hiánya, vagy távoli elhelyezkedése miatt a kapcsolatok nehezen tehetők újra funkcionális egységgé (Pénzes, 2012). Nemes Nagy (1996) kutatásai rámutatnak, hogy egyes határ menti térségek (beleértve a kelet-magyarországi határrégiókat) nemcsak földrajzi, hanem ökonómiai értelemben véve is periférikus területeknek számítanak. Tanulmányunkban a magyar-román határon elhelyezkedő Derecskei járásban zajló társadalmi-gazdasági folyamatokat vizsgáltuk a HURO projekt megvalósítása keretében, figyelembe véve a térség határ menti jellegét és azt, hogy az elmúlt évtizedekben a magyar és román határ menti kapcsolatokban számos kedvező körülmény¹ hatására sokat javult a helyzet, bár a statisztikai mutatók javulásához még hosszabb időre lesz szükség.

Kutatásunk során szociológiai és társadalomföldrajzi mutatókat használtunk fel a főbb demográfiai, munkaerőpiaci, foglalkoztatottsági és jóléti viszonyok jellemzésére, időbeli változásának követésére. Emellett statisztikai összefüggéseket kerestünk a kialakult viszonyokkal és az időbeli változások okaival.

Módszertani keretek

A Derecskei járás (1. ábra) területén zajló társadalmi-gazdasági folyamatok elemzését statisztikai adatok alapján végeztük el. A kutatást a KSH vonatkozó évkönyveire, a TEIR adatbázisra, valamint a népszámlálás adataira alapoztunk. A települési, illetve járási szintű adatokat minden esetben a megyei és az országos átlagokkal vetettük egybe. A táblázatos adatokat PAST szoftverrel elemeztük (Hammer et al. 2011). Az elemzésben a kis elemszám (a járás településeinek száma) miatti bizonytalanságot egzakt tesztekkel (Monte Carlo p) és bootstrappeléssel kiegészítve javítottuk. Az egyes időpontok közötti különbségek feltárásához Wilcoxon próbát² alkalmaztunk. A különbségeket egyrészt a szignifikancia (p), másrészt a hatás (effect size, r) alapján értékeltük. Egyes esetekben Kruskal-Wallis próbát alkalmaztunk a különbségek szignifikanciájának azonosítására, melyhez páronként Mann-Whitney próbát használtunk Bonferroni korrekcióval. A változások mértéke időnként nem szignifikáns, ami ugyanakkor nem jelenti azt, hogy egy pár száz fős település életében egy nem szignifikáns

¹ A politikai környezet megváltozása a 1990-es évek után, mindkét ország Európai Unió csatlakozása és ennek nyomán a határ menti régiók pénzügyi támogatása, a keresztkapcsolatok erősítése.

² A tapasztalati úton felvett eloszlás alapján véletlenszám-generálás 99999 ismétléssel.

változás ne számítana, így a szignifikancia mellett a hatás (effect size) mértékét is figyelembe vettük (Field, 2009). A változók közötti kapcsolatok kimutatásához regressziómodell-illesztést használtunk³. A hagyományos regressziós illesztés (a legkisebb négyzetek módszere) mellett RMA (Reduced Major Axis) illesztést is alkalmaztunk, ami a determinációs együttható értékét nem befolyásolta, azonban a befolyásos adatpontok hatását jelentősen csökkentette. A táblázatos adatok értékelése mellett számos esetben térképen is ábráztuk az adatokat ArcGIS szoftverrel⁴.

1. ábra. A Derecskei járás települései

Demográfiai folyamatok a Derecskei járás területén

A vizsgált térség állandó népessége az elmúlt két évtizedben kismértékű emelkedést mutatott, szemben az országos tendenciával (1. táblázat). A járás települései között ugyanakkor markánsan kirajzolódik három csoport, amelyeket eltérő demográfiai folyamatok jellemeznek. A kedvező előjelű demográfiai folyamatot a járást alkotó települések döntő részének stagnáló vagy enyhén emelkedő népességszáma biztosítja, köztük a körzetközponti funkciókat betöltő, 1996 óta városi címet viselő Létavértesé. A statisztikai adatok a lakosságszám kismértékű csökkenését jelzik a járásközpont, Derecske esetében, de hasonló változások mentek végbe a két legkisebb község, Tépe és Kokad társadalmában is. A vizsgált települési körből Hosszúpályi az egyetlen olyan település, amelynek népességszáma a megfigyelt időszakban folyamatosan emelkedett: a statisztikai adatok szerint a falu lélekszáma közel egyötöddel nőtt két évtized alatt. A növekedésben vélhetően szerepet játszik a településen koncentrálódó

³ Boot N=11

⁴ Az ábrázolás során kategóriákat hoztunk létre, melyek kategóriahatárait sokszor önkényesen kellett megválasztanunk. Több esetben a számsorok természetes töréseit (natural breaks) vettük figyelembe, azokat kerek számokra módosítva. A több időpontból származó adatok megjelenítésénél az volt az elsődleges cél, hogy ugyanazzal a színskálával mutassuk be a változásokat.

cigány lakosság magas gyermekvállalási hajlandósága, miként erre a kistérség fejlesztési koncepciója és programja is felhívja a figyelmet.

1. táblázat. A népesség számának változása 1990-2010

Terület	Állandó népesség				Változás 1990/2010 (1990=100 %)
	1990	2000	2005	2010	
Magyarország	10 525 967	10 254 587	10 178 405	10 118 118	96,1
Hajdú-Bihar megye	564 472	561 751	558 411	561 335	99,4
Derecskei járás	36 745	37 216	37 662	37 306	101,5
Derecske	9 524	9 401	9 399	9 126	95,8
Esztár	1 456	1 435	1 418	1 420	97,5
Hajdúbagos	1 962	1 986	1 993	2 037	103,8
Hosszúpályi	5 165	5 555	5 892	5 999	116,1
Kokad	734	748	710	693	94,4
Konyár	2 259	2 349	2 349	2 252	99,7
Létavértes	7 179	7 211	7 330	7 283	101,4
Monostorpályi	2 171	2 221	2 214	2 204	101,5
Pocsaj	2 831	2 756	2 755	2 763	97,6
Sáránd	2 203	2 370	2 424	2 386	108,3
Tépe	1 261	1 184	1 178	1 143	90,6

Forrás: Területi Statisztikai Adatok Rendszere, KSH

Az állandó népesség létszámában egyik vizsgált időpont között sem történt szignifikáns változás (2. táblázat). Míg azonban az 1990 és 2000 közötti időszakra vonatkoztatva a hatás (r) 0.17, addig a 2005 és 2010 közötti öt évben 0.24, azaz rövidebb idő alatt nagyobb változás következett be. A 2000 és 2005 közötti változás ugyanakkor ezeknél az értékeknél jóval kisebb volt.

2. táblázat. Az állandó lakónépesség összehasonlítása időszakonként (Wilcoxon-próba)

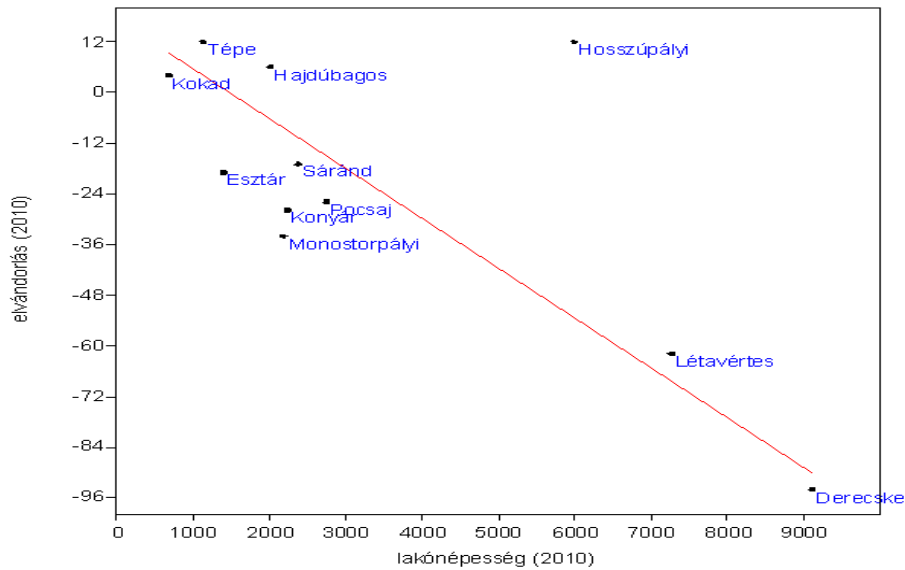
Időszak	Wilcoxon's W	Z	P	effect size (r)
1990-2000	42	0.800	0.46	0.17
2000-2005	31.5	0.408	0.72	0.09
2005-2010	46	1.156	0.28	0.24

Forrás: Saját számítás

A népességszám alakulásának okait tekintve elemzéseink szerint minél nagyobb egy település, annál kisebb az elvándorlás mértéke (2. ábra). A determinációs együttható $R^2=0,52$ ($p<0,05$; $N=11$), ami azt mutatja, hogy a település mérete meghatározó faktora az elvándorlásnak⁵. A nagyobb településeken több a munkalehetőség, elérhetőbbek az életminőséget javító szolgáltatások, annak ellenére, hogy a járás legnépesebb települései, az egymással számos területen vetélkedő Létavértes és Derecske (Plócai 2009) is csak 7000-9000 lakosúak. A településméret és a migráció összefüggéseit vizsgálva hasonló eredményre jut Bajmóczi és Balogh (2002), azzal a kiegészítéssel, hogy az 50 ezer főnél népesebb településeken a kisebb településekhez hasonlóan negatív a vándorlási egyenleg.

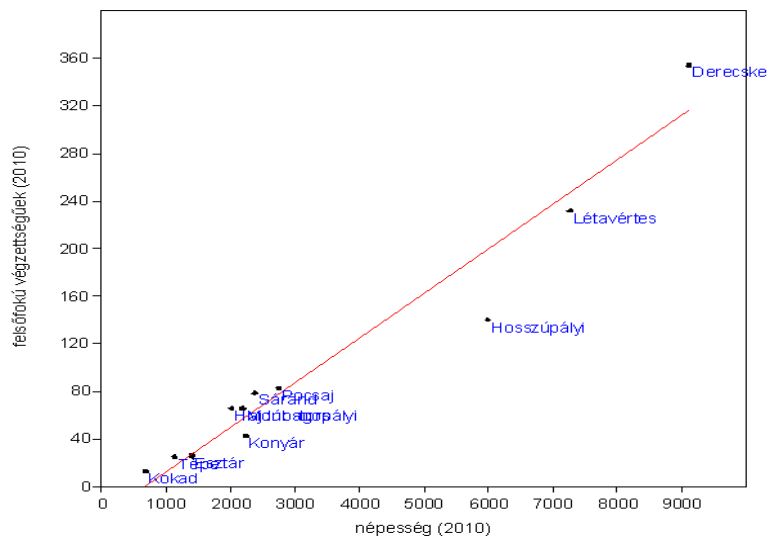
⁵ Hosszúpályi kissé kilóg a sorból (influential data), nélküle még egyértelműbb lenne a megállapítás, ennek ellenére nem hagytuk ki a regresszióból, mert segíti az általánosabb megállapítások megfogalmazását.

2. ábra. A lakónépesség és a migráció összefüggése 2010-ben

A közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma minden településen arányosan növekszik a népességszámmal, így – az egyenes arányosságnak köszönhetően – a nagyobb településeken érhetően nagyobb a számuk (3. ábra). Az összefüggés korrelációja 0,97 ($p < 0.05$, $N=11$), ami igen szoros összefüggést mutat (követve az országos tendenciákat).

3. ábra. A lakónépesség és a felsőfokú végzettségűek kapcsolata 2010-ben

A településenként hullámzó természetes szaporodás nem magyarázza sem a lakosságszám emelkedését, sem apadását, az okokra inkább a lakosok migrációja ad választ (3. táblázat). A térségben lezajlott migráció mögött azonban eltérő okok húzódnak meg: az elmúlt időszakban különböző társadalmi csoportok mozgása ment végbe. A román határ szomszédságában elhelyezkedő terület vonzotta az áttelepülőket, akik rendszerint a határhoz közeli településeken vásároltak lakóingatlant, életvitelszerűen Magyarországon élnek, de nem számít ritkaságnak, hogy a lakóhelyként funkcionáló településekről ingáznak romániai munkahelyükre (Szócs 2012). Az áttelepülési hullám az elmúlt évtized közepére megállt (Gödri-Tóth 2010). A romániai áttelepülés mellett a megyeközpont szuburbanizációs

folyamata is befolyásolta a Debrecen külső agglomerációs zónájához tartozó települések népességszámának alakulását, jóllehet a szuburbanizáció mértéke Debrecen esetében kisebb léptékű volt, mint az ország más nagyvárosában (Bajmóczy 2003). A szuburbanizációnál jelentősebb volt az elszegényedett, társadalmilag lecsúszó csoportok kiköltözése a külterületekre és a városnál olcsóbb megélhetést és ingatlanárakat kínáló kisebb falvakba. A területi mozgás sajátos típusát a cigány népesség migrációja jelenti, mely Debrecenből és a nagyobb városokból a külterületekre, valamint az olcsó ingatlanárakkal rendelkező településekre irányult. A 2005 után megfigyelhető mozgások nemcsak a népességszám-növekedést eredményező beköltözések megtorpanását jelzik, hanem a térségből való jelentős elvándorlást is, amelyet elsősorban a munkahely és a biztos megélhetés hiánya generál. 2010-ben a beköltözők száma csak néhány kisebb községben (Hosszúpályi, Hajdúbagos, Kokad, Tépe) tudta kiegyenlíteni az elköltözésekből eredő népességszám-vesztést.

3. táblázat. Vándorlási egyenleg alakulása 2000-2010 között

Terület	2000	2005	2010		
	Összes	Összes	Állandó	Ideiglenes	Összes
Hajdú-Bihar megye	-536	-1039	- 800	- 460	-1260
<i>Derecskei járás</i>	138	48	-152	- 94	-246
Derecske	-2	-28	-79	-15	-94
Esztár	-24	-10	-12	-7	-19
Hajdúbagos	-22	27	11	-5	6
Hosszúpályi	43	53	5	7	12
Kokad	14	-5	-5	9	4
Konyár	-15	-32	-14	-14	-28
Létavértes	46	18	-34	-28	-62
Monostorpályi	75	18	-22	-12	-34
Pocsaj	-1	1	-4	-22	-26
Sáránd	29	12	-6	-9	-17
Tépe	-5	-6	8	4	12

Forrás: Területi Statisztikai Adatok Rendszere, KSH

A vándorlási egyenleg változása a 2000-2005 közötti időszakban nem szignifikáns, míg 2005-2010 között szignifikáns. A hatás (r) mértéke a két időszak között kétszeres eltérésű (4. táblázat). A 2005 óta végbement változások jóval erőteljesebbek voltak, mint közvetlenül az ezredforduló után.

4. táblázat. A vándorlási egyenleg összehasonlítása időszakonként (Wilcoxon-próba)

Időszak	Wilcoxon's W	Z	P	effect size (r)
2000-2005	47	1.245	0.23	0.26
2005-2010	58.5	2.268	0.02	0.48

Forrás: Saját számítás

A térség társadalmának korszerkezete ugyan kedvezőbb mind az országos, mind a megyei mutatóknál, de az elmúlt évtized közepétől az adatok öregedési folyamatot jeleznek (5. táblázat). A korszerkezet átalakulását nemcsak a csökkenő gyermekvállalási hajlandósággal magyarázhatjuk, hanem a területi mozgásban lévő csoportok korszerkezetével is. A beköltöző

családok – különösen a Romániából áttelepülők – az idősebb generációhoz tartoztak, így gyerekeik sem jelennek meg a gyermekkorúak között. A másik okot a hagyományosan nagyobb migrációs potenciállal rendelkező fiatal felnőttek elköltözésében találjuk meg (Bernáth 2006).

5. táblázat. Öregedési index

Terület	2001	2005	2010
Magyarország	91,2	100,0	112,5
Hajdú-Bihar megye	73,4	82,4	95,6
Derecskei járás	68,8	70,3	78,0
Derecske	72,0	80,6	91,6
Esztár	80,4	78,9	92,0
Hajdúbagos	91,7	88,1	100,6
Hosszúpályi	50,1	50,5	56,1
Kokad	69,6	62,4	62,6
Konyár	69,0	65,7	72,3
Létavértes	65,7	66,2	75,6
Monostorpályi	103,1	115,2	117,1
Pocsaj	61,1	55,4	55,0
Sáránd	68,0	64,4	76,7
Tépe	89,2	106,9	113,7

Forrás: Területi Statisztikai Adatok Rendszere, KSH

Az öregedési index változásának vizsgálata időszakonkénti bontásban azt mutatta, hogy a 2000-2005 közötti időszakban nem történt számottevő változás, csak kismértékű csökkenés zajlott le, a 2005-2010 közötti időszakban viszont szignifikáns emelkedés történt (6. táblázat).

6. táblázat. Az öregedési index összehasonlítása időszakonként (Wilcoxon-próba)

Időszak	Wilcoxon's W	Z	P	effect size (r)
2000-2005	33	-0.23	0.81	-0.04
2005-2010	64	2.76	0.003	0.58

Forrás: Saját számítás

Az öregedési index azt mutatja meg, hogy 100 gyermekkorúra (0-14 éves) hány öregkorú (65 évesnél idősebb) lakos jut, vagyis mennyire előregedő a társadalom. Az adatok az országos és megyei átlagoknál kedvezőbb korszerkezetet jeleznek a Derecskei járásban, és ezen a két korcsoport arányában egy évtized alatt végbement kedvezőtlen folyamat sem változtat. A térség települései közül 2001-ben Monostorpályi volt az egyetlen előregedő korszerkezetű, 2010-re azonban már Tépén is meghaladta az öregek száma a gyermekekét. A népesség lassú öregedésének folyamata figyelhető meg Derecskén, Hajdúbagason és Esztáron. A térségben Pocsaj, Hosszúpályi és Kokad mutatói jelzik, hogy a településeken jóval több gyermek él, mint idős lakos (7. táblázat). A kedvező korszerkezetet a magas természetes reprodukciójú cigány lakosság népességen belüli aránya magyarázza. A 2001. évi népszámlálás során Hosszúpályiban a lakosok közel ötöde (17,2%), Pocsajon 13,5 százaléka, míg Kokadon 3,5 százaléka vallotta magát cigány nemzetiségűnek.

7. táblázat. Gyermekkorúak eltartottsági rátája

Terület	1990	2000	2005	2010
Magyarország	32,2	26,0	24,1	22,9
Hajdú-Bihar megye	35,0	29,3	26,6	24,2
Derecskei járás	35,2	34,7	31,9	29,1
Derecske	35,7	30,6	26,3	24,3
Esztár	37,3	33,4	34,0	28,4
Hajdúbagos	34,3	27,8	25,6	25,4
Hosszúpályi	37,6	37,7	34,6	31,0
Kokad	34,6	44,7	42,2	38,4
Konyár	33,0	38,7	39,1	34,3
Létavértes	35,4	38,0	36,2	32,2
Monostorpályi	28,1	30,6	25,5	23,5
Pocsaj	38,5	40,8	38,9	37,8
Sáránd	35,6	33,4	29,7	27,0
Tépe	27,6	31,5	29,6	26,1

Forrás: Területi Statisztikai Adatok Rendszere, KSH

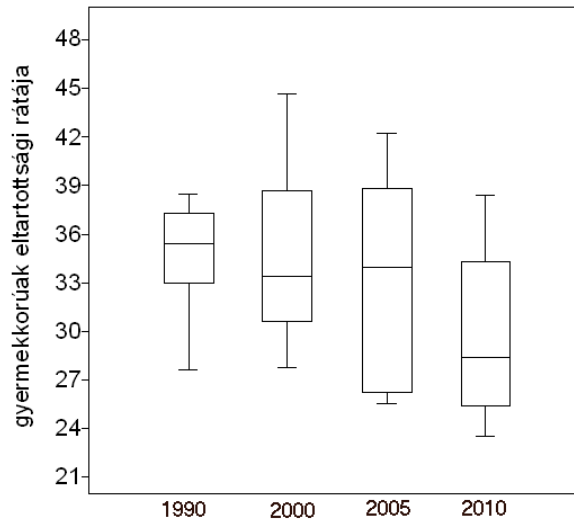
A gyermekkorúak eltartottsági rátája azt mutatja, hogy 100 aktív korú (15-60 éves) lakosra hány gyermekkorú (0-14 éves) jut, másként fogalmazva, 100 aktív korúnak hány gyermekkorú eltartását kell biztosítani. A táblázat adatai szerint a legmagasabb értékkel Pocsaj, Kokad és Konyár rendelkezik, a térségben az itt élő aktívkorúaknak kell a legtöbb gyermeket eltartania. A gyermekkorúak eltartottsági rátája 1990 és 2000 között nem változott szignifikánsan, de mind a 2000-2005, mind a 2005-2010 közötti időszakban szignifikáns változás (csökkenés) történt (8. táblázat, 4. ábra). 1990-től a tendencia csökkenő, miként ezt a Jonckheere-Terpra teszt ($J-T \text{ statistic}=265, p=0.04, r=-0.44$) is alátámasztja.

8. táblázat. A gyermekkorúak eltartottsági rátájának összehasonlítása időszakonként (Wilcoxon-próba)

Időszak	Wilcoxon's W	Z	P	effect size (r)
1990-2000	39.5	0.578	0.59	0.12
2000-2005	63	2.669	0.005	0.57
2005-2010	66	2.936	0.001	0.62

Forrás: Saját számítás

4. ábra. A gyermekkorúak eltartottsági rátájának szóródása a Derecskei járásban

A képzettségi szerkezet alakulása

A munkaerőpiaci boldogulás esélyeit számos tényező meghatározza, ezek közül az egyik leginkább feltárt terület az iskolai végzettség munkaerő-piaci státust befolyásoló szerepe (Falusné 1997, Galasi-Varga 2005, Forray R. et. al., 2008). A képzettséggel kapcsolatos trendek megismerését ugyanakkor korlátozza, hogy a legmagasabb iskolai végzettség vizsgálatához csak a 2001. évi népszámlálás adatsora áll rendelkezésünkre (9. táblázat). Eszerint a legmagasabb iskolai végzettség szerkezetét tekintve a Derecskei járás jelentősen elmarad az országos és a megyei átlagtól. Kiugróan magas az általános iskola első osztályát 10 éves korukig sem végeztek aránya Pocsajon, Konyáron, Kokadon és Tépén. A képzettségi szerkezet másik érzékeny pontját a középiskolai érettségivel rendelkezők aránya jelenti: a járás messze elmaradt a megyei és az országos átlagtól, jelezve, hogy az általános iskola utáni továbbtanulásban sem a diákok, sem a szülők nem látnak perspektívát, illetve anyagi lehetőségeik nem teszik lehetővé a csak hosszú távon megtérülő továbbtanulást. Az érettségizettek aránya csak Derecskén és Sárándon haladja meg a járási átlagot.

9. táblázat. A legmagasabb iskolai végzettség

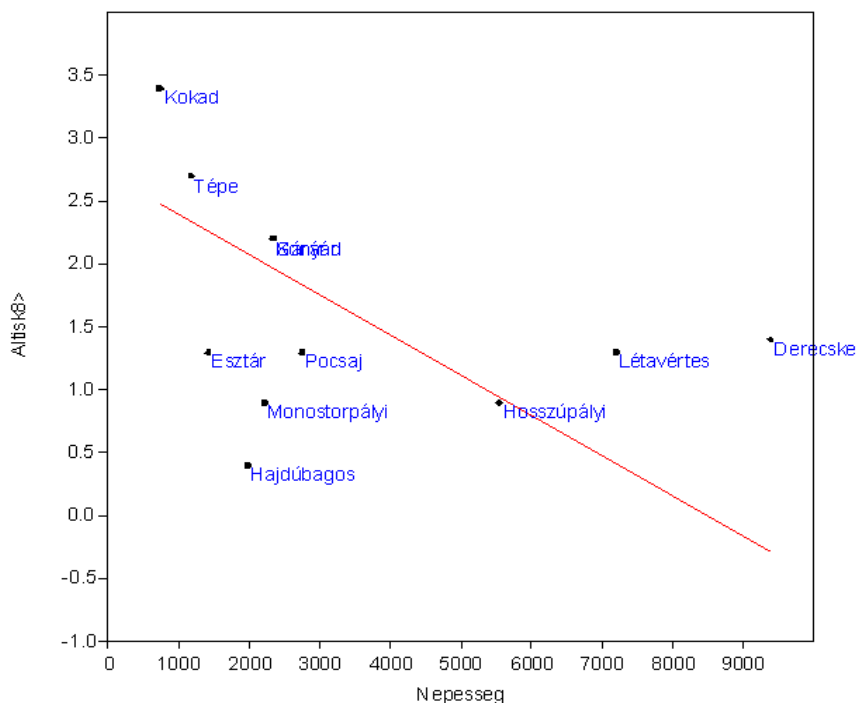
Település	10–X éves általános iskola első évfolyamát sem végezte el	Elvégzett iskola, legalább			10–X éves általános iskola első évfolyamát sem végezte el	a megfelelő korúak százalékában		
		15–X éves általános iskola 8. évfolyam	18–X éves legalább középiskolai érettségivel	25–X éves egyetem, főiskola stb. oklevéllel		15–X éves általános iskola 8. évfolyam	18–X éves legalább középiskolai érettségivel	25–X éves egyetem, főiskola stb. oklevéllel
Magyarország	63 116	7 553 093	3 097 032	888 345	0,7	90,1	38,8	12,9
Hajdú-Bihar	4 575	388 601	144 969	39 277	1,0	88,0	34,6	11,0
Derecskei járás	445	23 058	5 529	1 127	1,4	79,3	19,8	4,6
Derecske	115	6 305	1 838	354	1,4	85,3	26,2	5,8
Esztár	15	846	134	26	1,3	77,5	12,7	2,9
Hajdúbagos	15	1 270	280	66	0,9	77,7	18,2	5
Hosszúpályi	60	3 368	657	140	1,3	80,4	16,6	4,1

Település	10–X éves általános iskola első évfolyamát sem végezte el	Elvégzett iskola, legalább			10–X éves általános iskola első évfolyamát sem végezte el	a megfelelő korúak százalékában		
		15–X éves általános iskola 8. évfolyam	18–X éves legalább középiskolai érettségivel	25–X éves egyetem, főiskola stb. oklevéllel		15–X éves általános iskola 8. évfolyam	18–X éves legalább középiskolai érettségivel	25–X éves egyetem, főiskola stb. oklevéllel
Kokad	20	376	80	13	3,4	70,9	16	2,9
Konyár	41	1 239	222	43	2,2	71,3	13,2	2,9
Létavértes	76	4 292	1 031	232	1,3	79,2	19,9	5,1
Monostorpályi	17	1 398	358	66	0,9	77,7	20,7	4,3
Pocsaj	50	1 626	360	83	2,2	78,7	18,2	4,8
Sáránd	8	1 564	421	79	0,4	84,8	23,9	5,2
Tépe	28	774	148	25	2,7	81,3	16,1	3

Forrás: Népszámlálás 2001, KSH

Az 5. ábrán – bár a determinációs együttható értéke csak $R^2=0.13$, $p=0.26$, vagyis nem szignifikáns – a trend jól látszik: minél nagyobb egy település, annál kisebb a 8 általánost sem végzettek százalékos aránya. Valójában Hosszúpályi, Derecske és Létavértes, a három legnépesebb település adja meg az egyenes meredekségét, nélkülük a trend sokkal kisebb lenne. Ugyanakkor Sáránd, Tépe, Konyár és Kokad települések miatt indul magasan az egyenes, vagyis más oldalról nekik köszönhető a negatív korreláció ($r=-0.31$).

5. ábra. A népesség és az általános iskolát sem végzettek összefüggése (lineáris regresszió, RMA illesztés)

A 10. táblázatban összevetettük a különböző iskolai végzettségek kapcsolatrendszerét. Természetes összefüggés, hogy negatív korreláció van az iskolázatlanok és az iskolázottak között, azonban azt is látni kell, hogy minél több egy településen az általános iskolát végzett,

annál több az érettségizett és minél több az érettségizett, annál több a felsőfokú végzettségű is. Állításunk a kis elemszám miatt csak a Derecskei járásra érvényes.

10. táblázat. A különböző iskolai végzettségek korrelációja a Derecskei járás településein (átló alatt: Pearson-korrelációs koefficiens; átló felett: szignifikancia)

	8 általános alatt	8 általános	Érettségi	Felsőfok
8 általános alatt		0.068	0.130	0.039
8 általános	-0.569		0.011	0.020
Érettségi	-0.485	0.729		0.000
Felsőfok	-0.627	0.685	0.872	

Forrás: Saját számítás

Munkaerőpiaci tendenciák

A fentiekben ismertetett demográfiai, migrációs folyamatok egyik okát a munkalehetőségek hiányában, a munkanélküliség előli menekülésben találjuk meg. A járás településein regisztrált munkanélküliség követi az országos és megyei romló tendenciákat, azonban a különböző területi szintekkel összehasonlítva jóval kedvezőtlenebb a kép (11. táblázat). A vizsgált időszakban a járás településeit sújtó munkanélküliség nemcsak magasabb volt az országos és megyei átlagoknál, hanem térségen belüli aránya is meredekebben emelkedett. Az utolsó egy évtized alatt a járásban élő munkanélküliek száma közel megkétszereződött, az elmúlt öt évben 60 százalékkal emelkedett. A változást az ellátórendszerben, támogatási jogosultságokban bekövetkezett változások és a romló gazdasági feltételek együttesen magyarázzák (Csoba 2010).

11. táblázat. A munkanélküliek száma és aránya 2000-2012 között

Terület	Regisztrált munkanélküliek/álláskeresők száma				Regisztrált munkanélküliek/álláskeresők aránya a munkavégző korú népességben			
	Adott év januárjában							
	2000	2005	2010	2012	2000	2005	2010	2012
Magyarország	432 090	430 258	653 023	648 399	6,95	6,56	9,72	9,74
Hajdú-Bihar m.	35 643	33 285	50 863	53 462	10,51	9,23	13,78	14,56
Derecskei járás	2 240	2 358	4 163	4 160	10,60	10,01	16,71	17,21
Derecske	512	526	1 016	1 041	9,14	8,58	16,38	17,07
Esztár	134	146	173	164	16,20	17,00	19,59	18,00
Hajdúbagos	105	90	194	209	9,17	7,03	14,63	15,80
Hosszúpályi	327	408	700	723	10,26	11,07	15,22	18,15
Kokad	34	49	59	76	8,81	12,10	13,95	18,05
Konyár	172	151	318	341	13,53	11,11	15,22	24,41
Létavértes	439	395	700	695	10,99	9,03	15,22	15,16
Monostorpályi	139	99	183	196	11,71	7,24	12,42	13,67
Pocsaj	206	308	444	368	13,83	18,91	26,10	21,45
Sáránd	141	141	251	250	10,57	9,06	15,56	15,75
Tépe	31	45	125	97	4,69	6,40	17,61	13,42

Forrás: Állami Foglalkoztatási Hivatal

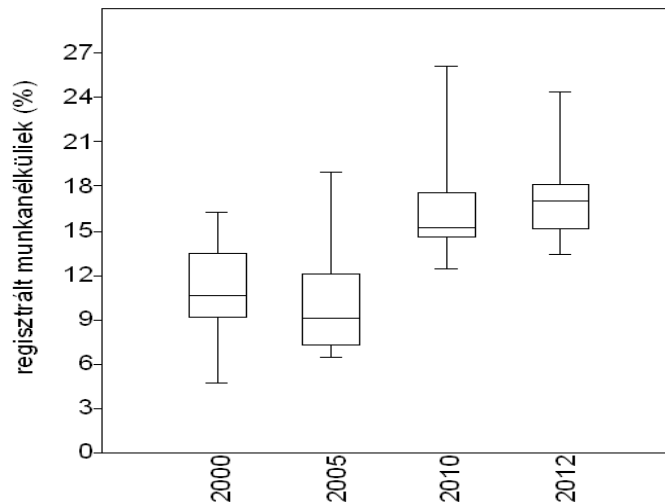
A regisztrált munkanélküliek aránya 2000 és 2005 között nem változott szignifikánsan (kis mértékben csökkent), azonban 2005 után 2010-ig komoly emelkedés történt (a hatás 0,62, ami erős hatásként értékelhető (12. táblázat). A következő periódusban, 2010 és 2012 között nem történt újabb szignifikáns változás (6. ábra).

12. táblázat. A regisztrált munkanélküliek arányának összehasonlítása időszakonként (Wilcoxon-próba)

Időszak	Wilcoxon's W	Z	P	effect size (r)
2000-2005	36	0,266	0,83	0,05
2005-2010	66	2,934	0,001	0,62
2010-2012	40	0,622	0,57	0,13

Forrás: Saját számítás

6. ábra. A munkanélküliek aránya a keresőképes korú népességben 2000-2012 között

A nyilvántartott tartós (180 napon túli) munkanélküliek járási adatai elfedik a települések közti különbségeket (13. táblázat). Míg 2000-ben a hajdúbagosi, hosszúpályi és sárándi munkanélkülieknek több mint fele tartozott a tartós munkanélküliek közé, 2005-ben a Hosszúpályin, Pocsajon és Létavértesen élő munkanélküliek közel háromnegyede nem tudott visszatérni a munka világába, addig 2010-ben nemcsak az arányok, hanem a települések száma és összetétele is jelentősen megváltozott. Létavértesen, Kokadon, Sárádon és Tépén jelent meg legnagyobb arányban (63,5-70,2 százalék) a tartós munkanélküliek csoportja.

13. táblázat. A munkanélküliek száma státuszuk szerint (fő)

Terület	regisztrált munkanélküliek			pályakezdő		180 napon túl			1 éven túl
	Száma			regisztrált munkanélküliek száma					
	2000	2005	2010	2005	2010	2000	2005	2010	2010
Magyarország	372 238	410 649	591 278	38 726	53 203	188 188	198 895	316 535	170 900
Hajdú-Bihar m.	31 643	31 914	47 237	3 124	4 904	17 549	16 846	26 275	14 976
Derecskei járás	1 987	2 392	3 870	260	509	936	1 329	2 151	1 220
Derecske	464	582	945	61	113	222	318	448	200
Esztár	195	151	117	13	8	78	73	53	23
Hajdúbagos	102	108	170	12	25	62	29	91	49

Terület	regisztrált munkanélküliek			pályakezdő		180 napon túl			1 éven túl
	Száma			regisztrált munkanélküliek száma					
	2000	2005	2010	2005	2010	2000	2005	2010	2010
Hosszúpályi	261	411	687	45	113	149	266	374	206
Kokad	34	43	62	4	8	16	20	41	25
Konyár	92	158	335	16	43	36	60	147	91
Létavértes	384	408	672	47	91	161	246	472	279
Monostorpályi	123	93	157	6	12	56	53	90	43
Pocsaj	185	267	388	41	50	83	173	220	158
Sáránd	121	119	230	12	32	67	71	146	99
Tépe	26	52	107	3	14	6	20	69	47

Forrás: Területi Statisztikai Adatok Rendszere, KSH

A pályakezdő munkanélküliek száma 2005-2010 között szignifikánsan emelkedett (14. táblázat). Emellett a 180 napon túli munkanélküliek számában is jelentős változás történt mindkét vizsgált időintervallumban. Az emelkedő trendet a Jonckheere-Terpstra teszttel is igazoltuk (J-T Statistic: 235,5, $p=0,075$, $r=0,38$). A teszt eredménye szigorúan véve ugyan nem szignifikáns, azonban a hatás (r , effect size) 0,39-es értéke közepesnek minősíthető (v.ö. Field, 2009).

14. táblázat. A regisztrált munkanélküliek arányának összehasonlítása időszakonként (Wilcoxon-próba)

Időszak	Wilcoxon's W	Z	p	effect size (r)
Pályakezdő munkanélküliek				
2005-2010	64	2,756	0,003	0,59
180 napon túl munkanélküli				
2000-2005	54	1,868	0,06	0,39
2005-2010	65	2,845	0,002	0,60

Forrás: Saját számítás

A fél év után is munka nélkül lévők területi eloszlása idővel változott, de nem lehet véletlen, hogy ezek a települések fedik le a járási átlagot jelentősen meghaladó, egy évnél hosszabb ideje munkanélküli csoportok lakóhelyét is (15. táblázat). A 2010. évre közölt adatok alapján kirajzolódik azon települések köre (Kokad, Létavértes, Pocsaj, Sáránd, Tépe), amelyek önkormányzatai számára a tartós munkanélküliség csökkentése komoly kihívást jelent.

15. táblázat. A munkanélküliek aránya státuszuk szerint (százalék)

Terület	Pályakezdő		180 napon túl			1 éven túl
	munkanélküliek aránya					
	2005	2010	2000	2005	2010	2010
Magyarország	9,4	9,0	50,6	48,4	53,5	28,9
Hajdú-Bihar megye	9,8	10,4	55,5	52,8	55,6	31,7
Derecskei járás	10,9	13,2	47,1	55,6	55,6	31,5
Derecske	10,5	12,0	47,8	54,6	47,4	21,2
Esztár	8,6	6,8	40,0	48,3	45,3	19,7
Hajdúbajos	11,1	14,7	60,8	26,9	53,5	28,8
Hosszúpályi	10,9	16,4	57,1	64,7	54,4	30,0
Kokad	9,3	12,9	47,1	46,5	66,1	40,3

Terület	Pályakezdő		180 napon túl			1 éven túl
	munkanélküliek aránya					
	2005	2010	2000	2005	2010	2010
Konyár	10,1	12,8	39,1	38,0	43,9	27,2
Létavértes	11,5	13,5	41,9	60,3	70,2	41,5
Monostorpályi	6,5	7,6	45,5	57,0	57,3	27,4
Pocsaj	15,4	12,9	44,9	64,8	56,7	40,7
Sáránd	10,1	13,9	55,4	59,7	63,5	43,0
Tépe	5,8	13,1	23,1	38,5	64,5	43,9

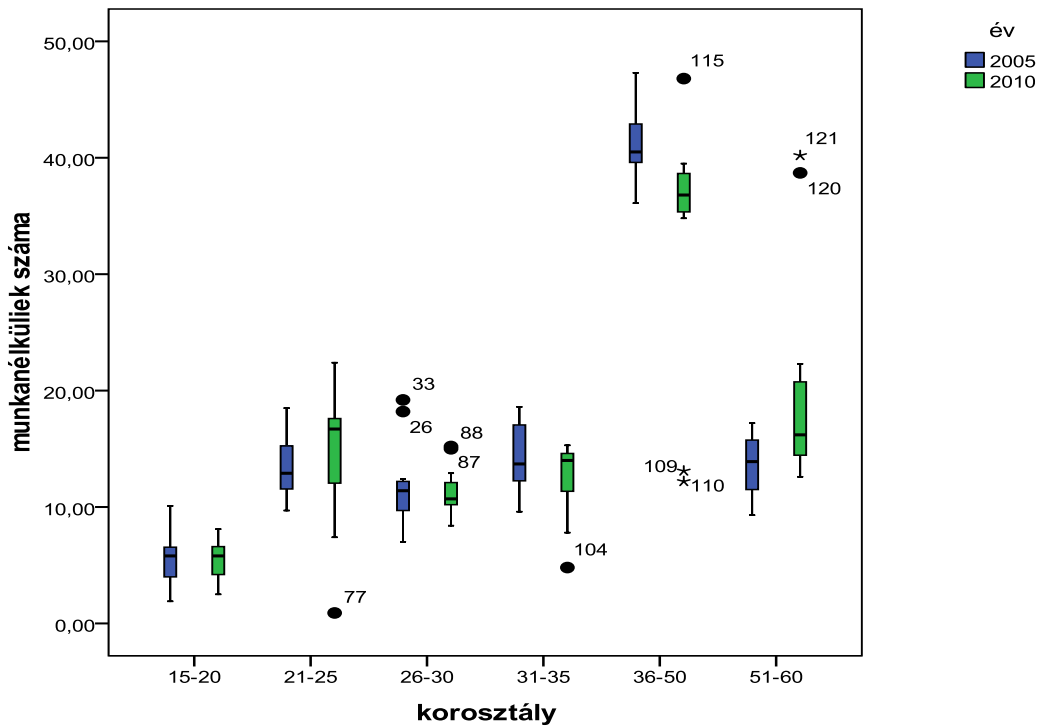
Forrás: Területi Statisztikai Adatok Rendszere, KSH

A munkanélküliek életkor szerinti összetételében a Derecskei járás nem tér el sem a megyei, sem az országos átlagtól. A 21-35 évesek alkotják a munkanélküli csoport kevesebb, mint felét, és a 20 év alattiakkal együtt sem érik el az 50 százalékot. A járási átlagtól figyelemre méltó eltérést Monostorpályi alacsony aránya jelenti, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a falu rendelkezik a térség legelőregedettebb társadalmával. A skála másik végpontját Hosszúpályi és Konyár képviseli átlagot meghaladó arányával 2005-ben. 2010-re az átlag fölötti különbségek csökkentek és nőtt a kedvezőbb helyzetű települések száma.

A munkanélküliek iskolai végzettségének szerkezete nemcsak kedvezőtlenebb az országos és a megyei átlagnál, hanem egyes kategóriákban azokkal ellentétes irányú változásokat takar. Míg az alacsony iskolai végzettségűek aránya az országos és megyei adatok szerint csökken, a Derecskei járásban kismértékben emelkedik. A térségben a munkanélküliek fele alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik (befejezetlen illetve befejezett általános iskola), amely nem biztosít belépést a munkaerő-piacra. Kiugróan magas a csoport aránya – 62-72 százalék között váltakozik – Hosszúpályiban, Kokadon, Konyáron, Létavértesen és Pocsajon. Ez a települési kör lefedi a jelentősebb arányú cigány lakossággal rendelkező falvakat, illetve várost és részben fedi a magas tartós munkanélküliséggel sújtott településeket (Kokad, Létavértes, Pocsaj). Kokad, Konyár és Pocsaj a kedvezőtlen szerkezetű települések közül is kiemelkedik az általános iskolát be nem fejezettek magas (20 százalék körüli) arányával.

A továbbiakban összehasonlítottuk a munkanélküliek korosztályonkénti arányát 2005-ben és 2010-ben. A 7. ábrán jól látható, hogy a 15-20 éves korosztály munkanélkülisége a legkisebb (ebben az életkorban az emberek még többnyire tanulnak, ritkábban dolgoznak), ugyanakkor az aktív korban lévő 31-50 éves korosztályt sújtja a leginkább a jelenség. A 16-17. táblázatban a 2005-ös és 2010-es adatokat vetettük össze. A statisztikai elemzés megerősíti a fenti megállapítást, a 15-20 és a 35-50 éves korosztály munkanélkülisége (mint alsó és felső szélsőség) szignifikánsan különbözik a többitől.

7. ábra. A munkanélküliek megoszlása korosztályonként 2005-ben és 2010-ben (minimum, alsó kvartilis, medián, felső kvartilis, felső kvartilis)

16. táblázat. A munkanélküliek korosztályonkénti arányának összehasonlítása 2005-ben⁶

	15-20	21-25	26-30	31-35	21-35	36-50	51-60
15-20		0.0001065	0.0002669	0.000107	8.152E-05	8.152E-05	0.0001398
21-25	0.002236		0.2001	0.5107	8.114E-05	8.114E-05	0.9215
26-30	0.005606	1		0.07624	8.152E-05	8.152E-05	0.237
31-35	0.002246	1	1		8.152E-05	8.152E-05	0.45
21-35	0.001712	0.001704	0.001712	0.001712		0.4304	8.152E-05
36-50	0.001712	0.001704	0.001712	0.001712	1		8.152E-05
51-60	0.002935	1	1	1	0.001712	0.001712	

Forrás: Saját számítás

17. táblázat. A munkanélküliek korosztályonkénti számának összehasonlítása 2010-ben⁵

	15-20	21-25	26-30	31-35	21-35	36-50	51-60
15-20		8.114E-05	0.000107	0.0003913	8.152E-05	8.152E-05	8.152E-05
21-25	0.001704		0.0006365	0.003458	8.114E-05	8.114E-05	0.7425
26-30	0.002246	0.01337		0.01377	8.152E-05	8.152E-05	0.0001398
31-35	0.008216	0.07263	0.2892		8.152E-05	8.152E-05	0.007065
21-35	0.001712	0.001704	0.001712	0.001712		0.3577	8.152E-05
36-50	0.001712	0.001704	0.001712	0.001712	1		8.152E-05
51-60	0.001712	1	0.002935	0.1484	0.001712	0.001712	

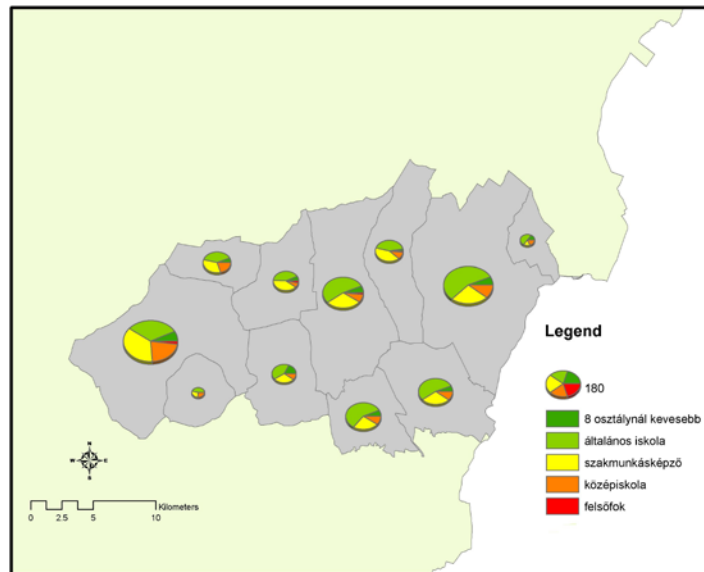
Forrás: Saját számítás

Akár kedvező fejleményként is értelmezhetnénk, hogy a szakmunkások aránya a munkanélküliek körében csökkenő tendenciát mutat, azonban a folyamatosan romló

⁶16-17. táblázat: Kruskal-Wallis próba, átló alatti értékek Bonferroni korrekcióval javítva/átló feletti értékek az eredeti páronkénti Mann-Whitney próba szignifikancia értékei, a kiemelés a szignifikáns értékeket jelzi

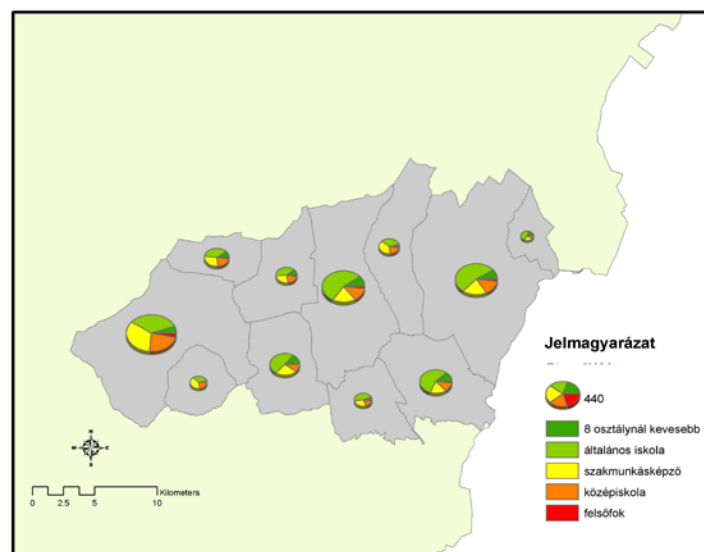
gazdasági körülmények óvatosságra intenek. A munkaerőpiacról kiszorult, vagy oda be sem lépő szakmunkások csökkenő arányát részben magyarázza a kedvezőtlen iskolai végzettség szerkezete (magas a legfeljebb általánost végzettek aránya), a szakképzésben végbement változások (szakközépiskolai érettségi) és nem utolsó sorban az elmúlt évtized második felében felerősödött elvándorlás, amelynek elsődleges érintettjei mindig a munkaerőpiacon értékesíthető szaktudással rendelkezők. A középiskolai érettséggel rendelkezők aránya – követve az országos és a megyei mozgásokat – emelkedik, és 2010-ben Derecskén és Tépén már minden negyedik, Sárádon és Monostorpályiban minden ötödik munkanélküli legmagasabb iskolai végzettsége gimnáziumi vagy szakközépiskolai érettségi (8-9. ábra).

8. ábra. Munkanélküliek összetétele iskolázottság szerint a Derecskei járás településein 2000-ben (a kördiagramok mérete arányos a regisztrált munkanélküliek számával)

Forrás: Saját szerkesztés

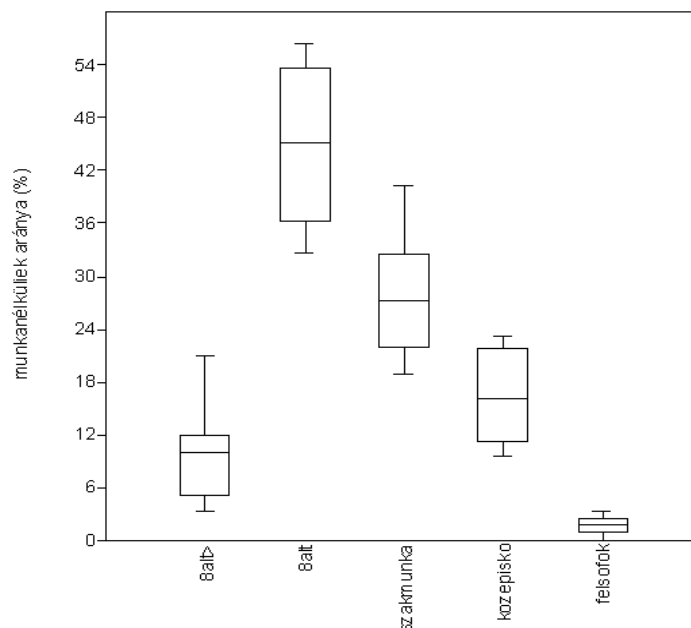
9. ábra. A munkanélküliek összetétele iskolázottság szerint a Derecskei járás településein 2010-ben (a kördiagramok mérete arányos a regisztrált munkanélküliek számával)

Forrás: Saját szerkesztés

A munkanélküliek végzettségének szempontjából az egyik legalacsonyabb az arány az általános iskolát sem végzettek körében. Ez a meglepő eredmény feltehetően annak köszönhető, hogy arányuk igen kicsi, így a 11 településből álló mintánkban kissé torzított formában jelennek meg. Arányuk nem különbözik szignifikánsan a középiskolai végzettségűektől. Ha ezt a csoportot elhagyjuk, egyértelmű negatív trend azonosítható, azaz a munkanélküliség az iskolai végzettséggel szignifikánsan csökken (10. ábra). Az iskolai végzettség hatása annyira nagy, hogy a boxplot diagramon az interkvartilis terjedelmek egyáltalán nem fednek át, vagy legfeljebb az adatok egynegyede van fedésben a másik kategóriával (esetünkben iskolai végzettséggel).

10. ábra. A munkanélküliek arányának megoszlása 2010-ben a Derecskei járás településein (minimum, alsó kvartilis, medián, felső kvartilis, maximum)

Foglalkoztatási sajátosságok

A kedvezőtlen munkaerő-piaci adatok értelmezéséhez a foglalkoztatottakra vonatkozó adatok elemzése adhat további támpontokat, összehasonlításra lehetőséget adó statisztikai adatok azonban ez esetben is csak 2001-ig állnak rendelkezésünkre (18. táblázat). A foglalkoztatási helyzet elmúlt évtizedekben, különösen 1990-2001 között végbement folyamatait tekintve a foglalkoztatási szerkezet gyökeres átalakulása, valamint a munkalehetőségek beszűkülése figyelhető meg a járás gyakorlatilag valamennyi településén (Rácz 2004). Míg 1990-ben járási szinten (az országos és a megyei adatokkal összhangban) a háztartások harmadában nem volt foglalkoztatott, addig 2001-re már több mint felében (51,9%). Különösen a járás közlekedési árnyékhelyzetben lévő településein (Kokad, Pocsaj, Esztár) átlag fölötti, esetenként a háztartások 60 százalékát meghaladó a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya. Meglepő módon a járás két városa közül Létavértes is kedvezőtlen, lényegében a rosszabb pozíciójú kistelepülésekhez hasonló foglalkoztatási adatokkal rendelkezik (Koncz-Balcsók 2004, Koncz 2005). Bár Létavértes népességszáma alapján a járás második legnépesebb

települése, csak közszolgáltatási szempontból gyakorol szívó hatást környezetére, munkaerőpiaci vonzása azonban gyenge helyi gazdasága miatt csekély.

18. táblázat. A háztartások megoszlása a foglalkoztatottak száma alapján (1990-2001)

Terület	Háztartá-sok száma (fő)	Háztartások megoszlása (%)			Háztartá-sok száma (fő)	Háztartások megoszlása (%)		
		nincs foglalkoztatott	1 foglal-koztatott van	2 vagy több foglal-koztatott van		Nincs foglal-koztatott	1 foglal-koztatott van	2 vagy több foglal-koztatott van
		1990				2001		
Magyarország	3889532	32,10	30,89	37,01	3862702	40,9	30,8	28,4
Hajdú-Bihar m.	198916	32,4	30,7	36,8	204086	44,7	30,6	24,7
<i>Derecskei járás</i>	12787	35,5	30,4	34,1	12835	51,9	27,8	20,3
Derecske	3148	30,2	30,4	39,4	3189	45,0	28,8	26,2
Esztár	497	33,2	30,0	36,8	485	60,6	24,3	15,1
Hajdúbagos	725	38,1	29,2	32,7	735	50,5	29,1	20,4
Hosszúpályi	1769	31,3	32,3	36,3	1820	45,7	30,5	23,7
Kokad	272	42,6	31,3	26,1	251	60,6	21,5	17,9
Konyár	808	37,4	31,8	30,8	849	56,4	28,9	14,7
Létavértes	2550	38,5	31,1	30,4	2456	57,8	26,2	16,0
Monostorpályi	845	42,4	26,4	31,2	861	58,3	26,9	14,8
Pocsaj	990	44,0	29,6	26,4	989	61,3	22,9	15,9
Sáránd	794	35,1	27,5	37,4	823	46,2	29,8	24,1
Tépe	389	31,4	33,2	35,5	377	50,1	30,0	19,9

Forrás: Területi Statisztikai Adatok Rendszere, KSH

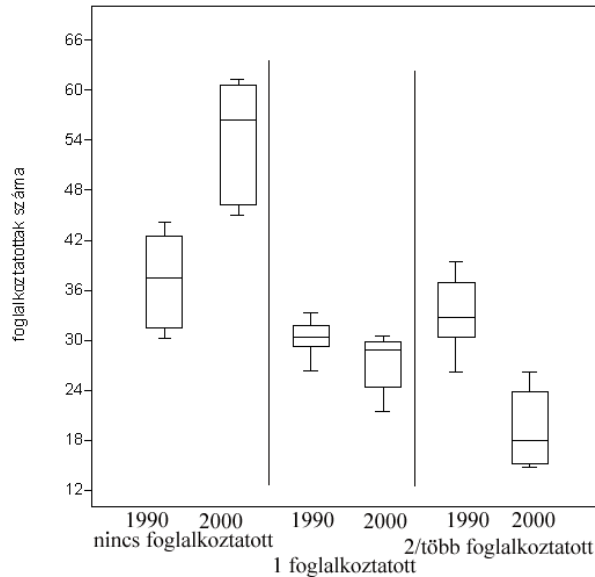
A foglalkoztatottak száma a háztartásokban jelentős változáson ment keresztül 1990 és 2001 között (19. táblázat). Azoknak a háztartásoknak a száma, ahol nincs egyetlen kereső sem, emelkedett (a medián 37.4-ről 56.4-re emelkedett), míg ennek természetes következményeként azon háztartások száma szignifikánsan csökkent, ahol egy (a medián 30.4-ről 28.8-ra csökkent), vagy több foglalkoztatott van (a medián 32.7-ről 17.9-re csökkent). Az eltelt idő hatása mindhárom esetben jelentős. Ahol egy foglalkoztatott van a családban, a medián különbsége kicsinek tűnhet, de a 12. ábrán jól látszik a kis szóródási tartomány.

19. táblázat. A foglalkoztatottak száma a háztartásokban összehasonlítása időszakonként (Wilcoxon-próba)

Időszak	Wilcoxon's W	Z	P	effect size (r)
nincs foglalkoztatott				
1990-2001	66	2.934	0.001	0.63
1 foglalkoztatott				
1990-2001	59	2.312	0.019	0.49
2/több foglalkoztatott				
1990-2001	66	2.934	0.001	0.63

Forrás: Saját számítás

11. ábra. A foglalkoztatottak száma a háztartásokban 1990-ben és 2001-ben

A foglalkoztatottak ágazatok szerinti összetételét tekintve a Derecskei járás területén is érvényes az a hátrányos helyzetű térségekben érvényesülő trend, amelyet az alacsony foglalkoztatási szint mellett a mezőgazdaság átlagon felüli részesedése, valamint rendkívül gyengén fejlett szolgáltató szektor jellemez (Bukodi-Altorjai-Tellér 2006). Jóllehet, az elmúlt évtizedek a szolgáltató szektor jelentős bővülését eredményezték a Derecskei járás területén is, itt 2001-ben az országosnak még mindig háromszorosa volt (14,6%) a mezőgazdasági foglalkoztatás részaránya, de átlagon felüli az ágazat megélhetést segítő, jövedelemkiegészítő szerepe is (Rácz 2008). Különösen a munkalehetőségekben szűkölködő, a nagyobb központoktól földrajzilag távol eső települések esetében (Esztár, Kokad, Konyár, Pocsaj) volt magas az ágazatban foglalkoztatottak aránya, különösen a férfiaké (20. táblázat).

20. táblázat A foglalkoztatottak nemzetgazdasági ágazatok szerinti megoszlása

Terület	1980				
	Összes foglalkoztatott (fő)	Ebből (%)			
		Ipar	Mezőgazdaság	Építőipar	Szolgáltatás
Magyarország	5068840	33,9	18,9	7,9	39,3
Hajdú-Bihar	249415	27,4	27,5	7,3	37,8
Derecskei Járás	17569	17,2	43,9	10,1	28,8
Terület	1990				
	Összes foglalkoztatott (fő)	Ebből			
		Ipar	Mezőgazdaság	Építőipar	Szolgáltatás
Magyarország	4527157	30,9	15,4	7,0	46,7
Hajdú-Bihar	227382	28,1	21,5	6,4	44,0
Derecskei Járás	13839	24,3	31,3	7,6	36,8
Terület	2001				
	Összes foglalkoztatott (fő)	Ebből (%)			
		Ipar	Mezőgazdaság	Építőipar	Szolgáltatás
Magyarország	3690045	26,5	5,5	6,4	61,6
Hajdú-Bihar	174794	25,0	8,8	5,8	60,4
Derecskei Járás	9350	25,6	14,6	6,2	53,5

Forrás: Népszámlálás 1980, 1990, 2001.

A helyben elérhető munkalehetőségek szűkösségére utal a Derecskei járás ingázóinak magas számaránya is (21. táblázat). 2001-ben majdnem 4000 járási munkavállaló (a foglalkoztatottak 42,5%-a) vállalt a lakóhelyén kívül munkát. Ebből több mint 500 főt (517 fő) megyén kívüli munkahelyen foglalkoztatottak. 2001-ben a járás markáns „ingázó települései” közé Hajdúbagos, Sáránd, Monostorpályi, Hosszúpályi tartozott, e településeken a foglalkoztatottak 50-70 százaléka vállalt a lakóhelyként funkcionáló településen kívüli munkát. A legnagyobb foglalkoztatási vonzerőt természetesen a megyeszékhely, Debrecen gyakorolta az érintett települések munkavállalóira (Balcsók 2002, Koncz 2005)

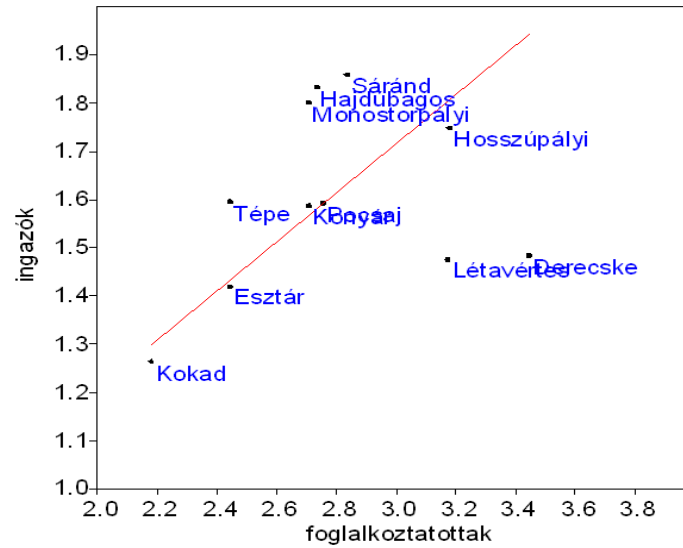
21. táblázat. Ingázó munkavállalók (2001)

Terület	Összes foglalkoztatott	Más településre eljáró foglalkoztatottak		Ebből megyén kívülre eljárók száma
		száma	aránya	
Magyarország	3690045	1101924	29,9	466996
Hajdú-Bihar	174794	35842	20,5	11423
Derecskei Járás	9350	3974	42,5	517
Derecske	2804	854	30,5	184
Esztár	278	73	26,3	12
Hajdúbagos	543	370	68,1	13
Hosszúpályi	1515	850	56,1	83
Kokad	152	28	18,4	6
Konyár	512	198	38,7	31
Létavértes	1496	447	29,9	49
Monostorpályi	512	323	63,1	27
Pocsaj	570	223	39,1	37
Sáránd	689	498	72,3	63
Tépe	279	110	39,4	12

Forrás: Népszámlálás, 2001.

Elemzéseink szerint az ingázó munkavállalók száma nem függ a potenciális munkavállalók számától. Létavértes és Derecske miatt nem szignifikáns az összefüggés (12. ábra). Az ingázók száma nem függ össze a munkanélküliek számával sem, vagyis nem nagyobb a hajlandóság a munkavállalásra akkor sem, ha a településen nincs munka.

12. ábra A foglalkoztatottak száma és az ingázók aránya

Jóléti, vagyoni viszonyok

A lakosság életkörülményeit, rendelkezésre álló forrásainak nagyságát is jól mutatja az adott évben épített lakások száma. A Derecskei járásban az elmúlt két évtized alatt folyamatosan csökkent a felépített lakások száma, ezt a folyamatot még az elmúlt évtized kedvező lakáshitel konstrukciói sem tudták megtörni (22. táblázat). Az építkezési hajlandóság zuhanásszerű csökkenését mutatják az adatok: 2005-ben még 131 lakásra adtak ki használatba vételi engedélyt, 2010-ben már csak 43-ra. Az 1000 lakosra jutó felépített lakás mutatói jelentős különbségeket jeleznek a települések között, melyeket a lakosság korszerkezete és eltérő gazdasági ereje együttesen magyaráz. Míg 1990-ben csak Kokadon nem épült új lakás (ház), addig 2010-ben már a települések felében: az előregedő Tépén, valamint a jelentős cigány népességgel rendelkező Pocsajon, Kokadon és Konyáron.

22. táblázat. 1000 lakosra jutó felépített lakások száma

Terület	1990	2000	2005	2010
Magyarország	4,16	2,10	4,04	2,06
Hajdú-Bihar megye	5,52	2,39	4,36	1,15
Derecskei járás	4,52	3,98	3,48	1,15
Derecske	5,25	3,72	2,34	1,42
Esztár	4,81	3,48	2,82	
Hajdúbagos	5,10	2,52	7,53	0,49
Hosszúpályi	5,61	4,86	3,90	2,17
Kokad		5,35	4,23	
Konyár	3,54	1,28	1,28	
Létavértes	5,29	4,99	5,59	1,24
Monostorpályi	1,84	5,85	3,61	2,72
Pocsaj	2,12	2,90	0,73	
Sáránd	4,09	4,22	3,30	0,42
Tépe	3,97	1,69	1,70	

Forrás: Területi Statisztikai Adatok Rendszere, KSH

A települések közötti különbségek jól láthatók a lakások minőségét jelző mutatókban (23. táblázat). Amennyiben a statisztikai adatok helytállóak, a 2010-ben átadott lakások átlag alapterülete jelentősen meghaladta mind az országos, mind a megyei átlagot. Az átlag azonban elfedi a különbségeket, valószínű, hogy az átlagtól jelentősen kisebb, de nagyobb alapterületű lakások is épültek. A nagy alapterületű lakások előnyben részesítésének mozgatórugóit nem ismerjük, azt számtalan ok befolyásolhatja (például többgenerációs együttélés, vagyon, presztízs, stb.)

23. táblázat. Az év folyamán épített lakások mutatói

Terület	Év folyamán épített gázvezetékekkel ellátott lakások aránya			Év folyamán épített lakások átlagterülete		
	2000	2005	2010	2000	2005	2010
Magyarország	77,1	92,3	91,5	98	87	92
Hajdú-Bihar megye	56,9	86,5	85,7	90	89	113
Derecskei járás	32,4	55,7	79,1	79	90	143
Derecske	54,3	86,4	100,0	90	104	161
Esztár	20,0			82	59	
Hajdúbagos	20,0	26,7		67	65	87
Hosszúpályi	33,3	60,9	69,2	80	102	153
Kokad	25,0	33,3		82	71	
Konyár	33,3	33,3		65	98	
Létavértes	27,8	51,2	88,9	82	86	136
Monostorpályi	7,7	50,0	50,0	65	92	103
Pocsaj		50,0		71	75	
Sáránd	40,0	87,5	100,0	64	109	131
Tépe	50,0	50,0		78	84	

Forrás: Területi Statisztikai Adatok Rendszere, KSH

Pozitív fejleményként értékelhetjük, hogy a járás településein emelkedik a gázvezetékekkel ellátott lakások aránya, ennek eredményeként a térség 2010-re megközelítette a megyei átlagot, azonban a települések közti különbségek itt is megjelennek. A kényelmesebb lakhatást biztosító gázellátás továbbra sem jellemzi a Kokadon, Konyáron, Hajdúbagoson épített új lakásokat. A hiányt a családok gyenge gazdasági helyzete magyarázza.

24. táblázat. A személygépkocsik számának változása

Terület	Darabszám			1000 lakosra jutó személygépkocsik száma		
	2000	2005	2010	2000	2005	2010
Magyarország	2 364 158	2 888 735	2 983 712	230,5	283,8	294,9
Hajdú-Bihar megye	99 691	133 986	139 778	177,5	239,9	249,0
Derecskei járás	5 245	7 185	7 917	140,9	190,8	212,2
Derecske	1 468	1 927	2 050	156,2	205,0	224,6
Esztár	157	251	266	109,4	177,0	187,3
Hajdúbagos	281	411	450	141,5	206,2	220,9
Hosszúpályi	736	1 057	1 245	132,5	179,4	207,5
Kokad	107	129	127	143,0	181,7	183,3
Konyár	213	312	348	90,7	132,8	154,5

Terület	Darabszám			1000 lakosra jutó személygépkocsik száma		
	2000	2005	2010	2000	2005	2010
Létavértes	1 133	1 461	1 603	157,1	199,3	220,1
Monostorpályi	356	499	541	160,3	225,4	245,5
Pocsaj	304	452	510	110,3	164,1	184,6
Sáránd	337	485	551	142,2	200,1	230,9
Tépe	153	201	226	129,2	170,6	197,7

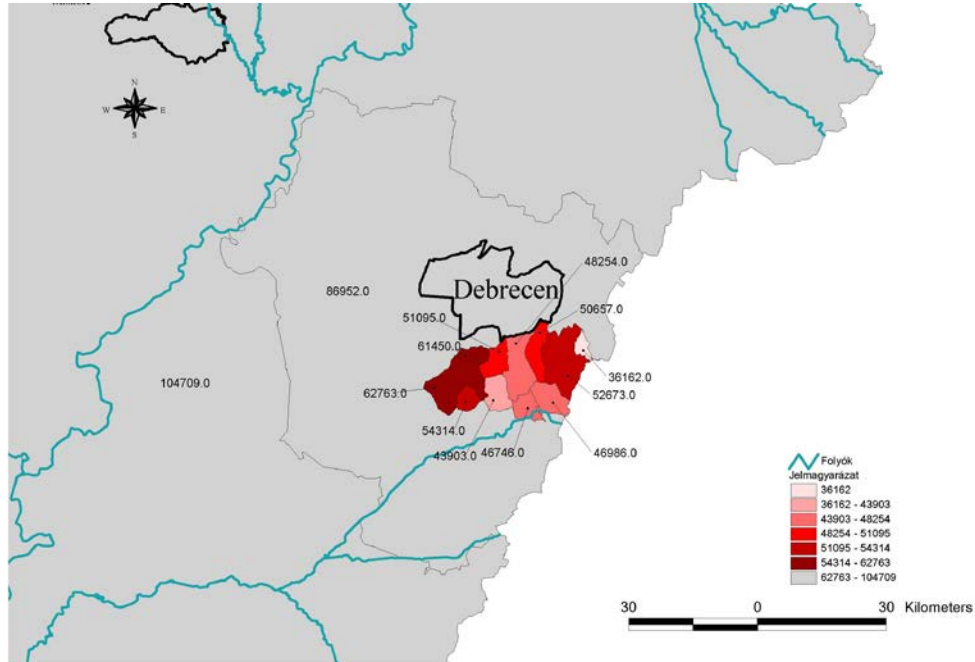
Forrás: Területi Statisztikai Adatok Rendszere, KSH

Az életszínvonal mérésére gyakorta használt mutató a személygépkocsik számának változása. Az évezred első évtizedében a személygépkocsik száma 50 százalékkal emelkedett, és csak Kokad személygépkocsi állományában nem történt jelentős elmozdulása (24. táblázat). A járás településein élők rossz anyagi helyzetére és alacsony életszínvonalára utal, hogy a növekedés ellenére az országos és megyei összehasonlításban sem tudta lemaradását behozni. Míg 2000-ben 1000 lakosra csak 150 személygépkocsi jutott, 2010-ben ez az érték 212-re nőtt. A települések közötti eltéréseket, a szerényebb jövedelmi helyzettel rendelkező településeket 2000-ben csak három falu képviselte (Esztár, Konyár, Pocsaj), 2010-ben ehhez a csoporthoz sorolható Kokad is. A mutató értékeit azonban kellő óvatossággal kell kezelni, mert a tényleges jövedelmi és életszínvonal megismerését szolgáló árnyaltabb elemzést (pl. a gépkocsiállomány kor szerinti megoszlása) az adatok nem teszik lehetővé.

A járás jövedelmi viszonyainak megismeréséhez visz közelebb az egy lakosra jutó belföldi jövedelemmutató (13-14. ábra). A feltüntetett jövedelem nem tartalmazza a családok szociális ellátásból (gyes, gyed, családi pótlék, szociális segély és a munkanélküli segély) származó jövedelmét valamint a nyugdíjat. Az adatok azt mutatják, hogy a település egy főre vetítve mekkora jövedelmet termelt az adott évben. A Derecskei járásban az egy főre jutó jövedelem jelentősen alacsonyabb az országos és a megyei átlagnál. 1992-ben ez az érték az országos felét, a megyei kétharmadát érte el. Két évtizeddel később a különbségek kis mértékben csökkentek: az országosnak közel fele, a megyének közel kétharmada a jövedelem.

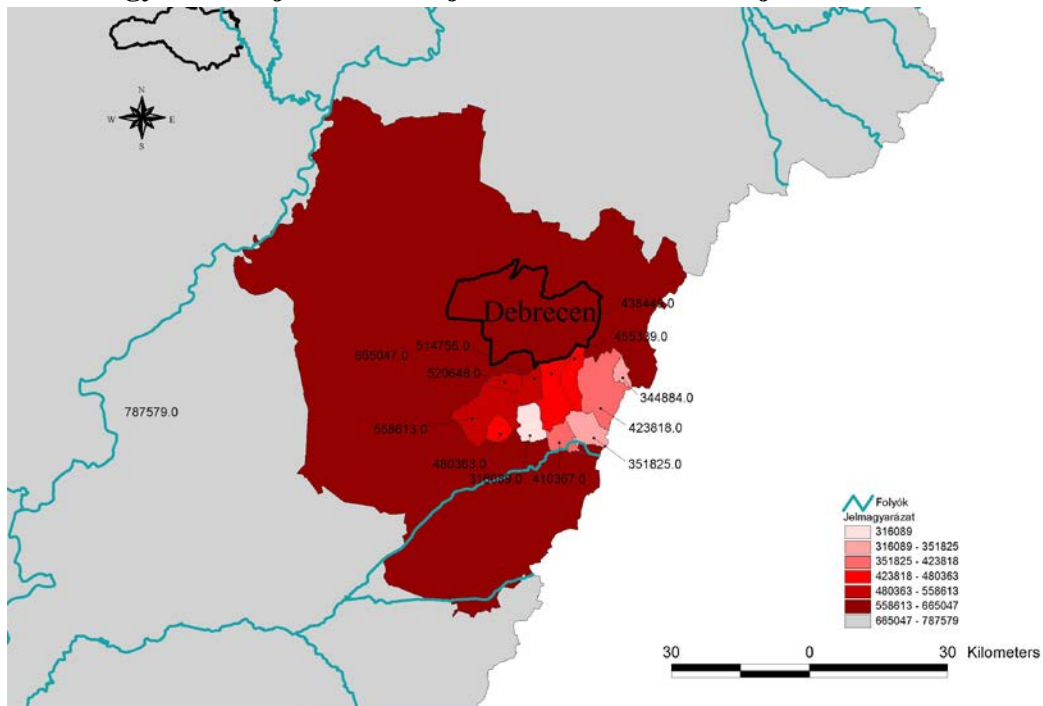
Legnagyobb jövedelemmel a járásközpont, valamint Sáránd és Hajdúbajos rendelkezik, a skála másik végét Kokad, Konyár és Pocsaj foglalja el. A falvak alacsony mutatóértékeit a magas munkanélküliség, a munkaerőpiacon rosszul értékesíthető tudás és nem utolsó sorban az eltartandó gyerekek magas száma magyarázza.

13. ábra. Egy lakosra jutó belföldi jövedelem a Derecskei járás területén 1992-ben

Forrás: saját szerkesztés NAV adatok alapján

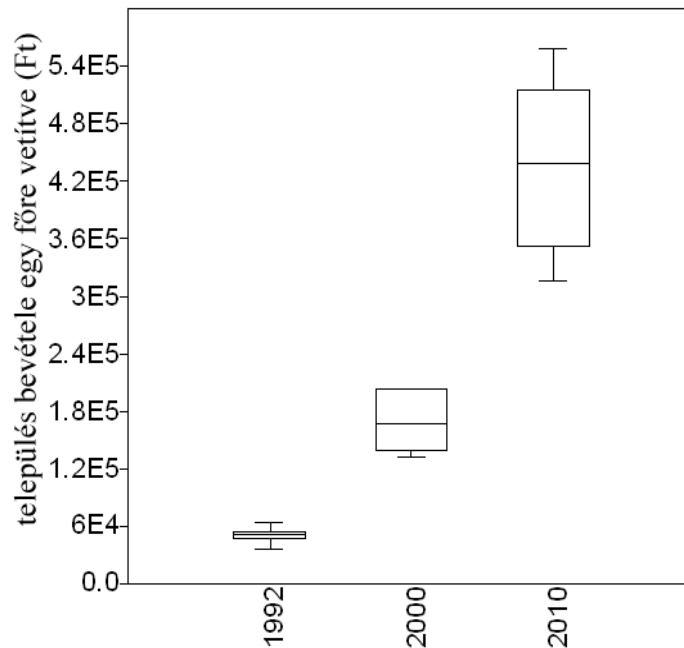
14. ábra. Egy lakosra jutó belföldi jövedelem a Derecskei járás területén 2010-ben

Forrás: saját szerkesztés NAV adatok alapján

Az egy lakosra jutó belföldi jövedelem 1990 és 2010 között jelentősen megnőtt. A 10 éves időszakok között a település bevétele nagyságrendileg változott: a medián 1992-ben 50357 Ft volt, 2000-ben 166011 Ft, 2010-ben pedig 438449 Ft volt. Ugyanakkor az is látszik, hogy 1990-ben a szórásstartomány szűk volt, addig 2010-re igen nagy lett a különbség a járás települései között.

15. ábra. Az egy lakosra jutó bevétel a Derecskei Járás településein

Összefoglalás

A Derecskei járás hazánk keleti határ régiójának perifériális térsége. Több tekintetben is az országos átlag alatti társadalmi-gazdasági mutatókkal jellemezhetjük, melyek az elmúlt időszakban jelentősen romlottak is. Az elvándorlás és a munkanélküliség aránya különösen a 2005 és 2010 közötti periódusban ugrott meg, mellyel párhuzamosan – 1995-től jól megfigyelhetően – megnőtt a települések öregedésének üteme. E folyamatok természetesen nem magyarázhatók kizárólag a települések határ menti elhelyezkedésével, mivel ezekhez hozzáadódnak a makrogazdasági környezetben megfigyelhető kedvezőtlen tendenciák is. A kistelepülések által nyújtott megélhetési lehetőségek szűkösek: nemcsak a diplomás munkahelyek száma korlátozott, de a szakmunkások iránti igény is kicsi. Munka híján a településeknek nincs népességmegtartó képessége, a munkaképes korosztály kénytelen máshol munkát keresni: ingáznia vagy elköltözni. Mivel az elvándorlási folyamat nagyrészt a fiatalokat érinti, nő az öregedési index. Ehhez társul, hogy az alacsony jövedelemszint, illetve a bizonytalan álláslehetőségek mellett (sokszor csak szezonmunkára, vagy közmunkára van lehetőség) kisebb a gyermekvállalási kedv. Az így kialakuló helyzetből nehéz kitörni a kistelepüléseknek, a statisztikai mutatók javulása a gazdasági élet tartós fellendülése nélkül nehezen elképzelhető.

Felhasznált irodalom

1. Bajmóczy P. (2003): Szuburbanizáció a budapesti agglomeráción kívüli Magyarországon. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem.
2. Bajmóczy P.-Balogh A. (2002): Néhány társadalmi-gazdasági mutató településméret szerint differenciáltsága Magyarországon. Doktori Konferencia. ELTE 2002.
3. Balcsók I. (2002): Gúzsba kötött óriás - avagy az észak-alföldi régió munkaerőpiacának évtizedes gondjai. *Területi statisztika*. 5. évfolyam, 2002. 1. szám, 44-62.
4. Bernáth A. (2006): A kapcsolathálózat jelentősége a migrációban – etnikai metszetben. ELTE, Kötőjelek, 2006.
5. Bukodi E.-Altorjai Sz.-Tallér E. (2006): A magyar foglalkozási rétegszerkezet az ezredforduló után. *Statisztikai Szemle*. 2006.84.évfolyam. 8. szám.
6. Csoba J. (2010) Segély helyett munka. A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle*, 20. évfolyam. 2010. 1. szám.
7. A Derecske-Létavértesi kistérség fejlesztési koncepciója és programja. Koncepció. Derecske, 2009.
8. Falusné Szikra K. (1997): Munkanélküliség és képzettség. A magasan fejlett országok tapasztalatai nyomán. *Közgazdasági Szemle*, XLIV. évf., 1997. december, 1047-1059.
9. Field A (2009) *Discovering statistics* SAGE Publications, London, 821 p
10. Forray R. K. - Híves T. - Marton M. - Paku Á. - Radácsi I. - Vámos T. (2008): A foglalkoztatottság és a munkanélküliség szerkezetét befolyásoló társadalmi-területi tényezők. Kutatási zárójelentés. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Budapest, 2008.
11. Galasi P.- Varga J. (2005): Munkaerőpiac és oktatás. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2005.
12. Gödri I.-Tóth E. F. (2010): Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után. Eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*, 2010. 53. évf. 2–3. szám, 157–204.
13. Hammer Ř, Harper DAT, Ryan PD (2001): PAST: Paleontological Statistics SoftwarePackage for Education and Data Analysis *Palaeontologica Electronica* 4:1-9 (http://palaeo-electronica.org/2001_1/past/issue1_01.htm)
14. KSH (2006): A foglalkoztatottság és a munkanélküliség területi különbségei az elmúlt 55 évben. Miskolc-Eger-Salgótarján. KSH, 2006.
15. Koncz G. (2005): Az alföldi városok foglalkoztatási viszonyaiban 1990 és 2001 között bekövetkezett változásokról. In: Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periferián c. konferencia kötetben. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba, 2005, 178-182.
16. Koncz G. - Balcsók I. (2004): A Hajdú-Bihar megyei városok foglalkoztatási helyzetének változása a rendszerváltástól napjainkig. In: *Fiatal Regionalisták IV. konferenciájának CD-kiadványa*. 2004. 11 p.
17. Nemes Nagy J. (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények* 120. évf. 1. szám, 31-48.
18. Péntes J. - Tagai G. - Molnár E. (2011): The Hungarian Economic Potential Field without Borders. In: Peykovska P, Demeter G (szerk.) *Borders in the History and Societies of Central- and East-Europe*Sofia; Budapest: Hungarian-Bulgarian Joint Academic History Commission, 2011. pp. 310-327. (Bulgarian-Hungarian Scholarly Forum; 3.)

19. Péntes J.-Tagai G. (2012): The potential Effects of the “melting” of state borders on the border areas of Hungary. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek* 9. évf. 1. szám, 5-18.
20. Plócai Zs. (2009): Vetélkedés a kistérség központi címéért Derecske és Létavértes között. *E-Tudomány*. 2009. 2. szám
21. Rácz K. (2004): Vidéki térségek fejlődési esélyei a rendszerváltás után. A Derecskei kistérség példáján. In: Kiss G.-Csoba J.- Czibere I.(szerk.) *Idővonat. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből*. Debreceni Egyetem, BTK Szociológiai Intézet. Debrecen, 2004.234-285
22. Rácz K. (2008): Agrárgazdasági folyamatok a Derecskei mikrotérségben. In: Dénes A.- Kiss M.-Rácz K.-Sczwarcz Gy. (szerk). *Alkalmazkodási stratégiák a vidék gazdaságában. Jelen-kutatások sorozat 1.* Budapest, Jelenkutatások Alapítvány, 2008. 54-68.
23. Reichman, J. (1993): Barriers and Strategic Planning: Spatial and Institutional Formations. In Ratti, R. szerk.: *Theory and Practice of Transborder Cooperations*, Helbing and Lichtenstein, Basel, pp. 55-64.
24. Szócs L. (2012): A migráció miatt fogy az erdélyi magyar. *Népszabadság*, 2012. február 18.

Krémer Balázs – Szabó Fanni

A Derecskei járás fiataljainak helyzete a foglalkoztatás és a munkalehetőségek tükrében

Bevezető

A fiatalok helyzete, munkaerő-piaci esélyei és lehetőségei a társadalom számára kiemelkedő jelentőségű, hiszen ezen fiatalok alkotják a következő generáció tagjait. Jelen írásunkban a Derecskei járás fiataljainak helyzetét, munkaerő-piaci esélyeit, mobilitását mutatjuk be egy 2012-es kutatás adatai alapján. A fiatalok munkához jutása, mobilitása napjainkban sokat vitatott kérdések, melyek az egész társadalmat mélyen érintik. Kiemelten vizsgáljuk a diplomával rendelkező fiatalok kilátásait.

Fiatalok, mint sajátos életkori csoport

A fiatalokkal foglalkozó kutatások, az ifjúságkutatás igen jelentősnek mondható hazánkban. A fiatalok helyzetében időről időre alapvető változások következnek be, az előző generációkkal összevetve, hamarabb felnőtté válnak, ugyanakkor ezzel egy időben ki is tolódik az ifjúkor, vagyis később kezdődik meg a szülőkről való leválásnak a folyamata. A kitolódás jelenségét nevezzük posztadoleszcenciának. Egyfelől még gyerekek (magatartásuk, értékeik, életvitelük alapján), másfelől pedig már felnőttek (politikai és gazdasági helyzetük szerint) (Vaskovics, 2000; Gábor, 2012).

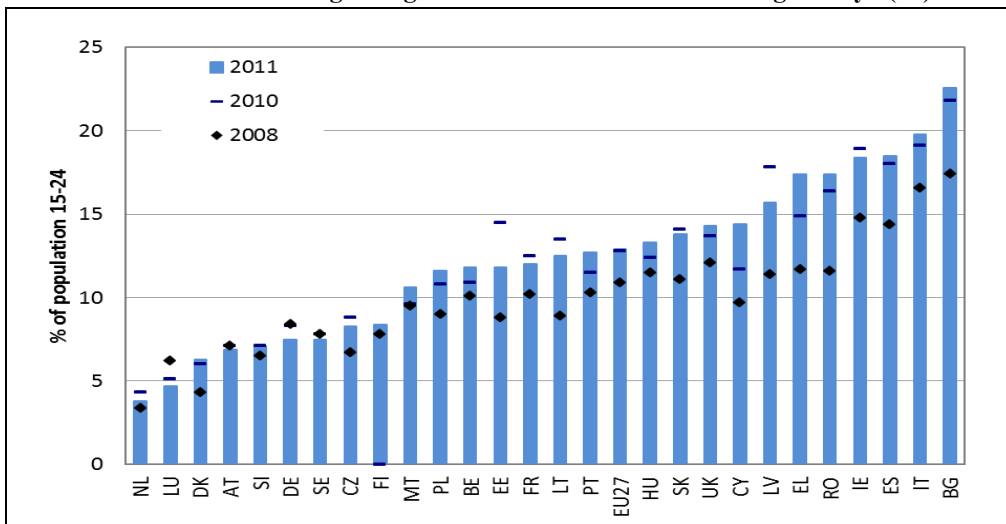
A fiatalok foglalkoztatottsága, munkanélkülisége tekintetében megfigyelhető az a tendencia, hogy körükben a munkanélküliség egyre nagyobb problémát jelent – nemcsak hazánkban, hanem világszerte is. Az EU szabályozása, foglalkoztatási irányvonalai is kiemelten foglalkoznak a fiatalok munkanélküliségével, annak enyhítésével (Gere, 2001). Számos vélemény szerint a probléma gyökere a globalizációban kereshető, a munkanélküliséget hazánkban a hetvenes években még átmenetinek vélték a kutatók, ám a mai napig magasnak mondható a munkanélküliek száma a fiatalok körében, és növekvő tendenciát mutat, ami már nem nevezhető átmenetinek (Gázsó-Laki, 2004).

A fiatalok munkanélkülivé válásának több oka is olvasható a szakirodalomban. Ide tartozik az alacsony munkaerő-kereslet, a kedvezőtlen pályaválasztás, a befejezetlen iskolai pályafutások magas aránya, az iskolarendszerű képzések és a gazdaság igényeinek egymástól való elcsúszása, illetve az érintettek álláskeresési készségének, motivációjának nem megfelelő szintje (Gere, 2001).

A világ munkanélküliségét nézve a munkanélküliek közül 40 %-a fiatal, 15 és 24 év közötti munkavállaló (www.ilo.org). A gazdasági válság hatására az utóbbi időben nagyobb arányban növekedett a számuk. Az EU 27 tagországaiban a fiatalkori munkanélküliség arányát

vizsgálva (1. ábra) megállapítható, hogy az országok nagy részében 10 % feletti az arány. Hazánk a magasabb munkanélküliségi arányú országok közé sorolható, magasabb, mint a tagországok együttes átlaga. A legalacsonyabb arányú országok közé sorolható az ábra alapján Hollandia, Luxemburg, Dánia, a legmagasabbak közé pedig Spanyolország, Olaszország és Bulgária. Ha az idő dimenziót vizsgáljuk, néhány ország kivételével 2008 óta növekszik a 15-24 éves populációban a munkanélküliek aránya.

1. ábra: AZ EU 27 tagországnak fiatalkori munkanélküliségi aránya (%)

Forrás: http://europa.eu/rapid/exploit/2012/12/MEMO/EN/m12_938.eni/Pictures/10000201000003C3000002737EA82102.png

A fiatalok életében a mobilitás is fontos kérdés, hiszen a szakirodalmakból tudjuk, hogy a korosztály szempontjából a fiatalok a legnépesebb csoport, akik elvándorolnak. A belföldi vándorlás esetében a rendszerváltás óta megfigyelhető, hogy a fiatalok a legmobilabbak. Az elmúlt évtizedekben az elvándorlók átlagéletkora valamelyest emelkedik, ami azt mutatja, hogy a középosztály is mobilabbá kezd válni. Míg a rendszerváltáskor az összes vándorló mintegy kétharmada 30 év alatti volt, mára az arányuk 50 % körül mozog (Gödri-Spéder, 2009). A fiatalok motivációi között szerepel a továbbtanulás, a leválás, az otthonteremtés, a munkavállalás. A belföldi vándorlás trendje napjainkban is keletről nyugatra irányul.

A kivándorlással kapcsolatban elmondható, hogy általában összesen 20–27 ezer magyar állampolgár költözik ki különböző európai országokba évente. A leggyakoribb célország Németország, a kivándorlók legnagyobb százaléka ide költözik ki (Gödri, 2009, Melegh).

A kutatás

A kutatást, melynek az adataira a jelenlegi elemzés épül, a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke és a Nagyváradai Egyetem közösen készítette 2012 tavaszán. A kutatás a „Rural Youthjobs” Facilitating the Integrition of Rural Youth on the Labour Market of Bihar – Hajdú-Bihar Euro-Region HURO/1001/081/2.3.2 projekt keretében zajlott. Öt település kiválasztására került sor az akkori Derecske-Létavértesi kistérségben, amely 2013. január elsejétől a Derecskei járás nevet viseli.

A kérdőíves kutatás kiválasztott 5 települése Derecske, Hosszúpályi, Sáránd, Konyár és Tépe, ahol 501 fő 16-35 év közötti fiatal került megkérdezésre.

Az alanyok kiválasztása 10 %-os rétegzett mintavétellel történt. Településenként a megkérdezettek száma a következőképpen alakult: Derecskén 228, Hosszúpályiban 91, Sárándon 80, Konyáron 64 és Tépén 38 kérdőív készült el.

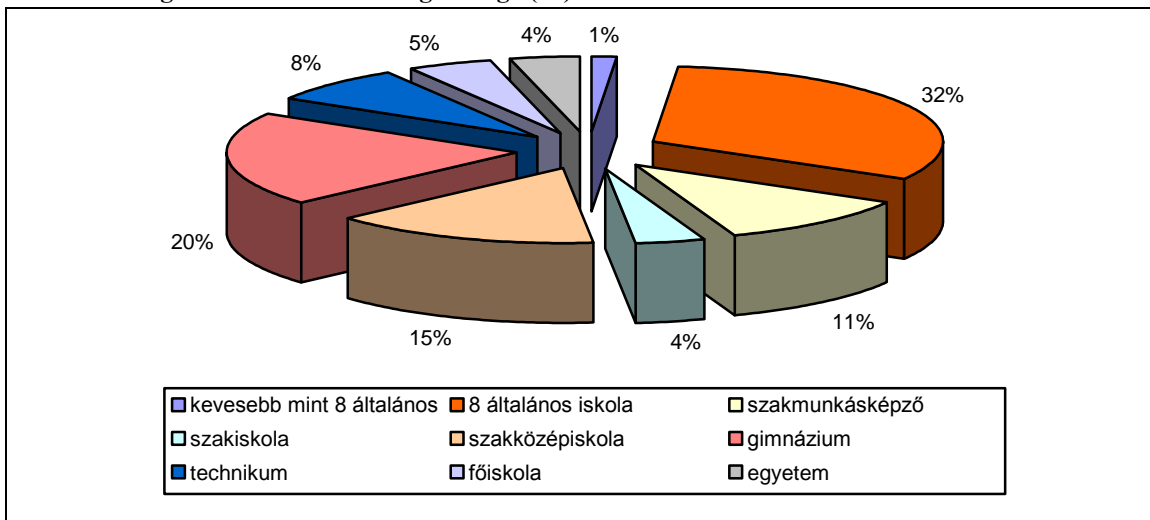
Meg kell jegyezni, hogy a minta a lekérdezés időzítésének is köszönhetően, nem tekinthető reprezentatívnak. A torzítás abban fedezhető fel, hogy több az inaktív a lekérdezettek között (jelenleg iskolás, munkanélküli, egyéb inaktív), mivel ezen csoportok nagyobb valószínűséggel találhatóak otthon munkaidőben, napközben.

A fiatalok helyzete

Iskolai végzettség

Az iskolai végzettséget tekintve láthatjuk, hogy a vizsgálatba bevont fiatalok körében a 8 általános iskolai végzettségűek vannak a legnagyobb arányban (2. ábra). Megjegyzendő, hogy a fiatalok közel 20 %-a életkorából adódóan nem is rendelkezhet magasabb iskolai végzettséggel.

2. ábra: A megkérdezettek iskolai végzettsége (%)

Forrás: saját szerkesztés

A 18 év felettek esetében elmondható, hogy magas az érettségizettek aránya (több mint 60 %). Az országos átlaghoz viszonyítva a kutatásban a diplomások aránya valamelyest elmarad, jelen esetben a diplomával rendelkezők aránya 10 % körüli. Az eredmények azt sugallják, hogy a térségben újratermelődik az alacsony iskolai végzettség.

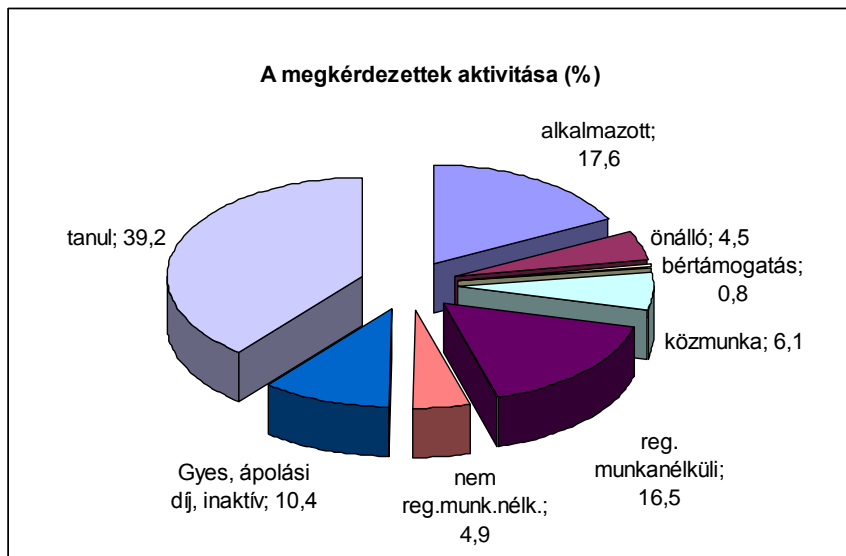
A település és az iskolai végzettség között szignifikáns kapcsolat mutatkozik. A 8 általános vagy kevesebb iskolai végzettséggel rendelkező fiatalok Hosszúpályi és Konyár esetében igen magas arányúak, míg a felsőfokú végzettségűek Derecskén és Sárándon kiemelkedőek.

Gazdasági aktivitás

A kutatásba bevont fiatalok jelenlegi helyzetét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy nagyarányú az inaktívok száma (3. ábra), jelenleg a korosztály 39,2 %-a tanul, mely életkori sajátosságból fakad. A munkanélküliek aránya (regisztrált és nem regisztrált) közel 20 %.

A kérdéses időpontjában a fiatalok 29 %-a dolgozott valamilyen hivatalosnak tekinthető formában (ebbe a következő csoportokat soroltuk: közfoglalkoztatásban 6,1 %; bértámogatásban 0,8 %; alkalmazottként 17,6 %; önállóként 4,5 %).

3. ábra: A fiatalok jelenlegi gazdasági aktivitása (%)

Forrás: saját szerkesztés

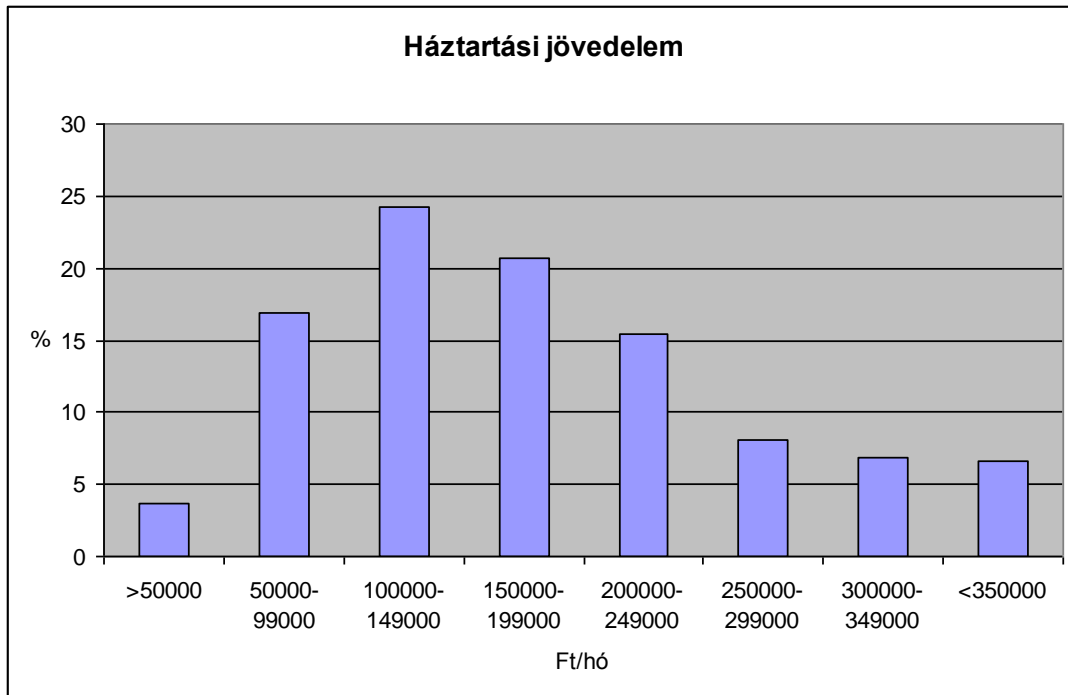
Azok a fiatalok, akik dolgoznak, nagy arányban mikro vállalkozásoknál (14 %), kisvállalkozásoknál (19,6 %), középvállalatoknál (16,1 %); illetve önkormányzati vagy állami fenntartású intézményeknél (12,6 %) tudnak elhelyezkedni. Az ágazati szektorban kiemelkedő a mezőgazdaságban dolgozók aránya (18,6 %), ezt követi az élelmiszeripar és kereskedelem (9 % és 8,3 %, ami a mezőgazdaság arányának a fele). Ezen a területen is megfigyelhető a térség elmaradottsága, mely szerint igencsak felülreprezentált a hagyományosan alacsony hozzáadott értéket teremtő mezőgazdaság és a válság által sújtott építőipar, valamint terciér szektor. Egy másik elmaradottsági mutató is jellemző a térségre, hiszen a kis és mikro vállalkozások túlnyomó többsége, ahol nem a legmodernebb technikai felszereltséggel, high-tech berendezésekkel dolgoznak nagy többségében, a magas szakértelmet igénylő munkaszervezeti-munkamegosztási feltételek hiányozhatnak és az előállítható termékek és szolgáltatások kis mennyisége a jellemző.

A dolgozók közel fele olyan munkakörben dolgozik, ahol szakképzettséget igénylő profilba vágó munkát végeznek, 20 % szakképzettséget nem igénylő profilnak megfelelő munkát végez és 17,6 % szakképzettséget nem igénylő kiegészítő munkát folytat. A beosztást tekintve a kérdezettek fele fizikai munkát végez.

Jövedelem

A fiatalok jövedelmi viszonyai alacsonynak mondhatóak. A megkérdezettek közel kétharmada nyilatkozott úgy, hogy minimálbér körüli összeget kap kézhez egy hónapban, a másik egyharmaduk maximum 150.000 Ft-ot. Elenyésző azok száma, akik 150.000 Ft feletti összeget keresnének havonta. Megvizsgáltuk ezeket az összegeket háztartásra vetítve is (4. ábra). A háztartások közel fele 100.000-200.000 forint körüli összegből gazdálkodik.

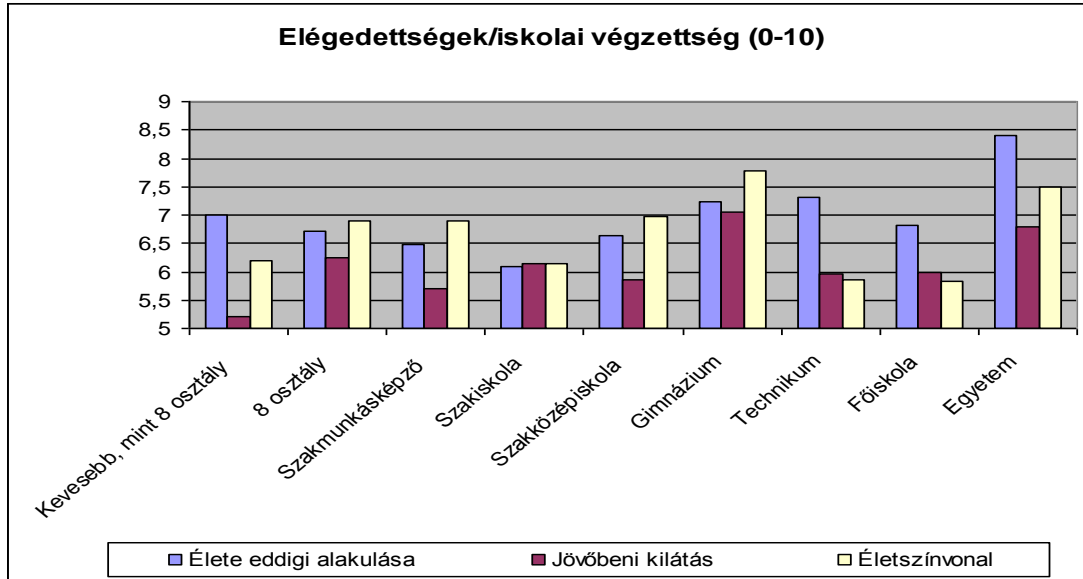
4. ábra: A háztartások havi jövedelme (%)

Forrás: saját szerkesztés

Fontos tényező a fiatalok szubjektív elégedettsége, melyre szintén rákérdeztünk a kutatás során. Arra kerestük a választ, hogy a fiatalok mennyire vannak megelégedve az életük alakulásával, jövőbeni kilátásaikkal és életszínvonalukkal az iskolai végzettség tükrében (5. ábra). A válaszokat egy 10 fokozatú skálán választották ki, mely értékek az iskolai végzettséggel párhuzamosan növekednek, de nem folyamatos az emelkedés. Az iskolai végzettségek státuszváltozásaira utalnak az arányok, mely szerint a szakmunkás végzettségűek nem elégedettebbek a helyzetükkel, mint a 8 általános végzettségűek, ugyanakkor a főiskolát vagy egyéb felsőfokú tanulmányt végzettek nagyban elmaradnak az egyetemi diplomával rendelkezők elégedettségével szemben. Mind a jövőben kilátásaikkal, mind az életük eddigi alakulásával a gimnazisták a legelégedettebbek.

5. ábra: Elégedettség mérése az iskolai végzettség függvényében (0-10)

Forrás: saját szerkesztés

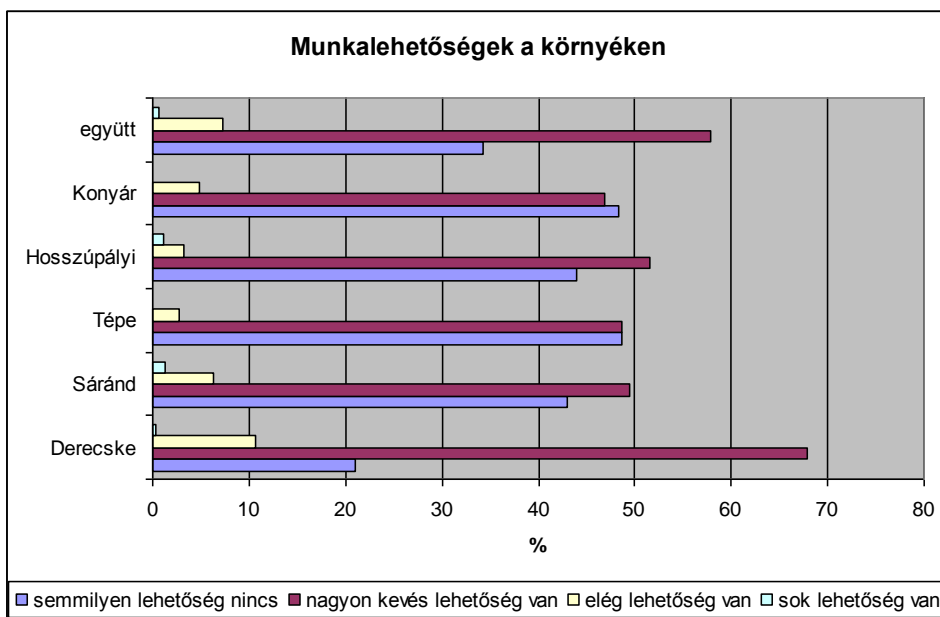
Munkanélküliség

A jelenlegi felmérés is azt tükrözi, hogy komoly problémát jelent a munkanélküliség ebben a kistérségben is. Mint ahogy azt már olvashattuk, a munkanélküliek aránya a mintán belül 21,4 %, ami több mint a minta ötöde.

Az iskolai végzettség a kérdéses időpontjában munkanélküliek esetében a következőképpen alakult: 35 %-uk 8 általános iskola vagy kevesebb végzettséggel rendelkezik, szakmunkásképző végzettségük 16,5 %, szakiskola végzettségük 6,8%, szakközépiskolai végzettségük 17,5%, gimnázium 8,7%, és meglepő módon a felsőfokú végzettségük 6,8 %.

A munkalehetőségek száma is igen alacsonynak mondható. A megkérdezettek szubjektív véleménye szerint egyáltalán nem, vagy csak nagyon kevés lehetőség van a térségben a számukra. Az alábbi ábrán láthatjuk (6. ábra), hogy Derecske az a település, ahol a fiatalok szerint akad munkalehetőség, itt még látnak némi perspektívát a jövőt illetően.

6. ábra: Munkalehetőségek alakulása az 5 település esetében (%)

Forrás: saját szerkesztés

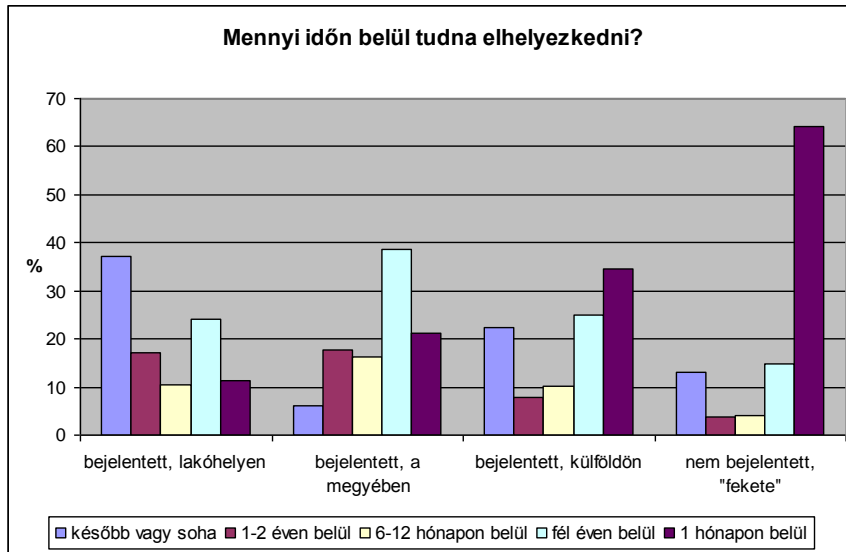
Munkakeresés – mobilitás

A munkahelyek megléte, keresése kiemelt kérdéskör volt a kérdőív során, hiszen a munkakeresés módja egyik sarkalatos pontja a sikeres munkaerő-piaci szereplésnek. Igyekeztünk felmérni, hogy a fiatalok hogyan keresnek munkát, illetve mennyire hajlandóak a munka után „menni”, mennyire mobilak a mai fiatalok. Láthattuk az előző ábrán is, hogy a fiatalok válaszai alapján, a környéken munkalehetőségek nem nagyon találhatók.

Az ingázás kérdése, vagyis az, hogy mennyit lenne hajlandó egy nap utazni a munkahelyre, nem okoz gondot a fiatalok számára. Csupán 5 % említette, hogy nem hajlandó ingázni, 60 %-uk napi 1 órát hajlandó lenne utazni a munkahelyre, ami a helyi viszonyoknak megfelelően egy Debrecen vagy Berettyóújfalu távolságot jelent, 40 % pedig 1 vagy több órát is utazna. A megkérdezettek közel 10 %-a szinte akármennyit utazna a megfelelő munka miatt.

Munkalehetőségek kérdésében nem túlságosan optimista a fiatalság (7. ábra). Bejelentett munkahelyet a településen rövid időn belül szinte lehetetlen találni. Minél messzebbre megyünk földrajzilag, annál rövidebb idő alatt tudnának a fiatalok elhelyezkedni elképzelésük szerint. A bejelentett munkahely megtalálása külföldön tűnik a legrövidebbnek. A feketemunka esetében kirajzolódik, hogy nagyon rövid időn belül lehet munkát találni ilyen formában a térségben (közel 65 %).

7. ábra: Elhelyezkedési esélyek megoszlása különböző időintervallumokban (%)

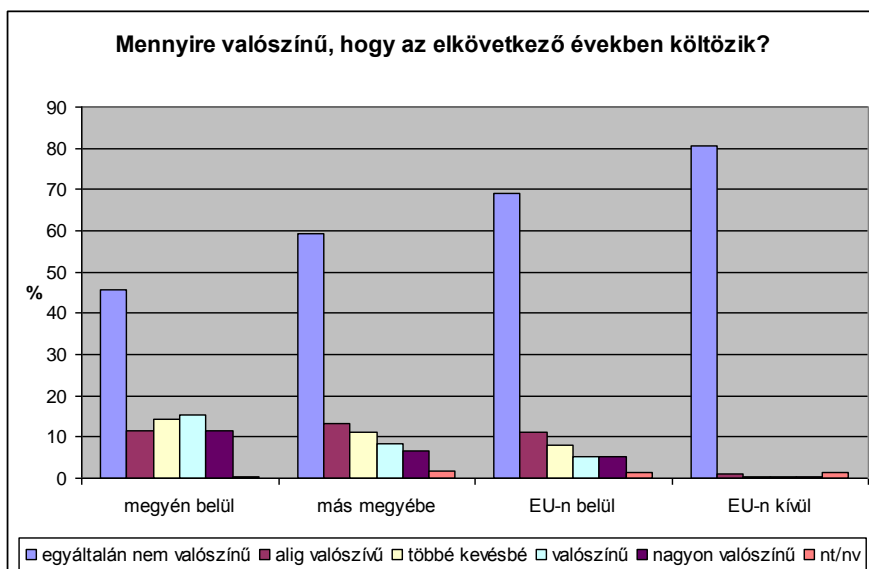

Forrás: saját szerkesztés

Ám hiába a munkalehetőség a távolabbi városokban, az elköltözés mégsem tűnik perspektívának a fiatalok körében (8. ábra). A megyén belüli költözés a megkérdezettek felénél szóba sem jöhet, illetve valamivel több, mint negyedük tartja valószínűnek, hogy elköltözzön. Az országon belüli távolabbi költözést már nem tartják annyira valószínűnek, 60 % nem kíván elköltözni és csak 14,8 % vélekedik úgy, hogy elmenne messzebbre is a jobb boldogulás érdekében.

A külföldre való kiköltözés 10 % feletti értéket mutat, vagyis minden tízedik fiatal gondolkodik abban, hogy külföldre költözik (az EU-n belüli országok vonzóbbak a fiatalok számára, mint az EU-n kívüliek).

8. ábra: Elköltözés valószínűsége a megkérdezettek körében (%)

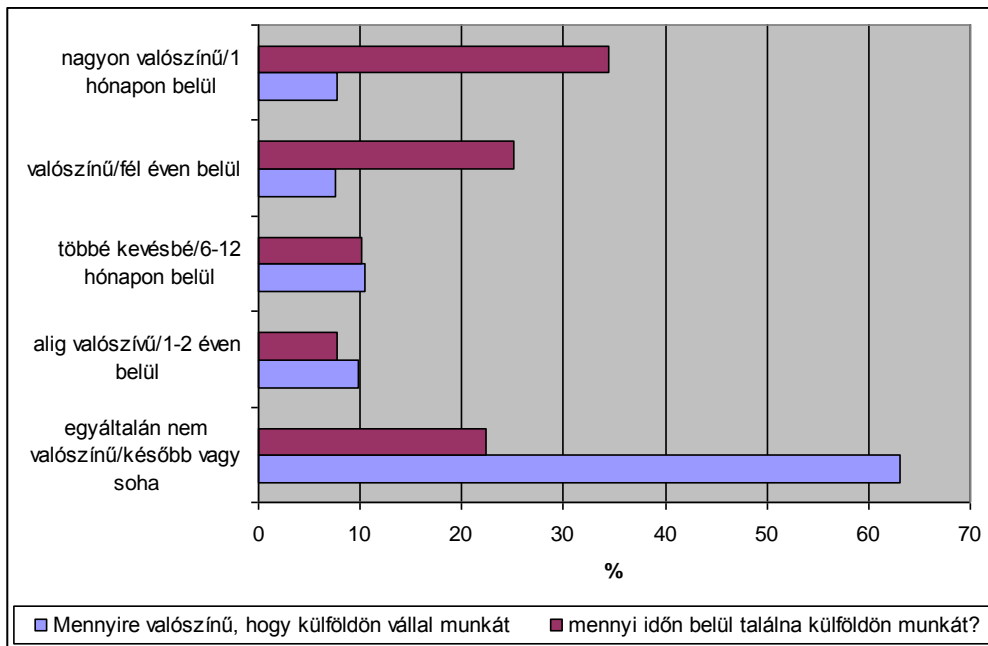

Forrás: saját szerkesztés

A munkahely szerinti mobilitást is vizsgálta a kérdőív. A fiatalok kétharmada nyilatkozott úgy, hogy elköltözne más településre, ha ott kapna munkát (elköltözne 35,6 %, és elköltözne, ha eleget fizetnek 28,3 %-uk).

Feszültség fedezhető fel a „lehetőségek” és a „valószínűségek” között. Vagyis a fiatalok szerint lenne lehetőség a munkavállalásra a térségtől messzebb (más megyében, külföldön), minél messzebb megyünk a térben, annál szélesebbnek tűnik a lehetőségek tárháza, ám a fiatalok nagy többsége mégsem tervezi, hogy elmenjen „szerencsét próbálni”, nem tartják valószínűnek az elköltözést a következő néhány évben. Jól tükrözi a következő ábra az arányokat (9. ábra).

9. ábra: Az elköltözés lehetőségének és tervezésének összehasonlítása a megkérdezettek körében (%)

Forrás: saját szerkesztés

A mobilitással kapcsolatban egyfajta félelem érzékelhető, pedig a mobilitás nem jelent feltétlen negatívumot sem a kiköltözőre, sem a helyben maradt lakókra nézve. A mobilitás (nem csak az elköltözést, az ingázást is ide értve) gerjesztheti a gazdasági növekedést, hiszen a máshol megkeresett pénz nagy részét helyben, a településen költik el. A helyi társadalmat, ha nézzük, azzal, hogy valaki elmegy dolgozni máshová, egyrészt lesz munkája, másrészt a kilépők helyére új szereplők léphetnek be, csökkentve ezzel a helyi munkanélküliséget. A munkaerőpiacon történő mozgások újabb mozgásokat generálhatnak.

A magasabb végzettségűeknek jobbak a mobilitási esélyei. Részben azért, mert nagyobb a kereslet a munkájuk iránt, részben azért, mert iskolai karrierjük során már megtanultak az otthonuktól távol, olykor egyedül is boldogulni. Egy elmaradott térség helyben maradó lakossága számára is jelentős előny lehet, ha a mobilabb, főképp fiatal népesség a jobb munkaerőpiaci konjunktúrák lehetőségeivel élve, akár otthonától távolabb vállal munkát. Az elmaradottság csökkentésére, a térség fejlődésére hatnak a térségen kívül keresett pénz egy részének elköltése a lakóhelyen, mellyel javul a helyi fizetőképes keresletet. Azzal, hogy dolgoznak – akár a térségen kívül –, javítják a foglalkoztatási helyzetet, így hosszútávon van

rá esély, hogy azok a fiatalok, akik elköltöztek, hazaköltöznek. A hazatért fiatalok pedig olyan készségekkel vannak felvértezve, amelyekkel itthon is sikeresek lehetnek a munkaerőpiacon (szakmai tudás, idegen nyelvtudás; megszerzett munkakultúra, szervezeti kultúra; üzleti és szakmai kapcsolatrendszer; önbizalom, önbecsülés). Ezen utóbbi "humántőke" befektetésként is értelmezhető, hiszen, egy elmaradott kistérségnek leginkább akkor és azáltal van esélye a fejlődésre, ha fiataljai továbbtanulnak, diplomát szereznek, távolabbi helyeken, akár külföldön is tapasztalatokra tesznek szert – és mindezek után van okuk és lehetőségük hazatérni.

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők helyzete

Érdekes megvizsgálni azoknak a fiataloknak a helyzetét, akik diplomával rendelkeznek (ide értve a főiskolai és egyetemi végzettséget egyaránt). Vannak-e különbségek az elhelyezkedés esélyei között a kutatás alapján, és ha vannak, hol ragadhatóak meg ezek?

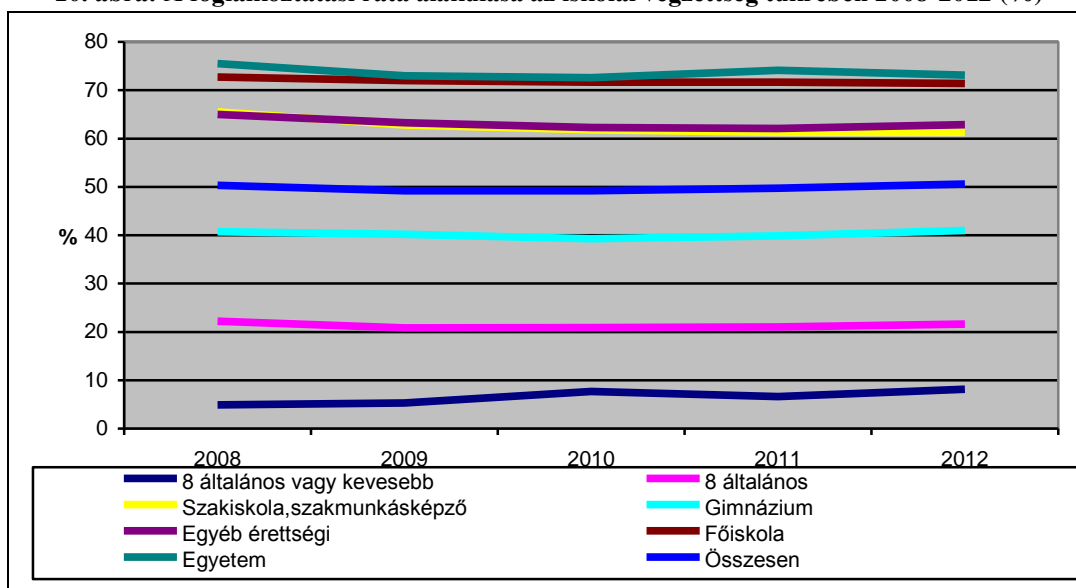
A kutatásban 8,6 % a diplomával rendelkező fiatalok aránya. Nagy arányuk bejelentve dolgozik, de magas azoknak a száma is, akik még jelenleg is tanulmányaikat folytatják. A munkanélküliség kevésbé sújtja a kutatásba bevont diplomás fiatalokat.

A munkanélküliség jelen van a diplomával rendelkező fiatalok körében is, de azt meg kell jegyezni, hogy a munka világán kívül töltött idő és az iskolai végzettség közötti kapcsolat egyértelmű: minél magasabb az iskolázottság, annál nagyobb az esély a munkavállalásra és várhatóan kevesebb időt tölt munkanélküliségként (Gere, 2001). A magasabban képzettebb fiatalok a munkakeresésben is eredményesebbek, illetve a munkájuk elvesztése esetén a mobilitásuk is magasabb: hamarabb módosítanak pályát, vagy költöznek el (Ifjúság 2008).

Az iskolai végzettség nagyban befolyásolhatja, hogy mennyi idő telt el az iskola befejezése és az első munkába állás között. Ha az iskolai végzettségek kategóriáin belül megnézzük az átlagokat, a következőket kapjuk eredményül: kevesebb, mint 8 általános iskolai végzettségnél az elhelyezkedésig átlagosan eltelt idő 4,5 hónap, a 8 általánost befejezőknél 14,5 hó, a szakmunkás képzőbe jártaknál 6, a szakiskolában végzetteknel 4 hó. A szakközépben 5,26, a gimnáziumban 6,84, a technikumban bizonyítványt szerzetteknel 5,57 hó szükséges az állástalálásig, a főiskolai végzettségűeknél 4,26, az egyetemi végzettségűek esetében pedig 2,23 hónap telik el a munkába állásig. Láthatjuk, hogy a diplomával rendelkező fiatalok lényegesen gyorsabban helyezkedtek el az első munkahelyükön.

A KSH adatai is azt tükrözik, hogy bár a diplomásokat is sújtja a válság és a munkanélküliség, ám a foglalkoztatási ráta viszonylag magas a körükben (10. ábra)

10. ábra: A foglalkoztatási ráta alakulása az iskolai végzettség tükrében 2008-2012 (%)

Forrás: www.ksh.hu

A munkalehetőségek kapcsán a diplomások szignifikáns különbséget mutatnak a környékbeli elhelyezkedés kérdésében. A környékbeli munkalehetőségeket jobbnak látják, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűek – bár ők is a kevés lehetőségről számolnak be, de mégsem látják annyira kilátástalannak a helyzetet.

A diplomások körében külföldön való bejelentett elhelyezkedésük idejét nézve összefüggés fedezhető fel: sokkal rövidebb idő alatt találnának munkát véleményük szerint, mint a többi megkérdezett.

A főiskolai végzettségűek kevésbé mobilak a lakhelyet illetően, nem terveznek elköltözni a településükről sem más megyébe, sem pedig külföldre. Az egyetemi végzettségűek már nagyobb arányban tervezik a költözést más megyébe és külföldre is. A szakközépiskolát végzettek és a technikummal rendelkezők a legvállalkozóbb szelleműek, ők azok, akik a legnagyobb arányban szeretnék külföldön munkát vállalni a következő években.

A szakirodalom szerint a diplomás fiatalok magasabb mobilitással rendelkeznek, ezt azonban nem igazolta teljes mértékben a jelen kutatás, hiszen a megkérdezett főiskolai végzettségűek nem terveznek elköltözni.

Szignifikáns különbség van a házasságkötés és az iskolai végzettség között, mely azt mutatja, hogy a magas iskolai végzettségűek nagyobb arányban élnek már házasságban, míg a maximum 8 általános iskolai végzettségűek majdnem fele nem is kíván ilyen kötelékben élni. A gyermekvállalás kérdését összevetve az iskolai végzettséggel a következő kapcsolatot kapjuk: a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek már van gyermeke vagy tervezi, közülük senki nem nyilatkozott úgy, hogy nem szeretne. A gyermeket nem tervezők száma pedig a szakmunkás iskolai végzettségűek körében a legmagasabb.

Összegzés

A Derecske járásban élő fiatalok munkaerő-piaci helyzete, amit a cikkben bemutatott kutatás is megerősített, nem kedvező. Gazdaságilag elmaradott térségről beszélünk, ahol magas a munkanélküliek aránya, a járáshoz tartozó településeken és a környező városokban, falvakban korlátozottak a munkalehetőségek.

A fiatalok nyitottak ugyan a mobilitásra, életkorukból fakadóan érezhető körükben egyfajta elvágódás, de ez csak az elvi síkon van jelen, az elköltözést már csak kevesen tartják valószínűnek. A földrajzi mobilitásokat általában nem a menekülési kényszer motiválja, hanem a jobb és könnyebb boldogulásé. A más térségeket megjárt, majd hazatért fiatalok pedig olyan „humántőkére” tesznek szert – készségek és képességek sora –, amelyekkel itthon is sikeresek lehetnek a munkaerőpiacon.

A felsőfokú diplomával rendelkezők munkaerőpiaci és társadalmi helyzete valamelyest megnyugtatóbb, körükben alacsonyabb a munkanélküliek aránya és jobbnak látják helyzetüket és jövőben kilátásaikat is. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőknek jobb az esélyei a mobilitásra. Derecske járás kitörési pontja, sok más hasonló térséghez, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának növelése lehet.

Felhasznált irodalom

- Gábor Kálmán (szerk.) (2012): Válogatott ifjúságszociológiai tanulmányok. Belvedere Meridionale, Szeged.
- Gázsó Ferenc – Laki László (2004): Fialatok az újkapitalizmusban. Napvilág Kiadó, Budapest
- Gere Ilona (2001): Ifjúsági munkanélküliség: a probléma jellemzése, eddigi intézkedések hatása, további teendők. In: Frey Mária (szerk.): EU-konform foglalkoztatáspolitikai. OFA, Budapest
- Gödri Irén (2009): Nemzetközi vándorlás. In: Demográfiai Portré. Szerk.: Monostori J.-Őri P.-S. Molnár E.-Spéder Zs. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest
- Gödri Irén – Spéder Zsolt (2009): Belföldi vándorlás. In: Demográfiai Portré. Szerk.: Monostori J.-Őri P.-S. Molnár E.-Spéder Zs. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest
- Melegh Attila: A globalizáció és migráció Magyarországon.
Letöltés ideje: 2013.03.20.
<http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=12&ved=0CGsQFjAL&url=http%3A%2F%2Fwww.hier.iif.hu%2Fhu%2Fletoltes.php%3Ffid%3Dtartalom%2F2061&ei=RhVQUZnSC8XEtAbp7YGABg&usq=AFQjCNEq1GzMxVLArMT9UfciHyNHIn0Oww&bvm=bv.44158598,d.Yms>
- Szabó Andrea – Bauer Béla (szerk.) (2009): Ifjúság2008. Gyorsjelentés. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.
- Vaskovics László (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. Szociológiai Szemle, 2000/4.

www.europa.eu

www.ilo.org

www.ksh.hu

Fényes Hajnalka

Alacsonyan iskolázott fiatalok a munkaerőpiacon a derecskei kistérségben

Bevezetés

Elemzésem célja feltárni az alacsonyan iskolázott fiatalok társadalmi háttérét, tőkefajtákkal való ellátottságát, munkaerő-piaci helyzetét, és összevetni a magasabban iskolázottak helyzetével. A kutatás a „Rural Youthjobs” Facilitating the Integration of Rural Youth into the Labour Market of Bihar – Hajdú-Bihar Euro-Region HURO/1001/081/2.3.2 projekt keretében a derecskei kistérségben folyt 2012-ben. A kérdőíves vizsgálatban 10%-os rétegzett mintát vettünk. A vizsgálatban 14-37 éves fiatalok vettek részt, és öt településen folyt a lekérdezés, Derecskén 228, Sárándon 80, Tépén 38, Hosszúpályin 91, Konyáron 64 fős mintát vettünk, összesen N=501főt kérdeztünk meg. Ebből a jelen elemzésben leválogattam a foglalkoztatottakat (142 fő), a regisztrált munkanélkülieket (81 fő) és a nem regisztrált munkanélkülieket (24 fő), és a többi inaktívot kihagytam, mivel munkámban elsősorban a jelenleg aktív népesség vizsgálata volt a cél, az elemszám így N=247 fő lett.

Kutatásomban az iskolázottság szerint végeztem összevetéseket (keresztábrákkal és szórásanalízissel). Itt jegyzem meg, hogy nem egyértelmű a végzettségek besorolása hazánkban. Kertesi és Varga (2005) a szakmunkásvégzettséget inkább az alapfokú végzettségbe sorolja (mi is ezt a felosztást használjuk, bár fenntartásokkal, illetve egyes esetekben szétválasztjuk a 8 osztályos és szakmunkás végzettségeket). Kertesiék érvei közt szerepel, hogy általában a 12 éves képzést tekintik középfoknak Európában (nálunk sokáig csak három éves volt a szakmunkás képzés), illetve a szakmunkásképzőt végzettek számlálási, olvasási és szövegértési teszteken nyújtott teljesítményei inkább az alapfokú végzettségűeknek felelnek meg. Az alapfokú besorolást erősíti a munkaerő-piaci értékítélet is (az alacsony bérek és foglalkoztatási arányok).

Vizsgált változóim: (1) Az egyén iskolai végzettsége, ahol alacsonyan iskolázottnak tekintetem az érettségi nélkülieket, (2) a továbbtanulási tervek és tanulás melletti munkavégzés (3) a foglalkoztatottság és munkanélküliség, (4) a szülők iskolázottsága és gazdasági aktivitása, (5) a megkérdezett saját kulturális tőkéje (nyelvtudás, számítógép-használat, internetezés, tévénézés, olvasás), (6) a megkérdezett szubjektív és objektív anyagi háttere (anyagi gondok gyakorisága, elégedettség az életével, jövőbeli kilátásaival, életszínvonalával, háztartása mennyiből gazdálkodik, és mennyire lenne szüksége ehhez képest), (7) a kapcsolati tőkék (barátok, ismerősök száma), (8) és végül a jelenlegi foglalkozás jellemzői (a foglalkozás, a munkakör, a munkaszerződés típusa, a jövedelmi besorolás, a munkaadó szektora és ágazata, a munka jellege és a beosztás).

Fiatalok a munkaerőpiacon az ezredforduló után

Foglalkoztatottság és munkanélküliség

A magyar munkaerőpiacon általában az alacsony a foglalkoztatás, ami a fiatalokra is jellemző. A fiatalok nemzetközi összehasonlításban is alacsony munkaerő-piaci részvétele háttérében elsősorban a gyors oktatási expanzió áll. Országunkban probléma, hogy a tanulás vagy munka inkább egymást kizáró a fiatalok körében, mint a többi fejlett országban, és a diákmunkák aránya kiugróan alacsony. Emellett egyre kevesebben mennek szakmunkásnak, míg a diplomások aránya nő, ez kontraszelekcióhoz vezet, és a szakmunkásoknak különösen alacsony a foglalkoztatottsága. A 15-24 évesek munkanélküliségi rátája az 1990-es évek közepén magasabb volt, mint az uniós átlag, utána alatta maradt, majd 2005 után újra az uniós átlag fölé emelkedett, és napjainkban is jóval magasabb (2010-ben 26%). A munkanélküliség főleg a képzetleneket sújtja (a 25-29 évesek körében kisebb a lemaradás). Az ezredfordulóig a felsőfokú expanzió ellenére a fiatalok körében alacsony maradt a diplomás munkanélküliség, 2006-ban a főiskolát végzettek 8,1%-a, az egyetemet végzetteknek pedig csak 2,7%-a volt munka nélkül (bár 2010-re a diplomás munkanélküliség 8,5%-ra emelkedett). (Fiatalok munkaerő-piaci helyzete 2010, KSH, Laki et al. é.n.)

A fiatalok eltérő korcsoportjait vizsgálva a 15-19 évesek munkanélküliségi rátája az ezredforduló után növekedett (2001 és 2006 között 22%-ról 37%-ra), a 20-24 évesek körében 10%-ról 17,2%-ra nőtt ugyanebben az időszakban, és a 25-29 évesek körében pedig 8,9%-ról 12,3%-ra emelkedett. Észak-Magyarországon és az Észak- Alföldön legnagyobb a fiatalok munkanélküliségi rátája, a tartós munkanélküliek aránya pedig a 25-29 évesek körében a legnagyobb. A fiatalok munkanélküliségi rátája 2,5 szerese a munkaképes korúakénak, míg az EU országaiban csak 2 szerese, és a 25-29 éves korosztály körében is magasabb ez az arány, mint az EU-s átlag. (Fiatalok munkaerő-piaci helyzete 2004, KSH, Gyöngyösi, Geist 2008, Laki et al. é.n.)

Az ifjúsági munkanélküliség nemcsak nálunk, hanem a többi fejlett országban is súlyos probléma. A munkanélküliség általában rövid ideig tart a fiatalok körében, de harmaduk hat hónapnál hosszabb ideig volt munkanélküli, ami már a devianciák felé terelheti őket. Ma már közhelynek számít, hogy főleg a falusiakat, férfiakat, alacsony iskolai végzettségűeket (szakmunkás végzettség vagy az alatti), az elmaradott régióban (Dél-Dunántúl, Észak-alföld, Észak-Magyarország) lakó fiatalokat sújtja a munkanélküliség, és ez a munkanélküliség folyamatosan újratermelődik. A fiatalok többsége nem önként lesz munkanélküli, – talán a leendő egyetemistákat és főiskolásokat kivéve, akik a továbbtanulás előtt egy átmeneti állapotként élik ezt meg – a többség sikertelen próbálkozások sora után válik azzá. (Gaszó, Laki 2004)

A magas pályakezdő munkanélküliség oka a munka tapasztalatok és a munkaerő-piaci készségek hiánya. A munkanélküliség ezen formája különösen veszélyes, megkérdőjelezi az iskoláztatás értelmét, az ott tanultak használhatóságát, megvan a veszély, hogy a fiatalokat deviáns magatartásformák felé sodorja. (Laki 2002)

Az ezredfordulón a fiatalok 30%-a jelezte, hogy volt már munkanélküli, azonban Észak-Alföldön, Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon jóval magasabbak az arányok. Országosan a diplomások 17%-a, míg a szakmunkás vagy alacsonyabb végzettségűek 50-60%-a volt érintett a munkanélküliség által 2000-ben. A valaha munkanélküliek aránya a fiatalok körében 2004-ben is 30% volt, akik döntő többsége regisztrált is. Az iskolázottság és a foglalkozás szerint jelentősek a különbségek, a segéd- és betanított munkások 60-70%-a, míg a diplomásoknak „csak” 37%-a jelezte, hogy volt már munkanélküli a már foglalkoztatott fiatalok között. 2008-ban az alkalmi vagy segédmunkások fele volt már regisztrált munkanélküli. (Laki, Szabó, Bauer 2001, Bauer, Szabó 2005, Laki 2011)

2008-ban országszerte a fiatalok 8 százaléka tekintett magára elsődlegesen munkanélküliként. Az Észak-alföldi régióban 11% ugyanez az arány. Országosan 19%, az Észak-alföldi régióban a fiatalok 25%-a már volt regisztrált munkanélküli, és a fiatalok további 5 százaléka nem regisztráltként volt munkanélküli (e vonatkozásban nincs különbség a régió és az ország többi része között). A kistelepüléseken élő fiatal férfiak körében különösen magas az önmagukra munkanélküliként tekintők aránya (2 ezer lakos alatti településeken a fiatal nők 14%-a, a fiatal férfiaknak pedig 27%-a tekinti munkanélkülinek magát az Észak-alföldi régióban, 2008-ban). (Szabó, Marián 2010)

Aktivitás és inaktivitás

A 15-29 éves korosztály 45%-a volt gazdaságilag aktív 2000-ben, de az ezredforduló után (2004 és 2008-ban) már csak 39%. Az inaktívok többsége még tanul (2000-ben a fiatalok 34%-a tanult, ami 2008-ra 44%-ra nőtt). Az egyéb inaktívok aránya 2000-ban 14% volt, 2008-ra ez kissé csökkent 9,3%-ra (ezen belül GYES-en és GYED-en a fiatalok 5% volt). 2000 és 2008 között a fiatalok 6-7%-a volt munkanélkülit, és a többség regisztrált is. A férfiak kicsit többen dolgoztak, mint a nők, akik viszont többen vannak GYES-en, GYED-en, bár ez inkább csak az alacsonyan iskolázottakra jellemző. Falun több az inaktív és több a gyermeknevelési támogatást igénybevevő (főleg nők). Az alkalmi munkások és jövedelempótló támogatást igénybevevők többsége viszont férfi. (Laki, Szabó, Bauer 2001, Gázsó, Laki 2004, Szabó, Bauer 2009)

2008-ban a 15-29 éves fiatalok majdnem fele tanul országosan és az Észak-alföldi régióban is. A fiatalok 45%-a aktív pénzkereső, de ez az arány a régióban csak 38%. Míg országosan a fiatalok 70%-ának volt valamilyen munkatapasztalata 2008-ban, a régióban ez csak 63%. A fiatalok kis arányban dolgoznak tanulás mellett, illetve tanulnak munka mellett, különösen Észak-Alföldön. (Szabó, Marján 2010)

Munkavállalás kitolódása és átmenet a tanulásból a munka világába

A fiatalokra jellemző a munkavállalás kitolódása, ami elsősorban a nagyobb arányú továbbtanulás miatt következett be, de sokan a tanulást egyfajta parkoló pályának tekintik, és sokszor kényszerből választják, mert nem kapnak munkát. (Sajnos azonban ez csak azoknak lehetséges, akik képesek rá, és megvan a kellő háttérük, mint anyagilag, mind kulturálisan.). Jellemző az is, hogy Észak-Magyarországon kevesebb a tanuló és több az egyéb inaktív fiatal, mint Budapesten. (Gázsó, Laki 2004, Laki 2002)

A 2008-as adatok szerint a tanulás befejezése és a munkavállalás között eltelt idő átlagosan 5,3 hó, de a csak 8 általánost végzetek körében több mint egy év. Az álláskeresés elhúzódása és a tartós munkanélküliség súlyos probléma a fiatalok körében, a fiatalok 40%-ának volt legalább egy évig tartó munkakeresési időszaka a 2004-es Ifjúság kutatás szerint. (Fiatalok munkaerő-piaci helyzete 2004, KSH, Szabó, Bauer 2009)

A foglalkozási szerkezet

Az ezredfordulóig a betanított- és segédmunkák valamint a mezőgazdasági munkák aránya jelentősen csökkent a fiatal foglalkoztatottak között, miközben a szellemi munkák arány nőtt, de ez elsősorban a fővárosra jellemző (a szellemi munkák aránya Budapesten 49% 2000-ben, míg a községekben csupán 19%). A fizikai munkát végzők aránya tovább csökkent 2000-2004 között (75%-ról 58%-ra), és továbbra is vidéken és a férfiak körében több a fizikai munkát végző. (Laki, Szabó, Bauer 2001, Laki 2002, Bauer, Szabó 2005) Az Észak-alföldi régió elmaradottságát mutatja, hogy 2008-ban a segédmunkások aránya több mint kétszeres a régióban, mint országosan, és jóval kevesebb a szellemi foglalkozású. (Szabó, Marián 2010)

2008-ban a már dolgozó fiatalok 88%-a volt alkalmazott, 5% vállalkozó, 6% alkalmi vagy közhasznú munkás. Ha a munkajelleg csoportokat nézzük, 49% betanított vagy szakmunkás, 5% segédmunkás vagy mezőgazdasági fizikai, 35% szellemi foglalkozású, és a vezető beosztásúak aránya csak 5%. 2008-ban országosan és Észak-Alföldön is a munkavállaló fiatalok döntő többsége alkalmazott volt, és mindössze 5% volt vállalkozó. (Szabó, Bauer 2009, Szabó, Marián 2010)

Bérek

2000-ben és 2008-ban is a bérek relatíve alacsonyok a fiatal munkavállalók körében, és sok szellemi foglalkozású csak alig keres többet, mint a minimálbér. Az Észak-alföldön és Dél-Dunántúlon, illetve a falvakban különösen alacsonyok a bérek. (Laki 2002, 2011)

Atipikus munkaformák

2006-ban a fiatalok 6,7%-ának volt határozott időre szóló munkája, de ez növekvő tendenciát mutat. A részmunkaidős foglalkoztatás elterjedtsége alacsony, pedig főleg a nők számára könnyítené a családi feladatok és a fizetett munkavégzés összehangolását (a fiatal nőknek csak 5,4%-a vett részt részmunkaidős foglalkoztatásban, 2006-ban). Emellett kevés az önfoglalkoztató is a fiatalok körében (6,3%) az össznépeséghez képest. (Fiatalok munkaerő-piaci helyzete 2006, KSH, Gyöngyösi, Geist 2008)

2008-ban az Észak-alföldi régióban a már foglalkoztatott fiatalok 72%-nak határozatlan idejű bejelentett munkaszerződése volt, 17% határozott idejű szerződéssel dolgozott, 5 százalékuknak pedig eseti megbízása volt. A munkatapasztalatokkal rendelkező fiatalok 88 százaléka teljes munkaidőben dolgozott, és csak 12 százalékuk részmunkaidőben. (Szabó, Marián 2010)

Fiatalok távolmaradásának okai a legális munkaerőpiacról

- (1) Napjainkban emelkedik a várható élettartam, és kitolódott a nyugdíjkorhatár, és többek közt emiatt is csökkent a fiatalok számára rendelkezésre álló munkahelyek száma.
- (2) A rendszerváltással széthullott a nagyvállalati szektor, sok az önfoglalkoztató és a kisebb szervezet, az alkalmazotti lét bázisa megrendült. Az önfoglalkoztatói státuszhoz a fiatalok többsége nem rendelkezik megfelelő kapcsolati hálóval, tőkével, illetve munkatapasztalattal. Sok a kis létszámú vállalkozás, akiknek nincs lehetőségük a létszám bővítésére, és a fiatalok felvételére (többségük kényszervállalkozó).
- (3) Sok fiatal családja nem tudja finanszírozni a meghosszabbodott tanulási életszakaszt, illetve az „átlag feletti” képzési formákat (pl. kéttannyelvű képzés, magániskolák, külföldi tanulmányok stb.). A társadalmilag veszélyeztetett, hátrányos helyzetű fiatalok színvonalas képzési rendszerét eddig nem sikerült megnyugtatóan biztosítani. Már az alapképzésben is sok a lemorzsolódás, illetve bevett gyakorlat a nehezebben kezelhető gyerekek kisegítő iskolákba küldése, még akkor is, ha egyébként átlagos értelmi képességűek.
- (4) A fiatalokat negatívan érinti a szakképzés válsága, amely a sorozatos reformok ellenére fennáll (a gyakorlati képzés alacsony szintű és az általános képességek fejlesztése sem megoldott).
- (5) Az árnyékgazdaságban – melynek aránya napjainkban kb. a GDP 25%-át teszi ki - sokféle atipikus foglalkoztatási forma fordul elő, mely a fiatalok számára is alternatívaként jelenik meg a legális foglalkoztatással szemben.
- (6) Gyermekkel kapcsolatos ellátásokat 1993 óta egyre többen veszik igénybe, nagy részben fiatal nők. Ezek igénybevétele szintén reális alternatívaként jelenik meg a legális foglalkoztatással szemben, főleg az alacsonyan iskolázottak körében. (Csoba, Diebel 2011)

Alacsony iskolázottak a munkaerőpiacon

Hazánkban az alacsonyan iskolázottak aránya a 1970-es években csökkent, azóta azonban stagnál az átlagnépességben. A rendszerváltás után az iskoláztatási expanzió megállt a szegény néprétegeknél, melynek háttérében a késői Kádár-korszakban a szakmunkásvégzettség erőltetése, és az érettségít adó képzések háttérbeszorítása állt. A jelenség háttérében állhat az is, hogy az expanzió beleütközött abba a rétegbe, akiknek nincs elegendő tudásuk, hogy érettségít adó képzésben vegyenek részt. (Kertesi, Varga 2005)

Napjainkban az alacsonyan iskolázottak aránya a szakmunkás végzettségűekkel együtt kb. 30% a munkaképes korúak körében, és a közeljövőben is legfeljebb 25%-ra csökken. Emellett az oktatási expanzió ellenére a fiatalok körében is 15-20% körül állandósul ez az arány, szemben az EU-s átlaggal, ami 5%. (Köllő 2009)

Az alacsonyan iskolázottak foglalkoztatottsága kiugróan alacsony nemzetközi összehasonlításban (10-15% a lemaradás az EU más országaihoz képest, ami a magasabb végzettségűeknél jóval kisebb), illetve kiugróan magas körükben a munkanélküliség is, valamint igen alacsonyak a béreik is. A fiatal képzetlen (csak 8 osztályt végzett) férfiak a jóléti ellátásból is ki vannak rekesztve, és sok család csak a nők gyermektámogatásaiból él. (Köllő 2009)

Az alacsonyan iskolázottak munkaerő-piaci hátrányai háttérében elsősorban az alapkészségek hiánya áll (a 16-32 éves korú alacsonyan iskolázottak 85%-ának igen rossz olvasás- és szövegértése, jellemző a funkcionális analfabétizmus), ami nemzetközi összehasonlításban is jelentős lemaradást jelent. Jellemző, hogy a speciális készségek és a szaktudás jelentősége csökken, az általános készségek pedig felértékelődnek (az érettségi bérelőnye nő), a szakmunkások tudása gyorsan elavul, és kevésbé tudják megújítani tudásukat az általános készségek hiánya miatt. Az alacsonyan iskolázottak nem tudnak megfelelni az új állások és technológiák nagy tudásigényének, és az ingázáshoz sincs elegendő forrásuk. Éppen ezért a legfontosabb feladat az alapvető készségek fejlesztése az alapfokú- és a szakmunkás képzésben és a nagyon magas lemorzsolódási arány csökkentése. A rosszabb képességűeket is el kell juttatni, hogy megfeleljenek a modern ipari munka követelményeinek. (Kertesi, Varga 2005, Liskó 2008)

Szakmunkások a munkaerőpiacon

Az 1990-es években, a fővárosban a fiatal szakmunkások 17-20%-a volt munkanélküli, míg az észak-keleti régióban 42%-uk. Sokan továbbtanulnak a szakmunkás képzés után, de egyharmaduk esetén ennek oka csupán a munkanélküliség elkerülése (Gazsó, Laki 1999). Az ezredfordulón a fiatal szakmunkások felének volt csak munkája a végzés után, és öt évvel később is csak 75%-uknak. Ekkor 14%-uk volt munkanélküli (bár 40%-éuknak már volt munkanélküli tapasztalata) és 5% továbbtanul. Aki dolgozik, annak alig fele dolgozik saját szakmájában, 18% más szakmában, 18% pedig szakképzettséget nem igénylő munkát végez. Sokakra jellemző a gyakori munkahely változtatás, kevés körükben a vezető beosztás és az önálló vállalkozó. Sokan vállalnak feketemunkát, mert nem kapnak legális munkát, illetve vesznek részt különféle munkanélküli képzésekben. A magas munkanélküliség összefügg azzal is, hogy a fiatal szakmunkásokra jellemző a többségében falusi lakóhely, az észak-keleti régióban élés, illetve hogy a tanult szakma nem piacképes. (Liskó 2001)

Az ezredforduló után egyre kevesebben tanulnak tovább szakmunkásnak, a szakmunkásképzés presztízsvesztése figyelhető meg. A szakmunkásképzés nem a piacképes szakmákra készít fel, mivel a korábbi szocialista nagyipar struktúrájához igazodik. Az alsóbb néprétegek számára a rendszerváltás előtt fontos társadalmi funkciót töltött be a képzés, mobilitási esélyt nyújtott a segédmunkások és mezőgazdasági fizikai szülők gyerekeinek, de napjainkra ez a réteg lecsökkent, és csak a szegény, munkanélküli szülőkkel rendelkező roma gyerekeknek jelent igazán felemelkedést. (Liskó 2006)

Jellemző a kontraszelekció is a képzésben, hogy csak a leggyengébb képességű, rossz társadalmi háttérűek vesznek benne részt, sok a roma származású, a családok jövedelme alacsony, rosszak a lakásviszonyaik, sok a munkanélküli szülő, és a szülők alacsony iskolázottságúak. Problémát jelent az is, hogy rosszak a tanulók teszteredményei (rosszak az olvasási és szövegértési és a számolási készségeik a PISA vizsgálatok szerint), valamint rossz az oktatás minősége is. (Kézdi, Köllő, Varga 2008)

Jellemző emellett a szakmunkások bérhozájának drasztikus csökkenése és a bérek lassabb emelkedése életkorral, aminek elsődleges oka a tanulók rossz alapképességei. A szakmunkások alacsony béreinek háttérében áll az is, hogy sokan betanított vagy segédmunkákat is elvállalnak. A bérelőnyt azonban növeli, hogy a tudásigényesebb szakmákban a bérek nagyobbak, összességében azonban inkább csökken a szakmunkások bérelőnye, a szakmunkásképzés munkaerő-piaci értékvesztése figyelhető meg. (Kézdi, Köllő, Varga 2008)

A szakmunkások foglalkoztatottsága napjainkban csökken és sok a pályaelhagyó is (főleg építőipar és fémmegmunkálás területéről). Rossz a képzés és a munkaerőpiac illeszkedése, a munkaerő-piaci kereslet és kínálat szerkezete eltér, sokan nem a szakmájukban dolgoznak. Szakmunkáshiány a jobb képességeket igénylő területeken van, és ezt az igényt a többség nem tudja teljesíteni, nem tudnak alkalmazkodni a technológiai fejlődéshez. A tudásigényes munkahelyekről a szakmunkások jó része kiszorul. Az új munkahelyek magasabb írás és olvasási készségeket igényelnének, de ehhez nem elegendők a szakmunkások többségének készségei. (Kézdi, Köllő, Varga 2008, Liskó 2008)

Empirikus eredmények

Kutatásomban 247 fiatal volt foglalkoztatott vagy munkanélküli (regisztrált és nem regisztrált), ebből 47,8% alacsonyan iskolázott (érettségi nélküliek) és 52,2% közepesen vagy magasan iskolázott. A térség viszonylagos elmaradottságát mutatja, hogy milyen magas a mintában az alacsonyan iskolázottak aránya. Köllő (2009) kutatásai szerint a fiataloknak országosan „csak” 15-20%-a alacsonyan iskolázott, a mi mintánkban azonban jóval magasabb ez az arány (48%).

1. táblázat: Foglalkoztatottság és munkanélküliség az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (%)

Iskolázottság	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Nem regisztrált munkanélküli	Összesen
Alacsony	48,7	37,6	13,7	117 (100)
Közép-felső	66,4	27,3	6,3	128 (100)
Összesen	58 (142 fő)	32,2 (79 fő)	9,8 (24 fő)	245 (100)

Itt és a további táblázatokban a Chi-négyzetre és az ANOVA tesztre vonatkozóan *** jelöli a 0,000 alatti, ** a 0,001 és 0,01 közötti, és * jelöli a 0,01 és 0,05 közötti szignifikanciát, és NS ha nem szignifikáns. Jelen táblázatban a Chi-négyzet * szinten szignifikáns

Adataink (lásd az első táblázatot és az elméleti részt) szerint a fiatal munkanélküliség a vizsgált térségben jóval magasabb, mint az országos átlag. A 2008-as ifjúságkutatás szerint kb. 8% a fiatal munkanélküliség, ami az Észak-alföldön 11%, de a 2012-es országos mutatók valamivel magasabbak lehetnek a gazdasági válság miatt. Eredményeink szerint az alacsonyan iskolázott fiatalok körében az arányok még rosszabbak, sok a munkanélküli és nagyon alacsony a foglalkoztatottság körükben.

2. táblázat: Foglalkoztatottság és munkanélküliség a részletes iskolázottsági besorolás szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (%)

	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Nem regisztrált munkanélküli	Összesen
8 általános vagy kevesebb	39	47,5	13,6	59 (100)
Szaktanulmánytervező	60,5	25,6	13,9	43 (100)
Szaktanulmánytervező	53,3	33,3	13,3	15 (100)
Szakközépiskola	53,8	35,9	10,3	39 (100)
Gimnázium	73,5	20,6	5,9	34 (100)
Felsőfokú szakképzés, technikum	67,9	28,6	3,6	28 (100)
Főiskola	76,5	23,5	0	17 (100)
Egyetem	70	20	10	10 (100)
Összesen	58	32,2	9,8	245 (100)

Chi-négyzet NS

Második táblázatunk szerint az alacsonyan iskolázottakon belül a 8 általános vagy az alatti végzettségűek munkaerő-piaci helyzete különösen kedvezőtlen, viszont érdekes jelenség, hogy a szakmunkás végzettségűek helyzete valamivel kedvezőbb, mint a szakközépiskolai végzettségűeké, ami a térség munkaerő keresleti sajátosságaival magyarázható. A gimnáziumi és a felsőfokú végzettségűek helyzete nagyjából hasonló és kedvezőbb, mint az alacsonyan iskolázottaké, de a mintában ők viszonylag kis létszámban képviseltetik magukat.

A munkaerő-piaci érvényesülésben közrejátszhat, hogy a fiatalok milyen arányban vállaltak munkát nappalis tanulmányaik alatt. Adataink szerint a minta kb. fele dolgozott tanulmányai alatt, és ebben nem volt szignifikáns különbség az alacsony és magasán iskolázottak között, bár az alacsony iskolázottak kicsit kevesebben dolgoztak. Szakmai gyakorlaton a fiatalok 68%-a vett részt és önkéntes munkát a fiatalok 20%-a végzett nappalis képzései alatt, és egyik esetben sem volt szignifikáns különbség iskolázottság szerint. Összességében tehát ezek az adatok nem magyarázzák az alacsonyan iskolázottak rosszabb munkaerő-piaci helyzetét, de felhívják a figyelmet arra is, hogy viszonylag kevés fiatal vett részt diákmunkában és önkéntes munkában (iskolázottságtól függetlenül), ami pedig javíthatná a rossz foglalkoztatottsági mutatókat.

3. táblázat: Továbbtanulási szándékok az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (%)

	Alacsony	Közép-felső
Nem akar	63	53,2
Szándékában áll, de nem tudja mit	10,2	16,9
Szándékában áll, és tudja mit	26,8	29,9
Összesen	108 (100)	124 (100)

Chi-négyzet ***

A továbbtanulás egy reális alternatíva lehet a munkanélküliség elkerülésére. Amint látható a 3. táblázatban, a fiatalok több mint fele nem tervez továbbtanulást. Azonban az is látható, hogy az alacsonyan iskolázottak kisebb arányban terveznek továbbtanulást, mint a magasabban iskolázottak, pedig nekik inkább szükségük lenne rá. Többek közt ez is közrejátszhat az alacsonyan iskolázott fiatalok rossz foglalkoztatottsági arányaiban és a magas munkanélküliségében, a térségben.

A fiatalok társadalmi háttere

A továbbiakban a szülők iskolázottságát és gazdasági aktivitását vizsgáljuk a fiatalok iskolai végzettsége szerint.

4. táblázat: Az apák és anyák iskolai végzettsége a megkérdezettek iskolázottsága szerint (%)

	Apák		Anyák	
	Alacsony	Közép-felső	Alacsony	Közép-felső
8 általános vagy kevesebb	45,9	16,6	54,7	18,7
Szaktanulmány, szakiskola	43,2	56,7	31	36,6
Szakközépiskola	5,4	7,5	4,5	11,4
Gimnázium	2,7	7,5	5,5	23,6
felsőfokú szakképzés, technikum	1,8	8,3	0,9	4,9
Főiskola, egyetem	0,9	3,3	3,6	4,9
Összesen	111 (100)	120 (100)	110 (100)	123 (100)

Chi-négyzet *** mindkét esetben

A 4. táblázat szerint a térségben a fiatalok szüleinek csak kis része rendelkezik diplomával, akár az alacsony akár a magasabb végzettségű fiatalokat tekintjük, ami a térség elmaradottságával magyarázható. Szomorú tény az is, hogy az érettségit adó középfokú végzettség a megkérdezettek apáinál szintén alig fordul elő, de az alacsonyan iskolázott fiatalok anyáira sem jellemző. Az alacsonyan és magasabban iskolázott fiatalok között lényeges elérés abban mutatkozik, hogy az apák szaktanulmány végzettségűek (ami a magasabban iskolázottakra jellemző) vagy alapfokú végzettséggel (8 általános vagy az alatti) rendelkeznek (ez az alacsonyan iskolázottakra jellemző). Emellett különbség, hogy az alacsonyan iskolázott fiatalok 86%-ának szintén alacsony végzettségű (alapfok vagy szaktanulmány) az édesanyja, míg a magasabban iskolázott fiatalok anyáinak „csupán” 55%-a alacsony végzettségű és 35%-a gimnáziumi vagy szakközépiskolai végzettségű. Itt jegyezzük meg, hogy az anyák magasabb végzettsége az apákhoz képest országos jelenség, és összefügg azzal, hogy a nők napjainkban magasabb végzettségűek, mint a férfiak.

5. táblázat: Az apák és anyák gazdasági aktivitása a megkérdezett 14 éves korában iskolázottság szerint (%)

	Apák		Anyák	
	Alacsony	Közép-felső	Alacsony	Közép-felső
Dolgozott	82,1	93,6	57,7	88
Munkanélküli volt	12,3	1,6	10,8	2,4

Gyerekekkel otthon volt	0	0	13,5	1,6
Háztartásbeli volt	0	0	15,3	3,2
Egyéb inaktív volt	5,6	4,8	2,7	3,8
Összesen	106 (100)	125 (100)	111 (100)	125 (100)

Chi-négyzet * és ***

Az 5. táblázat szerint az alacsonyan iskolázottak apáinál 12%-ban fordult elő munkanélküliség a megkérdezett 14 éves korában, míg a magasabban iskolázott fiatalok esetén ez alig fordult elő. Hasonló különbségeket láthatunk az anyák munkanélküliségénél is. A fiatalok iskolázottsága szerint lényeges eltérés az is, hogy az alacsonyan iskolázott fiatalok anyái jóval nagyobb arányban voltak inaktívok (háztartásbeliek, vagy a gyerekekkel voltak otthon) a megkérdezett 14 éves korában, mint a magasabban iskolázottak anyái, ami fakadhat egyrészt az alacsonyabb iskolai végzettségükből, másrészt a nagyobb gyerekszámából is¹.

A fiatalok saját kulturális tőkéje

A továbbiakban a már dolgozó vagy munkanélküli fiatalok nyelvtudását, számítógép és internet használatát és tévé nézési és olvasási szokásait hasonlítjuk össze végzettségük szerint.

6. táblázat: Nyelvtudás az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (%)

	Beszél idegen nyelven	Nem beszél	Összesen
Alacsony	47	53	117 (100)
Közép-felső	76,6	23,4	128 (100)

Chi-négyzet ***

A 6. táblázat adatai szerint a fiatalok viszonylag nagy része nem beszél idegen nyelvet, és az alacsonyan iskolázottak körében ez az arány több mint 50%, míg a magasabban iskolázottaknál 23%. Összességében a vizsgált térségben a fiatalok nyelvtudása elmarad az ifjúság kutatások országos adataitól, ami a térség elmaradottságával függhet össze.

7. táblázat: Számítógép használat az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (%)

	Használ számítógépet	Nem használ	Összesen
Alacsony	71,8	28,2	117 (100)
Közép-felső	94,5	5,5	128 (100)

Chi-négyzet ***

8. táblázat: Az internet használat gyakorisága az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (%)

¹ Adataink szerint az alacsonyan iskolázott megkérdezettek családjában, a lekérdezés időpontjában átlagosan 2,16 tizenhét év alatti gyermek volt, míg a magasabban iskolázottaknál csak 1,44, és ez a különbség szignifikáns.

	Állandóan	Naponta	Hetente	Havonta többször	Havonta vagy ritkábban	Soha	Összesen
Alacsony	9,6	39,8	19,4	6,5	2,8	22,2	108 (100)
Közép-felső	18,1	63,8	9,4	2,4	3,1	3,1	127 (100)

Chi-négyzet ***

A 7. és 8. táblázatban a számítógép és internet használatról láthatunk adatokat. Az alacsonyan iskolázott fiatalok több mint egy negyede még 2012-ben sem használ számítógépet, szemben a magasabban iskolázottakkal, ahol ez az aránya csak 5%. Hasonló különbségeket láthatunk az internet használatban is a megkérdezettek iskolázottsága szerint. Míg a magasabban iskolázottak többsége (64%) naponta netezik és 3% soha, az alacsonyan iskolázottak majdnem negyede soha és csak 40%-uk naponta.

9. táblázat: Tévénézési, könyvolvasási és internetezési szokások az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (%)

	Tévénézés		Könyvolvasás		Internetezés	
	Alacsony	Közép-felső	Alacsony	Közép-felső	Alacsony	Közép-felső
Semennyit	15,4	14,1	69,2	39,8	29	5,5
Kevesebb, mint fél óra	10,3	14,1	15,4	19,5	11,1	10,2
30-60 perc	14,5	19,5	5,1	19,5	14,5	17,3
1-2 óra	29,1	30,5	5,1	8,6	18,8	18,1
2-3 óra	15,4	10,2	0,9	4,7	6	13,4
Több mint 3 óra	14,5	10,9	3,4	7	18,8	33,1
nt/nv	0,9	0,8	0,9	0,8	1,7	2,4
Összesen	117 (100)	128 (100)	117 (100)	128 (100)	117 (100)	127 (100)

Chi-négyzet NS, ***, ***

A fiatalok saját kulturális tőkét mutatja a tévézés, a könyvolvasás és az internetezés napi gyakorisága is. A 9. táblázat szerint tévézésben nincs szignifikáns különbség a magasabban és alacsonyan iskolázottak között (a fiatalok többsége napi 1-2 órát néz tévét, ami alacsonyabb, mint a felnőtt népesség adata). A könyvolvasásban viszont nagyobb a különbség a magasabban iskolázottak javára. Azonban szomorú adat, hogy a magasabban iskolázott fiatalok 40%-a, míg az alacsonyan iskolázottak 70%-a egyáltalán nem olvas a vizsgált térségben. Az internet használatban a már korábban feltárt különbségek érvényesülnek és itt is a magasabban iskolázottak előnye figyelhető meg. Kiugró adat, hogy a magasabban iskolázott fiatalok egy harmada több mint három órát netezik naponta, ami már-már túl magasnak tűnhet (digitális bennszülött, netfüggő nemzedék?).

A fiatalok anyagi helyzete

A fiatalok anyagi helyzetét objektív és szubjektív mutatókkal is közelítjük. Elsőként a háztartás anyagi helyzetét becsülték meg a kérdezettek az ország többi háztartásához képest, majd pedig arról nyilatkoztak, milyen gyakran fordulnak elő anyagi gondok családjukban.

10. táblázat: A háztartás anyagi helyzete az ország többi háztartásához képest az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (%)

	sokkal rosszabb	Roszzabb	olyan, mint a másoké	jobb	Sokkal jobb	Nv	összesen
Alacsony	7	17,5	59,6	12,3	0,9	2,6	114 (100)
Közép-felső	3,1	10,2	69,5	14,8	0,8	1,6	128 (100)

Chi-négyzet NS

A 10. táblázatban látható, hogy a fiatalok, iskolázottságuktól függetlenül többségében átlagosnak ítélték anyagi helyzetüket, bár az alacsony iskolázott fiatalok a helyzetüket valamivel kedvezőtlenebbnek látják. A nem szignifikáns különbség oka lehet, hogy ez egy szubjektív anyagi háttérmutató, és a jobb módúak, de a rosszabb sorsúak is hajlamosabbak helyzetüket átlagosnak ítélni, miközben az objektív helyzetük jelentősen különbözhet.

11. táblázat: Az anyagi gondok előfordulása az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (%)

	minden hónap végén vannak nehézségeink, kölcsönkérés	néha vannak nehézségek, hosszabb távon egyensúly van	ki szoktunk jönni egy hónapban a pénzből	ha szükség van, félretenni is tudunk.	Nv	Össz
Alacsony	30,8	35	22,2	9,4	2,6	117 (100)
Közép-felső	10,9	35,2	32	19,5	2,3	128 (100)

Chi-négyzet **

Az anyagi gondok előfordulásánál már szignifikáns különbség van az alacsonyan és magasabban iskolázott fiatalok között (lásd a 11. táblázatot). A havi rendszerességu anyagi problémák háromszor olyan gyakoriak az alacsonyan iskolázottak, mint a magasabban iskolázottak körében, félretenni viszont a magasabban iskolázottak tudnak gyakrabban. Azonban meg kell jegyezni, hogy ez a mutató is részben a szubjektív anyagi helyzetet mutatja, és elképzelhető hogy valójában nagyobb különbségek vannak az objektív anyagi helyzetben a magasabban és alacsonyan iskolázottak között, hiszen a fogyasztási szokások és igények között is jelentős eltérés lehet.

Érdekes eredmény, hogy iskolázottság szerint nem volt szignifikáns különbség a jövőbeli kilátásokkal és az életszínvonallal való elégedettségben (az adatokat most nem mutatjuk be), de az életük eddigi alakulásával a magasabban iskolázottak szignifikánsan elégedettebbek voltak (lásd a 12. táblázatot). Azonban ezek az adatok szintén szubjektív ítéleten alapulnak,

ami nem biztos, hogy összhangban van a tényleges helyzettel, valószínű, hogy a jobb de a rosszabb helyzetűek is inkább közepesen elégedettek.

12. táblázat: Az étellel való elégedettség (1-10) és az anyagi helyzet az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (átlagok (N))

	Mennyire van megelégedve: élete eddigi alakulásával?	Véleménye szerint az Önök háztartásának mennyi pénzre lenne szüksége egy hónapban?	Ehhez képest mennyiből gazdálkodnak?
Alacsony	5,9 (110)	239136 (110)	131301 (103)
Közép-felső	6,6 (128)	295879 (124)	210952 (105)
Összesen	6,3 (238)	269205 (234)	171509 (208)
ANOVA	*	**	**

A 12. táblázatban láthatjuk azt is, hogy a megkérdezettek véleménye szerint a háztartásuknak mennyi pénzre lenne szüksége egy hónapban, és hogy ehhez képest mennyiből gazdálkodnak. Mindkét mutató szerint a magasabban iskolázottak vannak előnyben, bár a tényleges összegben nagyobb a különbség (1,6 szoros), mint a háztartási szükségletnél (1,2 szoros). A havi szükséges összegnél az alacsonyan iskolázottak valamivel szerényebb összeget jelöltek meg, mint a magasabban iskolázottak, melynek háttérében az állhat, hogy a kisebb tényleges jövedelem miatt kisebbek az igényeik is. Fontos megjegyezni azt is, hogy a háztartások nagysága eltér a fiatalok iskolázottsága szerint², és ez a tényleges (egy főre jutó) jövedelemben még nagyobb különbségeket okoz.

A fiatalok kapcsolati tőkái

Az anyagi és kulturális tőkék mellett szignifikáns különbségekre számítottunk a kapcsolati erőforrásokban is az alacsonyan és magasabban iskolázott fiatalok között. Azonban a barátok és ismerősök számában (hány barátja van, hányra számíthat bármikor, hány ismerőse van a leggyakrabban használt közösségi oldalon, ebből hányval tartja rendszeresen a kapcsolatot) nem találtunk szignifikáns különbséget iskolázottság szerint. Ennek háttérében az állhat, hogy a fiatalok, iskolázottságtól függetlenül aktívabb társasági életet élnek, mint az idősebbek, és a kapcsolati erőforrásokban inkább az idősebb generációban lehet különbség iskolázottság szerint.

A jelenlegi foglalkozás jellemzői a fiatalok körében

A továbbiakban leválogattuk azokat a fiatalokat, akik a lekérdezéskor dolgoztak, és az ő foglalkozásuk jellemzőit vetettük össze iskolázottságuk szerint, így az elemszámok csökkentek (N=142 fő), mivel a munkanélkülieket nem vizsgáltuk.

² Az alacsonyan iskolázott fiataloknál az egy háztartásban élők átlagos száma 4,31 fő, míg a magasabban iskolázottaknál csak 3,5 fő, és a különbség szignifikáns.

13. táblázat: Foglalkozás és munkakör az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (csak akik dolgoznak) (%)

	szakképzettséget igénylő, profilnak megfelelő	szakképzettséget igénylő, profil-független	szakképzettséget nem igénylő, profilnak megfelelő	szakképzettséget nem igénylő kiegészítő munka	Össz
Alacsony	26,4	15,1	22,6	35,8	53 (100)
Közép-felső	54,4	20,3	19	6,3	79 (100)

Chi-négyzet ***

A 13. táblázat szerint, várakozásunknak megfelelően a magasabban iskolázott fiatalok kétszer annyian dolgoznak a végzettségük profiljának megfelelő, illetve szakképzettséget igénylő munkakörben, mint az alacsonyan iskolázottak, míg az alacsonyan iskolázottak jóval többen dolgoznak szakképzettséget nem igénylő kiegészítő állásban. Emellett eredményeink szerint a magasabban iskolázottak többen dolgoznak határozatlan (azaz nem határozott) időre történő kinevezéssel, mint az alacsonyan iskolázottak (bár a kis elemszámok miatt a különbség nem szignifikáns, az adatokat most nem mutatjuk be). Fontos eredmény az is, hogy az országos adatokhoz képest jóval több fiatalnak volt a vizsgált térségben határozott idejű szerződése (30-40%-uknak), és az adatok magasabbak a 2008-as ifjúságkutatás Észak-alföldre vonatkozó adatainál is.

14. táblázat: A havi nettó jövedelem (amit kézhez kap) az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (csak akik dolgoznak) (%)

	minimálbér körüli	Max. 150 000	150 000 felett	Össz.
Alacsony	69,6	21,4	8,9	56 (100)
Közép-felső	45,7	46,9	7,4	81 (100)

Chi-négyzet **

Meglepő eredmény (lásd a 14. táblázatot), hogy a fiatalok a térségben, iskolázottságuktól függetlenül alig keresnek többet 2012-ben, mint 150 ezer forint. A különbség iskolázottság szerint csak abban van, hogy az alacsonyan iskolázottak többsége (70%-a) minimálbér körül, míg a magasabban iskolázottak kb. fele minimálbér körül és kb. fele 150 ezer forint körül keres. Azonban az elméleti részben láttuk, hogy a fiatalok alacsony keresete országos tendencia a 2000-es és 2008-as ifjúságkutatások adatai szerint.

Megnéztük azt is, hogy a fiatalok mennyire becsülték a munkakörükben elvárható havi nettó bért. Ez átlagosan 150-160 ezer forint volt, és nem volt szignifikáns különbség iskolázottság szerint (az adatokat szignifikancia hiánya miatt nem mutatjuk be). Ez is egy meglepő eredmény, hiszen a magasabban iskolázottaknál nagyobb elvárt bérekre számítottunk, de összhangban van előző eredményünkkel, miszerint a magasabb iskolázottság a térségben alig jelent magasabb béreket, tehát a fiatalok tisztában voltak a lehetőségeikkel.

Munkaadó szektora szerint nem volt szignifikáns különbség az alacsony és a magasabban iskolázottak között, bár a magasabban iskolázottak felülreprezentáltak a 1-3 fős mikro-vállalkozásokban, önkormányzati, állami vagy civil fenntartású intézményekben, a közigazgatásban, míg az alacsonyan iskolázottak a kis- és középvállalkozásokban, a közfoglalkoztatásban (önkormányzati vagy állami vállalatnál), és valamivel többen dolgoznak nonprofit szervezetekben is.

A tevékenységek ágazati megoszlása viszont szignifikánsan különbözött a magasabban és alacsonyan iskolázottak körében (a részletes adatokat most nem mutatjuk be). A magasabban iskolázottak többen dolgoztak az elektrotechnikai területen, a vendéglátásban, az idegenforgalomban, az államigazgatásban, a közigazgatásban, az egészségügyben, az oktatás és képzés területén, valamint a honvédelem és biztonságtechnika területén. Az alacsonyan iskolázottak pedig inkább a nehéziparban, a bányászatban, az építőiparban, a könnyűiparban, a mezőgazdaságban, az erdő- és vízgazdálkodásban és a közlekedés és szállítás területén dolgoztak, ami megfelel várakozásainknak.

15. táblázat: A munka jellege az iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (csak akik dolgoznak) (%)

	Alacsony	Közép-felső
Főállás	50,9	79,5
Mellékállás	7	2,4
Megbízási szerződés	8,8	2,4
Vállalkozó	7	6
Saját tulajdonú cég	0	1,2
Alkalmi munkavállalói kiskönyvvvel	7	0
Feketemunka – biztonsággal	5,3	0
Közfoglalkoztatás	10,5	7,2
Közhasznú	1,8	1,2
Összesen	57 (100)	83 (100)

Chi-négyzet *

A 15. táblázat szerint az alacsonyan iskolázott fiataloknak csak a fele, míg a magasabban iskolázottak több mint háromnegyede dolgozott főállásban munkahelyén. Az alacsonyan iskolázottakra jellemző a mellékállás (7%), a megbízásos munka (8,8%), az alkalmi munka (7%), a feketemunka (5,3%) és a közfoglalkoztatás (10,5%). A térségben a fiatalok körében kevés a vállalkozó, iskolázottságtól függetlenül csak 6-7%, ami nagyjából hasonló, mint a 2008-as ifjúságra vonatkozó országos adat.

16. táblázat: A megkérdezett beosztása iskolázottság szerint a derecskei kistérség fiataljai körében (csak akik dolgoznak) (%)

	Alacsony	Közép-felső
Önálló vállalkozó	9,1	17,5
Vezető, főnök	1,8	2,5
Kisfőnök	5,5	3,8

Beosztott szellemi nem adminisztratív munkakörben	12,7	21,2
Beosztott szellemi adminisztratív munkakörben	9,1	17,5
Beosztott fizikai	61,8	37,5
Összesen	55 (100)	80 (100)

Chi-négyzet NS

Végül a 16. táblázat mutatja a fiatal munkavállalók beosztását iskolázottság szerint a vizsgált térségben. Ugyan a különbség a kis elemszámok miatt nem volt szignifikáns, mégis látható, hogy a magasabban iskolázottak kétszer annyian voltak önálló vállalkozói beosztásban, mint az alacsonyan iskolázottak, míg beosztott fizikai állásban az alacsonyan iskolázottak voltak kétszer annyian, mint a magasabban iskolázottak. Emellett a magasabban iskolázottak közel 40%-a dolgozik beosztott szellemi munkakörben, ahol részben adminisztratív feladatokat is ellátnak, mely arány az alacsonyan iskolázottak körében csak 20%. Az is látható, hogy a vezető beosztás a fiatalok életkorából következően alig jellemző, akár a magasabban iskolázottakat, akár az alacsonyan iskolázottakat nézzük, és ez összhangban van az országos adatokkal (lásd az elméleti részt).

Összegzés

Elemzésemben központi helyet foglal el egyén iskolai végzettsége, ahol alacsonyan iskolázottnak az érettségi nélkülieket tekintettem. Eredményeim szerint a vizsgált térségben az alacsonyan iskolázott fiatalok foglalkoztatottsága nagyon alacsony és sok köztük a munkanélküli, ami a térség elmaradottságát is mutatja, hiszen a foglalkoztatottsági és munkanélküliségi adatok jóval kedvezőtlenebbek, mint az országosak.

A fiatalok társadalmi háttérének összetevőit (kulturális és anyagi háttér, kapcsolati tőkék) vizsgálva kimutattam, hogy a térségben alacsony a szülők iskolázottsága, és ez nem csak az alacsonyan iskolázott fiatalokra jellemző, bár ott még erőteljesebben megmutatkozik. A szülők gazdasági aktivitása a megkérdezettek 14 éves korában viszont jelentősen különbözött a fiatalok végzettsége szerint, a munkanélküliség a magasabban iskolázottak szüleinél alig fordult elő, míg az alacsonyan iskolázottaknál gyakrabban fordult elő, és az alacsonyan iskolázottak anyái többen voltak otthon a gyerekekkel, vagy voltak háztartásbeliek. A megkérdezettek saját kulturális tőkéjét tekintve a tévézés volt az egyetlen aktivitás, amely hasonló gyakoriságú a fiatalok iskolázottsága szerint, azonban nyelvtudásban, számítógéphasználásban, internetezésben és olvasásban - várakozásainknak megfelelően - a magasabban iskolázottak voltak előnyben. Voltak itt kiugró eredmények is, pl. hogy a fiatalok majdnem fele egyáltalán nem olvas, vagy hogy a magasabban iskolázottak harmada napi 3 óra felett internetezik, ami már túl magasnak tűnhet.

A fiatalok anyagi háttérét szubjektív és objektív mutatókkal is vizsgáltuk, és hangsúlyoztuk, hogy az anyagi helyzet szubjektív megítélésénél a középre sorolás a jellemző, azaz mind a rossz sorsúak, mind a jobb módúak helyzetüket inkább átlagosnak látják. Összességében tehát az alacsonyan iskolázottak objektív anyagi helyzete valamivel kedvezőtlenebb lehet, mint azt adataink mutatják. Meglepő eredmény, hogy a fiatalok milyen keveset keresnek a vizsgált

térségben, és a munkakörükben elvárható bérek becslésénél milyen szerény értékeket jelöltek meg függetlenül a végzettségüktől, bár mint azt írtuk az ifjúságkutatások 2000-es és 2008-as országos adatai szerint is sok szellemi foglalkozású fiatal alig keresett többet, mint a minimálbér. Érdekes eredmény az is, hogy a barátok és ismerősök számában nem találtunk különbséget a fiatalok között iskolázottság szerint, a kapcsolati erőforrásokban levő különbség tehát feltehetőleg csak idősebb korban jelentkezik.

A kérdéseskor dolgozó fiatalok munkaköre szignifikánsan eltért a végzettségük szerint, a szakképzettséget igénylő, profi munkakör inkább csak a magasabban iskolázottakra jellemző. A munkaadó szektorában és ágazatában szintén voltak kisebb különbségek a fiatalok végzettsége szerint. Emellett az alacsonyan iskolázott fiatalok jóval kevesebben dolgoztak főállásban, sokan mellékállásban, megbízásos, alkalmi vagy feketemunkákat végeznek, és sokan voltak a közfoglalkoztatásban. Az alacsonyan iskolázottakra alig jellemző az önálló vállalkozói beosztás (hasonlóan az országos adatokhoz), és kimutattuk azt is, hogy vezető beosztásban a fiatalok alig voltak végzettségtől függetlenül, ami szintén országos tendencia, és elsősorban a fiatal életkorral magyarázható.

Összességében a fiatalok (különösen az alacsonyan iskolázott fiatalok) munkaerő-piaci hátrányai háttérében a munkatapasztalatok és a szükséges készségek és iskolázottság hiánya, a diákmunkák alacsony aránya, az alacsonyan iskolázottak szerény továbbtanulási tervei, az árnyékgazdaságban vállalt munkák, az alacsony vállalkozói kedv stb. állhatnak. Kutatásunk eredménye az is, hogy a derecskei kistérség fiataljainak munkaerő-piaci helyzete és tőkefajtákkal való ellátottsága sok esetben elmarad az országos, sőt az Észak-alföldi fiatalok ezredfordulót követő adataitól is, amely felhívja a figyelmet ezen kistérség elmaradottságára és a fejlesztési programok szükségességére.

Felhasznált irodalom

- Bauer Béla, Szabó Andrea (2005, szerk.): Ifjúság 2004. Gyorsjelentés. Mobilitás Ifjúságkutatói Iroda, Budapest
- Csoba Judit, Diebel Andrea (2011): A fiatalok és a pályakezdők helyzete a munkaerőpiacon. In: Csoba Judit (szerk.): Munkaerő-piaci változások, leszakadó társadalmi csoportok. Szociotéka, Debrecen, 95-114
- Fiatalok munkaerő-piaci helyzete 2004. A munkaerő-piaci felmérés alap-, illetve a 2004. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján. KSH, 2005, Budapest
- Fiatalok munkaerő-piaci helyzete 2006. A munkaerő-piaci felmérés alap-, illetve a 2006. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján. KSH, 2007. Budapest
- Fiatalok munkaerő-piaci helyzete 2010. A munkaerő-piaci felmérés alap-, illetve a 2010. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján. KSH, 2011. Budapest
- Gaszó Ferenc, Laki László (1999) Esélyek és orientációk. Fiatalok az ezredfordulón. OKKER Kiadó, Budapest
- Gaszó Ferenc, Laki László (2004): Fiatalok az újkapitalizmusban Napvilág Kiadó Budapest
- Gyöngyösi Krisztina, Geist Gábor (2008): Fiatalok foglalkoztatottsága, munkaerő-piaci helyzete. Új Ifjúsági Szemle 2008/nyár-ősz 45-57.
- Kertesi Gábor, Varga Júlia (2005): Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon. Közgazdasági Szemle 2005/július, augusztus 633-662.
- Kézdí Gábor, Köllő János, Varga Júlia (2008): Az érettségit nem adó szakmunkásképzés válságtünetei In: Fazekas Károly, Köllő János (szerk.) Munkaerő-piaci tükrök 2008. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Bp. 87-136.
- Köllő János (2009): A pálya szélén. Iskolázatlan munkanélküliek a poszt szocialista gazdaságban. Osiris, Budapest
- Laki László (2002): Munkaerő-piaci helyzet, gazdasági aktivitás, foglalkoztatottak, földbirtoklás és vállalkozás. In: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László (szerk.): Ifjúság 2000 tanulmányok Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest 61-115.
- Laki László (2011): Fiatalok a munkaerőpiacon. In: Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.): Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest 115-130.
- Laki et al. (é.n.): Magyar Nemzeti Ifjúságpolitikai Riport. Európa Tanács Vitaanyag. MTA Politikai Tudományok Intézete
- Laki László, Szabó Andrea, Bauer Béla (2001, szerk.): Ifjúság 2000. Gyorsjelentés. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest
- Liskó Ilona (2001): Fiatal szakmunkások a munkaerőpiacon. In: Semjén András (szerk.) Oktatás és munkaerő-piaci érvényesülés. MTA Közgazdaságtudományi Kutató Központ Bp. 49-71.
- Liskó Ilona (2006): A szakiskolák presztízsvesztése. Educatio 2006/nyár 252-267.
- Liskó Ilona (2008): Szakképzés és lemorzsolódás. In: Fazekas Károly, Köllő János, Varga Júlia (szerk.): Zöld könyv a magyar közoktatás megújulásáért. ECOSTAT, Budapest 95-119.
- Szabó Andrea, Bauer Béla (2009, szerk.): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest
- Szabó Ildikó, Marján Béla (2010): Észak-alföldi Regionális Ifjúsági Stratégia. Nullpont Kulturális Egyesület, Debrecen

Erdős Judit - Valuch Tibor:

A munkaadói (és munkavállalói) magatartás sajátosságai napjainkban egy határ-menti rurális térségben interjúk alapján

Bevezetés:

Bármennyire is közhelyszerű, de kétségtelenül igaz, hogy a foglalkoztatási helyzet Magyarországon rossz.¹ A gazdaság és társadalom 1989–1990-ben bekövetkezett mélyreható átalakulása a munkaerőpiacon alapvető változásokat eredményezett. Ennek legfőbb jellemzője a teljes foglalkoztatás megszűnése, valamint a munkanélküliség megjelenése és állandósulása volt. A magyar népesség gazdasági aktivitása jelentős mértékben csökkent, többek között a vállalatok és szövetkezetek megszűnése vagy átalakulása, a termelés és forgalom visszaesése, valamint a munkaerő – új feltételek közötti – intenzívebb kihasználása miatt, miközben a gazdaságilag inaktív rétegbe tartozók száma emelkedett. A munkanélküliség elkerülésére tömegesen választották a nyugdíjat, illetve valamely nyugdíjszerű ellátást, miközben a fiatalok a jobb elhelyezkedési esélyek reményében hosszabb ideig maradtak az iskolapadban, és a jóval alacsonyabb születésszám mellett is lényegében ugyanannyian vették igénybe a gyermekellátás otthoni formáit, mint korábban. 1998 után az inaktívak száma enyhén mérséklődött, de 2009-ben a 15–64 évesek körében így is 2,6 millió volt, mintegy 7%-kal (166 ezerrel) több az 1992. évinél. A foglalkoztatottság a rendszerváltást követő években – leginkább a gazdaság átalakulása következtében – jelentős mértékben visszaesett. A folyamat mélypontját 1996-ban érte el, ekkor mintegy 3,6 millió embernek volt munkája, ami 1,3 millióval kevesebb a rendszerváltás időszakához képest. A foglalkoztatási ráta a kilencvenes évek legelején még meghaladta a 60%-ot, majd 1996-ig 52%-ra csökkent. A foglalkoztatottak létszámának a rendszerváltást követő első időszakban bekövetkezett nagyarányú csökkenését 1996 és 2006 között a 15–64 éveseknél 327 ezres, 9%-os javulás követte, a foglalkoztatottsági ráta 57%-ra nőtt. 2008–2009-ben – a gazdasági világválság munkaerőpiacra gyakorolt hatásával összefüggésben – ismét megindult a csökkenés, és a nemzetközi összehasonlításban mindvégig alacsony foglalkoztatottsági ráta 2009-ben a tíz évvel korábbi értékre süllyedt (55,4%). Ezen belül a fiatalok (15–24 évesek) mintegy 18%-a volt foglalkoztatott, ami lényegében fele a tíz évvel korábbinak, míg a 40 év feletti rátája valamennyi korcsoportban nőtt, a növekedés különösen az 50 évesnél idősebbek körében volt jelentős. A fiatalok

¹ Az elmúlt évek helyzetét, változásait foglalja össze: Fazekas Károly-Kézdi Gábor (szerk.): Munkaerő-piaci tükör, 2011. Budapest, MTA KTI-OFA, 2011.

foglalkoztatottságának csökkenése a magasabb oktatási részvétellel és a tanulás melletti munkavállalás alacsony elterjedtségével, valamint a generációs munkanélküliségi ráta 2004-től tartó ugrásszerű növekedésével magyarázható, ugyanakkor az idősebbek hangsúlyosabb jelenléte a nyugdíjszabályok változásával és szigorodásával hozható összefüggésbe.

Különösen alacsony az aktív keresők száma és magas a munkanélküliség azokban a térségekben, amelyek korábban is a hátrányosabb helyzetű, monokulturális gazdasági tevékenységgel jellemezhető régiói voltak az országnak. Ezek közé tartozik Hajdú-Bihar megye határ-menti területe ezen belül a Derecskei kistérség is. A Huro Rural Youthjobs projekt keretében vizsgált térségben, mindeddig nem valósítottak meg hasonló méretű és összetettségű foglalkoztatási helyzet feltárására irányuló programot. Ennek következtében:

- Nem álltak rendelkezésre megfelelő információk a térség munkaerő-piaci szereplőinek aktuális munkaerőigényéről (ennek hiányában nem lehetett a helyi szükségletekre reagáló szolgáltatási és foglalkoztatási projekteket tervezni).
- A munkáltatók szükségleteit korábban nem vizsgálta senki a kistérségben (ennek hiányában nem lehet az érintett szereplőket motiválni, működőképes és igénybe is vett szolgáltatásokat kialakítani, fenntartani, valamint az elsődleges munkaerőpiacot megcélzó komplex foglalkoztatási programot megvalósítani).

A program sikeres megvalósítása érdekében a fiatal munkavállalók és munkát keresők (a munkaerőpiac "kínálati" oldala) mellett a másik oldal, a munkaadók körében a keresleti oldal mérvadó szereplőitől is gyűjtöttünk információkat. Ebbe a körbe nemcsak maguk a munkaadó vállalkozók, hanem, az önkormányzatok is beletartoznak. Egyrészt, mint a legnagyobb helyi munkaadók (a foglalkoztatásban betöltött szerepük 2013. január 1-től a jogszabályi módosulások következtében megváltozott, például csak a Derecske Város Önkormányzata által foglalkoztatottak száma 2013. január 1-től mintegy 150 fővel csökkent), részben pedig, mint a munkaerő kereslet (és annak alakítása) dolgában befolyásos pályázók, pénz-kijárók, lobbisták, továbbá azok a helyi szolgáltatók, akik a munkanélküliekkel foglalkoznak, számukra szolgáltatásokat biztosítanak (Jóléti Szolgálat Alapítvány).

Kutatások során azt térképeztük fel, hogy az interjúalanyok miképpen látják a helyi (és az általuk belátható-befolyásolható távolabbi) munkaerő keresletet, hogy e keresleti feltételek mellett hogyan látják a fiatalok kínálati pozícióit, illetve mi ösztönzi, és mi gátolja a térség munkáltatóit abban, hogy fiatal, tartósan munkanélküli személyeket foglalkoztassanak.

Az interjúk keretében arra is kerestük a választ, hogy mi ösztönzi, illetve mi gátolja a térség munkáltatóit abban, hogy tartósan munkanélküli, fiatalokat foglalkoztassanak. Mennyire jelennek meg az előítéletek, mennyire fedezhető fel helyi kezdeményezés a foglalkoztatási

helyzet javítására, hogyan ítélik meg a foglalkoztatók a fiatalok munkaerő-piaci felkészültségét?² Vizsgálatunk eredményeként azt akartuk megtudni, mivel motiválható egy helyi vállalkozó annak kapcsán, hogy a 18-35 év közötti, tartósan munkanélküli személyek nyílt munkaerő-piaci elhelyezésében aktív szerepet vállaljon. Továbbá a munkaerő kereslet mélyebb megismerését, a kiválasztás mechanizmusát is szeretnénk feltárni.

Az interjúk elemzése hozzájárul a komplex munkaerő-piaci (re)integrációs szolgáltatási rendszer kistérségi szintű megalapozásához és kialakításához. A cél elérése érdekében a kistérségi foglalkoztatók véleményének és munkaerő-piaci szükségleteinek, motivációinak feltárását egyéni interjúk keretében gyűjtöttük össze.

Az adatgyűjtés körülményei

Az interjúk elkészítése a munkaadókkal és a foglalkoztatásban is meghatározó szerepet játszó helyi vezetőkkel 2012 júniusa és 2012 decembere között zajlott. A terepmunka keretében 20 nyílt munkaerő-piaci szereplőt szólítottunk és szólaltattunk meg.

A foglalkoztatók kiválasztására közel 150 elemet tartalmazó, az önkormányzatok által rendelkezésre bocsátott adatbázisból került sor, úgy, hogy a lehető legszélesebb körben tevékenykedő vállalkozásokat, foglalkoztatókat, illetve a munkaerő-piaci szolgáltatást nyújtó önkormányzati és civil szervezetek képviselőit is megkérdeztük.

A munkaadókat több csatornán keresztül tájékoztattuk, egyrészt a települési önkormányzatok honlapján a programról szóló tájékoztatók útján, másrészt levélben külön-külön kértük az együttműködésüket.

Mi sem bizonyítja jobban a hasonló kutatások helyi ismeretlenségét, hogy a 20 interjú elkészítéséhez, legalább 50 szereplővel kellett közvetlenül felvenni a kapcsolatot. Akadt, aki egyszerűen közölte, hogy nem ér rá ilyesmivel foglalkozni, akadt, aki azt kérte írásban kapja meg az interjú vázlatát, s a kérdésekre írásban fog választ adni. A válaszok soha nem érkeztek meg. Akadt, akivel többszöri egyeztetés után sem sikerült megfelelő időpontot találnunk, illetve az adatbázisunkban szereplő foglalkoztatók körében számos olyan esettel is találkoztunk, hogy már nem működik az adott foglalkoztató. Ténylegesen munkaadói pozícióban lévő szereplőt is szinte csak Derecskén találtunk, a kisebb településeken önfoglalkoztató, esetleg alkalmi vagy fekete munkásokat foglalkoztató vállalkozásokat találtunk, vagy a válaszadási hajlandóság hiányzott.

² A szempontokat, kérdéseket lásd. (1. sz. melléklet interjúvázlat a munkaadókkal, 2. sz. melléklet interjúvázlat a helyi vezetőkkel).

Az interjúalanyok megoszlása:

Ágazat/ Település	Derecske	Hosszúpályi	Tépe	Konyár	Sáránd
önkormányzat	1	1	1	1	1
civil szervezet	1				
ipar	1	1			
mezőgazdaság	4		3		1
kereskedelem, szolgáltatás	3	1			

Az érintett öt település polgármesterén, mint legjelentősebb foglalkoztatón túl, interjú készült a helyi tanoda vezetőjével, a Konyáron és Derecskén a munkanélküliek ellátása során együttműködésre kötelezett munkanélküliekkel foglalkozó Családsegítő vezetőjével, valamint 13 vállalkozóval. Az érintett települések közül a nagyobb létszámot foglalkoztatók dominánsan Derecskén koncentrálnak.

Az alkalmazottak összetétele

Az elkészült interjúk alapján azt lehet megállapítani, hogy a megszólított vállalkozások/vállalkozók többsége a rendszerváltás konszolidációjának időszakában kibontakozó gazdasági fellendülés folyamán, többnyire kis családi vállalkozásokból nőtte ki magát a jelenlegi nagyságúvá. A 2008-as gazdasági válság óta eltelt időben a fejlődés nem jellemző, ebből következően a foglalkoztatottak számának növekedése sem, egy-két esetben inkább a foglalkoztatottak csökkentésének a kényszeréről számoltak be. A felkeresett cégek között egyetlen olyan vállalkozás volt, amelyik évek óta meg tudja tartani a 100 fő közeli alkalmazotti létszámot.

A foglalkoztatottak létszám csökkenésének az is oka, hogy az utóbbi évek során még a mezőgazdaságban is dinamikusabban növekedett a gépesítéssel elvégezhető tevékenységek köre. Tervezett létszámbővítés az elmúlt 5 évben egyetlen munkáltatónál sem volt. A munkaerő mozgása is elenyésző, ami a következő okokra vezethető vissza: az aktuális termelésüknek megfelelő a mostani létszám, megrendelések hiánya, nehéz gazdasági körülmények, kereslet csökkenése, illetve betelt létszám.

„Ugye a mai modern állattenyésztésben viszonylag modern technológiák vannak, általában ezek gépi, műszaki technológiák, amelyek automatán üzemelnek. Ide most már olyan munkavállalók szükségesek, akik ezt a mai modern technológiát - amelyek legtöbb esetben számítógép vezéreltek, illetve elektromos alapon működnek - tudják alkalmazni. Tehát például az állattenyésztésben megszűnt az, hogy inkább állattenyésztési beállítottság kell mint műszaki

végzettség, hiszen például a takarmánynál már nem egy vödörrel öntjük neki és megsimogatjuk a malacnak a fejét, hanem egy számítógépen állítjuk be az állatnak az adagját”³

A megkérdezett foglalkoztatók többsége a mezőgazdasági tevékenységet, illetve valamilyen szakipari tevékenységet végez, így alkalmazottaik dominánsan férfiak. Egyetlen olyan – szociális szolgáltatás terén működő - vállalkozást találtunk, ahol kizárólag nőket foglalkoztatnak.

Miután a munkavállalók köre évek óta szinte változatlan egy-egy foglalkoztatónál, a munkavállalók többsége az idősebb generációhoz (35 év felett) tartozik. „*ami munkahely van ott általában azért törzs-dolgozók dolgoznak, nagyon kevés új munkahely teremtődött, ha teremtődött az elmúlt években Derecskén.*”⁴ A helyi munkaerő foglalkoztatása lényeges szempont, mivel a munkaadók munkába járáshoz költségtérítést nem biztosítanak, ami nem feltétlenül a helyben lakást jelenti, hanem valamelyik környező települést.

Munkaerő toborzás, kiválasztás

A megszólítottak elenyésző fluktuációról számoltak be, amihez az is hozzájárul, hogy, bár semmiféle professzionalizmus nem jellemzi a HR tevékenységet, csak olyan munkavállalók kerülhetnek alkalmazásba, akikkel kapcsolatban a foglalkoztató rendelkezik korábbi kapcsolataik révén tapasztalatokkal (szezonomunka), vagy olyan ajánlókkal, ajánlásokkal, amelyek garanciát jelentenek számára.

A munkavállalók kiválasztásánál a legfontosabb szempont a meglévő szakmai gyakorlat, majd a sorrendet az iskolai végzettség, lakóhely, életkor, nem. Ennek értelmében a munkaadók számára az a legfontosabb, hogy az álláskereső rendelkezzen a munkakörhöz szükséges szakmai tudással (képességek és készségek), valamint kellőképpen motivált legyen a munka megfelelő elvégzéséhez. A fiatal munkavállalók alkalmazásának szándéka, illetve a fiatal munkavállalók iránti bizalom meglehetősen alacsony. „*Hát nem is igazán van a fiatalok közt, aki ezt akarja csinálni. Tehát nincs a kötelességtudat nincs meg. Tehát így akik itt vannak, ők még a régi időkben benevelkedett szemlélet szerint tudnak, tehát akarnak dolgozni. A fiatalok azok meg már: „Egy kóla egy chips és... Az, hogy most szombaton vagy vasárnap dolgozni kell, az már nem megy*”⁵ Más úgy vélte, hogy hiányzik a céltudatosság, az

³ Interjú T.S.vállalkozóval, 2012. augusztus 16. készítette: Erdős Judit

⁴ Interjú R. F. né önkormányzati vezetővel, Derecske, 2012. október 15. készítette: Erdős Judit

⁵ Interjú B. S. vállalkozóval, Derecske, 2012. június 28. készítette: Berczi Balázs és Tóth Fanni.

elkötelezettség, a munka örömeinek ismerete és vágya a fiatal generációhoz tartozó munkavállalókban. ..., *a munkához való jó hozzáállás. Tehát az hiányzik a fiatalokból. Tehát kevés az a fiatal, amelyik akarja is csinálni, amit csinál, tehát nem csak úgy jön ide, hogy „jó, mert dolgozni kell vagy ... , tehát , keres egy munkahelyet, mert munkahely kell, kereset kell, de azért így a mezőgazdaságban nem egy olyan túlkvalifikáltak ezek a gépkezelők. És ez meg is látszik, hogy „jól sikerült, nem jól sikerült”. Munkahelye legyen, az idő teljen, a fizetés járjon, és kész.”*⁶

A foglalkoztatók nyíltan nem vállalták fel a roma munkavállalókkal szembeni előítéleteiket, ám a munkanélküliekkel foglalkozó szakember a romákkal szembeni mindennapos diszkriminációt egyértelműen megfogalmazta. *„Most akkor a romákra, ebben azért elég sok tapasztalatom van, tehát állandó munkahelyre nem vesznek fel. Nekem az a tapasztalatom, hogy aki odamegy és barna bőrű azt nem veszik föl. Még akkor se, ha esetleg jobban dolgozik, mint egy fehérbőrű. Félnék, nagy az előítélet, nyilván valami tapasztalat is van mögötte. Tehát én azt gondolom, hogy ma a romák csak a közmunka programban tudnak munkát találni, vagy esetleg ha volna ilyen nagy építkezés vagy ilyesmi, akkor lehet, hogy ott segédmunkára elvinnék őket. Amit látok, hogy a mezőgazdászok azok idénymunkára fölveszik őket.”*⁷

Két – mindent átható, generális – problémába ütközik a helyi munkaadó, bármilyen kérdéskört is vizsgálunk a munkanélküli emberek foglalkoztatási esélyeinek kapcsán: a megfelelő szakképzettség hiánya (amelynek háttérében a szak- és felnőtt-képző intézményrendszer jelenlegi diszfunkcionális struktúrája áll), valamint a munkáltatók által elvárt – személyes - motiváció hiánya (amely a mélyen meghúzódó előítéletesség és a hazai szociálpolitikai támogató rendszer kibogozhatatlan összefonódásából keletkezik). A jelenlegi foglalkoztatási ösztönző rendszer egyre kevésbé hatékony, a hazai szociálpolitikai szisztéma pedig sok esetben az addig elért eredményeket is lenullázza. *„sok olyan képzés volt akár a szakképzésben akár a felnőtt képzésben, ami arra volt jó, hogy 8-10 hónapig valaki valahova jár esetleg kap érte egy kis keresetpótló támogatást és egyébként meg nem tud vele elhelyezkedni.”*⁸ Komoly és sürgősen megoldandó problémának tartják a munkaadók a szakképzés évtizedek óta tartó leépülését. *„Mindenképpen satnyának tartom bizonyos iskolákban a gyakorlati képzést, tehát ott is inkább a tantárgyi követelményekre mennek rá és*

⁶ Uott.

⁷ Interjú Dr. F. L. önkormányzati vezetővel, 2012. december 11. Készítette: Erdős Judit.

⁸ Interjú Sz. Z. vállalkozóval, Derecske, 2012. június 28. készítette: Csobán Fruzsina és Csatári Szabolcs.

elmúlt az, amikor fűrtünk-faragtunk, pedig akkor lehetne orientálni a gyerekeket. Matematikára, integrálszámításra, nem lehet, csak egy nagyon okos gyereket tanítani.”⁹

Megvizsgáltuk, hogy a munkaerő felvétele során milyen prioritások jelennek meg a helyi munkaadóknál, milyen nehézségeket tapasztaltak a korábbiakban az új munkaerő keresése és felvétele során. A térség munkáltatói körében arra is kerestük a választ, mi ösztönzi és ösztönözné a jelenleginél jobban, illetve mi gátolja, hátráltatja őket abban, hogy tartósan munkanélküli, pályakezdő embereket foglalkoztassanak.

A megkérdezettek több mint fele (11 fő) nem alkalmazna - a munkanélküli emberek beilleszkedésének, alkalmazkodásának elősegítése érdekében -semmilyen munkaerő-piaci támogatást, illetve sehol sem ez az elsődleges szempont a kiválasztásnál. *„Lehetne embert találni a Munkaügyi Központon keresztül is biztos, hogy lehetne, meg nagyon szeretnék is, meg olykor támogatják is, vannak erre lehetőségek. Nem jellemző. Csak egy plusz lehetőség, ha van állami támogatás. A szakmát vesszük előtérbe, a megkérdezett környéket. Tehát, ha jelentkezik a szomszéd faluból egy dolgozó, akkor leinformáljuk, hogy referenciája van-e.”¹⁰*

A munkaerő felvételhez kapcsolódó ösztönzők és gátló tényezők vizsgálatánál kiemelhető szempontok jelentőségét erősíti meg az új munkaerő keresése, felvétele során tapasztalt nehézségek áttekintése. A munkaadók többsége (11 fő) szembesült már nehézségekkel és akadályokkal ezen a téren, legnagyobb problémának a következőket tekintik:

- a szezonális / időszakos munkára nem található elegendő ember;
- a munkára jelentkező(k) szakmája nem olyan, amire szükség van;
- a munkára jelentkező(k)nek nincs elegendő szakmai gyakorlata.
- a munkára jelentkező(k) nem rendelkeznek megfelelő motivációval, elkötelezettséggel

Ugyancsak gondot okoz néhány munkáltató számára (6 fő), hogy a munkára jelentkező(k) szakmája megfelelő ugyan, de elavult, illetve nem megfelelő a szakmai tudása. *„Az a helyzet, hogy nagy értékű traktorok, betakarító gépek vannak, ahol ugyanúgy megjelentek a különböző GPS technológiák, amelyek segítik a növénytermesztést. A GPS vezérelt gépeken beállítható például a sortávolság, tehát nem csak vezetni kell tudni a gépet, hanem be is kell állítani a megfelelő paramétereket”¹¹*

Néhány (4 fő) munkáltató szerint a munkaügyi központ által kiközvetített emberek csak „pecsétért jönnek be”, és egy munkáltatónak problémát jelent az is, hogy nincs a munkát

⁹ Uott.

¹⁰ Interjú B. T. vállalkozóval, Derecske, 2012. szeptember 16. készítette: Fényes Hajnalka és Márton Sándor

¹¹ Interjú T. S. vállalkozóval, 2012. augusztus 16. készítette: Erdős Judit

kereső emberekről megfelelő adatbázis. Ezt a munkaadói vélemény megerősíteni látszik a munkanélküliekkel foglalkozó szociális szakember is. „*Kiszolgáló tevékenységgé süllyedt a munkaügyi központnak a tevékenysége, saját személyes példámon is látom, hogy arról szól az egész történet, hogy megállapítok, majd a jelentkezési határidőket észben tartom, majd később határozatokat hozok, stb. Tehát semmit a világon nem tudok tenni ezen kívül....*”¹²

A munkaerő toborzásában a vállalkozások egyáltalán nem számítanak a tartós munkanélküliekre, erre abból is lehet következtetni, hogy még soha nem fordult elő az, hogy az ellátásban részesülő tartósan munkanélküliekkel foglalkozó családsegítőtől valaki információt kért volna egy-egy konkrét személyre vonatkozóan. Továbbá az is egyértelművé vált, hogy nincs kapcsolat a szolgálat és a foglalkoztatók között. Az is megállapítható, hogy a munkáltatók munkaerő kiválasztásában nem vesznek igénybe szakmai segítséget egyetlen szervezettől sem, legfeljebb, ha támogatott foglalkoztatásról van szó, de ott is csak adminisztratív a segítség jellege. (Munkaügyi Központ).

Ennek oka nagy valószínűséggel abban keresendő, hogy a munkaadók a toborzás és a kiválasztás feladatát az eddigiek során is meg tudták oldani saját kapcsolati hálójukon keresztül, valamint a rendelkezésükre álló eszközökkel az új munkaerő felvételét. Ennél a két szolgáltatási elemnél a megkérdezett munkaadók az interjú során is egyértelművé tették, hogy nincs szükségük külső szolgáltatóra.

Az utóbbi időkben új típusú akadály jelent meg elsősorban a szakképzetlen emberek toborzása (szezónális, napszámos munkák) és felvétele kapcsán. A települési szintű közcélú foglalkoztatási gyakorlat, illetve a megnövekedett közfoglalkoztatotti létszám „elszívó hatása” érzékelhető problémává vált a helyi vállalkozók körében. A települési önkormányzatok többsége ugyanis igyekszik azokat a tartósan munkanélküli embereket kiválogatni, „lefölözni” és a helyi közcélú munkák elvégzésébe bevonni, akik saját (a polgármester, a jegyző, a foglalkoztatás szervezője), megítélése szerint a legközelebb állnak a munka világához. Hiszen velük várhatóan nem lesz vele annyi probléma.

A legnagyobb gondot az emberek kiválasztása kapcsán – legyen szó akár kisvállalkozásról, akár nagyvállalatról – a megfelelő szakmai felkészültségű (és végzettségű) munkavállaló hiánya jelenti. „*Hiába szeretnék további almaültetvényt telepíteni, de azt nem látjuk, hogy majd a következő 100 főt aki leszedi az almát, hogy fogjuk összeszedni... azt látjuk, hogy nem egyszerű 100 embert összeszedni aki ezt megfelelően el tudja végezni.*”¹³ A jelenség

¹²Interjú R. F.-né önkormányzati vezetővel, Derecske, 2012. október 15. készítette: Erdős Judit

¹³ Interjú T. S. vállalkozóval, 2012. augusztus 16. készítette: Erdős Judit

hátterében meglátásuk szerint a szakképzési- és felnőttképzési rendszer teljes diszfunkcionalitása húzódik meg, a kialakult helyzeten pedig a kirendeltségek közreműködésével megvalósított „munkaügyi képzések” csak tovább rontanak. Egyrészt hiányoznak a diplomás, vezető beosztású szakemberek és középvezetők (már elmentek a térségből), másrészt nincsenek „klasszikus” szakmunkás emberek. Amíg a segéd- és betanított munkára jelentkezők közül bőven lehet válogatni addig felkészült szakembereket, szakmunkásokat szinte egyáltalán nem lehet találni. *„Segéd munkást összességében lehet kapni a piacon, csak négy-öt napnál nem dolgozik többet. Tehát segéd munkás általában van. Ennek megvan a maga műfaja, meg nehézsége. A szakmunkás gyakorlatilag, szakmánként is sorba véve fizikailag nincs. Tehát ma szakmunkás alatt értem azt az egyént, aki napi nyolc órát dolgozik és rendszeresen, és ért a szakmájához. Az én fogalomkörömben ez a szakmunkás. Na, most ilyen fizikálisan nincs. Se villanyszerelő, se gépszerelő, se esztergályos, se elektroműszerész, tehát ilyet nem lehet lelni ma, legalábbis fehér holló. (...) Arra akarok rávilágítani, hogy itt van munkaerő bőven – elméletileg. Van munkanélküliség bőven – elméletileg. Szakmunkás nincs. Fizikailag nem létezik.”*¹⁴ A segéd munkások esetében nyilván a tartós társadalmi marginalizálódás érzékelteti a hatását, a rendszertelen munkavállalás lehetősége, a megélhetés kényszere, jelentősen átalakította az elmúlt évek során a munkavállalói magatartást és mentalitást, ami önmagában is megnehezíti a rendszeres és folyamatos munkavállalást, a munkaerő-piacra történő visszailleszkedést. A túlélésre berendezkedve csak az ezzel összefüggő célok a legfontosabbak, a középtávú vagy hosszabb távú gondolkodás, tervezés nem része az élethelyzetüknek.

A kistérségben megkérdezett munkaadók esetén, ahol „speciális” szaktudású munkavállalókra van szükség, egy humánszolgáltatás-hiányos környezetben már nem olyan egyszerű a megfelelő emberek megtalálása, későbbi tartós alkalmazása. Ilyen esetekben a vállalkozások arra kényszerülnek, hogy maguk oldják meg a helyzetet. A megoldásra szánt időt, energiát, pénzt természetesen az eredeti – termelői, szolgáltatói – tevékenységtől vonják el a munkaadók. Néhányan a kényszer szülte helyzetet úgy próbálják oldani (ami természetesen nem jelent a munkáltató számára kielégítő és megnyugtató megoldást), hogy maguk kutatják fel a legalkalmasabbnak vélt embereket, és maguk készítik fel arra a feladatra, aminek az ellátására égető szükség van. *„...volt egy kis srác, akit, hát talán 4-5. osztályos kora óta tanítottam be és igazán jól sikerült betanítani, tehát ő, mindenre képes volt. Tehát, az elején nyilván csak sepregettünk, meg ilyeneket csináltunk, és utána, utána tehát a legmodernebb*

¹⁴ Interjú Sz. Z. vállalkozóval Derecske, 2012. június 28. készítette: Csobán Fruzsina és Csatári Szabolcs.

gépekkel is könnyen tudott dolgozni. Ez nyilván mikor iskolában kellett neki segíteni, akkor is mellé ültem, vagy amikor a gyakorlatban kellett segíteni, akkor is mellé ültem és ez jól is működött, tehát később is egy ilyet szeretnénk.”¹⁵

A gyakorlatban alkalmazott – meglehetősen sok energiát igénylő – modell mindenesetre azonban csak azokban az esetekben működőképes (csak akkor térül meg a munkaadónak), ha hosszútávra kell/lehet kinevelni egy-egy megbízható, elkötelezett, stabil munkatársat közép- vagy felsővezetőnek. Nagyobb számú munkaerőigény esetén – amikor a jobb képességű kiszemelt segéd munkásokból „nevelnének ki” szakmunkásokat (az esetek többségében nem is egyféléit) – a vállalkozók már túllépnék a még kigazdálkodható, „hosszú távra befektethető” ráfordítások elviselhető mértékét. *„Volt nálunk egy 22 éves gyerek egy pár hónapig, őt próbáltuk volna a szerelésre kitanítani, kioktatni, de egyszerűen éreztük, hogy itt évtizedekkel le van maradva. Tehát, hogy semmihez nem volt neki affinitása, ami itt az embereknek minden napos begyakorlott mozdulat, semmit nem tudott. Egyszerűen lélekben mi is feladtuk, éreztük, hogy egy örökké valóság a betanítása. Az iskolai végzettsége kicsit kapcsolódott hozzá, mert autó-villamossági szerelő volt, de hát egyáltalán semmilyen képzést nem kapott az iskolában. Az a képzés egyenlő volt a nullával. Tehát egy kalapács tartás, ami a többieknek teljesen automatikus volt, az is nehézséget okozott.”*¹⁶

Tartósan munkanélküli emberek foglalkoztatása

A tartósan munkanélküli emberek foglalkoztatásával kapcsolatban megvizsgáltuk a munkaadók – elsősorban saját, ennek hiányában a mások által elmesélt és/vagy megélt – tapasztalatait. Arra voltunk kíváncsiak, látnak-e különbséget egy tartósan munkanélküli és egy „átlagos” álláskereső között (teljesítményük, motiváltságuk, együttműködési készségük, stb. kapcsán).

A munkanélküli emberekkel szemben fennálló általános, nagymértékű, explicit módon jelentkező előítéletesség és elutasítás az interjúk egyik meghatározó eleme volt. A munkaadók általánosító – a munkanélküli embereket egységes „masszaként” kezelő – felcsattanó véleménykinyilvánítása olyan mélyen gyökerező negatív attitűdöket feltételez, amely gátja lehet a tartósan munkanélküli emberek munkaerőpiacra történő visszavezetésének. *„Áááh nem is biztos, hogy annyira szeretnének dolgozni. A fiatalok, illetve a nagytöbbsége, én úgy*

¹⁵ Interjú B. S. vállalkozóval, Derecske, 2012. június 28. készítette: Berczi Balázs és Tóth Fanni.

¹⁶ Interjú Z. ZS. vállalkozóval. 2012. szeptember 15. Készítette: Fényes Hajnalka és Márton Sándor.

gondolom, nem is igazán szoktak hozzá a munkához. Aztán így jó ez így. jól elvannak, nem is igazán jelentkezik a lehetséges munkahelyre.”¹⁷

A legnagyobb gondot a munkanélküli emberek megítélése kapcsán – legyen szó akár kisvállalkozóról, akár nagyvállalat vezetőjéről – a megfelelő munkavállalói motiváció hiánya jelenti. A megkérdezett munkaadók tapasztalata szerint a kínálkozó munkalehetőségek kihasználatlanságának hátterében többségében a feketemunkával kiegészített segélyezési és megélhetési stratégiák húzódnak meg, ami a munkanélküli emberekről alkotott véleményükre is negatívan hat. Ezzel szemben a tartós munkanélküliekkel foglalkozó szakember állítása az előítéletek jelenlétét támasztja alá a tartósan munkanélküliek foglalkoztatásával kapcsolatban: *„Mindenképpen azt gondolom, hogy a lakóhelyén, a környezetéből várja, nem pedig más forrásokból szerzi be az információt. Semmiképpen nem gondolnám azt, illetve példát sem tudnék arra mondani, hogy az esetlegesen együttműködésre kötelezett rkt-sokról érdeklődtek volna, hogy nekik milyen végzettségük van, tehát egyetlen egy munkaadó még soha fel nem vette velünk a kapcsolatot, hogy ő valamiféle információt szeretne. Inkább a szűkebb környezetéből, vagy a tágabb környezetéből és máshonnan szerez információt, semmiképpen nem ebből a rendszerből. Nem is volt erre példa soha egyik településen sem.”¹⁸*

A résztvevőkkel továbbelemezve a fennálló munkaerő-piaci helyzetet kiderült, hogy a beszélgetés elején a munkaadók által felvázolt „munkanélküli massa” nem is olyan egységes: vannak az „aktív” és vannak a „passzív” munkanélküliek. Utóbbiak adják a nagy többséget, ők azok, akik – a megkérdezett munkaadók szerint – nem alkalmasak munkavállalásra, illetve hozzájuk kapcsolódik a nyíltan hangoztatott előítélet. Az „aktív munkanélküliek” akik rendszeresen dolgoznak valahol, a segélyek mellett folyamatosan (fekete)munkát vállalnak, abból a pénzből egészítik ki a megélhetéshez szükséges összeget. Ebből az aktív rétegből az idők folyamán kialakult egy „parkoltatott” munkanélküli réteg, akiket az ellátórendszerben tartják mindaddig, amíg „ki nem veszi” őket onnan valaki, többnyire ugyanaz a munkaadó, aki szokta, „akinek az embere” a munkanélküli személy. Utóbbiakat a munkaügyi kirendeltség nem iskolázza be, nem közvetíti ki, a hivatal pedig lehetőség szerint nem küldi közmunkára (hiszen évközben biztos szükség lesz rájuk, kiveszik onnan őket, ha jön a következő szezon, ha vége van a leállásnak).

Mint azt korábban már olvashattuk, a munkaügyi kirendeltség által kiközvetített embereknek gyakorlatilag nincs számottevő esélye elhelyezkedni a helyi munkaerőpiacon. Akiket nem

¹⁷ Interjú Sz. L. mezőgazdasági vállalkozóval, Tépe, 2012. 06.29. Készítette: Schuller Enikő

¹⁸ Interjú R. F.-né önkormányzati vezetővel, Derecske, 2012. október 15. készítette: Erdős Judit

parkoltatnak, leginkább csak azokban az esetekben juthatnak munkalehetőséghez, ha a vállalkozó megtudja, hogy leendő munkavállalója (akit valahonnan személyesen ismer, valahol ajánlották neki, pl. a falu polgármestere, a rokona vagy a cég egy törzsgárda alkalmazottja) – a „kiszemelt munkanélküli” – jelenleg regisztrált álláskereső. Ekkor a munkaadó bemegy a kirendeltséghez, és „kikéri” onnan (lehetőség szerint valamilyen támogatás igénybe vétele mellett). Emellett persze az is előfordulhat, hogy még talál a listában egy-két nevet, akiről nem is tudta, hogy a munkaügyi kirendeltség adatbázisában van. Ennek az ellenkezőjére is találtunk példát, amikor a kiszemelt munkavállaló foglalkoztatásához támogatást szeretett volna igénybe venni a vállalkozó, de kiderült, hogy nem regisztrált az illető, ám a felvételre ekkor is sor került, hiszen nem a támogatás az elsődleges szempont.

Amennyiben a munkáltató arra kényszerül, hogy az előbbi munkanélküli csoportokon kívül vegyen fel – tartósan – embereket, a leinformálhatóság mellett a kipróbálás lehetősége a legfontosabb, mielőtt tartós alkalmazásra kerülne sor. Vagy számos alkalommal, szezonmunkában sikerült a megbízhatóságról tapasztalatot szerezni, vagy eleve csak próbaidőre alkalmazza először.

A munkáltatókkal folytatott beszélgetés során – az előítéletesség kapcsán – felvetődött az is, hogy a munkaadók egy része esélyt ad a munkanélküli ember számára a bizonyításra. Ennek módja, háttere azonban munkáltatóként meglehetősen eltérő lehet: van, akinél a „vállalkozói szociálpolitika” részeként, de akad olyan is, akinél a kényszer szabta szükségszerűség mezsgyéjén adódik lehetőség az újrázásra. Ez a fajta megközelítési mód és magatartás egyszersmind belátja, hogy a tartósan munkanélküli ember visszavezetése a munkaerőpiacra meghaladja a vállalkozói szereptartományt: a jó szándékú, erőn felüli kísérletezgetés éppúgy nem lehet megnyugtató megoldás, mint a kényszer motiválta szerencsés véletlenek kiszámíthatatlansága. A kialakult munkanélküliségi helyzetet a jelenlegi kistérségi gyakorlat („parkoltatott”, „kiszemelt” munkanélküliek helyi foglalkoztatási vetésforgója) a vállalkozók saját bevallása szerint sem jelent hathatós megoldást. (A kialakult helyzetet csak súlyosbítja, hogy a „kiöregedő”, megbízható, tapasztalt szakmunkások helyére nem tudnak kit felvenni!). Az érintett településeken élő munkanélküli embereknek a jelenleginél jóval szélesebb köre csak abban az esetben juthat valós bizonyítási lehetőséghez a nyílt munkaerőpiacon, amennyiben a nyitott és előítélet-mentes munkaadók professzionális humánszolgáltatói támogatást kapnak a mindenkori aktuális munkaerőigényük kielégítése során (a kiválasztástól egészen a munkába állított személy nyomon-követéséig).

A tartósan munkanélküli emberek szükségszerű életmódváltása már korántsem korlátozódhat a jövőbeni munkatárs képzésére és foglalkoztatására. A munkára kész állapot elérése ennél jóval összetettebb, bonyolultabb feladat, mint ahogyan azt a megkérdezett vállalkozók többször is említették, illetve átélték.

A tartósan munkanélküli emberek foglalkoztatását ösztönző tényezők

A helyi vállalkozókkal folytatott beszélgetések alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a munkáltatói kapcsolattartás csakis az igénybe vett támogatásokkal (bér- és képzési támogatás) kapcsolatos információk áramoltatására, odaítélésére, továbbá a szükségszerű adminisztrációs asszisztenciára korlátozódik. Kutatásunk során az nem derült ki számunkra, hogy mennyire fedi le a kistérségben tevékenykedő aktív vállalkozók körét az ilyen jellegű munkáltatói kapcsolattartás.

A kistérségi versenyszféra megkérdezett szereplői – hasonlóan a képzési támogatáshoz – vegyes érzelmekkel tekintenek a bértámogatás intézményére. A bértámogatás (recessziós időszakokban különösen) szigorú feltételei, illetve a biztosított támogatás mértéke a legtöbb esetben – főként a kis létszámú vállalkozások esetén – nem elégséges a munkaadói kockázatok fedezetére. A legtöbben nem vesznek fel egy adott munkakörre tartósan munkanélküli embert csak azért, mert bértámogatás jár utána.

A klasszikus kis- és középvállalkozói körben (15 fő) első helyen a felvenni kívánt munkavállaló szakmai kompetenciái szerepelnek, így a bértámogatás nem ösztönző aktív eszközként, hanem „passzív” támogatásként („ha már egyszer jár, akkor miért ne vegyük igénybe?!”) van többnyire jelen az életükben, főként azokban az esetekben, amikor „célzottan emelnek ki” egy „parkoltatott” vagy előre „kiszemelt” munkanélküli embert (rokont, gyerekkori barátot, ismerőst vagy éppen egy jól „lekáderezhető” helybéli lakost). Az ő esetükben két jelentkező közül – a kiválasztás során – mindig az áll az első helyen, akinek az adott munkahelyhez, illetve munkakörhöz leginkább illeszkedik a munkaprofilja (képeségei, készségei szakképzettsége, gyakorlata, motivációja stb.), és nem az, hogy ki után jár ösztönző támogatás.

A kapacitáshiányos helyi munkaügyi szervezetek alapvetően a forrásosztásra korlátozódó szerepkörben jelennek meg a helyi vállalkozók életében. Ennek következtében a szolgáltatások is egyre inkább a támogatások igénybevételével kapcsolatos információ nyújtására és a forráslehetőségek felhasználásával kapcsolatos technikai tudnivalók megismertetésére, illetve a szükséges adminisztrációs protokollt érintő kérdések tisztázására korlátozódnak. A rendelkezésünkre álló információk birtokában nem állapítható meg

pontosan, hogy a helyi kirendeltséggel kialakított együttműködés miatt áll meg a bér- és képzési támogatások odaítélésénél és lebonyolításánál.

Jó gyakorlatként egyetlen momentum került említésre, nevezetesen Derecskén Vállalkozói Klub működik, ami befektetési lehetőségekről, közeli munkalehetőségekről jelenthet a vállalkozók számára információt, továbbá a szakképzés helyi megszervezését. *„Vagy nagyon jó kezdeményezés volt, hogy bizonyos időközönként, negyedévente összehívni a vállalkozókat és akkor különböző vendégeket hívnak és akkor a pályázatokról tájékoztatást kaptunk, tehát próbálják összefogni, menedzselni ezeket a vállalkozásokat. Teljesen jó kezdeményezés és akkor például kiírtuk mindenkinek az e-mail címét és akkor nem kell most már telefonálgatni, hanem az e-mail címre elküldjük, hogy mikor lesz ez a megbeszélés, rendezvény és akkor ott tudnak találkozni. Jók ezek, mert akkor eszmét tudnak cserélni a vállalkozók, picit megnyílnak, elmondanak ötleteket, tehát nem egy rossz dolog az, hogy az ember beszél a másikkal. (...) Például, ha olyan polgármestere lenne, mint a miénk – fantasztikus, teljesen véletlenül tévedett a számítógépre egy megkeresés, hogy a TEVA villamosgép-szerelőket keres különböző munkákra és az volt az első, hogy – nem vagyunk napi kapcsolatban, nem beszélünk – és az volt az első, hogy hívott a telefonban, hogy figyelj már, van itt egy ilyen munkalehetőség, a többi a te dolgod, én szóltam.”¹⁹*

Az utóbbi években számos törekvés fogalmazódott meg arra vonatkozóan, hogy a szociális és munkaügyi rendszer együttműködésének erősítése révén a munkanélkülieknek nyújtott szolgáltatások eredményesebben járuljanak hozzá a munkaerő-piaci integrációhoz. Az integrált szolgáltatásnyújtás azt jelenti, hogy a munkaügyi és szociális ellátások, szolgáltatások mind tartalmilag, mind formálisan összekapcsolódnak, egymásra épülnek.

Az ideálisnak vélt ellátó rendszer helyi megoldásokban, szakmaközi kapcsolatokban, komplex segítségnyújtásban érvényesíthető. Az elkészült interjúk alapján egyértelműen kiderül, hogy helyi szinten a különböző rendszerek nem működnek együtt, nem támaszkodnak egymásra. Ezzel szemben a térségben nem ez a jellemző. *„A munkaügyi központtal igazából nem élő és nem mindennapi a kapcsolatunk, nem tudnám azt mondani, hogy személyessé váló kapcsolatunk van és segítenek bennünket. A honlapjukról lehet letölteni a dolgokat, de nincs*

¹⁹ Interjú Z. ZS. vállalkozóval. 2012. szeptember 15. Készítette: Fényes Hajnalka és Márton Sándor.

személyessé váló kapcsolatunk. Ennyi. Nincs együttműködés. Konkrét jól működő együttműködés nincs.”²⁰

A határ közelsége nem jelenik meg sem munkaerő elszívó hatásával, sem a jelentősebb gazdasági kapcsolatok kialakulásával, ugyanakkor a fogyasztás növekedésében, az értékesítésben betöltött szerepét többen megemlézték. *„Teszem azt a legegyszerűbbet mondom, hogy fodrásznál már láttam, aki Váradról bonyolít itt kapcsolatokat és itt fodrászoltatja magát. Azt mondja, hogy ott nehezen jutok hozzá ehhez a dologhoz, itt meg útba esik, megállok arra az egy órahosszára és megyek tovább. Vagy akár a kereskedelemben ott látom, hogy például óriási bevásárlásokat csinálnak ezen a kis településen. Tehát nem megy tovább Debrecenbe, hanem itt 3-4 kosárral bevásárol, tolja kifele és viszi el a mikrobusszal. Szolgáltatások tekintetében most ugyan ennek a beszélgetésnek nem témája Szoboszló, de csak meg kell nézni a rendszámokat, hogy kik is töltik ott a szabadidejüket. De itt a parkolóban is lehet látni, ha csak egy kávéra áll meg, határon átvilágító forgalma van, ha csak egy kávéra áll meg és itt fogyasztja el, az is valami bevétel.”*²¹ A kereskedelmi kapcsolatok kiterjedését a határon túlra a nagyobb vállalkozások említették, de akkora méreteket nem ölt, hogy ezek a kapcsolatok jelentős befolyással lennének a foglalkoztatottak számának növekedésére. *„Mi azt látjuk, hogy Románia közelsége azért alapvetően a kereskedelmi kapcsolatokban pozitív dolog, mi sok almát eladunk oda. Korábban ment ki gabona is. Itt ennek mindenképpen pozitív hatása van a térségre a magyar kereskedelmi kapcsolatok miatt.”*²²

Összegzés helyett

A kutatásunk során készített interjúk - bár nyilvánvalóan a munkaadóknak, foglalkoztatóknak csak kis részét sikerült elérnünk – jól mutatják a munkaadói magatartásforma jellegzetességeit ebben a határ-menti kistérségben. Jól látható, hogy az évek során kialakult, inkább ösztönszerű, a személyes kapcsolatok rendszerének működtetésére alapozott foglalkoztatáspolitikai gyakorlat és a szükséges kapacitás hiánya tartósan háttérbe szorítja a professzionális humán erőforrás kiválasztást. A kistérség szolgáltatáshiányos környezetében a vállalkozó maga küzd meg a munkaerő-felvétellel, annak minden kockázatával. A térségben a munkaerő felvétele kapcsán a vállalkozók számára a munkaerő-piaci szereplők (családsegítő, munkaügyi központ) szinte egyáltalán nem jelennek meg sem a toborzás, sem a

²⁰ Interjú R. F.-né önkormányzati vezetővel, Derecske, 2012. október 15. készítette: Erdős Judit

²¹ Interjú R. F.-né önkormányzati vezetővel, Derecske, 2012. október 15. készítette: Erdős Judit

²² Interjú T. S. vállalkozóval, 2012. augusztus 16. készítette: Erdős Judit

kiválasztás során. A munkáltatók a kiválasztás során nem a „tartós vagy nem tartós” viszonyrendszerben gondolkoznak, hanem a szakmai tudást és a motivációt, valamint a személyes megbízhatóságot vizsgálják. A képzési és bértámogatások megítélése a foglalkoztatók részéről inkább negatív képet mutat, jelentősen nem befolyásolja az igénybe vehető támogatás a munkaerő kiválasztását. A foglalkoztatás fejlesztésével és bővítésével kapcsolatban „vákuumról” számoltak be a munkaadók, nem vagy nehezen találnak tartós, de gyakran időszakos foglalkoztatásra is, alkalmas, felkészült és kellően motivált munkaerőt. A települési önkormányzatok (kivételem Derecske, ahol vállalkozói klub működik), illetve a térség szervezetei nem nyújtanak intézményesített szolgáltatást a versenyszféra helyi szereplőinek. Az eredeti szándékokkal ellentétes módon a gyakorlatban a közfoglalkoztatás gyakran akadályozója a nyílt munkaerőpiacon történő foglalkoztatásnak, mert nem segíti a munkavállalási hajlandóság erősítését, másrészt pedig konkurenciát jelent a nyílt foglalkoztatásnak. A munkanélküliek bemerevedése jellemző egy-egy foglalkoztatási formába, vagy éppen a munkanélküli létbe, aminek az oka a szereplők közötti együttműködés csaknem teljes hiánya. Ugyancsak hiányosak azok a háttérszolgáltatások, melyek a munkavállalást segíthetnék. Egy szakképzetlen vagy betanított személy célzott felvétele nem okoz gondot a munkaadók számára, a szakképzett, tapasztalt munkaerő hiánya viszont a vállalkozások versenyképességének romlásához, a kapacitások korlátozásához vezethet. A munkaadók többsége előítéletes attitűddel jellemezhető a tartósan munkanélküli, fiatal munkát keresőkkel szemben, ami gátja lehet a tartósan munkanélküli emberek nyílt munkaerőpiacra történő visszavezetésének. Ez egyben azt is jelenti, hogy a térség foglalkoztatási viszonyai továbbra is az eddig kialakult mechanizmusok, rutinok jegyében, lényegében változatlanul működnek tovább. A térségre jellemző magas munkanélküliségi ráta csökkenésével többek között ezért sem lehet számolni. Ehelyett a legális, az illegális és a közfoglalkozás rendszerei között a túlélési céljaiknak megfelelően mozgó, változó munkavállalási hajlandósággal rendelkező, tartósan marginalizált társadalmi helyzetben levő csoportok tartós jelenlétével kell számolni.

Éppen ezért is nagyon nehéz az általunk végzett kutatás alapján olyan javaslatokat tenni, amelyek végiggondolásával és gyakorlatba történő átültetésével ez a kialakult helyzet, ha nem is azonnal, de fokozatosan megváltoztatható.

Jól látható, hogy a foglalkoztatás terén olyan térségi szolgáltatói intézmény- és eszközrendszer szükséges kialakítani, amely erősíti a vállalkozók együttműködési hajlandóságát a tartósan munkanélküli emberek foglalkoztatásával kapcsolatban. Kis befektetéssel, de jelentősen segítheti a munkavállalási szándékok valóra váltását, ha sor kerül

az elhelyezkedni tudó, gyermeket nevelő szülők munkarendjéhez, közlekedéshez igazodó gyermekfelügyelet megszervezésére. A kínálkozó munkalehetőségek jobb kihasználását segítheti a kisközösségi közlekedés lehetőségeinek fejlesztése is.

Irodalom:

- A Derecske-Létavértesi kistérség fejlesztési koncepciója és programja.*
Derecske, 2009.
- A foglalkoztatottság és a munkanélküliség regionális különbségei.*
Budapest, KSH, 2011.
- A munkanélküliek és a munkát keresők adatai – az 1996-os mikrocenzus*
Budapest, 1998. KSH.
- Fazekas Károly-Kézdi Gábor (szerk.): Munkaerő-piaci tükrök, 2011.*
Budapest, MTA KTI-OFA, 2011.
- Fiatalok munkaerő-piaci helyzete 2010.* KSH, 2011. Budapest
- Gazsó Ferenc, Laki László: Fiatalok az újkapitalizmusban.*
Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.
- Kovács Imre: A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai.*
Budapest, 2011. MTA doktori értekezés kézirat.
- Kovács Marcell–Szűcs Zoltán–Tiszai Mónika: A háztartások és a családok társadalmi-foglalkozási tagozódása*
Budapest, KSH. 1999.
- Ladányi János-Virág Tünde: A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában.*
Kritika, 2009. július-augusztus. 16-22. o.
- Rácz K. (2008): Agrárgazdasági folyamatok a Derecskei mikrotérségben.*
In: Dénes A.-Kiss M.-Rácz K.-Sczwarcz Gy. (szerk). Alkalmazkodási stratégiák a vidék gazdaságában. Jelen-kutatások sorozat 1. Budapest, Jelenkutatások Alapítvány, 2008. 54-68.
- Szabó Andrea- Bauer Béla(szerk.): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés.*
Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest, 2009.

Melléklet

1./ Interjúterv - helyi vezetővel

1. Milyennek látja általában a foglalkoztatás helyzetét? Hol vannak a legnagyobb bajok?
2. Ezek a bajok mennyiben országos, általános jellegűek, és mennyiben helyi problémák? Mik a legsúlyosabb helyi problémák?
3. Kiket érintenek a helyi problémák? Miért épp őket?
4. Ön szerint a bajok inkább abból származnak, hogy nincsen munka, vagy inkább abból, hogy lenne munka, de az emberek nem képesek, nem tudják elvégezni azokat?
5. Mi az, amiben a fiatalok nem "elégé jők" ahhoz, hogy alkalmazzák őket?

6. Milyen munkalehetőségek vannak belátható távolságban, ahol éppen lehetne dolgozni, pénzt keresni? Kiknek lennének "valók" ezek a munkák? (kor, nem, végzettség, sajátos alkat, családi támogatás, stb.)
7. Vannak-e munkalehetőségek helyben? Milyenek? Mit tud tenni azért, hogy legyen ember ezekre a munkákra?
8. Vannak-e munkalehetőségek távolabb, a megyében? Milyenek? Mit tud tenni azért, hogy jussanak el oda a településen élők, pl. a fiatalok? Az Ön helyzetében "messzebb elér-e az ember keze", mint a munkát keresőké? Miben tud segíteni, "ügynökösködni" "referenciákat adni" az érdekükben? Miben tud segíteni azzal, hogy bátorítja, noszogatja a munkát keresőket?
9. Kik (milyen munkaadók, milyen pozícióban levő emberek) vannak az Ön mobiltelefonjában, akiket azért éppen fel lehet hívni valakinek az érdekében, ha a helyzet úgy alakul? Volt-e már olyan, hogy valakit felhívott egy fiatal munkakereső érdekében? Mesélje el a történetet! Hány hasonló eset történt, mondjuk az elmúlt hónapban, évben, években?
10. "Meddig ér a keze?" Tud-e még távolabbi munkalehetőségek felé terelgetni embereket, pl. hírekkel, információkkal, segítő telefonokkal, "kijárással"? Mennyire van messze ez a messzebb? Debrecen? A régió más megyéi? A határ túloldala? Budapest? Még távolabb az országban? Még távolabb, külföldön?
11. Hol mennyire számít az Ön segítsége? Kik azok, akiknek, ha szól, akkor a dolog el van intézve? Kik azok, akiknél fontos támogatás az Ön közbenjárása? Kik azok, akiknél valamit akkor is számít az Ön segítsége, ha az a valami, az nem garancia arra, hogy bárkit is felvegyenek?
12. Ön mit gondol arról, mennyire reális az, hogy a fiatalok helyben, vagy a környéken találjanak munkát? Ha ez nem reális, meddig kell "elmenniük" ahhoz, hogy dolgozzanak?
13. Ön személy szerint sajnálja azt, ha a fiatalok elmennek, vagy épp ellenkezőleg, büszke arra, hogy a "maguk fiataljai" bárhol megtalálják a helyüket, megállják a helyüket? Ön szerint inkább meg kell próbálni itt tartani őket, vagy inkább támogatni kell őket abban, hogy mozduljanak meg - érzékeltetve velük azt, hogy azért ide mindig hazajöhetnek?
14. Mit gondol arról, mennyire éri meg a fiataloknak továbbtanulni? Mennyire lesz akkor inkább munka itt helyben (a környéken), vagy messzebb? Ön szerint a tanulás úgymint azzal jár, hogy akkor odébbállnak?
15. Miket szokott Ön amolyan útravalónak mondani azoknak a fiataloknak, akik munkát keresnek? Mik Ön szerint a legfontosabb parancsolatok, értékek, szabályok - amiket mindig be kell tartani?

2. Interjú egy munkáltatóval

I. Bevezető

- Röviden mutassa be **önmagát, vállalkozását és a vállalkozásban betöltött szerepét!**
Vállalkozó: kor; iskolai végzettség;
Vállalkozás: Mióta működik? Milyen típusú? Milyen méretű? Mennyire jövedelmező?
Vállalkozásban betöltött szerep: Milyen tevékenységet végez? / Mi a munkája? Milyen pozíciót tölt be? Van-e beleszólása humánerőforrás jellegű kérdésekbe?

II. Saját alkalmazottak

- Mutassa be vállalkozásának **alkalmazotti összetételét!** Külön térjen ki az **állandó/főállású és ideiglenes/alkalmi munkavállalókra!**
Létszám;
Életkori és nemi összetétel;
Iskolai végzettség/Képzettség
Fizikai állapot - Kondíció
- Milyen munkát végeznek? Milyen **munkakörök** vannak?

Milyen munkarendben dolgoznak?

Milyen típusú bért kapnak?

Mennyit keresnek a különböző munkakörökben?

Vannak-e olyan munkakörök, amelyekre soha nem talál munkaerőt?

Mennyire állandóak a munkakörök? Mennyire jellemző a fluktuáció?

Vannak-e államilag támogatott munkakörök? Akkor is foglalkoztatná őket, ha nem lenne rá állami támogatás?

III. Alkalmazási stratégia – Elvárások a munkavállalókkal szemben

- **Hogyan találja meg** az alkalmazottjait?

Vesz-e igénybe segítséget, ajánlást?

Milyen a kapcsolata a(z) iskolával / munkaügyi központtal / önkormányzattal?

Hogyan zajlik a toborzás?

- Mi alapján dönti el, hogy kiket alkalmaz? Milyen szempont szerint dönt? Melyek a **minimum követelmények**?

Készségek – Tudás; Munkavállalói hozzáállás; Állami támogatás; Helybeli – Ingázó; Férfi - Nő; Egyedülálló – Családos; Fiatal – Idős;

- Melyek a **kizáró okok**? Ki az, akit nem venne fel?

Kizáró társadalmi/ személyes jellemzők

- Milyen okok vezetnek ahhoz, hogy **elbocsásson** valakit?

IV. Fiatal munkavállalók

- Rendelkeznek-e **sajátos jellemzőkkel** a fiatal munkavállalók? Ha igen, melyek ezek?

Lát-e különbséget a fiatal és idősebb munkavállalók között?

- Milyen **előnyei / hátrányai** vannak a fiatalok foglalkoztatásának?

Melyek a klasszikus hiányosságok? Hogyan lehetne orvosolni ezeket?

V. Elvárások az oktatás/a helyi önkormányzat irányába

- Mit gondol, mire kellene **nagyobb hangsúlyt** fektetni az **oktatásban** és az **önkormányzatnál**?

Ön szerint, mit tehetne az oktatási rendszer a fiatalok munkaerőpiacra való bejutásáért?

Ön szerint, miről szólnak ezek a programok?

Ön szerint, ez mennyire valósulnak meg a környéken?

Ön szerint, az önkormányzat kellőképpen támogatja, esetleg tesz engedményeket a fiatalok munkavállalását illetően?

Ön szerint, hogyan tud az önkormányzat javítani a fiatal munkavállalók aktivitásán?

VI. Térségi gazdasági/társadalmi jellemzők/határ

- Mit gondol a térség **gazdasági helyzetéről**?

Milyen előnyökkel és milyen hátrányokkal bír?

Mi az, amin fejleszteni kellene?

Miben látja a beavatkozási pontokat?

Mit gondol, a román-magyar határ mennyire befolyásolja a térség gazdaságát, társadalmát?

VII. Munkaerő piaci/szakpolitika környezet/gazdasági helyzet

- A fiatalok **munkaerőpiaci helyzetét**, hogyan lehetne segíteni **országos** illetve **térségi szinten**?

Milyen javaslatok lennének a munkaerőpiac hatékonyabb működésére?

Mit lát a térségben, mennyire működik hatékonyan a munkaerőpiac?

Béres Rita

A munkanélküliség lélektani háttere – az újrakezdés esélye vagy a megrekedés veszélye?

„Aki egyszer munka nélkül marad, az egy kicsit meg is hal.

Sőt! Van, aki nem is egy kicsit...”

/Bekecsi Szabó László, 2007, 3. o./

Jelen tanulmány célja a munkanélküliség állapotának valamint lélektani folyamatainak és következményeinek bemutatása, illetve a HURO Rural Youthjobs pályázatba bevont álláskeresőkkel kitöltött pszichológiai tesztek eredményeinek összefoglalása.

Elsőként a munkanélküliség fogalmának tisztázásával kezdjük. „A munkanélküliség definíció szerint az a helyzet, amikor valaki a munkaerőpiacon hosszabb ideig nem talál számára elfogadható munkát” (Hajduska 2012: 119). Egy másik meghatározás szerint: „azok a személyek tekinthetők munkanélkülinek, akik (a meghatározott) referencia idő alatt nem állnak alkalmazásban, de munkavégzésre alkalmasak, és aktív erőfeszítéseket tesznek azért, hogy munkát találjanak” (Haugen és Bregger, 1994; idézi: László és mtsai, 1998, 1. o.). A munkanélküliség kialakulhat leépítések, elbocsátások következtében, de az okok között a pályakezdőknél előforduló elhúzódo keresés is előfordulhat. (Hajduska, 2012) Bármi is az oka, a munkanélküliség egy társadalmi jelenség, ami többféle formában jelenhet meg. (Bánfalvy, 1997)

Három nagy típusa van – az abszolút munkanélküliség, a strukturális munkanélküliség és a frikcionális, vagyis a súrlódásos munkanélküliség – ezek mindegyike más-más hatással bír az érintettekre. Abszolút munkanélküliségről akkor beszélünk, amikor a munkaadók – az abszolút mennyiséget tekintve – kevesebb állást kínálnak fel, mint ahányan munkát szeretnének vállalni. Mivel ennél a típusnál „abszolút nincs munkahely”, az egyéneknek csak kevés szerepe van az elhelyezkedésben, inkább arra kell felkészülniük, hogy lehet, hogy tartósan munka nélkül kell majd élniük. A strukturális munkanélküliség esetében nem az a baj, hogy kevesebb az állás, mint amennyire szükség volna, hanem az, hogy a kereslet és a felkínált állásoknak a szerkezete nem illik össze. Az össze nem illés a szakmai szerkezeten kívül létrejöhet regionális, nemi vagy pl. életkori okok miatt is. Az előzőhöz képest ennél már több lehetősége van az érintetteknek az aktív reagálásra, így pl. átképezhetik magukat, elköltözhetnek, stb.. A harmadik típus pedig leginkább azért jön létre, mert a munkavállalók nem kötődnek egész életükben egy munkahelyhez, és amikor váltanak, átmenetileg munkanélkülivé válhatnak a keresés idejére. Ekkor tehát nincs eltérés a keresleti és kínálati oldal között, csak azok a munkaerőpiacon nem találkoznak egymással. Ez a típus gyakran a munkavállalók saját elhatározása révén keletkezik, és mindenképpen van egy olyan pozitív kicsengése, hogy a munkaerő mobilis, a munkaerőpiac pedig rugalmas. Ebben az esetben nagyok az objektív elhelyezkedési esélyek, csak ritkán lesz tartós a munkanélküliség. (Bánfalvy, 2003)

Az első típus egy olyan általános probléma, mely ellen sokan harcolnak, míg a másik két típusú munkanélküliség olyan gazdasági jelenségnek tekinthető, melyek az egészséges gazdasági fejlődés normális zavarai, és ebből következően nem szükséges teljesen megszüntetni őket. (Bánfalvy, 1997) A felsorolt típusok különböző szempontok szerint

csoporthozhatóak, így időszakosságuk szerint beszélhetünk tartós és átmeneti munkanélküliségről, társadalmi csoportok szerint ifjúsági, női, kisebbségi, stb. csoportok munkanélküliségről, földrajzi hely szerint regionális munkanélküliségről, míg a munkavállaló szubjektív szándéka alapján önkéntes és nem önkéntes munkanélküliségről. (Bánfalvy, 2003)

Bármi is az oka, vagy típusa, bizony nagyon meg tudja viselni az embert. Ahhoz, hogy megérthessük egy munkahely elvesztésének a következményeit, először nézzük meg, hogy miért is dolgozunk, a munka miért oly fontos számunkra?

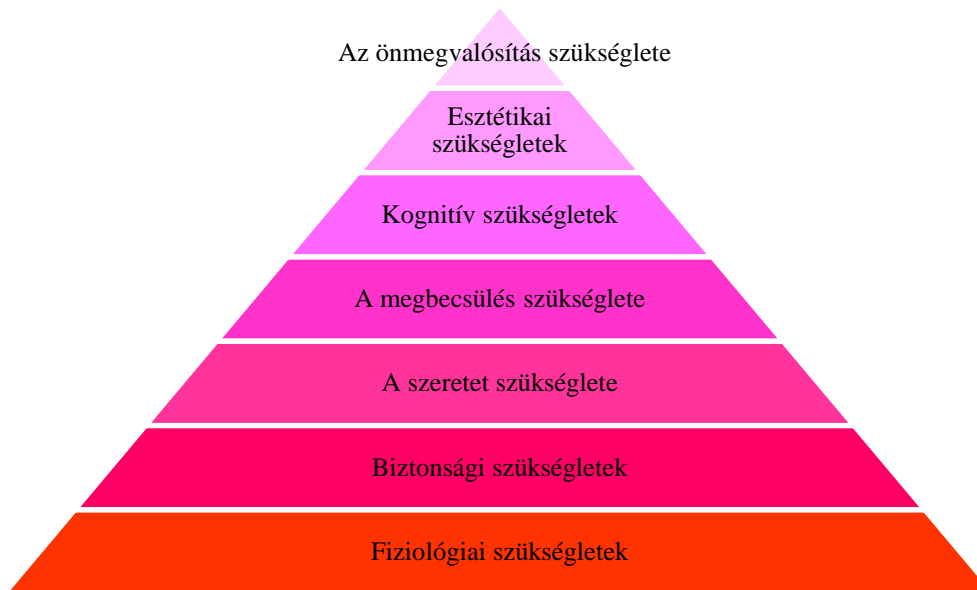
Miért dolgozunk? A munkavállalás okai

Morse és Weiss (1955; idézi: Kiss B., 2003) azt találták egyik vizsgálatukban, hogy a megkérdezettek 80%-a akkor is tovább dolgozna, ha váratlanul akkora összeghez jutna, melyből élete végéig kényelmesen megélné. Közülük a legtöbben (36%) azért dolgoznának tovább, hogy elkerüljék az unalmat és az egyedüllétet, 32% azért, hogy megtartsák az elfoglaltságukat. 14% elveszettnek érezné magát a munka nélkül, míg csupán 9% válaszolta azt, hogy azért dolgozna tovább, mert élvezi, amit csinál.

A munkavállalás okait Lea, Tarpy és Webley (1987; idézi Kiss B., 2003) négy kategóriába sorolta, melyek egymással akár kombinálódhatnak is:

1. Instrumentális vagy extrinzik okok – azért dolgozunk, hogy valami hasznosat hozzunk létre, pénzt keressünk és biztosíthassuk a megélhetéshez szükséges feltételeket.
2. Belső vagy intrinzik okok – ebben az esetben a munka maga örömet, kielégülést eredményez.
3. A munka, mint önbeteljesítés – általában olyan munkát szeretnénk, amely igénybe veszi a képességeinket, és egybeesik az érdeklődésünkkel is. Amennyiben mindkét kritérium teljesül, nagyobb hatékonyságot tudnak elérni azok az emberek, akik számára fontos az önmegvalósítás.
4. A munka társas vonatkozása – a munkatársakat tekinthetjük a családon kívüli elsődleges társas környezetnek. Ezen a környezeten keresztül integrálódunk a társadalomba, és a személyes identitás meghatározásában is fontos szerepet tölt be.

A munkavégzés motivációjával számos más elmélet is foglalkozott, ezek közül nézünk meg egy párat a következőekben. „A munkára motiváltság mértéke azt mutatja meg, hogy a dolgozó milyen intenzíven és minőségben végzi feladatát” (Kiss B., 2003, 618. o.). A legismertebb modell Maslow szükséglet-hierarchia elmélete, amelynek két előfeltevése van, miszerint a motivációk a szükségletekre vezethetők vissza, vagyis az embereket ezek készítetik bizonyos cselekvésekre, illetve ezek a szükségletek hierarchikus rendbe állíthatóak. (Bakacsi, 2003) Maslow szerint a komplexebb pszichológiai motivációk majd csak akkor válnak fontossá, ha az alapvető szükségletek már legalább részben kielégültek. A meghatározott szükségleteket az 1. sz. ábra szemlélteti:

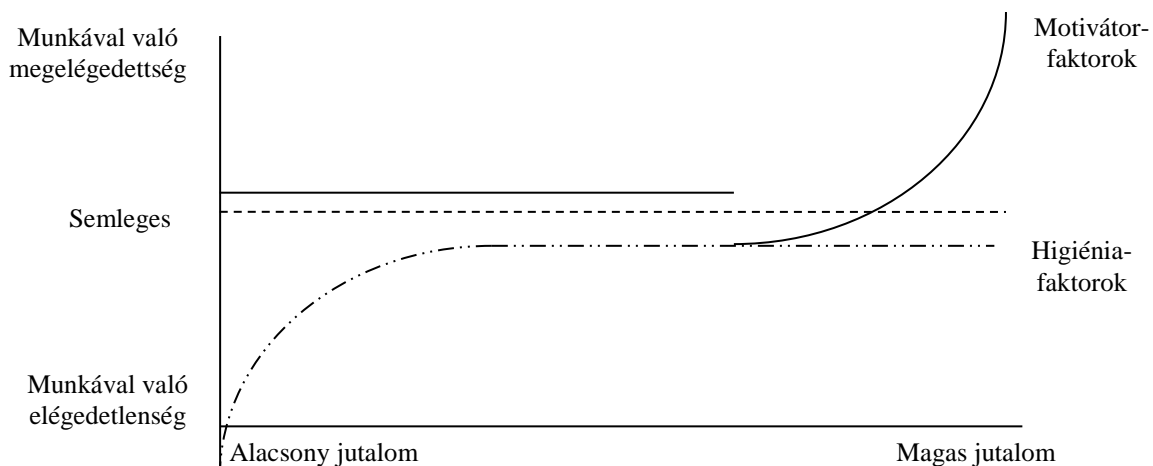
1. sz. ábra

Maslow szükséglet-hierarchiája

Az elsődlegesek a fiziológiai szükségletek, melyekhez az olyan alapvető szükségletek kielégítése tartozik, mint pl. az éhség és a szomjúság, a munkavégzés szempontjából pedig ide lehet sorolni a pénzt, mint alapfizetést, vagy a megfelelő munkafeltételek (pl. világítás) meglétét. A biztonsági szükségletek a biztonságos, veszélyektől mentes létet, az egészséget, egy bizonyos életszínvonalat céloznak meg, a munka esetében pedig itt is fontos lesz a pénz, de ide sorolható a munkavégzés biztonságának és a hosszútávú foglalkoztatottságnak az igénye is. A harmadik szinthez alapvetően a másokhoz tartozás és a befogadottság érzése tartozik, munkamotivációs szempontból pedig az összetartó szakmai közösségek, a kollégákkal való kellemes légkör, illetve a jó vezető-beosztott kapcsolat sorolható. A megbecsülés szükséglete esetén arról az igényről beszélünk, amikor teljesíteni akarunk, kompetensek akarunk lenni, illetve el akarjuk nyerni mások elismerését. Mindennek egyértelmű színtere lehet a munka, ott pedig az előléptetés, kitüntetés, jutalom, státusznövelő kiegészítő juttatások szimbolizálhatják ennek a szükségletnek a kielégülését. A munkahelyi továbbképzések segíthetik kielégíteni a kognitív szükségleteket, melyek a kíváncsiság, a tudásvágy, illetve a tények ismeretének és rendszerezésének az igényét takarják. Az utolsó előtti szint az esztétikai szükségleteket tartalmazza, melyek a szépség, a dolgok elrendezettsége és a szimmetria iránti törekvésekben nyilvánulnak meg, ez bizonyos munkakörökben alapvető igény. Míg a legmagasabb szintű motívum az arra irányuló vágy, hogy értelmet adjunk életünknek, vagyis teljesítsük ki magunkat és valósítsuk meg a lehetőségeket. A munkában ezt segíthetik a kihívó, kreatív feladatok, a továbbképzés és fejlődés lehetősége, stb. (Bakacsi, 2003)

A legmagasabb szintű motívum, az önbeteljesítés azonban az elmélet szerint csak azt követően teljesíthető be, ha már minden más szükséglet kielégülést nyert. (Atkinson, 2003) Ez azonban egy olyan szükséglet, mely maradéktalanul soha ki nem elégíthető, mert általában ha egy célunkat megvalósítottuk, akkor újabb, még inkább kihívóbb célokat állítunk magunk elé. (Bakacsi, 2003) Ezt bizonyítják az elmélettel kapcsolatos további vizsgálatok is, melyek kimutatták, hogy minél inkább kielégül egy szükséglet, annál inkább fontossá válik a személy számára. (Kiss B., 2003)

Maslow szükséglet-hierarchiája után érdemes Herzberg (1966) kétfaktoros elméletével folytatni, hisz ő is úgy vélte, hogy az emberek szükségletekkel születnek, melyeket ki kell elégíteni. Ő azonban csak két alapvető szükségletet különített el. A higiéniaszükségletek az önfenntartással kapcsolatban jelentkeznek, a munka kapcsán általában ide sorolhatjuk a fizetést, a munkavégzés általános feltételeit, a biztonságot, a munkatársakat, és ekképpen megfeleltethetők a Maslow által leírt alacsonyabb szintű szükségleteknek (fiziológiai, biztonság, szeretet). Herzberg szerint amennyiben ezek nem elégülnek ki, úgy a dolgozó elégedetlen lesz, viszont ha kielégülnek, akkor ugyan már nem lesz elégedetlen, de elégedett sem, vagyis semleges ebben a tekintetben. A szükségletek másik csoportja a motivátorszükségletek, melyek magasabb szintűek, középpontjukban a növekedési, gyarapodási igény áll, a személyben rejlő potenciál kihasználása. Ezeket olyan, közvetlenül a munkát érintő tényezőkkel lehet kielégíteni, mint pl. az elismerés, a felelősség, a szabadság, előmenetel, a személyes fejlődés. A Maslow-i hierarchiában ezek leginkább a megbecsülés és az önmegvalósítás szükségleteinek feleltethetők meg. A higiéniaszükségletekkel szemben ezek, ha nincsenek kielégítve, a dolgozó nem lesz elégedetlen, vagyis semleges, viszont ha kielégülnek, akkor a dolgozó elégedett lehet. (Kiss B., 2003) A második számú ábrán láthatjuk ennek a két szükségletnek az elégedettséggel való kapcsolatát:

2. sz. ábra
A motivátor- és higiéniaszükségletek hatása az elégedettségre

Forrás: Hunyady, Gy. – Székely, M. (2003): *Gazdaságpszichológia*. 620. o. Osiris Kiadó, Budapest

A harmadik elmélet, melyet fontosnak tartunk említeni, McClelland (1955) motivációs elmélete. McClelland tanult szükségletek köré építette motivációelméletét és csupán három szükségletnek szentelt nagyobb figyelmet, révén, hogy a többi úgyis velünk született. Megkülönböztette: a kapcsolatmotivációt, a hatalmi motivációt és a teljesítménymotivációt. A kapcsolatmotiváció az elfogadottság és szeretet iránti vágyunk, a hatalmi motiváció pedig az a vágy, hogy hatással, befolyással lehessünk másokra. A teljesítménymotiváció a belső hajtóerő a sikerre, arra, hogy elérjük a magunk elé tűzött célokat és meghaladjuk azokat. Azoknál, akiknél ez a szükséglet a meghatározó, nem a sikerért járó jutalom, hanem maga a siker, a még jobb eredmény a meghatározó, szívesen oldanak meg problémákat, kihívó feladatokat, vállalnak felelősséget. A kutatások szerint ez a három motiváció mindenkit jellemez valamilyen szinten, az viszont egyénileg eltérő, hogy kit melyik, milyen szinten ösztönöz.

(Bakacsi, 2003) Az viszont egyértelmű, hogy a munka bármelyiket képes aktiválni közülük, így a munkavállalás hatására bármelyik felerősödhet.

Negyedikként nézzük meg Hunt cél-motiváció elméletét. Ő hat célt különböztetett meg, melyek további részcélokra bonthatóak:

1. Komfort, anyagi jólét: ide sorolhatóak az anyagiak, melyek biztosítják az életszínvonalat, de ide sorolhatóak a stresszes helyzetek elkerülése is.
2. Strukturáltság: a letisztázott munkakörre, stabilitásra, bizonyosságra, egyértelmű elvárásokra és szabályokra való törekvés.
3. Kapcsolat: törekvés a csoporthoz való tartozásra, az azzal való azonosulásra, az elfogadottságra, és az egyedüli munkavégzés elkerülésére.
4. Elismertség: törekvés a megbecsülésre, arra, hogy mások elismerjék a teljesítményt. Ide tartozik a pozitív én-kép kialakítása és a megfelelő státusz, visszacsatolás és a teljesítménnyel arányos javadalmazás elérése is.
5. Hatalom: dominanciára való törekvés, igény arra, hogy másokat irányítani, kontrollálni lehessen.
6. Autonómia, kreativitás, fejlődés: a másoktól való megkülönböztetethetség vágya, igény a kreatív problémamegoldásra, az önmegvalósításra, a kihívásokra, tanulásra, a független munkavégzésre.

Hunt szerint a motiváció az egyéni célokból érthető meg, a célok irányítják munkahelyi magatartásunkat, és visszatükrözik az értékeinket, hiedelmeinket és tapasztalatainkat. Ezek a célok nem rendezhetőek eleve feltételezett hierarchiába, hanem dinamikus struktúrát alkotnak – változik az erősségük és a fontosságuk is. (Bakacsi, 2003)

Ezek a munkamotivációval kapcsolatos elméletek a tartalomelméletek csoportjába tartoznak, melyek a viselkedés forrását, vagyis azokat a motívumokat foglalják össze, amelyek arra ösztönöznek bennünket, hogy cselekedjünk, ebben az esetben munkát vállaljunk, dolgozzunk. Az elméletek másik nagy csoportjába a folyamatelméletek tartoznak, melyek a viselkedések lefolyásával foglalkoznak, vagyis azzal, hogy hogyan indulnak be, hogyan maradnak fenn, illetve mi az, ami irányítja és leállítja őket. (Landy, 1985; idézi: Kiss B., 2003) Ezekkel ezen tanulmány keretében nem foglalkozunk, mert inkább arról szólnak, hogy mi motiválja arra az egyént, hogy a munkahelyén jól teljesítsen, ez viszont a munkanélküliek esetében nem releváns. Láthattuk az elméletekből, hogy számtalan motiváció és cél hajthatja az embert a munkavégzés, az aktív cselekvés felé, néha azonban mégis előfordul, hogy valaki akár önszántából, akár akaratán kívül elveszíti az állását. A következő részben azt tekintjük át, hogy ha ez bekövetkezik, akkor milyen stádiumokon halad keresztül az egyén egészen addig, míg a munkanélküliség tartós állapotá válik.

Munkanélkülivé válás

Egyre több emberrel fordul elő, hogy életpályája során időnként, átmenetileg munkanélkülivé válik. A rendszerváltás óta ez egyre gyakoribb, és mivel sokszor nem csak önhibájukból kerülnek az utcára emberek, így a munkanélküliség megítélése is változóban van. (Hidvégi, 2001) Vannak olyan esetek, amikor kifejezetten pozitív fordulatként jelenik meg, ugyanis a kutatások szerint a munkanélküliek egy kisebb részénél javul a testi-lelki állapot az elbocsátást követően. Ez annak köszönhető, hogy egy rossz állás után megkönnyebbüléssel járhat a munkanélküli-pozícióba történő átmenet, az érintettek döntő többségénél azonban ez negatív életesemény. (Székely, 2003) A legnagyobb baj azonban akkor van, ha a munkanélküliség tartóssá válik, és képtelen az egyén arra, hogy alkalmazkodjon a helyzethez és találjon magának egy másik munkát. Ez a folyamat szakaszokra bontható. (Hidvégi, 2001)

Az első szakasz határa általában a munkanélkülivé válástól számított fél év. Ekkor az álláskereső rugalmas, együttműködő, jellemzőek a kreatív megoldások, a keresés, a tartalékok mozgósítása és a reménykedés. Ekkor célszerű eldönteni, hogy szükséges-e részt venni valamilyen tréningen vagy munkaerő-piaci képzésen az állásba kerüléshez. A fél éven belül is az első két-három hónap a legaktívabb, új technikák és megoldások kerülhetnek alkalmazásra a sikeres elhelyezkedés érdekében. Az álláskereső minden irányba nyitott, ugyanakkor reálisan veszi számba a lehetőségeket. Az elhelyezkedés esélyei ebben a szakaszban a legnagyobbak, azonban ha ekkor nem sikerül munkát találni, akkor ennek a szakasznak a sikertelensége további problémákhoz vezet a későbbi szakaszokban. (Hidvégi, 2001)

A második szakasz a munkanélkülivé válás hatodik hónapjától a kilencedik hónapig tart, amikor is folyamatosan romlanak az elhelyezkedési esélyek. Jellemzőek az ismétlődő kísérletek, azonban ha ezek nem sikeresek, akkor is nagyon fontos az, hogy az álláskereső aktivitása ne csökkenjen a kudarcok hatására, ne következzen be a teljes munkavesztés, mert az az életvitelre is negatív hatással van. (Hidvégi, 2001)

A harmadik szakasz a kilencedik hónaptól egy évig terjed, és jelentős hatást gyakorol az álláskeresőre, mert ekkorra már összeadódnak a korábbi kudarcok. Csökken az aktivitás, mely óhatatlanul is magával hozza a további állapotromlást. Ekkor már csökkenhet az átképzéssel kapcsolatban tapasztalható kezdeti ellenállás, és az álláskereső nyitottá válhat az átképzésre is, mely együtt járhat szemléletbeli változásokkal is. (Hidvégi, 2001)

„Éreztem a furakodó könnyököt, a nyirkos-párás levegőt a tenyérsíki helyiségben, míg órák múlva végre én is az ajtóig érek. Ismerős fiatal srác invitál a kisablakhoz, az ablakból kivágott kis lyukon válaszolok, miközben úgy érzem, mindenki engem néz, látom arcukon az elégedettséget: 'no lám, te is ide kerültél'. Izzadok, hányingerem van, adataim egy lassan prütyögő számítógépbe kerülnek, s azon veszem észre magam, hogy vágyódom a megsemmisülés után. 'Föld nyílj meg, és itt süllyedjek el nyomtalanul, mint aki itt sem volt'. ”

/Bekecsi Szabó László, 2007, 7. o./

Egy évtől másfél évig terjed a negyedik szakasz időszaka, amikor már egyértelműen tapasztalhatóak a korábbi kudarcok következményei. A korábbi szakaszokhoz képest ekkor már sokkal nehezebb eredményt elérni, mert ekkoriban megjelenhetnek kudarcgerülő tendenciák, melyeknek köszönhetően az álláskereső mereven elzárkózhat a kínálkozó lehetőségektől, amely a személy teljes elszigetelődéséhez vezethet. Ekkor már nehezen motiválható az álláskereső, mert bizonyos technikákkal berendezkedik a túlélésre, mely arra

„Minden héten tartunk valamiféle családi kupaktanácsot. Ezen újabb és újabb trükköket jelentünk be egymásnak. Ezek a trükkök egyben a lecsúszási folyamat egy-egy újabb állomásai. E trükköket általában az élet 'hozza' magával, mint például az én legújabb elhatározásomat, hogy ezen túl én nyírom saját magam.”

/Bekecsi Szabó László, 2007, 56. o./

életvitelük stabilizálásához, illetve egyre gyakoribbak lesznek az igények az orvosi és pszichológiai segítségnyújtásra is. Esetükben új célokat kell meghatározni és motiválni őket az aktivitás növelésére. (Hidvégi, 2001)

A hosszú távú munkanélküliség hatását Powell és Driscoll (1973) vizsgálta amerikai középosztálybeli férfiakon. Ők négy szakaszt különítettek el: az első a relaxáció és megkönnyebbülés szakasza, amikor a megkönnyebbülés és a relaxáció érzései keverednek a munkanélküliségben. Úgy érzi magát ilyenkor, mintha szabadságon volna, idejét kedvteléseinek szenteli, és több időt tölt a családdal is. Úgy érzi, hogy el fog tudni helyezkedni, ha akar. A második szakasz a közös erőfeszítés szakasza, mely körülbelül 20-25 nap után kezdődik és 2-4 hónapig tart, amikor is már unatkozni kezd, emiatt ideges lesz és igyekszik találni valamilyen munkát. Olyan stratégiákat használ ekkor az álláskereső, melyek már korábban is beváltak, és egyelőre jellemző rá az optimizmus, még az elutasító válaszok esetén is. Ha azonban nem sikerül elhelyezkedni, akkor jön a harmadik, a kétség és a tétovázás szakasza, amikor realizálja, hogy sikertelenek a próbálkozásai, és hogy régebb óta munkanélküli, mint korábban bármikor. Aktivitása ingadozó, hol próbálkozik, hol nem, és jellemző lesz az érzelmi levertség, ami rányomja bélyegét a családi és személyközi kapcsolataira is. Majd bekövetkezik a cinizmus periódusa, a negyedik szakasz, amikor már az elsődleges cél az önbecsülés megőrzése. Jellemző lesz ekkor a közömbösség, a reményvesztettség, apátia, és akár fel is adhatja, hogy visszatérjen a munka világába. (Benedek, 2001)

Munkanélküliséggel kapcsolatos elméletek

A munkanélküliség lélektani következményeivel számos elmélet foglalkozott, közülük a legátfogóbb és legtöbbet idézett Marie Jahoda funkcionális elmélete. Szerinte a mentális egészség fenntartásához megfelelő szociális környezetre van szükség, melynek a munka és a foglalkoztatás is fontos része. Azon felül, hogy jövedelmet és megélhetést biztosít, a munkának látens funkciói is vannak. A munka strukturálja az időt, mely struktúra elvesztésével elvész az élet ritmusa is, és az időben történő tájékozódás zavart szenved. Ezzel kapcsolatban azt találta Feather és Bond (1983), hogy a munkanélküliek valóban kevésbé használták ki az idejüket és szervezetlenebbek voltak, illetve nem voltak annyira céltudatosak, mint a dolgozó egyének. (Székely, 2003)

További funkciója a munkának, hogy közös élményekre és azok megosztására ad lehetőséget, mivel biztosítja a család tagjain kívüli kapcsolatokat és a társas érintkezés lehetőségét. Az alkotás örömét, a

„Normális dolog az, ha az ember rendszeresen összekeveri a napokat? Normális dolog az, ha rendszeresen úgy érzem, ma szombat van, s közben kiderül, péntek? Ez nem lehet véletlen! Ez már a leépülés, vagy a hülyülés jele!”

/Bekecs Szabó László, 2007, 59. o./

hozzaértés és a kreativitás élményét nyújtja, és sikerélményt adhat még egy kevésbé kielégítő munkakör esetén is. Mivel bizonyos mértékű mentális és fizikai aktivitást igényel, így a munka az aktivitás forrása is. Ezeken felül pedig a személyes identitás és státusz forrása is, de nem csak magának az egyénnek, hanem a családjának a státuszát is jelzi. A munkanélküli így a munkája elvesztésével akár az identitását is elveszítheti. Jahoda szerint ezek a látens funkciók komplementer szükségleteket feltételeznek, így az egyénnek szüksége van az idő strukturálására, külső célokra, társadalmilag értékes státuszra, kollektív erőfeszítésekben való részvételre és aktivitásra ahhoz, hogy fenntarthassa mentális egészségét. Ha valaki elveszíti a munkáját, ezen szükségletek kielégítése lehetetlenné válik, ezért Jahoda szerint még a legrosszabb munka is jobb, mint a munkanélküliség. (Székely, 2003)

Ezen feltételezése miatt érte a legnagyobb kritika, ugyanis Winefield és munkatársai (1993) tíz éves longitudinális kutatás eredményében bizonyították, hogy nem érezték magukat jobban azok, akik elégedetlenek voltak a munkájukkal, mint azok, akik munkanélküliek voltak. Kritika érte az elméletet azért is, mert elhanyagolta a pénz és az anyagiak szerepét, és azért, mert nem vette figyelembe azt sem, hogy a munkanélküliség negatív hatásai az életkorral változhatnak. (Székely, 2003)

Jahodával ellentétben Fryer (1992) pontosan a munka manifeszt tényezőire helyezi a hangsúlyt, és szerinte a munkanélküliség nem a pszichológiai, hanem az anyagi depriváció miatt hat negatívan a mentális egészségre, vagyis a negatív következmények a szegénységgel függenek össze, és nem pedig magával a munka elvesztésével. Fryer megközelítése alapján az egyén aktív, kezdeményező, jövőorientált és tevékenyen alakítja önmaga sorsát, de a munkanélküliségből fakadó pénztelenség meggátolja az egyént a cselekvésben, és megfosztja a jövő tervezésének és megvalósításának a lehetőségétől. (Székely, 2003)

Szintén meg kell említeni Warr 1987-es vitaminmodelljét, mely Jahodához hasonlóan a lelki egészség megőrzéséhez szükséges környezeti tényezőket veszi alapul, a funkcionális modellhez képest azonban sokkal jobban képes figyelembe venni a munkanélküliség időtartamából és az életkori csoportok sajátosságaiból adódó élmények közötti különbségeket. A környezeti tényezők között olyanok kapnak helyet, mint a pénz, a fizikai biztonság, az

értékes társadalmi pozíció, a kívülről kitűzött célok, a változatosság, a környezet bejósolhatósága, a kontroll, a képességek felhasználása és a társas kapcsolatok. Ezek közül Warr szerint bizonyos tényezők úgy viselkednek, mint az A- és a D-vitamin, melyekből szükség van bizonyos mennyiségre, de túl sok már ártalmas a szervezet számára. Más tényezők azonban olyanok, mint a C- és az E-vitamin, vagyis ezeknél érvényesül a „minél több, annál jobb” elv. (Székely, 2003) Az egyes számú táblázat foglalja össze, hogy az egyes környezeti tényezők mely vitaminok hatásmechanizmusához hasonlóan fejtik ki a hatásukat.

1. sz. táblázat
A környezeti tényezők és a vitaminok

A- és D-vitamin
Külsőleg meghatározott célok
Változatosság
Bejósolhatóság
Ellenőrzés
Képességek használata
Társas kapcsolatok
C- és E-vitamin
Pénz
Fizikai biztonság
Értékes szociális pozíció

A munkanélküliségből fakadó pszichés következményekkel kapcsolatban különféle szakaszelméletek is napvilágot láttak, melyeknek közös kiindulópontjuk az, hogy a munkanélküliség lélektani élménye egymástól jól elkülönülő, egyedi minta alapján jellemezhető szakaszokra osztható. Kritikájuk viszont az, hogy lineáris modellek, így nem képesek kezelni azon tényt, hogy progresszív és regresszív időszakok követik egymást a munkanélküliség folyamatában. A szakaszelméletek közül a legkidolgozottabb, és empirikus szempontból is a leginkább alátámasztott modellt vesszük górcső alá, Borgen és Amundson 1984-es „érzelmi hullámvasút” modelljét. Elnevezését onnan kapta, hogy a szerzők egy hullámvasút pályájához hasonlították a munkanélküliség során átélt élmények és érzések változását. Az első a gyász periódusa, melyben az Elisabeth Kübler-Ross által leírt szakaszok követik egymást, vagyis a tagadás, düh, alkudozás, depresszió és elfogadás. A munka elvesztése ugyanolyan jelentős érzelmi veszteséggel jár, mint bármely más tárgyvesztés, ezért megy keresztül a munkanélküli is a gyász szakaszain. Amikor az egyén elfogadja, hogy végérvényesen elvesztette korábbi állását, lezárul a feldolgozás szakasza és felismeri, hogy új állást kell keresnie. Ekkor veszi kezdetét a második periódus, az álláskeresés periódusa. Borgen és Amundson szerint ez egy olyan időszak, mely nehezen kontrollálható, sok kudarcjal együtt járó aktivitás jellemzi és a munkahelyi kiegészítő modelljével írták le. Ennek fázisai a lelkesedés, a stagnáció, a frusztráció és az apátia. (Székely, 2003)

Borgen és Amundson empirikus kutatással támasztották alá modelljüket, melyben a meginterjúvált munkanélküliek 52%-ánál találtak hasonló reakciókat, emellett azonban megállapították azt is, hogy máshogyan élnek meg a munka elvesztését és az álláskeresést a

munkanélküliek különböző csoportjai – ebből a szempontból három jellegzetes csoportot különítettek el. Az első csoportba kerültek azok a 25 évesnél idősebb nők és férfiak, akik családfenntartó szereppel bírnak, vagyis ők biztosították a család elsődleges jövedelemforrását. Esetükben jól elkülöníthető a gyász és az álláskeresés periódusa, az első periódus szakaszai azonban rövidebbek, mint az álláskeresés szakaszai. Átélték ugyan a gyász szakaszait, de nem merültek el benne sokáig, hanem lelkesedéssel kezdtek hozzá az álláskereséshez, azonban amikor nem sikerült elhelyezkedniük, egyre inkább elbizonytalanodtak. A második csoportba azok kerültek, akik már feltételezték, hogy el fogják veszíteni állásukat, emiatt viszont a gyázmunkán már azelőtt átmentek, hogy ténylegesen elbocsátották volna őket. Náluk így az elbocsájtást egy megkönnyebbülés követte, majd egy „vakációhoz”, szabadsághoz kapcsolódó állapot, végül pedig elkezdődött az álláskeresés periódusa. Végül a harmadik csoportba azok a nők kerültek, akik nem úgy dolgoztak, mint elsődleges családfenntartók. Szomorúság és gyász őket is jellemezte, azonban sokkal kevésbé érintette őket súlyosan állásuk elvesztése. (Székely, 2003)

A munkanélküliség következményei, különös tekintettel a lélektani aspektusokra

„A munkanélküliség olyan tartós stresszállapot, amely az egyén alkalmazkodási kapacitását maximálisan igénybe veszi” (Benedek, 2001, 71. o.), s mint olyan, a pszichoszociális egyensúly fenntartása szempontjából igen nagy kihívások elé állítja az egyént. Kialakul egy tartósan frusztrált állapot, melyet az őt ért egzisztenciális, szociális és lelki veszélyek következményei táplálnak, az alkalmatlanság, értéktelenség és önbizonytalanság érzésével kísért sorozatos kudarcélmények pedig tovább fokozzák. Jellemző a pozitív perspektívák hiánya és a belső konfliktusok. Számos munkanélküli nem is, vagy csak késve tud reagálni a megváltozott munka- és életfeltételekhez, melynek az lehet a következménye, hogy alulmaradnak a munkaerő-piaci versenyben. (Benedek, 2001)

Míndezek mellett a munkanélkülivé válás az élet során úgynevezett véletlenszerű, vagy akcidentális krízist is kiválthat, melyre jellemző, hogy sérti az önértékelést, megrendíti az önbizalmat és a biztonságérzést, valamint próbára teszi az alkalmazkodóképességet. És ha a baj nem jár egyedül és halmozódik a veszteségélmény, úgy ez sokszorozódik, hatványozott krízissel járhat együtt. Az, hogy a munka elvesztése milyen mértékű krízist eredményez, sok tényező függvénye, de biztosan befolyásolják a következő dolgok (Hajduska, 2012):

- már az első munkába állás sikertelen,
- a munkanélküliség egy csoportot érint-e vagy csak egy személyt (egy ideig tehermentesítő lehet, ha többeket bocsátanak el egyszerre),
- váratlan-e, avagy várt (ha váratlan, nem lehet felkészülni rá),
- társul-e hozzá egyéb életszakaszhoz kapcsolódó krízis,
- milyen az érintett személy képzettsége,
- milyen életkorú az adott személy,
- milyenek az elhelyezkedés területi lehetőségei,
- mennyire értékes a szaktudás a munkaerőpiacon,
- milyen konfliktuskezelési stratégiákkal rendelkezik a személy,
- van-e önbizalma, kellő szociális ügyessége,
- a munkanélküliség von-e maga után közvetlen egzisztenciális krízist.

A munkanélküliség legszembetűnőbb következménye gazdasági szinten jelentkezik, hiszen rossz anyagi helyzetet, hosszú távon szegénységet okozhat (Aiken és mtsai, 1968; idézi: Székely, 2003), ez pedig anyagi kényszerhelyzetet szül (Kessler és mtsai, 1988; Liem és Liem; 1988; idézi: Székely, 2003). Az életmód tekintetében is jelentős változások következnek be: sokszor nem tudnak mit kezdeni a felszabadult idővel, így több időt töltenek a munkanélküliek alvással és tévézésessel (Jahoda és mtsai, 1999; idézi: Székely, 2003), beszűkül az életterük és a fizikai mozgásterük is, több időt töltenek a lakásban, csökken az aktivitási szint és egyre passzívabbá válnak, ami a közösségi és a politikai aktivitás csökkenésében is megnyilvánul. (Székely, 2003)

Érzelmi szinten a reményvesztettség, apátia, kiábrándultság és levertség jellemző, hullámzó az érzelemvilág, csökken az étellel való elégedettség, romlik a pszichológiai közérzet, rezignáltság és a jövővel szembeni reménytelenség hatalmasodik el rajtuk. Romlik az önértékelés, csökken az önbizalom, negatívabb lesz az énkép, másnak látja magát a munkanélküli, mint korábban, amit az is erősít, hogy a környezete is másként viszonyul hozzá. Csökken a kitartás, nő a passzivitás, változik az identitás. Amundson (1993) azt találta, hogy még a sikeres, erős identitástudattal rendelkező emberek számára is nehéz fenntartani identitásukat hasonló helyzetben. (Székely, 2003)

„Ráérősen – mondhatnám – unalmasan telnek egy munkanélküli napjai. Nem lehet ezt ép ésszel kibírni, hogy ne csináljak semmit. Nem segít a pótcselekvés, a ház körüli szöszmötölés, nem segít az sem, hogy kerülöm az embereket. Főként az ismerősöket, a szakmabelieket. Igyekszem eltűnni, ha közeledni látok egy volt kollégát, vagy a szomszéd cégnél dolgozó ismerőst. Akár bevallom magamnak, akár nem, embergyűlölővé váltam. Semmittevéséből a kapucsengő riaszt, itt a postás. Mit akar ez is?”

/Bekecsi Szabó László, 2007, 45. o./

melyeknek nyilvánvaló szerepe van a családi kapcsolatok feszültebbé válásában, és abban, hogy egyre gyakoribbak lesznek a válások. (Székely, 2003) A társas kapcsolatok közül elsőként a munkatársakkal való kapcsolatok épülnek le, akár pár hét alatt, mert megszűnik az az ok – a munka és a közös érdeklődési kör – amelyre szerveződnek. Másodikként a baráti kapcsolatok sínylik meg ezt az állapotot, bár sokszor ez nem a barátok elfordulása miatt következik be, hanem azért, mert maguk az érintettek számolják fel őket. Ennek a legfőbb oka az, hogy a munkanélküliek saját magukat negatívan ítélik meg és mások jelzéseit is negatívnak érzékelik, míg másodlagos okként az anyagiakat teszik felelőssé, vagyis, hogy nincs pénz a barátokkal való időtöltésre. Ezek a kapcsolatok azonban lényegesen lassabban épülnek le, mint a munkahelyi kapcsolatok, viszont ezen kapcsolatok elmaradása kihatással van a családi kapcsolatok minőségére is. Minél kevesebb családon kívüli kapcsolatra támaszkodhat a munkanélküli, annál inkább a családi kapcsolatokat fogja terhelni ez az állapot és az azzal együtt járó problémák. Hiszen a barátok elmaradásával a családnak fog panaszkodni a munkanélküli, és minden feszültség is ott kerül levezetésre, ami tovább fokozza az anyagi terhek súlya alatt amúgy is megroskadó család helyzetét. (Csoba, 1993) A

A munkanélküliség sohasem csak egy embert érint, hisz a körülötte lévő hozzátartozók életét is jelentősen befolyásolja, vagyis a társas kapcsolatok, és azokon belül a családi kapcsolatok terén is negatív irányú változás következik be: csökken a szociális aktivitás, megszakad a kapcsolat a volt munkatársakkal, elmaradnak az ismerősök, beszűkülnek a társas kapcsolatok, melyekben nagy szerepe van annak, hogy maga a munkanélküli is ritkábban megy társaságba. A munkanélküli jellemző lesz a szorongás, az érzékenység, az ellenségesség és a depresszió,

család viszonya is változik a munkanélkülivé vált hozzátartozó felé: kezdetben a bajba jutott mellé állnak, és próbálják segíteni az álláskeresőt, ez az empátia azonban hamar véget érhet, a család elveszíti az együttérzését és türelmetlenséggel, lekezeléssel reagálhat. Ez viszont tovább súlyosbítja a helyzetet, jó táptalajt biztosítva az alkalmazkodási zavaroknak, a több hónapos munkanélküliség pedig növeli a depresszió, a függőségek és a pszichoszomatikus tünetképzés valószínűségét. Megváltozhatnak a családi szerepek és pozíciók, pl.: a feleség lesz a családfenntartó, míg a munkanélküli férj otthon takarít, ami tartós nyomokat hagy az önértékelésben és az önbizalomban, ez pedig tovább nehezíti a teljes értékű rehabilitáció esélyeit. (Hajduska, 2012)

A munkanélküliség a testi és lelki egészségre is rányomja a bélyegét. Egyes kutatások egyenesen azt mutatták ki, hogy a munkanélküliek akár hatszor rosszabb lelkiállapotban vannak, és a stressztünetek is kétszeresére növekednek náluk, mint a dolgozó társaik esetében. Egyes kutatások szerint nő az alkoholfogyasztás és erősödik a dohányzás, míg a fiatal munkanélküli férfiak esetében a drogfogyasztás mértéke is nő. A munkanélküliek többet járnak orvoshoz, Kessler, Turner és House (1988) vizsgálata alapján pedig azt mondhatjuk, hogy annál magasabb a depresszió, a szorongás, a szomatizáció és a testi betegségek száma, minél több ideig munkanélküli valaki. (Székely, 2003)

Többen vizsgálták az állás elvesztése és az öngyilkosság közötti kapcsolatot, de volt olyan kutató, aki pozitív kapcsolatot talált, míg volt olyan, aki nem, így azt mondhatjuk, hogy a kettő közötti kapcsolat igen komplex és nehezen bizonyítható. (Székely, 2003) Kétféleképpen is vizsgálható a szuicid hajlam és a munkanélküliség közötti kapcsolat, az egyik

„...azt is hallottam, hogy ebben a nagy búvalbélélt munkanélküliségben egyre kevesebb az öngyilkosság nálunk. Hogy ezt mivel lehet megmagyarázni, nem tudom. Talán még az öngyilkosságtól is elmegy a kedve az embernek.”

/Bekecsi Szabó László, 2007, 54. o./

megközelítésben egy adott földrajzi területen összevetik az öngyilkosságok számát az aktív korú nem dolgozókéval, míg a másik megközelítésnél személyekre bontott adatbázis alapján vizsgálják meg, hogy munkanélküli volt-e az öngyilkosságot elkövetett személy. Mindkét típusú kutatás esetén azt találták, hogy Magyarországon a munkanélküliség az öngyilkosság rizikófaktorának tekinthető. Ha az állás elvesztésének a hatása felől közelítjük a kérdést, akkor is kétféle eshetőség áll fenn: az egyik esetében a munkanélkülivé válás az életkedv elvesztésével jár együtt, és így vezethet öngyilkossághoz, míg a másik megközelítés azt mondja, hogy a munkanélküliség kialakulásában eleve szerepe van az érintettek személyiségzavarainak, függőségeinek. Hazai vizsgálatok mindkettőt igazolták, vagyis a tömeges elbocsátások növelik a depressziós megbetegedések és az öngyilkosságok számát, viszont a már eleve meglévő pszichés problémák válság nélkül is munkanélküliséghez, illetve öngyilkossághoz vezethetnek. Akárhogyan is nézzük, a szuicid ráta azt mutatja, hogy az öngyilkosságok nem a tartósan fennálló rossz légkörhöz kapcsolhatóak, hanem a változásokhoz. A munkahely, és azon keresztül a státusz, az aktivitás elvesztése pedig olyan erejű változás, mely növeli az öngyilkosságra való hajlamot. (1. sz. internetes hivatkozás)

A munkanélküli állapot jellegzetességei speciális csoportokban

Ebben a fejezetben áttekintjük, hogy mi jellemzi a pályakezdők, a nők, a diplomás és a tartósan munkanélküliek alkalmazkodását. A pályakezdő munkanélkülieken belül megkülönböztethetjük azokat, akik a továbbtanulásra készen vagy arra készülődve „parkolnak”, és azokat, akik a már megszerzett bizonyítványaik ellenére sem tudnak elhelyezkedni – vagyis vannak, akik nem tudnak belépni a munkaerőpiacra, de olyanok is, akik nem akarnak belépni. Erre a csoportra jellemző, hogy ők lennének azok, akik az egészségi állapotukból kifolyólag és rászorultságuk miatt is a leginkább alkalmasak lennének a munkavállalásra, mégsem tudnak kilépni az eltartotti státuszából, amit tovább nehezít, hogy legnagyobb részük semmilyen munkanélkülieket megillető pénzügyi támogatásban nem részesül. Ők a többi munkanélküli csoportnál is kevesebb – akár házkörüli – munkát végeznek, mert még az iskolás korukban kialakult családi munkamegosztási sémákat követik, melyben a felnőttek a pénzkeresők és ők az eltartottak. Ez pedig pont az önállósodásukat veszélyezteti. Ignác (1991) szerint fiatalos lendülettel lépnek ki az iskolából, kíváncsiak, aktívak, alkotni akarnak, de ha ez a tettvágy már csírájában elfojtásra kerül, akkor később még nehezebb lesz összeszedni az elveszett energiákat. Bekövetkezik az értékvesztés, lazul az erkölcsi tartás, fokozódik az unalom, a társadalom elleni harag, mely akár antiszociális útra is terelheti a fiatalt. (Bánfalvy, 1997)

Annak ellenére, hogy a nők munkaerőpiaci helyzete általánosságban véve rosszabb, mint a férfiaké, a munkanélküliség alatt mégis relatív előnnyel bírnak a férfakkal szemben, ugyanis a tipikus női szerepek és munkavégzés révén számukra a munkanélküliség nem lesz egyenlő a haszontalansággal. Kutatásokban meg is állapították, hogy a munkanélküliség időtartama alatt a nők esetében sokkal nagyobbra nőtt a házimunkával eltöltött idő, mint a férfiak esetében, így továbbra is hasznosnak érezhetik magukat, illetve a napjaik is szervezettebb az egész napos elfoglaltság és a rendszeres tennivalók miatt. A nők tehát a család és a háztartás felé orientálódnak egy esetleges munkanélküliség esetén. A nőknél általában az anyagi és a presztízsveszteség is kisebb, hisz a háztartásban végzett munka a társadalom szemében is tisztességes helytállásnak számít, így pedig a pszichés terhek is alacsonyabbak, mindemellett azonban számukra nehezebbé válik az újbóli elhelyezkedés, a fizetésbeli és a beosztásbeli előmenetel. Ennek köszönhetően pedig felerősödik a nők általános munkaerőpiaci hátránya. (Bánfalvy, 1997) És ne feledjük, hogy a relatív előnyök nem csökkentik a terheket azoknál a nőknél, akik családfenntartó szereppel rendelkeznek.

Akiket mindenki másnál jobban megvisel a munkanélküliség, azok a diplomások, még annak ellenére is, hogy egyébként viszonylag nekik a legkönnyebb az újbóli elhelyezkedés. Ritkán vallják be, hogy milyen nehéz számukra ez az állapot, izolálódnak, kirekesztettnek érzik magukat, sokszor úgy érzik, hogy lenézik és kerülik őket mások. Irritáló számukra, ha azt érzik, hogy mások sajnálják őket, elkeseredettek, jellemző rájuk a bűnbaképzés és az ideologizálás, valamint a környezettel való szembefordulás. Mindez ahhoz vezet, hogy nem is az életkörülmények leromlását, hanem a relatív veszteséget szenvedik meg a legjobban, és emiatt az állástalanság mindenki másnál jobban megviseli őket. Elhelyezkedésüket nehezíti, hogy kevésbé vonzóak a munkáltatók számára, mert pl. a pályakezdő diplomások nem rendelkeznek munkatapasztalattal és gyakorlattal, és általában nem tartós munkahelyként tekintenek az első munkájukra, hanem inkább egy ugródeszkaként. De ők maguk is nehezítik

saját helyzetüket, mert a többi csoporthoz képest nagyobb elvárásaik vannak és igényesebbek mind a fizetés, mind pedig a munka minősége tekintetében. Ezt az is bizonyítja, hogy a munkanélküliek közül a diplomások azok, akik a leginkább hajlamosak visszautasítani egy felajánlott állást. (Bánfalvy, 1997)

A munkanélküliség – anyagi problémákon túlmutató – hatásai leginkább a tartósan munkanélküliek esetében a legszembetűnőbbek. Különböző nehézségekre panaszkodnak, pl.: nehéz belekezdeni valamilyen tevékenységbe, koncentrálni arra, amit éppen csinálni kell, jellemző a „berozsdásodottság” érzése olyan dolgokban, amelyeket korábban nagyon jó csináltak, illetve a lassúság, vagyis minden tevékenység elvégzése hosszabb ideig tart, mint korábban. (Bánfalvy, 2003) A többi munkanélküli csoporthoz viszonyítva a tartósan munkanélkülieknek a legrosszabb az egészségi állapota, esetükben gyakoriak a krónikus megbetegedések, a magas vérnyomás, a szívproblémák, a fekélybetegségek és a neurózisok. Szociális és lelki állapotukra pedig az elszigeteltség és az alacsony önértékelés jellemző. Viszont azok, akik már egy évnél is régebb óta munkanélküliek, életvitelükben jobban képesek alkalmazkodni ehhez a helyzethez, mint a többi munkanélküli, mert van idő arra, hogy kialakítsák az új életvitel kereteit, az új tevékenységeket és az új társaságot. (Bánfalvy, 1997)

Összefoglalva ezen tendenciákat, elmondható, hogy ugyan általában a munkaerőpiac és a társadalom védtelenebb csoportjai a legveszélyeztetettebbek a munkanélküliség szempontjából, mégis talán kevésbé sérülékenyek, mert esetükben kisebb a távolság a foglalkoztatotti és a munkanélküli állapot között. A munkanélküliség pszichológiai terhei azoknál fognak a legnagyobb mértékben jelentkezni, akiknél a legnagyobb a helyzetváltozás, vagyis akik a legtöbbet veszítenek. Ekképpen a nőknél kisebb a munkanélkülivé válás pszichés sokkja, mint a férfiaknál, illetve az alacsonyabb végzettségűek és beosztásúak esetében is kisebb, mint a magasabb végzettségűek esetében, akiknél így nagyobb lesz az anyagi, státuszbeli, az önértékelésbeli és a külső megítélésbeli veszteség. (Bánfalvy, 2003)

A munkanélkülivé válás folyamatának, illetve a munkanélküliséggel és következményeivel foglalkozó elméletek után pedig tekintsük át, hogy milyen eredmények születtek a HURO Rural Youthjobs pályázatba bevont álláskeresőkkal kitöltött pszichológiai teszteken.

A vizsgálat

A vizsgálat keretében két rövid kérdőív – a Super-féle munkaérték kérdőív és a Holland-féle érdeklődési típusok kérdőív – került felvételre 155 olyan személlyel, akik munkanélküliként lettek bevonva a HURO pályázatba. A felmérésben résztvevő személyek között 68 nő és 87 férfi volt, a legfiatalabb életkora 16, míg a legidősebb életkora 53 év, az átlagéletkor pedig 25,4 év.

A Super-féle munkaérték kérdőív először 1962-ben került publikálásra. Akkoriban modernnek számító, önkitöltéses és kényszerválasztáson alapuló kérdőív, melynek a végleges, 45 ítemes verziója 1969-ben jelent meg, és 15 értékkört fed le. Minden értékhez három item tartozik, melyek esetében el kell dönteni egy öt fokozatú skála segítségével, hogy mennyire

fontos az adott állítás a vizsgálati személy számára. A 15 értékkör a következő (Szilágyi, 1987):

1. Szellemi ösztönzés – olyan munkához kapcsolódik ez az értékkör, amely lehetővé teszi a független gondolkodást és annak a megismerését, hogy a dolgok hogyan és miként működnek.
2. Munkateljesítmény – olyan munkához kapcsolódó érték, amely a teljesítés érzését hozza a jó munkavégzésben. A teljesítmény megmutatkozhat a feladatra való orientáltságban és abban, ha valaki a látható, kézzel fogható eredményeket hozó munkát preferálja. Super szerint azonban ez az érték nem vonatkozik a magas fokú aktivitásra.
3. Önérvényesítés – ez az érték az életmódra vonatkozik. Olyan típusú munkával kapcsolatos, amely lehetővé teszi az egyén számára, hogy elképzelése szerint válasszon életformát, életmódot. Ez azonban Super szerint sokkal inkább adódik a pályaszeretetből, mint az érdeklődések és a képességek speciális típusaiból. Tehát egyfajta érettség – szakmai vagy életkorbeli érettség – szükséges az önérvényesítés értékének felismeréséhez.
4. Anyagi ellenszolgáltatás/érték - Az anyagi ellenszolgáltatás, mint érték vagy cél annál a munkánál valósul meg, amely jól fizet, és lehetőséget ad az egyén számára fontos dolgok, tárgyak birtoklására és megszerzésére.
5. Altruizmus – abban a munkában jelenik meg, amely lehetővé teszi mások boldogulásának előmozdítását. Az altruizmus felbecsüli a szociális kapcsolatokban megnyilvánuló értékeket és érdekeket.
6. Kreativitás – azon munkák esetében érték, amelyek lehetőséget nyújtanak új dolgok bevezetésére, új termékek megtervezésére vagy új elméletek kidolgozására. Super szerint ez az érték művészi és tudományos érdeklődéssel is összekapcsolható.
7. Társas kapcsolatok – azon munkák esetében jelenik meg, amelyek biztosítják a kedvelt munkatársakkal való kapcsolat megteremtését.
8. Presztízs – azzal a munkával kapcsolatos, amely rangot jelent mások szemében és tiszteletet ébreszt, de inkább a mások általi óhaját fejezi ki, mint a státust vagy a hatalom iránti vágyat.
9. Vezetés, irányítás – azzal a munkával kapcsolatos, amely lehetővé teszi a mások által végzett, vagy végzendő munka megszervezését, megteremtését, megtervezését. Akik ebben az értékben magas értékeket jelölnek, azokat vezetési igények jellemzik.
10. Változatosság – ez inkább az élvezetet és az örömkeresést tükrözi, mint a feladatorientációt. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a változatosság relatív fontossága a személyiség-tulajdonságoktól, a szubkultúrától és azoktól a körülményektől függ, amelyben az ember él.
11. Esztétikum – abban a munkában jelenik meg értéként, amely lehetővé teszi szép dolgok, tárgyak elkészítését, hozzásegít a világ szebbé tételéhez.
12. Függetlenség – azzal a munkával kapcsolatos, amely lehetővé teszi, hogy az egyén saját módszere szerint dolgozzon, pl. maga választhassa meg a munkatempóját. Ez magába foglalja az autonómiát, a saját magatartását, a cselekvés és aktivitás ellenőrzési fokát is. Viszont fontos megjegyezni, hogy a függetlenség mindig

relatív. A társadalmi elvárás inkább az alacsonyabb pontérték felé tendál, a szubjektív élmény pedig a magasabb pontértékeket célozza meg.

13. Felügyelet viszonyok/hierarchia – ez az igazságos ellenőrzés alatt elvégzendő munkához kapcsolódó értékdimenzió. Az emberek szeretik tudni, hogyan és milyen alapon ítélik meg őket, de emellett a felügyeleti viszonyok és a főnökkel való összeférhetőség fontosságát is kifejezi.
14. Biztonság – ahhoz a munkához kapcsolódik, amely lehetővé teszi a munkából fakadó stabilitás megélését, és azt fejezi ki, hogy a vizsgált személy olyan munkát szeretne, amely biztosítja számára a munkához való állandó jogot. Ezen túlmutatóan arra is utalhat, hogy az egyén számára fontos, hogy a munka olyan feladatokat tartalmazzon, amely számára a biztonságot jelenti, vagy, hogy a személye fedezetet jelent arra, hogy a feladatot csak ő tudja elvégezni.
15. Fizikai környezet – ez az érték annak fontos, aki szeret olyan tárgyi környezetben dolgozni, amely kifejezetten megfelelő az ő számára. Itt egyaránt gondolhatunk a tárgyi környezet esztétikai fontosságára, a személy közérzetére gyakorolt hatásra, valamint a környezet társadalmi elismertségére is, de kevésbé veszi figyelembe a környezet minőségi összetevőit (pl. technikai fejlettség). Inkább a környezet által kiváltott szubjektív élmény értéke jelenik meg benne.

A munkaérték kérdőív után következett a Holland féle érdeklődési típusok kérdőív, melyben 66 különböző tevékenység szerepel, és a vizsgálati személynek „igennel” kell jelölnie azt a tevékenységet, melyet már próbált és szeret, vagy szeretné gyakorolni, míg „nemmel” kell jelölnie azt, amelyik tevékenység hidegen hagyja, nem próbálta még soha, és nem is szeretné kipróbálni. Amikor Holland kidolgozta az elméletet, az volt a célja, hogy előre lehessen jelezni a pályán tanúsított magatartás legfontosabb elemeit. Hat típusba sorolta be a tevékenységeket, melyek szerinte a személyiség orientálódását mutatják a külvilág felé. (Szilágyi, 2004) A típusok a következők (2. sz. internetes hivatkozás):

- A realiztikus, melyre az jellemző, hogy gyakorlatias és realista, jobban szeret tárgyakkal dolgozni, mint eszmékkel vagy emberekkel. Hozzá illő munkakörök pl.: a gazda, ács, gépészmérnök, stb.
- A szociális típus emberközpontú és együttműködő, szociális és felelősségteljes, jellemző rá az altruista szemlélet. Jellemző hivatások: szociális munka, tanár, tanácsadó, stb.
- A konvencionális típus megbízható, stabil, precíz, jellemző rá a szabálykövetés és az utasítások jó végrehajtása. Szereti az előre eltervezett munkát, nagy szervezetben jól funkcionál. Ilyen lehet például: könyvvizsgáló, adószakértő, titkár, stb.
- A vállalkozóra a jó kommunikációs készség, a meggyőző erő, a kezdeményezés jellemző. Vezető, energikus, lelkes és magabiztos, szeret másokat irányítani. Jellemző munkakörök: üzletkötő, vállalkozó, producer, stb.
- Az intellektuális típusba tartoznak a kutató, érdeklődő emberek, akik szeretik a tudományos munkákat. Jellemző rájuk a problémamegoldás, de az erősen beszabályozott helyzeteket nem szeretik és inkább egyedül dolgoznak. Hozzájuk illik pl.: kémikus, laboratóriumi asszisztens, antropológus munkakörök, stb.

- Az előző típushoz hasonlóan a művészi típus sem szereti az erősen beszabályozott helyzeteket, nem konvencionálisak, viszont jellemző rájuk az alkotás, az eredetiség és a függetlenség, valamint az önmaguk kifejezésére való törekvés. A hozzájuk illő munkakörökhöz tartozik pl. a festő, író, zeneszerző, stb.

Holland feltételezte, hogy a pályaválasztás a személyiség kifejezésének egy módja, és felfogható egyfajta próbálkozásként arra, hogy az egyén megpróbálja beilleszteni a személyiség stílusát a munka kontextusába. Amikor valaki pályát választ, olyan munkakörnyezetet próbál keresni, amely kedvező lesz a személyes orientációja szempontjából. Amennyiben pedig sikerül összeilleszteni a munkát és a személyiségjellemzőket, úgy az emberek jól fognak funkcionálni és fejlődni. (2. sz. internetes hivatkozás)

A kérdőívek ismertetése után pedig térjünk át a vizsgálati eredményekre.

Az eredmények

A Super-féle munkaértékek közül a Társas kapcsolatok értéke több tekintetben is az első helyen végzett: összességében ez kapta a legtöbb pontszámot (2005), ezt az értéket választották a legtöbben a legfontosabbnak (szám szerint 68-an) és az átlag is ennél az értéknél a legmagasabb (12,94). Második helyen az Anyagi érték végzett – ebben talán csak az a meglepő, hogy „csupán” a dobogó második fokára került fel, hiszen egyfelől azt gondolnánk, hogy egy munkanélküli számára elsősorban a megélhetés kerül veszélybe, így elsősorban az anyagiak lesznek a legfontosabbak a számára, másfelől pedig a jelen gazdasági helyzetből következően is inkább arra gondolnánk, hogy az anyagi stabilitás megteremtése mindennél fontosabb. Itt viszont a munka szempontjából ez csak a második legfontosabb szempont, igaz, a pontszám esetében nem nagy az eltérés, hisz az anyagiak összesen 1994 pontot kaptak, viszont kereken tízen választották kevesebben a legfontosabb értéknek, mint a társas kapcsolatokat, és ez az érték kapta az összes közül a legalacsonyabb pontszámot is (2 pont). Ez talán azzal magyarázható, hogy a vizsgálati személyek átlagéletkora csupán 25,4 év, ami még igen közel esik a tanulmányok befejezéséhez, a pályakezdéshez, így lehet, hogy a kérdőíveket kitöltők többsége még nem családfenntartó, hanem eltartott, aki az önállósodás felé törekszik. A harmadik legfontosabb érték a biztonság lett, ami a munkanélküliséggel olyan nagy mértékben sújtott térségünkben teljesen érthető, vagyis a munka szempontjából a harmadik legfontosabb szempont az, hogy az állás biztos legyen. Ezek az eredmények a korábban bemutatott kutatások eredményeit idézik, hiszen a kapcsolatok fontosságát pl. Jahoda és Warr is kiemelte, a biztonság is C-vitaminként működik a vitaminmodellben, viszont az anyagiak ráerősítenek arra, amit Fryer mondott, vagyis hogy az embereknek szüksége van pénzre, hogy ne legyenek gátoltak aktivitásukban, és talán azt is mondhatjuk, hogy Jahodának valóban nagyobb jelentőséget kellett volna szánnia az anyagiaknak.

A legkevésbé fontos a Szellemi ösztönzés (1501 pont, 2 ember választotta a legfontosabbnak, az átlag pontszám 9,68), míg az utolsó előtti a Függetlenség lett, vagyis valószínűsíthetően nem zavarná a vizsgálatban résztvevőket, ha más mondaná meg, hogy mit és hogyan csináljanak, és hanyagolni tudják azt az általános szükségletet, hogy önálló döntéseket hozhassanak. Ez több szempontból is elképzelhető – lehet, hogy munkanélküliként

egy új állásra gondolva úgy tartják, hogy először meg kell felelni másoknak, mindent úgy érdemes csinálni, ahogy mondják – főleg a betanulási fázisban – és utána majd lehet önállósodni. De az is lehet mögötte, hogy a jelenlegi bizonytalan gazdasági és társadalmi helyzetben megnyugtatja az embereket az iránymutatás, sőt, még talán vágnak is a folyamatos kontrollra. De persze ez függhet attól is, hogy milyen az egyének legmagasabb iskolai végzettsége, illetve milyen szakmával rendelkeznek, hiszen vannak olyanok, melyeknél úgy egyáltalán nem jellemző a szellemi kihívás (pl. gyárakban a szalag melletti munka) vagy az önálló gondolkodás, tevékenység (pl. beosztotti munkakör, segédmunkás, stb.), és ezért ha valaki ilyen szakma képviselője, valószínűleg fel sem merül benne ezeknek az igénye.

A minimum és maximum értékeket tekintve elmondható, hogy a legkevesebb minimum pontszámot az anyagiak kapták, az egyik vizsgálati személy esetében ebben a faktorban ugyanis csak 2 pont gyűlt össze. A legmagasabb minimum pontszámot az önérvényesítés kapta, itt a legalacsonyabb a 7 pont volt, vagyis minden vizsgálati személy minimum 7 vagy annál több pontot adott erre. A maximum pontszámok esetében majdnem teljesen egyértelmű a kép, gyakorlatilag a szellemi ösztönzés az egyetlen olyan érték, amely senkitől nem kapta meg a maximum pontszámot (15 pont), de csupán eggyel maradt el, tehát itt is voltak olyanok, akiknél 14 pontot kapott ez az érték. Az értékekre vonatkozó összpontszámokat, az átlagot, szórást, minimum és maximum értékeket, valamint azt, hogy melyiket hányan választották a legfontosabb értékeknek, a második számú táblázat foglalja össze. Itt kell megjegyezni, hogy egy személy esetében egyszerre több érték is megkaphatta a legfontosabb jelzőt, ha több érték egyformán magas pontszámmal végzett.

2. sz. táblázat

A Super munkaértékekkel kapcsolatos eredmények

Értékek	Összes pont	Legfontosabb	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Szellemi ösztönzés	<u>1501</u>	<u>2</u>	<u>9,68</u>	2,18	4	14
Altruizmus	1748	25	11,28	2,16	5	15
Társas kapcsolatok	<u>2005</u>	<u>68</u>	<u>12,94</u>	1,87	6	15
Biztonság	1932	34	12,46	1,79	6	15
Anyagiak	1994	58	12,86	2,09	2	15
Önérvényesítés	1919	28	12,38	1,70	7	15
Változatosság	1746	16	11,26	2,26	5	15
Hierarchia	1906	34	12,30	1,95	5	15
Függetlenség	1670	8	10,77	2,23	4	15
Fizikai környezet	1885	34	12,16	2,18	3	15
Presztízs	1833	19	11,83	1,99	5	15
Munkateljesítmény	1745	11	11,26	1,96	5	15
Esztétikum	1416	1	9,14	2,49	3	15
Irányítás	1422	2	9,17	2,75	3	15
Kreativitás	1639	7	10,57	2,38	3	15

Amennyiben a nemek közötti különbségekre vagyunk kíváncsiak, úgy elmondhatjuk, hogy a nők az irányítást tartják a legkevésbé fontosnak, tulajdonképpen senkinél nem kapott olyan magas pontszámot ez az érték, hogy a legfontosabbnak lehessen nevezni. Az irányítás előtt végzett, így az utolsó előtti helyet szerezte megosztva az esztétikum és a szellemi ösztönzés, szám szerint 1-1 hölgy választotta ezeket az értékeket a legfontosabbnak, míg hátulról a harmadik a munkateljesítmény lett 2 választással. Az uraknál is majdnem ez volt a helyzet, csak náluk a legutolsó az esztétikum lett, azt senki nem választotta a legfontosabbnak, míg az utolsó előtti a szellemi ösztönzés lett 1 választással, és az utolsó előtti előtti az irányítás lett 2 választással. Azt, hogy a nemek számára mely 3 érték lett a legfontosabb, a harmadik számú táblázat mutatja:

3. sz. táblázat
A nemek szerinti legfontosabb értékek

	Nők		Férfiak	
	Érték	Legfontosabb	Érték	Legfontosabb
1.	Társas kapcsolatok	32 főnél	Társas kapcsolatok	36 főnél
2.	Anyagiak	28 főnél	Anyagiak	30 főnél
3.	Fizikai környezet	19 főnél	Biztonság	19 főnél

Összességében a nemek szerinti választások csak kismértékben térnek el az egész vizsgálati csoport általános választásaitól. Egyedül a Fizikai környezet az az érték, mely a csoport szempontjából nem végzett kiemelt helyen, holott a női válaszadók esetében feljött a harmadik helyre. Vagyis a kérdőívet kitöltő nők számára egyáltalán nem mindegy, hogy milyen környezetben dolgozik naponta több órát.

A Holland-féle érdeklődéstípusok esetében sem igazán meglepőek az eredmények. A legmagasabb pontszámot a szociális típus szerezte, mely magasan vezet a többi előtt, és a nemek szempontjából a hölgyeknél egyértelműen ez a vezető típus, míg az uraknál is a második helyen végzett abból a szempontból, hogy hány személy esetében kapta ez a típus a legmagasabb pontszámot. A kérdőívet kitöltő férfiak esetében a legjellemzőbb típus – nem meglepő módon – a realista típus lett, mely a 87 férfiből 49-nél a legmagasabb pontszámot kapta. A kérdőívben kapott adatokat a negyedik számú táblázat foglalja össze:

4. sz. táblázat
A Holland-féle érdeklődéstípusokra vonatkozó pontszámok

Típusok	Pontszám	Legjellemzőbb	Hölgyek	Urak
Szociális	<u>1003</u>	<u>73</u>	<u>44</u>	29
Konvencionális	747	32	23	9
Vállalkozó	686	18	7	11
Művészi	679	21	11	10
Realista	649	49	0	<u>49</u>
Kutató	454	6	3	3

Amely típus egyértelműen csak kevesekre jellemző mind a nők, mind a férfiak esetében, az a kutató típus. Ez kapta a legkevesebb összpontszámot, vagyis csak nagyon kevesen vágnak olyan munkakörre, melyben a problémamegoldás és az információkkal történő

magányos munkavégzés a jellemző. Ami még szembetűnő lehet, az az, hogy a nők esetében senkinél nem kapott olyan magas pontszámot a realista típus, melynek köszönhetően az első helyre került volna ez az érdeklődés. Ők leginkább a szociális vagy konvencionális munkavégzés mellett tették le a voksukat, vagyis inkább segítő szakmákban dolgoznának a legszívesebben, vagy olyanban, ahol rutin eljárásokat lehet végezni.

Ezek az adatok természetesen csak azokra a személyekre vonatkoznak, akik kitöltötték a kérdőíveket, vagyis messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le belőlük, és az általánosítástól is érdemes tartózkodni. Arra azonban jók lehetnek, hogy esetleg a pályázatban résztvevő településeken működő munkanélküli központok kaphatnak egy általános képet arról, hogy a térségükben élő álláskeresőknek milyen az érdeklődése, és mik azok, amelyek fontosak számukra. Némi iránymutatásként szolgálhat arra vonatkozóan, hogy esetleg milyen témájú átképzések érdekelnék az álláskeresőket, de természetesen ez nem feltétlenül egyezik meg azzal, hogy a munkaerőpiacon milyen kínálat van a térségben, így semmiképp sem lehet csak a munkanélküliek érdeklődési körére alapozni.

Összefoglalás

A tanulmány célja az volt, hogy összefoglalja a munkanélküliséggel és annak lelki hatásaival foglalkozó legjelentősebb elméleteket és felfogásokat. A munkanélküliség és típusainak meghatározása után áttekintésre kerültek a legfontosabb munkamotivációval foglalkozó elméletek, hiszen a munkanélküliség miatt kialakuló hiányok és nélkülözések megértésében mi más segíthetne jobban, mint az, ha szemügyre vesszük, hogy miért is dolgozunk, mik a munkavállalás okai. Ennek keretében bemutatásra került Maslow szükséglet-hierarchia modellje, Herzberg kétfaktoros modellje, melyek azt feltételezik, hogy az emberek szükségletekkel születnek, melyeket ki kell elégíteni. Mellettük mindenképp figyelembe kell venni McClelland motivációs elméletét, mely már a tanult szükségletekre épít, illetve Hunt cél-motiváció elméletét, ami pedig célokra alapoz.

Az azonban egyértelmű, hogy az, hogy valaki motivált a munkavégzésre, még nem elég ahhoz, hogy elkerülhesse a munkahelye elvesztését. Ez az, ami manapság sajnos annyira általános jelenséggé vált, hogy senki nem lehet biztos afelől, hogy élete során egyszer sem lesz munkanélküli. Ekképpen foglalkozni kell a munkanélkülivé válás folyamatával, vagyis hogy milyen fázisokon megy keresztül az ember egészen addig, míg ha hónapokon keresztül sem sikerül elhelyezkednie, úgy a tartós munkanélküliség állapotába kerül.

Ezt követően áttekintésre kerültek azok az elméletek, melyek a munka hiányából fakadó lélektani, pszichés következményeket magyarázzák – Jahoda, Fryer és Warr modelljei a deprivációs elméletekhez sorolhatóak, vagyis azt taglalják, hogy a munka elvesztésével miből fog még hiányt szenvedni a személy, míg Borgen és Amundson „érzelmi hullámvasút” modellje a szakaszelméleteket képviseli, és inkább a munkanélküliséget kísérő érzelmi állapotokat írja le.

A munkanélküliséggel együtt járó következményeknél a legszembetűnőbb a gazdasági, anyagi helyzet romlása, hosszú távon akár a szegénység kialakulása. Ehhez persze egyéb negatív következmények is társulnak: változás áll be az életmódban, csökken a testi és lelki jóllét, gyarapodnak a stressztünetek, romlik az egészség, viszont nő az egészségkárosító magatartások aránya (dohányzás, alkoholfogyasztás, drogfogyasztás). Jellemző lesz az

egyénre az apátia, a reményvesztettség, egyfajta tartós stresszállapot alakul ki, melyből kialakulhat krízisállapot is, végső soron pedig öngyilkosság. Mivel a munkanélküliség soha nem csak egy embert érint, hanem a hozzátartozók életét is befolyásolja, így az emberi kapcsolatokra is rányomja a bélyegét. Elsőként a kollégák, majd a barátok maradoznak el, és minden a családra terhelődik, ami persze a családi kapcsolatokat is megviseli. Viszont az is nyilvánvaló, hogy ezek a reakciók, következmények nem mindenkinél egyformák, ráadásul vannak olyan csoportok (nők, diplomások, pályakezdők, tartósan munkanélküliek), melyek számára különösen nehéz lehet a munkanélküliség állapotához való alkalmazkodás. Az elméletek bemutatását igyekeztem szemléletesebbé tenni Bekecsi Szabó Lászlótól származó idézetekkel, melyek igen hitelesen adják vissza a munkanélküliségben dülő érzelmeket, feszültségeket és kétélyeket.

A vizsgálat során a Super-féle munkaérték kérdőív és a Holland-féle érdeklődési típusok kérdőív került felvételre. A munkaérték kérdőív eredménye szerint a legtöbb vizsgálati személy számára a társas kapcsolatok, az anyagiak és a biztonság lett a legfontosabb, melyek olyan értékek, amiket a munkamotivációval kapcsolatos elméletek is kiemelnek. Az érdeklődési típusokat feltérképező kérdőív pedig ráerősít a nemi szerepeknek megfelelő érdeklődési körökre, mivel a férfiak esetében a realista, míg a nők esetében a szociális típus volt a legjellemzőbb.

Összegezve, az elméleti áttekintés azt mutatja, hogy ha a munkahely elvesztését vagy az abból való kilépést követő rövid időszakban sikerül újra elhelyezkedni, akkor esetleg lehet úgy gondolni erre a periódusra, mint egyfajta esélyre. Esély arra, hogy olyan munkát keressünk, amit mindig is szerettünk volna, ahol jobb a fizetés, netalántán jobbak a lehetőségek, de mindenképpen egy esély az előzőnél valamivel jobbra. Amennyiben azonban nem sikerül belátható időn belül elhelyezkedni, úgy visszafordíthatatlanul a tartós munkanélküliség állapotába csúszhatunk, ami úgy rántja magával az embert, mint valami örvény, és ebben az esetben már a megrekedés veszélye a legfenyegetőbb.

Felhasznált irodalom

- Atkinson, Rita L. – Atkinson, Richard C. – Smith, Edward E. – Bem, Daryl J. – Nolen-Hoeksema, Susan (2003): *Pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Bakacsi György (2003): *Szervezeti magatartás és vezetés*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest
- Bánfalvy Csaba (1997): *A munkanélküliség*. Magvető Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft., Budapest
- Bánfalvy Csaba (2003): *A munkanélküliség szociálpszichológiájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bekecsi Szabó László (2007): *Meló-dráma. Egy munkanélküli kilenc éve tizenöt (kór) képből*.
- Benedek László (2001): Tanácsadás munkanélkülieknek. In: Somorjai Ildikó (szerk.): *Kézikönyv a szociális munka gyakorlatához*. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 69-86. o.
- Csoba Judit (1993): A munkanélküliek kapcsolatainak alakulása a munkanélküliség ideje alatt. In: *Esély*, 1993/4. sz., 64-73. o.
- Hajduska Marianna (2012): *Krízislélektan*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Hidvégi Péter (2001): *Az életpálya szakaszok és a munkanélküliség összefüggései*. Baranya Megyei Munkaügyi Központ, Pécs
- Kiss B. Gyöngyi (2003): A dolgozó és a munka. In: Hunyady György – Székely Mózés (szerk.): *Gazdaságpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 611-642. o.
- László János – Kiss Gyöngyi – Kovács Attila – Sallay Hedvig – Ehmann Bea (1998): *A családi szocializáció szerepe a fiatalkori munkanélküliség viszonyaihoz való alkalmazkodásban*. MTA Pszichológiai Intézete, Budapest
- Székely Vince (2003): A munkanélküliség lélektana. In: Hunyady, György – Székely, Mózés (szerk.): *Gazdaságpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 643-668. o.
- Szilágyi Klára (1987): A Super munkaérték kérdőív és használata. In: *Munkalélektani Továbbképző Előadásorozat. Második kötet*. Munkalélektani Koordináló Tanács és a MPT Munkalélektani Szekciója, Budapest, 83-113. o.
- Szilágyi Klára (2004): *Pszichológia személyügyi szakos hallgatók számára*. Budapest

Internetes hivatkozások:

- (1) http://addictus.blog.hu/2012/05/14/a_valsga_es_a_munkanelkuliseg_szerere_az_ongy_ilkossagokban
- (2) http://www.erg.bme.hu/szakkepzes/4felev/Szakkival_screen.pdf

Borza Bianka

A felsőoktatás és a munka közötti átmenet

Bevezetés

A frissen végzett diplomások munkaerő-piaci helyzetének egyik mutatója a végzettség megszerzését követő időszak hossza, és milyensége. Manapság a felsőoktatásból a munkaerő-piacra vezető út egyre összetettebb és rugalmas, mert sokan már az egyetemi, főiskolai évek alatt is dolgoznak, másoknak viszont hónapokba telik a végzés utáni elhelyezkedés. Az átmenet tehát már a tanulmányi idő közben, a diploma megszerzése előtt megkezdődik a különböző szakmai gyakorlatok, képzés alatti munkavégzés, esetleg önkéntes munkavállalás formájában. Napjainkban az álláskeresés elhúzódása magával hozta a már nem tanul, viszont még nem is dolgozik, frissdiplomás munkanélküli státuszt. Azonban a frissdiplomás munkanélküliek eltérően viselkednek a többi munkanélküli csoporttól, hiszen általában még nem dolgoztak főállásban és a család tartja el őket.

Az egyetemi diploma vagy abszolutórium megszerzése, és a munkahely megtalálása közötti időszakról igen keveset tudunk. Vannak számadatok, statisztikák, úgynevezett kemény adatok a témával kapcsolatosan, azonban ezek tanulmányozása után sem kapunk egy átfogó, árnyalt képet erről az átmeneti állapotról. Sokak szerint ezt az állapotot külön életszakaszként is lehet értelmezni, ugyanis az itt eltöltött idő és a megszerzett tapasztalatok nagyban meghatározzák a diplomás karrier kezdetét. Mivel nincs keresetük, a család eltartótként kezeli őket, visszaköltöznek vagy el sem költöznek otthonról. Nem képesek magukat önállóan fenntartani, a szülők anyagi forrásaira igényt tartanak mindaddig, amíg nem lesz stabil keresetük vagy azon túl is. Ez az életszakasz párosul a posztadoleszcens, fiatal felnőttkor jelenséggel, amit a későbbiekben részletesen is bemutatok.

A kutatásomban arra a kérdésre szeretnék választ kapni, hogy azok a diplomások, akik nem integrálódnak rögtön a végzés után a munkaerő-piacba mit csinálnak, hogyan élik meg ezt az időszakot, miként emlékeznek vissza rá, továbbá mi jellemzi ezt a posztadoleszcens életszakaszt. A kérdésekre egy saját interjú kutatással próbáltam meg válaszolni, aminek keretében kilenc félig strukturált interjút készítettem a Debreceni Egyetemen végzettekkel.

A posztmodern életszakasz

Az oktatási expanzió hatására a fiatalok egyre több időt töltenek a különféle oktatási intézményekben, ezzel párhuzamosan a munkába állás időpontja is elhúzódik. Ennek az egyik hatása, hogy a tartós párkapcsolatok is eltolódtak a fiatalok húszas éveinek második felére, és ennek következtében jóval később vállalnak gyermeket, akiknek ma már a jelentős hányada házasságon kívül születik. Mindezek mellett az az idő is megnövekedett, amit a szülői házban töltenek. Általában akkor költöznek csak el otthonról, amikor megházasodnak, vagy összeköltöznek valakivel, míg ez korábban az iskolai tanulmányok befejezésével, vagy a

munkába állással párosult. (Szabó – Bauer 2009: 8) Ezek általános tendenciák az ifjúságra vonatkozóan, azonban a dolgozatomban kizárólag a felsőoktatásból frissen kilépő hallgatókat vizsgálom.

Feltételezésem szerint a pályakezdő diplomások munkakereséssel eltöltött idejük alatt sok tekintetben megfelelnek a posztadoleszcens, új ifjúság kritériumainak. A hazai és nemzetközi ifjúságszociológiában kutatások sora foglalkozik a posztadoleszcenciával, és különböző értelmezések születtek. Somlai Péter szerint ez egy fontos szociológiai jelenség, mert az életpálya bizonytalanságai és a társadalmi változások okozataként tömegessé vált a kamaszkor elnyúlása. Ő ezt új ifjúságnak nevezi. (Somlai 2007: 17) A fiatalok vizsgálatára folyamatosan szükség van, és ha a posztadoleszcenciáról van szó, az egyetemista ifjúság kutatása rejti a legjobb lehetőségeket, hiszen ők azok, akik a leginkább hordozzák a nyugati országokban már megfigyelt jegyeket. (Kabai 2007)

A posztmodern életszakasz kialakulása

A hosszabban elnyúló iskolai és szakmai képzés, valamint a munkanélküliség, és a nehéz elhelyezkedés mind a modernizáció során bekövetkezett társadalomszerkezeti változás következményei. (Vaskovics 2000: 4) Somlai Vaskovicsot kiegészítve egy társadalomtörténeti folyamat eredményeként értelmezi a jelenséget, a posztindusztriális társadalom kialakulásának következményeként. Ehhez kapcsolódik a második demográfiai átmenet elmélet, ami Van der Kaa nevéhez fűződik. Az 1960-as évektől új korszak kezdődött Európa népességtörténetében az átalakulás két fő jellemzője a termékenységi magatartás változása és a családi kapcsolatok átalakulása. Emellett terjed az individualizmus, jellemző a hagyományos értékektől, és normáktól való eltávolodás, a posztmodern értékek terjedése, és a szexuális kötöttségektől való megszabadulás. Ezek a folyamatok megváltoztatták az életpálya szakaszait, különösen a fiatalokét. A tanulás és a munka világa jelentősen átalakult, a munkavállalás életkorban kitolódott, a párkapcsolatok és családtervezés normái átalakultak. (Somlai 2007)

Hazánkban a kilencvenes évek vége felé kezdődött el a tömeges felsőoktatási expanzió, amikortól ugrásszerűen megnőtt a felsőoktatásban résztvevők száma. Ez a posztindusztriális társadalmak egyik fő jellegzetessége. (Tóth 2007: 112) A felsőoktatásban való részvétel bár mindenki számára nyitott, mégis a gyakorlatban ez a lehetőség a középfokú és felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők gyerekeinek adatik meg elsősorban. A társadalom szélesebb rétegei számára továbbra is csak egy olyan elméleti lehetőség marad, amivel nem tudnak élni. (Szabó – Bauer 2009: 8) A diákok hosszabb ideig tanulnak, egyre többen tolják ki a képzési idejüket, halasztanak, új képzést kezdenek, egyre idősebb korban diplomáznak. A felsőoktatási expanzió hatása, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek nagyobb valószínűséggel lesznek munkanélküliek, mert a magasabb képzettséggel rendelkezők kiszorítják őket a munkaerő-piacról. További következménye, hogy a diploma leértékelődött, már nincs olyan presztízse mint a kilencvenes években, azonban a diplomások bérelőnye továbbra is jelentős. Nem jelent biztos állást a diploma, sokszor hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy megfelelő munkát kaphassanak az egyetemen végzettek. (Kertesi – Küllő 2006: 222) Mindezek mellett a kínálati oldalon nagyobb számban jelennek meg a magasabb iskolai

végzettséggel rendelkező munkavállalók. Ez a folyamat azzal jár együtt, hogy a felsőoktatásból frissen kilépők hajlandóak lesznek a korábbinál nagyobb arányban alacsonyabb kereseti színvonalú állásokat betölteni. A diplomás fiatalok közül sokan a szakképzettségüknél alacsonyabb szintű munkakörben kezdenek el dolgozni. (Somlai 2007: 25)

A posztadoleszcencia jellemzői

Keniston vezette be a posztadoleszcencia fogalmát az 1970-es években, és az 1968-as diáklázadás résztvevőire használta először, ezzel az elhúzódó kamaszkorra utalt. Ekkor kezdtek bizonyos felnőttkorra jellemző viselkedési formák jelentkezni már a fiatal korosztálynál is. (Vaskovics 2000: 4) A fiatalok hamarabb kezdtek el szexuális életet élni, viszont ezzel egy időben elkezdett kitolódni a munkába állás, anyagi függetlenség időpontja. A posztadoleszcenciát egyesek a fiatalkor, mint homogén időszak megszűnéseként értelmezik, mások viszont egyre inkább szélesedő, láthatatlan határvonalként a fiatal és felnőttkor között. Azonban fontos megemlíteni, hogy ez egy beékelődő életszakasz a fiatal és felnőttkor között, ami általában nem válik tartóssá. (Vaskovics 2000: 5)

A posztadoleszcencia fontos jellemzője a jelenorientáltság, hiányzik a megállapodásra, biztonságra való törekvés, illetve az elhúzódó anyagi, érzelmi függőség a szülőktől. Ez a mentalitás abból is adódik, hogy tisztában vannak azzal, hogy a szülők anyagi és kulturális tőkéje mögöttük áll. A fiatalok rugalmasak, ha kell monoton munkát is elvállalnak, de ha tudják, és van lehetőségük, akkor kivárlják a számukra megfelelő munkát. A munkanélküliséget plusz életszakasznak fogják fel, ami számos lehetőséget kínál számukra. (Du Bois Reymond 2006: 290)

Emellett az életmód, és a fiatalság fontos vonása, hogy összetorlódnak a különböző életszakaszok, jelen esetben a tanulás és a munka. A posztmodern fiatalok életében már egyre ritkábban alakul a korábbi sorrendben az egyes életesemények egymásutánisága, az iskola befejezése – szakképzettség megszerzése – munkába állás – eljegyzés – házasság – elszakadás a szülői háztól, önálló háztartás kialakítása – aktív szexuális élet – gyermekvállalás. (Kabai 2009: 22) Ehelyett az egyetem alatt sokan dolgoznak, azonban a diploma kézhezvétele után mégis munkanélküli státuszba kerülhetnek, illetve a munka mellett is tanulhatnak. Az életszakaszok tehát összekeverednek, elcsúsznak egymáshoz képest.

A meghosszabbított ifjúkornak továbbá sajátos jellemzője az, hogy a fiatalok nehezen szakadnak el egyes gyermeki szerepeiktől, és a felnőttkor kötelezettségeit az előző nemzedékhez viszonyítva később vállalják magukra. A meghosszabbított kamaszkor egyik jellegzetessége a hazaköltözés. Sokan elköltöznek amikor megkezdik a felsőfokú tanulmányaikat, majd mikor azokat befejezik, visszaköltöznek. A szülők kapcsolata általában a fiatal felnőttével, kevésbé ellenőrzik a cselekedeteiket, jobban elkülönül a két nemzedék élete. (Somlai 2007) Mindezek mellett nagyon lényeges változás, hogy a nemek közötti különbségek eltűnőben vannak, tehát az elhúzódó kamaszkor jelensége éppen úgy megjelenik a fiatal nők nemzedékében is, mint a férfiaknál.

A felnőtté válás jellemzői

Társadalomtudományi szempontból akkor valósult meg a felnőtté válás, amikor az egyén önálló döntési joggal rendelkezik a felnőtteknek fenntartott társadalmi pozíciókban. Ilyenek a foglalkozás, munka, párkapcsolat, sok szerző ide sorolja a politikai, kulturális életben való részvételt. Vaskovics szerint az első lépés a felnőtté válás felé az iskola elhagyása, amikortól munkát vállalva átkerülnek az önálló keresettel rendelkezők csoportjába. (Vaskovics 2000: 6) Sok esetben azonban nem történik meg az a bizonyos első lépés a felnőtt élet felé akkor, amikor állást keresnek a frissdiplomás munkanélküliek, melynek témám szempontjából kiemelt jelentősége van.

Vaskovics öt leválási, és négy elszakadási dimenziót különböztet meg. Azokat nevezi felnőttnek, akik az öt leválási szintnek megfelelnek. Az első a jogi értelemben vett leválás, ami hazánkban a 18. életév betöltésével párosul, a nagykorúságot jogilag innen számítjuk. A következő a szülői háztól való leválás, ami fontos lépés az elszakadás útján, a felnőtté válás egyik alapvető követelménye, hiszen fizikailag is sikerül az elválás. Ez legtöbbször akkor következik be, ha az egyén már rendelkezik munkahellyel, jövedelemmel. Ehhez hozzáfűzi, hogy hazánkban rosszak a fiatalok lakáshoz jutási lehetőségei, így ezt a leválási típust a külső környezet is nehezíti. A harmadik dimenzió az anyagi, pénzügyi leválás, ami szintén szorosan összekapcsolható az önálló, független élettel, ahhoz hogy létrejöhessen az anyagi függetlenedés szükséges a saját munkahely, és kereset. Az utolsó előtti típus az önálló döntést eredményező leválás, ami az olyan cselekvéseket jelenti, amiről a fiatal felnőtt önállóan dönt, és azt szülői ellenőrzés nélkül hajtja végre. Végezetül a szubjektív leválási forma az, amikor az egyén saját magát is felnőttnek gondolja. (Vaskovics 2000: 7)

Az első elszakadási dimenzió pedig az időben késleltetett leválás, amikor korban később következik be a leválás az előbb bemutatott dimenziók mentén. Részleges leválásról akkor beszélhetünk, ha az egyes dimenziók nem szinkronban, hanem elcsúszva valósulnak meg. Sokan az anyagi függetlenedésük kezdeti szakaszán még otthon laknak, hogy pénzt spórolhassanak és, ne kelljen egyedül fenntartaniuk egy háztartást. A következő típus a fokozatos leválás, amikor az életszakaszoknak megfelelően történik meg az elszakadás a szülőktől. Az utolsó pedig a reverzibilis (visszaforduló) leválás, ami elég gyakori, mert a felnőtti lét formái visszafordíthatóak, elképzelhető olyan eset, hogy törés megy végbe az életszakaszban. Ilyen például az iskolai, szakmai képzés vége, amikor még nem találnak munkát a fiatalok, és hazaköltöznek az addig önállóan élők is. (Vaskovics 2000: 7-9)

Frisssdiplomás munkanélküliség

Az elmúlt évtizedekben hazánkban jelentős társadalmi és gazdasági szerkezetátalakulás ment végbe, az egyetemi képzések nem tudták megfelelően követni a munkaerő-piaci változásokat, elvárásokat, és igényeket, illetve az oktatási expanzió hatása sem elhanyagolható. Egyre bonyolultabbá válik napjainkban a fiatal diplomások számára a munkaerő-piaci integrálódás, ezt az egyre hosszabbodó munkanélküli státusz, a képzettség és betöltött munkakör szétcsúszása is alátámasztja. Sokan pályaelhagyóként kezdik a képzés utáni életüket. (Nándori 2010: 193) Azonban a fiatal diplomások munkaerő-piaci helyzete kedvező, nincs nagy

diplomás munkanélküliség, bár a különböző képzési irányokban, és képzettségi szinteken nagyfokú eltérések mutathatóak ki.

A frissdiplomás munkanélküliek közül vannak olyanok, akik visszatérnek valamilyen képzésbe a munkanélküliség elől menekülve, ami új típusú stratégia. Vannak, akik rájönnek, hogy képtelenek elhelyezkedni a szakmájukkal, ezért egy általuk szubjektíve jobbnak megítélt szakra iratkoznak be, vagy elvégeznek egy tanfolyamot, fejlesztik az idegennyelv-tudásukat. Mindezt azért, hogy még jobban biztosítsák magukat a többféle tudás és papír felhalmozásával a munkanélküliség ellen. (Róbert 2002: 231)

A munkanélkülivé váló, pontosabban egyetem utáni életüket ilyen státuszban kezdő frissdiplomások számára nem a fizetés, a kereset hiánya a legfájóbb pont, hiszen legtöbbjüket a családja támogatja anyagilag, illetve mivel otthon élnek nincs sok kiadásuk, inkább a kudarc helyzetek frusztrálják őket. A fiatalok számára majdhogynem elképzelhetetlen még egyetemi éveik alatt, hogy majd ők is munkanélkülivé válhatnak, és nincsenek erre kialakult életstratégiák. (Szabó-Bauer 2009:53) A pályakezdő munkanélküliek időtöltését más vonások jellemzik, mint általában a munkanélküliekét. Sokan közülük nem dolgoztak, ezért lényegesen kevesebben végeznek ebben az időszakban kiegészítő, és/vagy ház körüli munkát, aminek egyik oka lehet a gyerekkorukban kialakult családi munkamegosztási séma megmaradása. Tehát a munkanélküliség a fő akadály a fő akadály az önállósá válásuknak is. (Bánfalvy 2003: 125) Mindemellert elmondható, hogy az elhelyezkedés valószínűsége kedvezőbb a magasabban iskolázott szülők gyerekei esetében, ugyanis ez a háttér olyan kulturális és kapcsolati tőkét jelenthet, ami elősegítheti a fiatalok számára az elhelyezkedést. Másfelől viszont a család jobb anyagi helyzete azt is jelentheti a fiatal diplomásnak, hogy nem olyan fontos a mielőbbi munkaerő-piaci integráció, ezért nem kényszerülnek olyan sűrűn pályaelhagyásra. (Gáti 2010: 172)

Az empirikus vizsgálat eredményei

Kutatásom során kvalitatív módszert használtam, kilenc félig strukturált interjú készítem. Azért választottam a kutatásnak ezt a formáját, mert jól kiegészíti a kvantitatív, számszerű adatokat, és az interjúk által mélyebb, árnyaltabb képet kaphatunk erről az átmeneti időszakról. Az interjúalanyok 23 és 29 év közötti fiatalok voltak. Mivel csak a Debreceni Egyetemen végzettekkel készítettem interjúkat, ezért próbáltam minél többféle karról, szakról, és képzési szintről kiválasztani személyeket. Mindannyian másfajta szakokon végeztek, öten alapképzést, illetve négyen mesterszakot, vagy osztatlan képzést végeztek. A mintába való bekerülésnél a fő kritérium az volt, hogy legalább három hónap teljen el az egyetem elvégzése, és a munkába állásuk között. Az időintervallumok tekintetében is sokszínű lett a paletta, a legrövidebb álláskereséssel eltöltött idő 3, míg a leghosszabb 13 hónap volt. Az interjúalanyok nyíltak és őszinték voltak, szívesen és hosszasan meséltek erről az időszakról, tapasztalataikról. Az interjú főbb dimenziói a következők voltak: egyetemi évek, képzés alatti munkavállalás, a munkanélküli időszak, a jelenlegi munkahely.

A képzés alatti munkavállalás

Az újszerű életvezetési stratégiák lehetővé teszik, hogy bizonyos felnőttkorra jellemző formák a fiataloknál is megjelenjenek, mint például a képzés alatti munka. Régebben egyértelműen el lehetett dönteni, hogy ki az, aki még tanul, tehát nem dolgozik, és ki az, aki már nem tanul, viszont dolgozik. Napjainkban azonban összefonódik a nappali tagozatos hallgató és a részidős munkavállaló státusz. (Róbert 2002: 221) A felsőoktatási intézményben tanulók alapvetően három fajta módon csatlakozhatnak be a munkaerő-piacra: szakmai gyakorlat, fizetett munka és önkéntes munka által, de ezek közül most csak a fizetett munkával foglalkozom.

Az interjúalanyokról általánosságban elmondható, hogy egyetemi képzésük alatt már dolgoztak. Az Ifjúság 2008 kutatás szerint a tanulmányok mellett végzett munka, különösen a rendszeresen végzett munka időben megkönnyíti a későbbi elhelyezkedést. (Szabó-Bauer 2009:43) Az interjúalanyok többsége ennek tudatában vállalt munkát az egyetem mellett, de természetesen a jövedelemszerzés sem volt utolsó szempont. Most nézzük meg egy gondolatot az egyik interjúalanytól.

„Tehát az, hogy eleve látták az önéletrajzomban, hogy leterhelhető vagyok, az fontos manapság az tuti. Meg hogy van munkatapasztalatom, nem úgy vagyok, hogy nagy arccal kijövök az egyetemről, hogy nekem diplomám van, hanem hogy tudom, hogy mi az, hogy munka. És ez sokat segített szerintem.” (Z. Pannával készített interjú, 25 éves)

A felsőoktatásban tanulók is tisztában vannak általában azzal, hogy a munkáltatók sok esetben szívesebben alkalmaznak olyat, akinek van szakmai- vagy munkatapasztalata, ez alapkövetelménnyé vált. A képzés alatti munkavégzést ennek tudatában jó stratégiának gondolják, illetve így jobban tudják szélesíteni a kapcsolati hálójukat is. Azonban ez nem jelenti azt, hogy ezek a volt hallgatók, akik akár rendszeresen dolgoztak a képzés mellett párhuzamosan nem kerülhetnek bele az átmeneti munkanélküli állapotba.

Meghosszabbodott képzés

A fiatalok iskolarendszerű képzésben való tartózkodásának ideje lényegesen megnyúlt. A munkanélküliség ideiglenes elkerülésének egyik stratégiája a képzési idő meghosszabbítása, a minél többféle ismeret, és papír felhalmozása, azonban alanyaimnál nem ezek voltak a képzés megnyújtásának az okai. Az interjú kutatás közben szembeötlő volt, hogy az interjúalanyok kétharmada hosszabb idő alatt végezte el a képzését, mint azt tehette volna, illetve egy személy egy új képzésbe kezdett. A három éves alapképzést általában négy év alatt, az ötéves képzést pedig hat-hét év alatt végezték el a kutatásban részt vettek (ez alól két személy képez kivételt).

„7 év alatt végeztem, voltam kint egy évet passzívon, fél évet külföldön, tehát voltak csúszásaim...” (B. Dáviddal készített interjú, 29 éves)

A képzés meghosszabbodásának különféle okai voltak, ezek mögött eltérő motivációk, érvek álltak. Az egyik alany Erasmus ösztöndíjjal külföldön dolgozott és tanult egy évet, ami alatt a

szakmai tapasztalata, és a nyelvtudása is fejlődött. Egy másik személy főállásban dolgozott a saját szakterületén, és ezért nem tudta teljesíteni a tárgyakat. Ez a két eset arra világít rá, hogy nem csak lustaság, vagy hanyagság miatt nem fejezik be a hallgatók időben a képzést, vannak olyanok is, akik már ekkor gondolnak a képzés utáni esélyeik növelésére.

Emellett természetesen megjelent a tárgyak nem teljesítése miatti csúszás is, és a különböző okokból kifolyólagos passzíváltatás. Három főnél fő indok volt a „betervezett csúszás”, tehát a krediteket a tervezett képzési időnél hosszabban osztották el. Ez az utóbbi, különös indok nélküli képzés meghosszabbítás jellemzője a posztadoleszcens fiataloknak. A munkaerő-piacra való kilépést késleltetik ezzel ok nélkül, ennek hátterében a „bulizós egyetemista évek” illetve a valamilyenszintű gondtalanság, kevés felelősséggel járó élet meghosszabbítása állhat, ami a munkába állással ér véget. A képzési idő kitolását az egyetem is támogatja olyan formában, hogy a képzéshez szükséges idő plusz két félévet (ha államilag támogatott képzésben kezdett a hallgató) még bármiféle szankció, vagy anyagi vonzat nélkül el lehet végezni. A költségtérítéssel hallgatókra azonban ez a fajta potyautas év kevésbé lesz jellemző.

„hároméves volt a képzés, de csúsztam egy évet, de ez be volt tervezve, én alaptól így terveztem szépen nyugalommal kellemesen nem rohanva nem idegeskedve annyira megcsinálni négy év alatt az egyetemet.” (N. Tamással készített interjú, 24 éves)

Közös fedél a szülőkkel

A kutatásomban a megkérdezettek mindegyike otthon lakott a szüleivel a tárgyalt időszakban; önálló kereset hiányában nem volt lehetőségük ebben az átmeneti periódusban külön költözni, egyedül fenntartani egy háztartást. Öten az egyetemi képzés alatt is a szüleikkel egy háztartásban éltek, mivel debreceniek voltak, így nekik a felnőtté válás ezen formája még nem következett be addig az időpontig sem, így számukra nem okozott problémát az álláskeresési időszak alatt otthon lakni.

„Hát igazság szerint azzal nekem nem volt problémám, én jól elvoltam otthon, akkor is amikor fiatalabb is voltam, és nyilván nem akartam világ életemben otthon maradni, de ez minden szempontból egy értelmes döntés volt. Annak nem lett volna értelme abszolút, hogy hülyeségből elköltözzek egy albérletbe. Főleg ugyanebben a városban. Úgyhogy ezzel végül is nem volt problémám.” (K. Ferencsel készített interjú, 29 éves)

Négy olyan interjúalanyom volt, akik már laktak önállóan, külön albérletben a képzés alatt, és az egyetem befejezésekor költöztek vissza újra a szülői házba. Vaskovics (2000) ezt nevezi reverzibilis leválásnak, amikor az életszakaszban bekövetkezett törés után visszaköltöznek a szülőkhöz a fiatalok. Ez a törés jelen esetben a munkanélkülivé válás volt. A folyamat számukra nem volt túl zökkenőmentes, hiszen a már megszokott, önálló életük után vissza kellett térniük a szülőkhöz. Konfliktusokról, infantilizációról számoltak be a kérdezettek.

„Hát ő, mondták, hogy csak visszajöttél, hogy izé, de hát vissza. Hogy hát nem tudtál önálló lenni, de hát ez eltartott egy-két hétig, aztán megszokták. Azért nekik is jó volt, hogy visszajöttem, csak segíték.” (P. Zoltánnal készített interjú, 28 éves)

A fenti interjúrészlet azt mutatja be, hogy a szülőket is váratlanul éri az a helyzet, hogy a már önálló háztartásban élő gyerekük visszaköltözik hozzájuk, mert kereset nélkül nem tudja fenntartani magát, és segítségre szorul. Az idézetből az is jól kirajzolódik, hogy a fiatalok számára is nehéz az addigi önállóságukat feladni, a szülői házban kevésbé tudnak függetlenek lenni, de mégis muszáj hazaköltözniük.

Anyagi függőség

A tárgyalt életszakaszban az önálló kereset hiánya miatt szinte elkerülhetetlen a szülőktől való anyagi függés, ha más tekintetben nem is, de abban, hogy közös fedél alatt laknak a szülőkkel. Sokan számoltak be különböző kiegészítő, vagy idénymunkáról, amiből megpróbálták fedezni a saját, önálló kiadásait, gondolva itt például a telefonszámlára, vagy szórakozásra. A megkérdezettek egy része ezt az anyagi függőséget teljesen természetesnek vette, semmilyen problémája nem volt vele. Közülük többen úgy vélekedtek, hogy a szülőknek egészen addig feladata pénzügyileg is támogatni a gyereket, amíg az szükséges, és ha majd ez a helyzet fordítva is fennáll, számukra is evidens lesz az anyagi támogatás. A stabil anyagi helyzet ezt az érzést csak erősítette a fiatalokban, azonban volt olyanra is példa, ahol nem okozott a szülőknek problémát a pénzbeli támogatás, de mégis kellemetlenül érintette az interjúalanyt ez a fajta függőség.

„azért tudtam, hogy nem lehet így élőködni életem végéig, ezt tudtam, de amíg tudtak támogattak, de most már én támogatom őket, ha úgy adódik a helyzet” (N. Tamással készített interjú, 24 éves)

Másokban azonban rossz érzést keltett, hogy még mindig a szüleik anyagi segítségére vannak szorulva mint tizenévesen. Hiába végezték el az egyetemet, tanultak több éven keresztül, most mégis visszakerülnek az eltartotti, gyerek státuszba.

„maga a tudat, hogy egyszerűen rájuk vagyok még mindig utalva. Képtelen vagyok arra, hogy van egy kis jövedelem, és legalább az alapvető szükségleteimet ellássam. Ha vennem kell valamit, legyen az egy cipő, vagy most elmennék este beülnék egy kávéra valakivel akkor is mennem kell kuncsorogni, mint 15 éves koromban, hogy anya lécci. Most már valamilyen szinten egy picit talán megaláznak is éreztem a helyzetet.”(Sz. Lászlóval készített interjú, 26 éves)

Az előző alfejezetben bemutatam, hogy a legtöbben dolgoztak az egyetemi képzés alatt is, így sokuk már el tudott jutni az önállóság olyan szintjére, hogy elsődlegesen nem a szüleitől kapott pénzből élt. Viszont ezek a jellemzően diákmunkák a nyáron lejáró jogvisztonnyal együtt megszűntek, így a kvázi anyagi függetlenségük is megszakadt.

„már 18 éves korom óta én állom magamnak a dolgokat, ezért nagy visszaesés lett volna, hogy most anyutól folyamatosan kölcsön kérjek. Meg az, hogy most adjon pénzt, arról szó sem lehet. De a kölcsönkérés is megint más, mert visszaadom, de az is idegesített volna, hogy na, akkor mikor. Meg hát nem is így állunk anyagilag. Szóval ez így nagyon rossz volt.” (Z. Pannával készített interjú, 25 éves)

A munkanélküliség megélése

Az interjúk elemzése során a volt egyetemisták két típusát tudtam körülhatárolni. Voltak, akik még egyetemistaként, gondtalanul, „úgyis lesz munkám valamikor” felfogással élték meg ezt a periódust, szemben azokkal az interjúalanyokkal, akik számára ez egy borzalmas, lelkiileg megterhelő időszak volt. Összességében elmondható, hogy az államvizsga utáni öröm, és a jól megérdemelt pihenés érzéssel szinte mindenkinél találkoztam, még azoknál is, akik később kudarcként, pesszimistán fogadták azt, hogy még nincs munkájuk, és nem tudnak dolgozni.

„Augusztusban még nem is volt gond ezzel, nyár volt, úgy voltam vele, hogy ennyi pihenés nekem is jár, mert ugye hat évet végig húztam az egyetem mellett, egyetem, meg munka is, azért nem volt könnyű, úgyhogy úgy voltam vele, hogy lesz még egy utolsó nyaram, strand, meg buli, meg minden” (Z. Pannával készített interjú, 25 éves)

„megmondom őszintén, hogy az egész nyaram ivászáttal telt, tehát meg zabálással is. Tök jó érzésem volt, jó volt letudni, meg hogy túl vagyok az egészen, ebben az elég sokan nagyon megfingattak minket” (B. Dáviddal készített interjú, 29 éves)

Voltak olyan interjúalanyok, akik meghosszabbodott egyetemi életként gondoltak az álláskereső időszakra, náluk a kezdeti öröm, és a viszonylagos gondtalanság érzet végigkísérte ezt az időszakot, és ők hosszabb idő után tudtak csak elhelyezkedni, 9- 13 hónap álláskeresés után.

„hogy mondjam, azért még így belül diákként éltem meg ezt a munkanélküliséget.” (K. Ferencsel készített interjú, 29 éves)

„Semmi különös nem volt benne, hogy most munkanélküli vagyok, vagy sem, olyan volt mintha egyetemista lennék. Szerintem egyetemre sem kellett olyan hű de nagyon sokat bejárni a kötelező órákat letudtam és ennyi volt. Egész hetem szabad volt, úgyhogy nem sokban változott ez.” (N. Tamással készített interjú, 24 éves)

Az interjúalanyok másik része azonban kudarcélményekkel teli, rossz közérzetű mindennapokról számoltak be.

„Most 15-16 évig van egy olyan rendszer az életedben, hogy amikor fordulópont jön az óvodától kezdve, akkor jön a következő. Érted óvoda, általános iskola, középiskola és fel sem merül benned, hogy nincsen tovább. És amikor, ez így, hogy mondjam szépen, pofán csap, az hogy nem jön a következő és rajtad múlik vagy nem rajtad múlik, egyéne válogatja. De egyszerűen nem jön. Azt hinnéd, hogy jó, elvégezted az egyetemet jön az élet. Az életet nem lehet elkezdeni pénz nélkül, most ez akármilyen szomorú.” (K. Zsolttal készített interjú, 23 éves)

„az hogy nem vettem fel nem igazán éltem meg nagy kudarcként, mert jó, majd összejön a következő, csak ahogy jöttek a visszautasítások, és teltek múltak a hetek átment egyre, és általános rosszkedvvé nőtte ki magát.” (Sz. Lászlóval készített interjú, 26 éves)

Munkába állás

Az interjúalanyokat a jelenlegi munkájuk alapján két csoportba különítettem pályaelhagyókra, és kivárókra. Egy személy egyik csoportba se sorolható be, mert ő viszonylag hamar, három hónap alatt talált a szakmájában munkát.

Pályaelhagyók

A pályakezdés jellegzetessége napjainkban, hogy az első foglalkozás nem kapcsolódik szorosan az egyetemen megszerzett tudáshoz, így az első állásában pályaelhagyónak számít a fiatal. (Róbert 2002: 221) A pályaelhagyás lehet egyfajta kísérőjelensége a munkaerő-piaci életpálya kezdetének, ez akkor válik problémává, ha a túlképzettség nem csökken az idő előrehaladtával. (Galasi–Nagy 2006: 278)

Pályaelhagyás alatt azonban nem feltétlenül az alacsonyabb iskolai végzettséggel betöltendő állásokat értjük, hanem azt is, ha valaki egy másik, felsőfokú végzettséget igénylő szakterületen helyezkedik el. Az interjúk során ez utóbbival nem találkoztam, minden pályaelhagyó túlképzettként helyezkedett el. A pályaelhagyóknak a kutatásban jellemzően három, négy hónap alatt sikerült állást találniuk, van közöttük olyan, aki alapképzést végzett, és olyan is, akinek mesterképzéses diplomája van. A képzési területek változatosak, társadalomtudományi, agrár, illetve állam és jogtudományi diplomákkal is váltak pályaelhagyókká az interjúalanyok, akik összesen öten voltak.

A jelenség mögött számos ok megbújhat. A kutatásban részt vettek általában nem tudtak elhelyezkedni a saját szakterületükön, viszont szükségük volt a pénzre, vagy már nagyon szerettek volna munkába állni, olyan áron is, hogy alacsonyabb presztízsű pozíciót töltenek be, mint amelyet képzettségük szerint betölthetnének. A legtöbbször szerint ez csak átmeneti megoldás, szeretnének a saját képzettségüknek megfelelően elhelyezkedni a későbbiekben, és most is folyamatosan nézik az álláshirdetéseket. Családi háttérük változatos, akad akinek tényleg az anyagi nehézségek miatt kellett erre az útra lépnie, míg mások nem tudták elviselni az anyagi függőséget, és minél hamarabb szerettek volna az önállósodás útjára lépni.

„Tehát az, hogy én most otthon ülök, és akkor még 25 évesen is anyu fizesse nekem ezeket, amikor már nem kellene semmit, ez így rossz. Tehát muszáj voltam mindenképpen állást keresni.” (Z. Pannával készített interjú, 25 éves)

Vaskovics (2000) szerint az önállósodás kulcsa a mai fiataloknál a munkába állás, azonban a túl korai függetlenedésnek, jelen esetben a pályaelhagyásnak különböző következményei lehetnek. Akik hosszabb távon megalkusznak egy középfokú végzettséggel betöltött nem

feltétlenül diplomájukhoz kapcsolódó munkával hosszútávon, azoknak utána nehéz lesz a szaktudásokhoz illő, számukra megfelelő munkát találniuk. A szakmai tapasztalatuk stagnál, és mivel munkaszerződést kell aláírniuk, ez kötheti őket a felmondási időhöz, ami szintén megnehezíti a továbblépést. Mivel alacsonyabb képzettséggel is betölthető állásuk van, ezért ezt valamilyen szinten kudarcként, és szégyenként élik meg, hogy nem sikerült a szakmájukban elhelyezkedni, a munkaerő-piacra csak ilyen formában tudnak belépni. A következő idézet egy hajnali újságkézbesítőtől származik, aki a Bölcsészettudományi Karon végzett osztatlan képzésben.

„Hát, ő szégyelltem is magam, mai napig is szégyellem. De legalább van munkám.”
(P. Zoltánnal készített interjú, 28 éves)

Kiváráók

Ebbe a csoportba három olyan alany kerül, akik minimum kilenc hónapig kerestek munkát, azonban ahova felvették őket, az a szakmájukhoz jól illeszkedik. Ők azok, akik megtehették, hogy kivárják a számukra megfelelő állást, nem adták be olyan munkahelyekre, amelyek középfokú végzettséggel is betölthetőek. Ehhez a stratégiához hűek maradtak az álláskeresés időtartama alatt, és utólag mindenki jó döntésként könyvelte el.

„ha már elvégeztem egy egyetemet diplomával, nem megyek el call centerezni, volt egy kicsi büszkeség is ilyen szinten, azért egy szintet meghúztam, hogy mit szeretnék, milyen szakmába szeretnék elkezdni dolgozni.” (N. Tamással készített interjú, 24 éves)

Őket a család is nagyban támogatta ebben, hiszen nem tudtak kereső tevékenységet folytatni hosszú hónapokon keresztül a diploma megszerzése után, így addig is a szülőknek kellett eltartani őket. Az átmenet nekik hosszabb volt, mint a többi frissdiplomás alanyomnak a kutatásban, azonban nekik sikerült a szakmájukban elhelyezkedni, még ha többet is kellett várni a megfelelő pozícióra.

„Ők is azt mondták, hogy ők sem azért tanítottak, hogy utána ne csináljam. Meg ugye nem elég, hogy kihasználnak, és valamilyen szinten magamból csinállok hülyét, de nyilván ha felvesz és mondjuk be is jelent, akkor köthet felmondási időhöz. És akkor viszont hiába kapok egy jó ajánlatot, ahova mehetnék azonnal, több mint valószínű, hogy ha betartatja velem a felmondási időt, akkor bukom a jó ajánlatot, és akkor ott vagyok, ahol a part szakad.” (Sz. Lászlóval készített interjú, 26 éves)

Összefoglalás

Az elmúlt húsz évben a gazdaság, és a társadalom is jelentős szerkezetváltozásokon ment keresztül. Az oktatási expanzió hatására már nem csak egyre többen járnak a felsőoktatási intézményekbe, hanem egyre több ideig is tartózkodnak ott a fiatalok, ezáltal késleltetve a munkaerő-piacra való kilépést. Az utóbbi pár év társadalmi jelensége a pályakezdő diplomások munkavállalásának kitolódása, megnehezedése, és átalakulása. Sokan a képzés után kénytelenek a pályaelhagyásra, arra, hogy a végzettségükhöz nem illeszkedő, vagy

középfokú végzettséggel is betölthető munkakörökben dolgozzanak. Ezzel a középfokú végzettségűeket szorítják ki ezekből a munkakörökből, aminek súlyos következményi lesznek a foglalkoztatás tekintetében. A munkaerő-piacra való egyre későbbi integrálódás azért is okozhat hosszú távon problémát, mert amíg nincs a fiataloknak önálló keresetük, a szüleikre vannak utalva, és általában nem lépnek át a többi életszakaszba, nem költöznek el, nem alapítanak családot. Ennek a későbbiekben komoly demográfiai következményei is lehetnek. Az egyetemen, főiskolán végzettek átlagosan 3–4 hónap alatt helyezkednek el ma hazánkban. (Veroszta 2012)

Az interjúk kutatásommal szerettem volna színesebb, kiterjedtebb képet adni a frissdiplomás munkanélküliek mindennapjairól. Eltérő életutakkal, családi hátterekkel, motivációkkal találkoztam, és remélem az interjúk sokszínűségét sikerült visszaadnom az interjúkból átvett idézetekkel.

Kutatásom során beigazolódott, hogy a Vaskovics által felállított felnőttéskritériumok közül nem mindegyiknek felelnek meg ezek a fiatalok, a munkanélküli időszakban a kereset hiánya miatt. Nem tudtak önálló életet kialakítani, anyagi függőség alakult ki a szülőkkel szemben szinte minden esetben, illetve az alanyok a munkakeresés időszakában a szüleikkel egy háztartásban éltek. A posztmodern életszakasz jellegzetességei a Vaskovics (2000) által felvázolt jelenorientáltság, és a felelősségvállalás halogatása markánsan megjelentek az interjúalanyoknál. Ez legfőképp a képzési idő indokolatlan kitolásában mutatkozott meg, illetve hogy voltak olyanok, akik a munkanélküliség hónapok alatt is jól érezték magukat a bőrükben. Az összezsúszott életszakaszok is egyértelműen jelentkeztek, hiszen a kilencből hét interjúalany dolgozott a képzési ideje alatt. A frissdiplomás munkanélküliség jellemzőjeként a pályaelhagyás jelent meg, hiszen az alanyok között akad hajnali újságkézbesítő, bolti eladó és pénztáros egyaránt. Azonban akiknek sikerült a szakmájukban állást találniuk, a kiváróknak 8-9 hónapot is munkanélküliként kellett tölteniük. A tapasztalataim alapján elmondható, hogy a felsőoktatás és munka közötti átmeneti időszakot nem minden frissen végzett éli meg tragédiaként, azonban a magukra utaltság, és az eredménytelen próbálkozások, kudarcok általában rosszul érintik őket. A diplomázás utáni öröm, és elégedettség érzés heteken belül alább hagy, és ráeszmélnék a munkanélküli állapotukra, nekilátnak munkát keresni. A családi háttér, és a tőlük származó biztatás, megerősítés az élet ezen területén is nagyon befolyásoló tényező.

Felhasznált irodalom

- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2011): *Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000-2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitika Intézet
- Bánfalvy Csaba (2003): *A munkanélküliség szociálpszichológiájáról*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Du Bois Reymond, Manuela (1998): „Nem akarom még elkötelezni magam”: A fiatalok életfelfogása. In (Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.): *Ifjúságpszichológia*. Szeged, Belverde Kiadó 2006. 279–297. oldal
- Galasi Péter (2002): Fiatal diplomások a munkaerőpiacon a tömegesedés időszakában. *Educatio*. 2002/2. szám. 227–236. oldal
- Galasi Péter – Nagy Gyula (2006): [A fiatal diplomások munkaerő-piaci helyzetének változása 1999-2003](#). *Educatio*. 2006/2. szám. 268–287. oldal
- Gáti Annamária (2010): Társadalmi háttér és mobilitás. In (Garai Orsolya – Horváth Tamás – Kiss László – Szép Lilla – Veroszta Zsuzsanna szerk.): *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály 155–176. oldal
- Kabai Imre (2007): A magyar egyetemisták és főiskolások életútja, élettervei 2004-ben. In (Somlai Péter szerk.): *Új ifjúság*. Budapest, Napvilág Kiadó 110–154. oldal
- Kabai Imre (2009): *Hogyan alakul a diplomások életútja?* Budapest, L'Harmattan Kiadó
- Kertesi Gábor – Köllő János (2006): Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle*. LIII.évf. 2006. március. 201–225. oldal
- Nándori Emese (2010): Átmenet a felsőoktatásból a munkaerőpiacra. In (Garai Orsolya – Horváth Tamás – Kiss László – Szép Lilla – Veroszta Zsuzsanna szerk.): *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály 193–202. oldal
- Somlai Péter (2007): A posztadoleszcensek kora. In (Somlai Péter szerk.): *Új ifjúság*. Budapest, Napvilág Kiadó 9–44. oldal
- Szabó Andrea – Bauer Béla (szerk.) (2009): *Ifjúság 2008: Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- Tóth Olga (2007): Fiatalok párkapcsolatai történelmi háttérrel. In (Somlai Péter szerk.): *Új ifjúság*. Budapest, Napvilág Kiadó, 81–108. oldal
- Vaskovics László: A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle* 2000/4. szám 3–20. oldal
- Veroszta Zsuzsanna (2012): *Frissdiplomások 2011. Kutatási zárótanulmány*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály

Kiss Anita

Ifjúsági civil szervezetek itthon és a határon túl

A civil szervezetek egyre inkább megjelennek a köztudatban, a médiában, a szóhasználatban is, amely mutatja befolyásuk és fontosságuk növekedését.

Létszámuk folyamatosan növekvő tendenciát mutat, ez maga után vonja szolgáltatásaik és tevékenységi körük szélesedését is. A sokféle feladat, szolgáltatás mellett azonban felfigyelhetünk olyan közös tulajdonságokra a civil szerveződések tekintetében, amely alapján egy teljesen külön szektorként értelmezzük őket. Ilyen például az a közös jellemző, hogy feladatuknak tekintik a köz és közösség szolgálatát, úgy, hogy közben a profitszerzés nem szerepel az elsődleges célok között. (Bányai 1997)

A nonprofit szektorba a társadalom azon szerveződései tartoznak, amelyek magánintézményként működnek, valójában azonban közösségi célokat szolgálnak. (Simon 1998) Mivel a civil szervezetek tevékenységi köre igen széles, teljes valójában nehéz következtetéseket levonni, így e rövid tanulmányban az ifjúsági civil szervezetek kapnak kiemelt szerepet.

A civil társadalom fogalmának megalkotására több terület is vállalkozott, amely számos elmélet megszületését eredményezte, azonban a sokoldalú megközelítések nem tették lehetővé, hogy egy egységes fogalmat alkossanak e sokféle megfogalmazásból. Magyar és határokon túli kutatócsoportok vizsgálták a fogalmat, és arra a következtetésre jutottak, hogy a civil társadalomnak nincs önálló elmélete, mellyel beazonosíthatóak, viszont léteznek olyan elméletek, melyek a civil társadalomhoz kapcsolhatóak. (Szűcs-Tóth 2005, Csiha 2010)

Történetiségét tekintve, már az ókorban megjelentek civil megmozdulások, sőt abban az időben minden annak számított, amely a családi szférán kívül történt. Magába foglalta így a politikai életet, a szabadidős tevékenységeket és minden közfeladatot, sőt még az államhatalmat is. Ez a felfogás egészen a 17. századig élt. (Hankiss 1986, Csiha 2010)

A 18. században Krishan megfogalmazása alapján a civil társadalom már az állam és a politikai társadalom fogalmának szinonimájaként jelent meg. A kapitalizmus fejlődésével pedig egyre inkább kettévált e két fogalom, állam és a civil szektor. (Krishan 1992.)

A kutatási eredmények pontosan mutatják, hogy a civil szerveződések igyekeznek elszigetelődni az államtól és a gazdaságtól, és egy új harmadik szektorként érvényesülni, azonban mégis kitűnik, hogy elszigetelődése nem valósult meg teljesen, hiszen feladataik között olyan tevékenységek is szerepelnek, melyekkel a másik két szektor terheit igyekeznek csökkenteni. Ugyanakkor az állam is kontroll alatt kívánja tartani őket. (Arató-Cohen 1992)

Az elemzés szempontjai közül nem maradhat említés nélkül az országok eltérő berendezkedése, politikai, gazdasági, vallási különbözősége, mely befolyásoló hatással bír a civil társadalom működését, tevékenységi körét tekintve.

A harmadik szektor kialakulása hazánkban csak az utóbbi évtizedekre vezethető vissza, főként a szocializmus ideje alatt bekövetkezett politikai gátló tényezők hatására. Nyugat-Európai országokban a civil szerveződések gyarapodásának folyamata már korábban végbement. A nyugati országokban megjelent az önkéntesség, a jótékonykodás, valamint olyan szervezetek is, akik igyekeztek segíteni a rászorultakon. Az ilyen jellegű

kezdeményezések, segítő tevékenységek, mutatják a szervezetek növekedését és térnyerésének bővülését, azonban Salamon és Anheier írásaiban továbbra is megjelenik, hogy a civil szervezetek kialakulása elindult, és aktív tevékenységet végez, mégis teljes kialakulásukra, még éveket kell várni Európa minden területén. (Salamon-Anheier 1992)

Említést érdemel azonban a társadalom tagjaiban bekövetkezett folyamat elindulása, abban a tekintetben, hogy gondolataikban és tetteikben is megjelent, hogy a társadalom aktív tagjaivá kell válniuk, részt kell vállalniuk feladatokban, fontos szerepet kell vállalniuk a társadalom életében. Ez a gondolkodásmód indította el azt a lavinát, melynek eredményeként kialakult egy különálló szektor, a civil szervezetek formájában. S, hogy kik is ők? A kérdésre nehéz választ adni, mivel szolgáltatásban, feladatok elvégzése tekintetében sokféle szervezet létezik, így pontos megfogalmazása is nehézkes. Kozma Tamás vállalkozott arra, hogy megpróbál egy egységes fogalmat alkotni, melyből kitűnnek a lényeges tulajdonságok, információk, és melyek segítenek azonosítani a civil szervezeteket. Az Ő elgondolásában nonprofit szervezetnek nevezzük azokat a „*gazdasági szervezeteket melyek a tevékenységeiből származó gazdasági hasznot eredeti tevékenységükbe forgatják vissza, a megszerzett profittal nem folytatnak gazdasági tevékenységet, hanem alapításukkor vállalt eredeti tevékenységüket kívánják megvalósítani, illetve a megszerzett javakat a tevékenységi kör megerősítésére, bővítésére használják fel.*”¹

A fogalmat főként a civil szervezetek alap fogalmaként tartják nyilván, melyet a különböző tevékenységű, típusú szervezetek magukra formálnak, kiegészítenek.

Az európai nonprofit szektor

A '90-es évek Európájában egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott a civil szektor irányába, mégis országonként eltérő volt megjelenésük, fontosságuk, kialakulásuk. A szocialista országok csalódtak az államban, így ott az államszocializmus összeomlása hozta magával a szektor fejlődését és nélkülözhetetlenségét, míg az északi országokban inkább a jóléti szociálpolitika megkérdőjelezése indította el az érdeklődést a szektor irányába. A kezdeti érdeklődésnek eredményeként számuk hirtelen indult növekedésnek, amely nagyfokú figyelmet és érdeklődést eredményezett a szervezetek. (Salamon-Anheier 1999)

A nonprofit szektor vizsgálatára egészen a '90-es évekig nem került sor. 1999-ben azonban Salamon Lester és Helmut Anheier, valamint később Skolowski és List is csatlakozott egy nemzetközi átfogó vizsgálathoz. A kutatók elemezték az egyes országok civil szervezeteinek jellegzetességeit, és összehasonlítást végeztek, melyben megjelenítették a civil szerveződésekben megfigyelhető különbségeket és hasonlóságokat egyaránt. Az eredményeik rávilágítanak arra, hogy minden vizsgált térségben fontos gazdasági funkciót lát el a szektor, azonban méretbeli különbségekkel találkozhatunk országonként, melyek helyenként nagy eltéréseket mutatnak. (Csiha 2010, Bocz 2010)

Megfigyelhető az a tény, hogy Nyugat-Európában egy erősebb harmadik szektor alakult ki, mint Kelet-Európában, de jellemző mindkét területre, hogy teljesen egységesített

¹ Kozma, 2006: Az összehasonlító neveléstudomány alapjai. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
Csiha, 2010 Az önkormányzatok és civil ifjúsági szervezetek együttműködése az önkormányzati feladatellátásban, Debreceni Egyetem Doktori (PhD) értekezés

szektor nincs még jelen. Sok közös tulajdonság is kirajzolódik az eredményekből, főként az, hogy a szektorban foglalkoztatottak két harmada szociális ellátás, oktatás vagy az egészségügyi területekre koncentrálódnak. Ezzel szemben felépítésük, méretük, feladataik, összetételük, minden országban eltéréseket mutatnak, melyek elsősorban a politikai berendezkedésre, történelmükre vezethető vissza. (Salamon-Sokolowski-List 2003, Salamon-Anheier 1999, Archambault 1999, Csiha 2010)

Az európai nonprofit szektoron belül 4 modellt különíthetünk el: a skandináv, az angolszász, a mediterrán valamint a kontinentális modellt. Tanulmányomban kiemelem Angliát, mint angolszász típusú országot, Németországot, mint kontinentális és Magyarországot, mint „mediterrán” országot. Az angolszász típusra jellemző, hogy az államtól teljesen különállóan működik intézményesült formában, a kontinentális modellre ezzel szemben, hogy szorosán összefonódott az állammal, de az intézményesült forma itt is jelen van. Hazánkban viszont kevésbé intézményesült és kevésbé független az államtól a nonprofit szektor. (Archambault 1999, Bullain 2005, Csiha 2010)

Természetesen ezen modellek csak említés szintjén jelennek meg, és nincs olyan éles határ közöttük, hiszen előfordulhat keveredés is a modellek között, pl. Németországban, ahol az ország egyesítése révén a skandináv és kontinentális jóléti modell is megfigyelhető volt. (Csiha 2010)

A leírt tényekre alapozva elmondhatjuk, hogy a civil szervezetek országoként elég nagy eltéréseket is mutathatnak, mindez Magyarország, Anglia és Németország tekintetében is jól elkülöníthető. És bár a különbségek megvannak, mégis egyfajta közeledés figyelhető meg a területek között. A civil szervezetek száma mindenhol emelkedik, fontosságuk pedig egyre inkább vitathatatlan, hiszen szolgáltatásaik emberi szükségletekre reagálnak, gazdasági erőt képviselnek, mindezzel hozzájárulnak a folyamatos fejlődéshez.

Ifjúsági civil szervezetek fogalmi megközelítései

Az ifjúsági civil szervezetek kialakulása is hasonlóan lebontható korszakokra, hiszen minden korban másképpen közelítették meg a fiatalokat, ezáltal folyamatos változásokon mentek át a fogalmak. Számos definíció született, mely valamelyest lefedi a csoportba tartozókat, bár összegző meghatározást találni nehéz feladat, mivel a társadalomtudományokon belül mindenki másképp közelíti meg a fogalmat. Jellegzetesen a politikai változások mozgatták az ifjúság megítéléséhez kapcsolható fogalmakat. A társadalomtudományokon belül is a szociológia, szociálpolitika, pszichológia, más-más szemszögből próbálja vizsgálni az ifjúság csoportját, ezáltal különböző definíciók születtek, így egy egységes ifjúság fogalom meghatározása sem történhetett meg, azonban látszik, hogy egyetlen tényezőt kiemelve nem definiálhatjuk ezt a társadalmi csoportot.

Andorka Rudolf szociológus véleménye szerint az tekinthető ifjúnak, aki már nem gyermek, és még nem lépett a felnőtt korba. Az ő elgondolásában, nem a kor, vagy a testi-lelki fejlődés a meghatározó, hanem a társadalmi státusz, tehát addig az ifjúság csoportjába sorolható, amíg nincs folyamatos keresete, nincs családja, illetve amíg nem rendelkezik a felnőttek összes jogával. (Andorka 2006). Így, ebben a megvilágításban az ifjúság az a korszak, amely a gyermekkor végétől egészen a felnőttkor kezdetéig tart. (Németh 2009)

Több szociológus is foglalkozott a fogalom tisztázásával, mint Gábor Kálmán, aki egy önálló életszakasként definiálta, amelyben külön kultúra, társadalmi életmód, társadalmi és politikai minták alakulnak ki. (Csiha 2010, Gábor 2000)

A pszichológusok inkább a kor, illetve a személyiségfejlődéshez kötik az ifjúkort, így az elméletükben az ifjúság a 12-14 életévtől 18-20 évig tartó időszak. Ők sem húznak erőteljes határvonalat az életkoroknál, hiszen a testi-lelki fejlődés minden egyén életében máskor és máshogyan következik be. A nézetek tehát eltérőek az életkor tekintetében, bár az alsó korhatárban az egyetértés megmaradt, így a 14. életév az ifjúkor kezdete, míg a vége már nem köthető egyetlen életkori időponthoz. A pszichológusok szerint akár a harmincas évekig is elhúzódhat ez a folyamat amiatt, hogy a fiatalok ugyan felnőtté váltak, de még magukon hordozzák az ifjúság jegyeit. (Ványi-Földi 2003, Csiha 2010)

A pedagógia számára a 18. életév betöltése, vagy a felsőfokú végzettség megszerzését követő időszak tekinthető az ifjúkor végének. Az Alkotmány is a 18. életévtől tekinti felnőtt állampolgárnak az egyént, és a büntetőjogban is a 18 év vagy maximum 20 éves tekinthető fiatalnak. Ebben az esetben sem léteznek röghöz kötött szabályok, hiszen, mint láthatjuk, egyik tudományág sem tesz drasztikus kijelentéseket az ifjúkor kor szerinti behatárolására, inkább nagyobb figyelmet fordítanak az egyén testi-lelki fejlődésére. (Atkinson - Atkinson - Smith- Bem – Nolen – Hoeksema 1999)

Mindezek mellett említést kell tennünk egy új jelenségről, a posztadoleszcenciáról. Mióta a fiatalok tanulási kedve megnőtt, és egyre többen választják a felsőoktatás intézményét, kitolódik a fiatal életszakasz. Ezt a szakaszt utóserdülőkornak is nevezik. Keniston, aki egyben a fogalom megalkotója is, ezzel kapcsolatban kiemeli egy jelenséget, mely kizárólag a modern társadalmakra jellemző, méghozzá azt, hogy a szexuális érettség, a felnőtté válás, valamint a munkavállalás időpontja egymástól elkülönülnek. A fiatalok ebben a korszakukban általában már rendelkeznek a felnőtté váláshoz szükséges testi-lelki fejlettségi szinttel, de még nem felelnek meg az elvárt szociológiai követelményeknek. Jellemzően csak a jelenre orientálódnak a figyelmük, nem akarnak megállapodni, fellázadnak a bürokratikus szervek ellen, és tiltakoznak mindennemű tevékenységtől, mely megállapodásra vagy intézményes keretek közé szorítja őket. A jelenség kialakulása oda vezethető vissza, hogy az egyetemi lét sokszor munkára kényszeríti a diákokat a tanulás mellett, nem érzi magát biztonságban, csalódik, hiszen a diploma jó, fix és biztos lehetőséggel kecsegtet, amely napjainkban már nem kínál biztos és jó pozíciókat a munkaerőpiacon. Ez a bizonytalanság magával hozta az új ifjúság kialakulását és jelenlétét a társadalomban. (Telek 2010)

Ha egységes fogalmat akarunk mégis alkotni a fiatalok csoportjáról, akkor azt mondhatnánk összefoglalóan, hogy:

„az ifjúság az a sajátos életkori, társadalmi állapot, amelynek során a fiatal elhagyva a gyermekkort, felkészül, alkalmassá válik az önálló felnőtt életre, minden szempontból. Befejeződik ez idő alatt biológiai érése, kialakul többé-kevésbé stabil lelki akarata, elsajátítja a maga és a társadalom szempontjából elengedhetetlennek tartott ismereteket, képessé válik a társadalmi munkamegosztásban részt véve a munkavégzésre, társadalmi funkciók ellátására, alkalmassá válik a társadalmi együttélés szabályainak tudatos, önkéntes és önálló betartására, képessé válik az őt nevelő családi környezettől, önállóan alapíthat családot.” (Schiffer idézi Csiha 2010: 49)

Ifjúsági civil szervezetek Magyarországon

A civil szféra megerősödésével és terjeszkedésével egyre inkább jelentek meg olyan szervezetek, melyek a fiatalok érdekeit helyezték előtérbe.

Az ifjúsági szervezetek léte leginkább a 20. század elejétől követhető, amikor is megjelentek a különböző mozgalmak, cserkészklubok, iskolákban szerveződő gárdák. Az 19. századból is vannak emlékek, főképp iskolákból, ahol a fiatalok valamilyen közös tevékenység végzéséhez csoportosultak, viszont az egyesület működését más szervezetnek is jóvá kellett hagyniuk. (Csiha 2010)

Az 1910-es években már működtek cserkészmozgalmak, cserkészklubok, melyeknek legfontosabb célkitűzése a fiatalok nevelése, közösségépítés, környezet szeretetére tanítás volt. A fiatalok 12 éves koruktól lehetek tagok egészen 16 éves korig, de a fiatalabbaknak és idősebbeknek is voltak feladataik. A 11 évnél fiatalabbak cserkészapródok, míg az idősebbek öreg vagy vén cserkész jelzővel tevékenykedtek a Magyar Cserkészszövetségben. Ezen kívül a fiatalok sport és ifjúsági egyesületek tagjaivá is válhattak, ha azt az iskola vezetősége engedélyezte. Az évek előre haladtával egyre több ilyen egyesület jött létre, mint a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE), a MEKDSZ a DISZ és még számos ifjúsági szervezet alakult ebben az időben. 1945 után a Cserkészszövetség átalakulóban volt. Először a felekezethez tartozó szövetségek szűntek meg, majd a többi az Úttörők Szövetségébe olvadt be.

Ifjúsági civil szervezetek a szocializmusban és a rendszerváltás idején

A háború után változás következett be az ifjúsági szövetségek életében is. A Magyar Szocialista Párt hatalomra jutásával az általuk létrehozott ifjúsági szervezet kapott teret, a KISZ (Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség) személyében. (Trencsényi 2007)

A szövetség megalakulásával a fiatalok nevelése, jogai és kötelezettségei még az Alkotmányban is helyet kaptak, ahol kiemelték a fiatalok szerepét a társadalomban, fontosnak ítélték a fiatalok egészséges életmódra nevelését, környezetük tiszteletére való tanítását, a szocializmus értékrendszerének elfogadását és tiszteletét. Továbbá az Alkotmány megfogalmazta a szabadidő hasznos eltöltését, sportoláshoz, művelődésükhöz kapcsolható tevékenységeket, melyeket a települések fejlesztése során kívánt beépíteni a mindennapi életükbe. (Magyar Népköztársaság Alkotmánya 1974, Komáromi 2009)

1989-ben a KISZ mozgalmakat felváltotta a DEMISZ (Demokratikus Ifjúsági Szövetség). Visszatekintve láthatjuk, hogy a politikai rendszer által működő gyermek- és ifjúsági szervezeteket működése ideológiai szempontból átpolitizáltak voltak, de mindennek ellenére számos jó tulajdonságot hordoztak magukban, melyek a fiatal generáció érdekeit szolgálták. (Trencsényi, 1997, P.Miklós 1997, Csiha 2010, Komáromi 2009)

A rendszerváltás ezen a területen is nagyfokú átalakulást eredményezett, hiszen míg eddig csak politikai érdekek mentén szerveződhetek ifjúsági szervezetek, az 1990-es évektől kezdve százával indultak ifjúsági szervezetek, amelyek hasonlóan a KISZ-hez kisdobosokat és úttörőket „képzett” ki, mégsem volt semmilyen megkötés számukra. (Bocz 1992)

A társadalomtudomány mindezeket felhasználva alkotott meg 3 olyan csoportot, melybe beilleszthetőek az ifjúsági szervezetek. Az első csoportba azon ifjúsági szervezetek tartoznak, amelyeknek tagjai szintén ehhez a korosztályhoz kapcsolódnak, és valamilyen kulturális, szabadidős tevékenység érdekében jönnek létre. A második csoportban, már a tagok nem fiatalok, hanem felnőttek, akik az ifjú korosztály érdekében szerveződnek és a támogatásukra, segítségükre alakulnak. A harmadik csoport önálló, saját érdekek mentén szerveződnek, mint a napjainkban már jól ismert HÖK. (Szabó 2005)

Tagolják még az ifjúsági szervezeteket tevékenységük, méretük, tagszámuk alapján is, de széles körük miatt, mindegyik kifejtésére nem vállalkozom.

A mai magyar ifjúsági civil szervezetek

Az ifjúsági civil szervezetek szerepe napjainkban még inkább felértékelődött, hiszen a fiataloknak számos elvárásnak meg kell felelniük, mely később ahhoz vezet, hogy távol kívánnak maradni minden olyan tevékenységtől, ami intézményes keretek között zajlik. Megfigyelhető a jelenség, hogy a fiatalok informálisan szerveződnek, egy-egy cél elérése érdekében. Az ifjúsági szervezetek életét a politikai döntések mindig megnehezítik, mert nem kezelik ezt a területet megfelelően, kevés elismerést kapnak, támogatásokból kiszorulnak, és az évek előre haladtával egyre kevesebb forrást juttatnak részükre. Ennek ellenére, ezek a szerveződések nagyon fontos, szinte nélkülözhetetlen feladatokat látnak el, segítenek a fiataloknak közösségbe illeszkedni, demokráciáról tanulni, biztosítanak számukra közösségi teret, ahol ismerkedhetnek, közösséget építhetnek, és ahol lehetőségük van céljaikról és azok eléréséhez vezető útról beszélni, alternatívákat gyártani. (Walther-Zentner 2008)

A jelenlegi állapotokról a KSH adataiból illetve az Ifjúságkutatásokból tudunk következtetéseket levonni. Mára már több mint 7.000 egyesület van amely, gyermekek és fiatalok érdekében alakultak, de tényleges feladatokat körülbelül 1500 civil szervezet lát el. A legtöbben szabadidős tevékenység köré szervezik tevékenységüket. Ezek mellett ma már egyre gyakoribb jelenség az ifjúsági civil szervezetek között, hogy a fiatalok továbbképzésében, képzésében, tanításában, gyakorlatának megszerzésében kívánnak segítséget nyújtani, annak érdekében, hogy könnyebben el tudjanak a munkaerő piacon helyezkedni. Problémaként jelentkezik azonban, hogy a fiatalok csoportját nehéz elérni és bevonni ezen tevékenységekbe, melyekért főként a civileket támadják, hiányos és rossz eszközökre utalva. (Központi Statisztikai Hivatal, 2005)

A fiatalok elérésében azonban nem vonható kérdőre egyetlen civil szervezet sem, hiszen a legfőbb probléma az, hogy a fiatalok igyekeznek minden intézményes formában működő tevékenységtől távol maradni, és a civil szervezeteket is hasonlóan ilyen intézménynek titulálják. Többre értékelik a szabad mozgás lehetőségét, a disco, a mozi vagy más kulturális programot, amikor ők dönthetik el szabadon, hogy részt vesznek e- vagy sem a programon, mindenféle kontroll nélkül. (Walther-Zentner 2008)

Hazánkban a civil szervezetek létrehozás is hosszú folyamat eredménye, hiszen bürokratikus úton, több utat végigjárva juthatunk el saját szervezet létrehozásáig. A létrehozás mellett azonban további kihívás a szervezet működtetése és fenntartása a csekély forrás eredményeként. A legfontosabb kihívás azonban még az, hogy a fiatalokat meg kell győzni, és tudatosítani kell bennünk az ifjúsági civil szervezetek értük jöttek létre, segíteni igyekeznek

nekik abban, hogy minél többet láthassanak a világból és minél többet megtapasztaljanak, hogy felnőtté válásuk idején könnyebben boldoguljanak. (Walther, -Zentner 2008)

A forráshiány következtében egyre inkább csökkenő tendenciát mutat az ifjúsági civil szervezetek száma, melyet a 2005-ös KSH adatok is alátámasztanak. Az adatokból az is kiderült, hogy minden 10. szervezet már pénz nélkül működik, innen látszik, hogy leginkább az állam felől számíthatnak támogatásra, illetve magánszemélyektől, akik szívükön viselik a fiatalok sorsát. (Központi Statisztikai Hivatal 2005)

Összességében azt mondhatjuk, hogy az ifjúsági civil szervezetek gazdálkodnak a legkevesebb forrásból, akik a legkevesebb támogatást kapják, és amelyre a leginkább szükség lenne napjaink fiataljainak.

Az angliai és német ifjúsági civil szervezetek

Európa más országaiban is kihívások elé állítják az ifjúsági civil szervezeteket, annyi pozitívummal, hogy több támogatásban részesülnek.

Az európai országok tekintetében így Angliában és Németországban is felfigyelhetünk egy jelenségre, mely a szubszidiaritás elve mentén működik. Mindkét országban nagyon fontos szerepet töltenek be a civil szerveződések és bár egyik területen sem az ifjúsági civil szervezetek vannak első helyen, -igaz Angliában az oktatáshoz kapcsolódó szervezetek alakulnak meg legtöbbször,- Németországban viszont az egészségügy és a szociális szféra területén jelennek meg a civilek, mégis mindkét helyen különös fontossággal figyelnek a fiatalokra. (Bullain- Tóth 2009, Hegyesi-Kozma 2008)

Kiemelendő, hogy a német szubszidiaritási politika tükröződik a támogatási rendszerben. Mindez abból alakult ki, hogy korábban meg voltak győződve, hogy a szociális területeket teljes mértékben az államnak kell fenntartani és működtetni. Az idő múlásával láthatóvá vált ennek fenntarthatatlansága, így az államnak bizonyos feladatokat át kell adnia más szervezeteknek. A civil szektor céljaiként megjelenik, hogy társadalmi igényre reagálnak, így az állammal szövetséget kötve egészítették ki egymás feladatkörét. Németországban és Angliában is ilyen együttműködések mentén működik együtt a két szektor, melyet egyre több európai állam próbál bevezetni saját országában. A fő cél, hogy az állam kisebb feladatokat vállaljon csak fel, kisebb társadalmi egységek között kelljen keresnie partnert, hogy ellássák az adott funkciókat. Valamint az államnak kötelessége, hogy a humán szolgáltatások megszervezésében, mindig a nonprofit szektorra támaszkodjon a szubszidiaritás elv értelmében. Ez az együttműködés segítette előre azt, hogy Németországban specifikus területek vannak, ahol az állam együttműködik a civilekkel. Ilyen terület a fiatalok, a munkanélküliek, a nők, idősek, egészségügy, humánszolgáltatások. Németországban működik 6 nagy jóléti egyesület, akik hosszú évek óta építgették hálózatukat és a szolgáltató szervezetek széleskörű hálózatát hozták létre. (Arapovics 2009)

Németországban jellemzően Ifjúsági Centrumok jönnek létre minden városrészben, annak érdekében, hogy a fiatalok hasznosan tölthessék el szabadidejüket. Mindennek megvalósulásáért az önkormányzatok felelősek, akiknek feladatuk létrehozni és támogatni ezeket a szerveződések. A forrás, amiből gazdálkodniuk kell itt sem túl sok, de számos pályázat íródik segítségükre, és civil oldalról is támogatást élveznek. Az ifjúsági civilekre itt

elsődlegesen az jellemző, hogy terület specifikusan gondolkodnak, mindig olyan helyzetre kívánnak reagálni, ami az adott városrészben leginkább nehézséget okoz. A civil szervezetek létrehozása is könnyebbnek mondható, nem kell annyi lépcsőt végigjárni, mint hazánkban. (Schröer,-Struck,-Wolff 2005)

Angliában is hasonló módon működnek a civil szervezetek, hiszen itt is a szubszidiaritás elve mentén működik együtt az állam és a civil szektor. Fentebb, már megjegyeztem, hogy ebben az országban az oktatás területén szerveződik a legtöbb egyesület, így számos alapítványi iskola jön létre, és a középiskolák, felsőfokú intézmények (egyetemek, főiskolák) bevételeinek nagy része is kvázi nem kormányzati szervezet közvetítésével a központi költségvetésből kapják. Mindez a Theatcher kormánynak köszönhető még a 80-as évekből, amikor is számos állami iskolát alakították át nonprofit intézménnyé és a már említett finanszírozás került előtérbe. (Salamon 1995, Arapovics 2009)

Az ifjúságra kiemelten figyelő ország számos más típusú szervezetet is működtet, mely más feladatokra is reagál a fiatalok körében, de kétségtelen, hogy az oktatás területén tapasztalható a legnagyobb mozgás.

Mindent összevetve azt mondhatom, hogy jól látszik, hogy a nyugati országokban már jól kidolgozott stratégia mentén működnek az ifjúsági civil szervezetek, hazánkban pedig akad még tanulnivaló, viszont elmondhatjuk, hogy mindannyian látják a fiatalok fontos szerepét a társadalomban, és felfigyeltek arra, hogy ezt a korosztályt erőteljesen támogatni kell, hogy ne térjenek le a helyes útról. A különböző országokban más-más problémákra kell a civileknek reagálniuk, hiszen más kultúrában nőnek fel, más a habitusok, teljesen eltérhet jövőképük, világba vetett hitük, de a cél az, hogy a fiatalok, minden országban felelős állampolgárokká váljanak és a társadalom hasznos tagjai legyenek. A civilek ezért küzdenek, és próbálják terelgetni az ifjakat.

Problémák, melyekre a civil szervezetek reagálnak

Sok terület, számos tevékenység, több korcsoport, más vallás, ország, nyelv. Mindez magával hozza, hogy minden országnak külön stratégiával kell készülni a problémák elhárítása érdekében. A sokféle fiatal sokféle problémát hoz magával, de egyes országok már jól bevált stratégiát alkalmaznak segítségükre. Segítségükre van az ifjúságpolitika az európai országokban. Az Európai Unióban az ifjúságpolitika alapvetően minden országban más, mégis vannak olyan területek, közös pontok, kiemelt célok, amelyeknek megvalósítása érdekében közösen fogalmazznak meg feladatokat, programokat. „A tagállamok közötti együttműködés és koordináció kereteit az Európai Bizottság által kiadott Fehér Könyv foglalja magába, amely 4 fő területet emel ki, az ifjúsági részvételt, információt, az önkéntes tevékenységet, valamint a fiatalok jobb megértését.”

(<http://www.mobilitas.hu/euelnokseg/euifjpol>)

A konkrét feladatokat a különböző minisztériumok határozták meg, és ennek segítségével dolgoztak ki olyan célokat, melyeket közösen kell megvalósítani egymást segítve. Fontos még kiemelnünk az Európai Ifjúsági Paktumot, melyben kiemelték a fiatalok foglalkoztatását, integrációját, társadalmi felemelkedését az oktatás, képzés és mobilitás területén. (<http://www.mobilitas.hu/euelnokseg/euifjpol>)

Ilyen közösen végrehajtott programok már évekkel ezelőtt is jelen voltak az országok között, hiszen gondoljunk csak az ifjúsági cserékre, a pályázatokra, mint a Fiatalok Lendületben, amely egészen 2013-ig fut és reméljük a közeljövőben is folytatódik majd, a Fiatalok Európáért pályázat, illetve az Ifjúságkutatások, mely még inkább segítené feltárni a fiatalok csoportját, ezáltal konkrétabb helyzetekre tudnának programokkal, pályázatokkal reagálni. Az Unióban minden ország úgy véli, hogy a fiatalok csoportja az egyik legfontosabb a jelenlegi és jövőbeni társadalmunknak. Ők vannak leginkább kiszolgáltatva, kifejezetten most, a válságok idején. Éppen ezért kell odafigyelnünk rájuk, és támogatni őket főként azokon a területeken, amelyek leginkább érdeklik őket, és amelyek meghatározóak lesznek életük során. Így a fiatalok oktatására, foglalkoztatására, kreativitására, vállalkozói készségükre, egészségükre, civil részvételükre és az önkéntes munkára kell kiélezni a tevékenységeket. (<http://www.mobilitas.hu/euelnokseg/euifjpol/europaiifjusagistrategia>)

Ugyan az Európai Unióban élő fiataloknak jobbak a lehetőségei, mégis kudarcokkal kell szembenéznük, abbahagyják tanulmányikat, vagy munkanélkülivé válnak, amely alacsonyabb társadalmi státuszba sodorhatja őket, ezáltal kirekesztődnek a társadalomból. (<http://www.mobilitas.hu/euelnokseg/euifjpol/europaiifjusagistrategia>)

Az Európai Ifjúságpolitikának ez a legfontosabb vezérfonala, hogy több lehetőséget biztosítsunk a fiataloknak az oktatásban és a munkahelyen, segítenünk kell őket, hogy nagyobb szerepet vállaljanak a társadalomban és növeljék a társadalmi szolidaritást.

Ján Figel fogalmazott úgy a stratégia kapcsán, hogy "Az ifjúság jelenünk és a jövőnk"² illetve egy másik hasonló tartalmú szlogennel találkoztam egy német ifjúsági központban: "Jedes Kind ist eines Stück in Zukunft!"³ Azaz minden gyermek a jövő egy apró darabja!, tehát úgy kell irányítanunk a jelent, és építeni a jövőnk, hogy abban a fiatalok megtalálják helyüket, ki tudjanak teljesedni, és a jövőben előrevigyék társadalmunkat.

Ifjúságpolitikai modellek is kialakultak már terület specifikusan. Így 4 típusba sorolják be az országokat ifjúságpolitikai modell tekintetében.⁴

Jelen van egy úgynevezett Univerzális modell, mely elsősorban a skandináv országokra jellemző, így Svédország, Finnország, Norvégia sorolható ide. Jellegzetességük, hogy az államigazgatáson belül jelen van ifjúsági ügyeket felügyelő szerv, az ifjúsági szektor nagyon erős, a civilek és az állam erős együttműködésben együtt dolgoznak, valamint az ifjúságot nem, mint problémát, hanem mint erőforrást látják és céljuk, hogy társadalmi szerepvállalásukat, politikai részvételüket növeljék.⁵

A következő modell leginkább a Közép- Európa országait foglalja magába, mint Ausztria, Franciaország és az általam is vizsgált Németország. E területeken kiemelendő, hogy a célcsoportot a társadalom sérülékeny pontjának tartják, akit védelmezniük kell. Ezzel össze is függ elsődleges céljuk, hogy a fiatalokat meg kell óvni a társadalmi kihívásokkal szemben, talán ezért is kapta ez a modell a Védelmező modell elnevezést. Itt a legerősebb az ifjúságpolitika államigazgatási rendszere, itt is nagyon erős az ifjúsági és civil szféra. Ezekben az országokban már a jogalkotásban is megjelent az ifjúságpolitika, ahol problémaként

² <http://www.mobilitas.hu/euelnokseg/euifjstrat>

³ <http://www.grillensee.de/>

⁴ .(http://www.ditzendy.hu/dka/konyvtar/ifjusagpolitika/europai_ifjusagpolitikak_v1.0_2006_04_20.pdf

⁵ http://www.ditzendy.hu/dka/konyvtar/ifjusagpolitika/europai_ifjusagpolitikak_v1.0_2006_04_20.pdf

jelezték és megoldani igyekeznek a fiatalok társadalmi részvételének és kirekesztésének javítását, így a célcsoport a teljes ifjúságot lefedi, mely itt a 0-25/30éves korosztályt takarja.⁶

A 3. modell a másik vizsgált európai országhoz kapcsolódik, ez pedig nem más, mint a Brit Közösség alapú modell. Nagy-Britanniában iskolás kortól egészen 25 éves korig számítják a fiatalság csoportját. Ami erre az országra jellemző, hogy az állami szerepvállalás nagyon csekély, ami maga után hozza azt is, hogy az ifjúsággal kapcsolatos kezdeményezéseket és feladatokat a civil szféra vállalja fel, ő kezdeményez. Az ifjúsági szektor nagyon kicsinek mondható. Az ifjúságpolitikájának célja a hátrányos helyzetű fiatalok segítése, támogatása. Itt elsőszámú cél, hogy a társadalmi részvételüket növeljék, és kirekesztettségüket csökkentsék.⁷

A 4. modell a Mediterrán modell. Spanyolország, Portugália, Görögországra vonatkoznak főként a modell jegyei. Eltérés mutatkozik a többi modellel szemben, hogy ezekben az országokban főként vallási és családi részről látták el a szociális feladatokat, centralizált állami ifjúságpolitikai intézményrendszert hoztak létre. Nincsenek helyi vagy regionális kezdeményezések, de az ifjúsági szektoruk igen erős és kiterjedt.

A fiatalokat erőforrásként és problémaként definiálják. (Gegesi-Miharics-Soltész-Udvardi-Lakos 2003) Magyarországon az ifjúságra, mint erőforrásra tekintenek, de nincs kialakult ifjúságpolitikánk, pedig helyi, regionális szinten is működni kellene, de nagyon sok területen nem valósulnak meg kezdeményezések. Jogszabályokban még nem jelentek meg a fiatalok, nagyon alacsony a részvételük az ifjúságpolitikában. Az elsődleges cél hazánkban, hogy a fiatalokat visszaintegráljuk, integráljuk a társadalomba.

A következő táblázatban a 3 modellet mutatom be összefoglalásként, hogy még inkább kirajzolódjanak a különbségek vagy épp az azonosságok:

1. tábla: Modellek

	Magyarország	Anglia	Németország
Ifjúságról alkotott politikai megítélés	Erőforrás	Probléma	Erőforrás
Intézményrendszer	Alacsony szinten	Nincs	A hierarchia magas fokán
Ifjúsági törvény	Nincs	Nincs	Van
Decentralizáltság	Elméletileg van, gyakorlatban nem jelenik meg mindenhol	Van, hiszen nincs központi rendszer	Van, szövetségi, megyei és helyi szinten
Ifjúsági részvétel az ifjúságpolitikában	Alacsony	Alacsony	Magas

⁶http://www.ditzendy.hu/dka/konyvtar/ifjusagpolitika/europai_ifjusagpolitikak_v1.0_2006_04_20.pdf

⁷http://www.ditzendy.hu/dka/konyvtar/ifjusagpolitika/europai_ifjusagpolitikak_v1.0_2006_04_20.pdf

Főbb célok	Fiatalok integrálása a társadalomba	Szociális problémák kezelése	Társadalmi részvétel növelése
Civil szervezetek szerepe	Alacsony, a kommunikáció nem működik	Magas, ez az elsődleges szintér az ifjúsági munkában	Erős együttműködés az állami szférával

(Komárom, 2009)

Ha a modelleket országokra levetítve vizsgáljuk, láthatjuk, melyek azok a pontok, melyekben fejlődniük kellene. A fejlettebb európai országoknál már jól látszik a kiforrott stratégia a fiatalok megszólítására, hazai viszonylatban azonban még nem terjedt el az új technológiák felé orientálódás. Fontos az is, hogyan tekintünk fiataljainkra, hiszen más megvilágításba helyezzük őket, ha problémaként vagy éppen erőforrásként említjük őket. Nagyobb hangsúlyt kellene minden országban fektetni az etnikai csoportok bevonására, hiszen talán ők azok, akik leginkább elzárkóznak ezektől a szervezetektől. Ebben azonban az államnak is részt kell vállalnia, és segíteni kell a szervezetek munkáját. Annak érdekében, hogy mindezek a problémák figyelmet kapjanak, társadalmi változások aktív szereplőivé kell válniuk a fiataloknak, és számos utat kell kitérni a fiatalok részére, hogy lehetőséget kapjanak beleszólni a politikai és társadalmi döntésekbe, változásokba.

Németországban már látszik, hogy a fiatalokat modern eszközökkel igyekeznek megszólítani, valamint az állam, mint fontos segítő jelen van a szervezetek életében. Pontosan a kormány hatására alakultak települési, regionális, és nemzeti szinten is. Az első szinten az Ifjúsági Irodák segítik a fiatalokat tanácsokkal, valamint elvégzik azokat a feladatokat, melyek az önkéntes szerveződések repertoárjából kimaradtak.

A második szint a regionális, ahol már nagyon sok tevékenység típus alakult meg, mint központok, ifjúsági szállók, centrumok. Ezeket a megmozdulásokat már a tartományok támogatják és segítik, vagy ők maguk működtetik. Ezen a szinten is találkozhatunk a fentebb már említett Ifjúsági Tanácsokkal és irodákkal. A harmadik szint a nemzeti, amely magába foglalja azokat a hatóságokat, melyek az ifjúsági ügyekkel foglalkoznak, és kiemelten foglalkoznak azokkal a területekkel, régiókkal vagy tartományokkal, ahol az ifjúsági munka vagy ahhoz kapcsolható tevékenységek nem működnek megfelelően. Ezen a szinten a Nőügyi és Ifjúsági Minisztérium látja el a feladatokat. (Endrész 2003) Németországban nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy a szülők és a fiatalok között egy szoros kapcsolat alakuljon ki, valamint az önkéntességre, és egymás segítésére nevelik őket. Azt gondolom, hogy így könnyebben részt vesznek a civilek feladataiban is, nyitottabbá válnak általa.

Angliában is hasonló gondokkal küzdenek, mint a többi európai országban. Nagy gond a képzetlenség és a fiatalok motivátlansága. Viszont az önkéntesség itt is nagyon fontos szerepet tölt be, mely szintén segíti a fiatalokat abban, hogy nyitottak legyenek az új dolgokra, így könnyebben bevonhatóak a programokba.

A civilek szerepe is kiemelkedő ezen a területen, ami azt mutatja, hogy az állam szerepe nagyon csekélynek mondható, így minden ifjúsági programot a civileknek kell szervezniük. Számos feladatot átvállalnak az államtól, bár az utóbbi időben próbálnak kialakítani egy közös együttműködést a hatékonyabb munka érdekében, de egyelőre sok változás nem tapasztalható ezen a területen. (<http://www.cloudinstitute.org/>, Perrett, 1999)

Összességében azt mondhatjuk, hogy az irodalmak inkább a különbségekre hívják fel a figyelmet, illetve felkínál néhány utat, amit hazánknak érdemes lenne követni.

Egy hatalmas előrelépés, hogy ezzel a két országgal és más európai országokkal is kialakul lassan egy folyamatos együttműködés, projekteken, csereprogramokban, problémák megoldásában, így nem csak példálózhatnak velük, hanem segítséget is tudnak kérni. Magyarországon történelmi változások, politikai nézetek nehezítették meg a civil szektor kialakulását, ami magával hozta, hogy az ifjúságért létrejött szervezetek is le vannak maradva más országoktól. Ehhez a feladathoz még fel kell nőnünk, illetve megoldási alternatívákat és ifjúságpolitikai koncepciókat kell gyártnunk, hogy közelítsünk akár Anglia vagy Németország felé.

Összegzés

A fent leírtakat összevetve tisztán látszik a tény, hogy a civil szféra a társadalmak múltja, jelene és jövője egyaránt. Minden történelmi időszakban másképpen értelmezték jelenlétüket és más szemszögből vizsgálták fontosságukat, de a létezésük vitathatatlan. Az országok mindegyikében ott vannak és terjeszkednek, építkeznek, fejlődnek, feladatokat vállalnak el és át egy-egy célcsoportot választva. Európa országaiban már egy jól kiépült rendszerrel találkoztam, ahol már szoros együttműködés létezik az állam és a civil szervezetek között. Hazánkban ez a fajta együttműködés még kezdetleges, de a jövőben látható, hogy ez az egyetlen út, ami járható lesz. Továbbá kiderült és világossá vált, hogy az Európai Unió minden támogatást megad a civil szektornak pályázatok útján ahhoz, hogy egy erős 3. szektort hozzanak létre, illetve, hogy támogassák, felkarolják azokat a csoportokat, amelyeket az állam már nem tud/képes vagy éppen nem akar támogatni. Az Európai Unió pályázatok ezen kívül lehetőségeket is biztosít arra, hogy az európai országok társadalmi közelebb kerülhessenek egymáshoz, megismerjék egymás kultúráját, szokásait, felfogásait, és tudjanak akár együtt is reagálni egyes problémás helyzetekre. Az ifjúsági civil szervezetek tekintetében is látszik a fejlődés, hiszen a csereprogramok, külföldi tapasztalatszerzésre, nyelvtanulásra épülő pályázatok lehetőséget biztosítanak fiataljainknak, hogy kipróbálhassák magukat önkéntesként egy másik országban, megismerjenek egy teljesen új kultúrát, társadalmat.

Ennek ellenére sajnós az is megállapítható, hogy az ifjúsági civil szervezetek még nem készültek fel teljesen arra, hogy a fiataloknak megfelelő szolgáltatásokat nyújtsanak, motiválják őket, sőt hazánkban az elérésükkel is problémák vannak. Azonban ezen az úton haladva jó eredményeket érhetünk el. Sőt, más országok tapasztalataira és tanácsaira építve egy erős civil szférát hozhatunk létre.

Az Európai Unió lehetőséget biztosít a közös munkára, tapasztalatcserére, ami egy sikeres civil együttműködést hozhat létre, amely a szektor erősödéséhez vezet a közeljövőben, annak ellenére, hogy jelenleg nem a legtámogatottabb célcsoportot karolták fel. Tény azonban, hogy nagy szükség van rájuk a jelenben is, jövőnkben pedig még inkább rászorulunk segítségükre és támogatásukra.

Felhasznált irodalom

Andreas Walther- Manfred Zentner (2008): *Ifjúságpolitikai vizsgálat Magyarországon*, Budapest

Archambault, Edit (1999) *Defining The Nonprofit Sector: France*. The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies. Baltimore.

Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris kiadó

Arató András-Jean Cohen (1992): Civil társadalom és demokratikus átmenet Latin Amerikában és Kelet-Európában, *Mozgó Világ*, 7: 17

Atkinson, R.L. - Atkinson, R.C. - Smith, E.E. – Bem, D.J. – Nolen-Hoeksema, S. (1999): *Pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó

Bányai Péter Mihály (1997): A civil szervezetek helye és szerepe. *Új Holnap*, 1: 46-50

Bocz János (1992). Egyesületi statisztika Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 70. (10) 23-35

Bullain Nilda (2005): Átfogó jogi reformkoncepció: Lépések és értékalapú civil jövőkép felé, *Civil Szemle*, 1: 5-27

Csiha Tünde (2010): *Az önkormányzatok és civil ifjúsági szervezetek együttműködése az önkormányzati feladatellátásban*, Debreceni Egyetem Doktori (PhD) értekezés, Debrecen: Debreceni Egyetem BTK

Dr. Schiffer Péter (1976): Megjegyzések az ifjúság fogalmának problémájához, In: Békés F.-Buga I.-Fáczányi Ö.-Schiffer P. (szerk.) *Ifjúságkutatók az ifjúságról*. Budapest, Osiris Kiadó,42.

Gábor Kálmán (2000): „Szigetlakók” és mások- az ifjúságkutató szemével, *Új Pedagógiai Szemle*, 9:11-28

Hankiss Elemér (1986): *Diagnózisok 2.*, Budapest:Magvető Kiadó

Judy Perrett (1999): *Youth Policy and Youth Services in the United Kingdom*
NYA-IJAB, Leicester-Bonn

Kozma Tamás (2006): *Az összehasonlító neveléstudomány alapjai*. Budapest:Új Mandátum Könyvkiadó

Krishan Kumar (1992): Civil társadalom, egy fogalom újrafelfedezése, *Mozgó Világ*, 7: 7

Központi Statisztikai Hivatal (2005): Nonprofit Szervezetek Magyarországon, Budapest: KSH: www.ksh.hu

Magyar Népköztársaság Alkotmánya (1974)

P. Miklós Tamás (szerk.) (1997): *Gyermek és ifjúsági szervezetek az ezredfordulón, országos szakmai konferencia*, 1996. június 7-9, Zánka: Zánkai Gyermek és Ifjúsági Centrum KHT

Salamon Lester M., S. Wojciech Sokolowski, and Regina List(2003): *Global Civil Society* Baltimore, Maryland, USA: Johns Hopkins Center for Civil Society Studies,

Salamon Lester M.-Anheier, Helmut(1992): *The Emerging Sector: An Overview* Johns Hopkins University Institute for Policy Studies, Baltimore

Salamon, Lester M.- Anheier, Helmut K. (1995): *Szektor születik. Nonprofit Kutatások 4.* Budapest: Nonprofit Kutatócsoport

Salamon, Lester M.-Anheier, Helmut K.(1999) *Szektor születik II.Összefoglaló egy nemzetközi nonprofit kutatás második szakaszáról*, Budapest: Civitalis Egyesület

Simon Cs. József(1998): A civilek és a társadalom In *Szociális munka 2.szám*,Budapest: Osiris Kiadó

Szabó Máté(2005): *Civil társadalom elmélet és gyakorlat*, Budapest: Rejtjel Kiadó

Szűcs Zoltán Gábor – Tóth Csaba (2005): Vitatézisek a civil társadalom koncepciójához. In: Szabó Máté (szerk.):*Civil társadalom: elmélet és gyakorlat*.Budapest: Rejtjel Kiadó

Telek Klára(2010): *A Posztadoleszcencia hatása a fiatal fogyasztói célcsoportra*. Budapest : Corvinus Egyetem Phd értekezés

Trencsényi László (1997): „Fél évszázad a Csillebérci fák alatt” Tudósítás egy előkonferenciáról. In P. Miklós Tamás(szerk.):*Gyermek és ifjúsági szervezetek az ezredfordulón, országos szakmai konferencia*, 1996. június 7-9, Zánka, Zánkai Gyermek és Ifjúsági Centrum KHT

Trencsényi László (2007): Hús esztendeje...Kísérletek az úttörőmozgalom reformjára a 80-as években. Magyar Úttörők

Szövetsége Honlapja – Dokumentum TRENCSENYI L. 1997: Mozgalmak évada. *Új Pedagógiai Szemle*, 11

Ványi B. –Földi L.(2003): *Az Európa Bizottság fehér könyve Új lendület Európa fiataljai számára.* Budapest: Nemzetközi Igazgatóság,

Wolfgang Schröer, Norbert Struck, Mechthild Wolff(2005): *Handbuch Kinder- und Jugendhilfe.* Weinheim und München: Juventa Verlag

Internetes irodalom:

Arapovics Mária(2009): *A civil társadalom és a nonprofit szervezetek szerepe az egész életre kiterjedt tanulásban.* Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem

http://www.civil.info.hu/uploaded/documents/tanulmanyok/12457420832009_Disszert_Arapovics_Maria.pdf

Utolsó letöltés: 2011.11.10.

Bocz János (2010): *A nonprofit szektor strukturális átalakulása Magyarországon, A magyar nonprofit szektor az 1990-es évek elejétől a 2000-es évek közepéig,* Phd értekezés, Budapest, Corvinus Egyetem. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/375/1/bocz_janos.pdf

Endrész Kinga (2003) *Ifjúságpolitikai struktúrák Európában, ill. az Európai Unió tagállamaiban.* www.celodin.org/files/hu/5848159761.doc

Gegesi Kiss Pál-Dr. Mliharics József-Dr. Soltész Péter-Udvardi-Lakos Endre(2003): *Az egész élethosszon át tartó tanulás és az infokommunikációs technológiák együttes alkalmazásának a nemzetközi-, a magyarországi helyzete és a jövőbeni fejlődés lehetőségei:* http://www.knok.sulinet.hu/e_learning/Mliharics-Soltesz-GKP_tanulmanyjav040121.pdf

Hegyesi Gábor-Kozma Judit (2008): *A szociális munka- áttekintés:*

(<http://deszocpol.atw.hu/kozmaszocmunkagyermekvedelem/hegyesigaboreskozmajudit.doc>)

Utolsó letöltés: 2011.10.01.

Komáromi István(2009): *Az ifjúsági turizmus korosztályos motivációkutatásának eredményei es fejlesztési lehetőségei a Kárpatok Interregióban:*

http://foldrajz.ttk.pte.hu/phd/phdkoord/nv/disszert/disszertacio_komaromi_nv.pdf

Utolsó letöltés: 2011.11.11.

Bullain Nilda- Tóth Andrea Judit(2009): *Európai civil együttműködési modellek*

Hálózatépítés a civil szférában, Civil Szemle Lap, 2: 17-31:

<http://www.scribd.com/doc/46321333/Halozatepites-a-civil-szferaban-Civil-Forum-lap-2009-2>

Utolsó letöltés: 2011.10.01.

Németh Nóra Veronika (2009): *Ifjúság és kultúra.:Az ifjúságszociológia aktuális kérdései a kulturális fogyasztás tükrében.* Kutatási szeminárium, Debrecen

http://shp.hu/hpc/userfiles/nemethnora/ifjusag_es_kultura.pdf

Utolsó letöltés: 2011.11.25.

<http://www.grillensee.de/>

Utolsó letöltés: 2011.10.23.

<http://www.mobilitas.hu/euelnokseg/euifjpol/europaiifjusagistrategia>

Utolsó letöltés: 2011.11.20.

http://www.ditzendy.hu/dka/konyvtar/ifjusagpolitika/europai_ifjusagpolitikak_v1.0_2006_04_20.pdf

Utolsó letöltés: 2011.11.20.

<http://www.cloudinstitute.org/>

Utolsó letöltés: 2011.11.20.

Paczári Viktória

Az előítéletesség értelmezése a debreceni egyetemisták körében

Bevezetés

Negatív megkülönböztetés mindig is létezett, mindig volt véleményünk a másik egyénről annak ellenére, hogy ez sokszor mindenféle háttértudást nélkülözött. A huszadik század első felében kezdődött meg az előítéletek tudományos, szociálpszichológiai vizsgálata a fehérek és a feketék ellentéte által uralt Egyesült Államokban. Ekkorra jutott el az emberi társadalom odáig, hogy realizálódott benne, a probléma globális, és többek között a második világháború részben előítéletességből fakadó vérengzéseiből kiindulva elengedhetetlen vizsgálata. Sajnos azonban nem kell a történelem nagy eseményeihez visszamenni ahhoz, hogy mi is rájövjünk, az előítéletek súlyos következményekkel járnak. Hétköznapjaink során is rengeteg bűncselekménnyel, hátrányos megkülönböztetéssel és konfliktussal kapcsolatos esetről kapunk hírt, melyeknek alapja a másik emberről hiányos információk alapján kialakított kép. Habár az előítéletektől mentes világ képe talán csak egy utópia lehet, az ilyen típusú érzelmeket, attitűdöket lehet és kell kezelni, de mindenek előtt nagyon fontos a helyzet feltérképezése, tudományos vizsgálata.

Gordon W. Allport szerint az előítéleteknek két típusát különböztetjük meg. A negatív előítéletek negatív benyomások másokkal kapcsolatban, melyek hiányos információkon alapulnak, s a tettegességig fajulhatnak. Ennek ellentéte a pozitív előítélet, amely ugyancsak hiányos információkon alapuló értékítélet, ebben az esetben azonban az egyén hajlamos a különbségeket a valóságnál kisebbnek látni. (Allport 1999) Általánosítások, amelyek kialakulásának, folyamatos fennmaradásának magyarázatára számtalan elmélet született, sokféle szemszögből megközelítve a témakört. Az előítéleteket azonban lehet kezelni. Rengeteg mozgalom, kampány indult a jelenség orvoslására, melyek több-kevesebb sikerrel hatottak a társadalomra. Az idő múlásával azonban az előítéletek nem szűntek meg, hanem átalakultak. Megjelenésük kulturált formát öltött, így manapság viszonylag ritkán, vagy csak bizonyos körökben találkozhatunk nyílt szitkozódással, indulatokkal. Az előítéletek átalakulása leginkább az értelmiségi körökben figyelhető meg, amilyen a tanulmányban vizsgált, egyetemistákból álló csoport is. Az egyetem világában általában nem illik, nem „divatos” rasszista, antiszemita gondolatoknak helyet adni.

Az előítéletesség értelmezése

Az előítéletesség témakörének fontosságát és aktualitását jól prezentálja az a gazdag szakirodalom, mely a kérdés iránt érdeklődő rendelkezésére áll. Számtalan elmélet született, amelyek a kialakulását, fennmaradását magyarázzák különböző aspektusokból.

A harmincas évek Amerikájában a fokozódó társadalmi feszültségek következtében a csoportok közötti ellentétekkel többen kezdtek el foglalkozni. Kétféle megközelítés alakult ki ezzel kapcsolatban. A normatív vagy értékelvű szemléletmód hangsúlyozza, hogy a

diszkriminatív gondolkodásmódot a gyermek a társadalmi környezete által a szocializáció során sajátítja el, s ezt a nevelés során alakítani lehet. Emellett a nézőpont fontos eleme, hogy az előítéletesség mindig megnyilvánul valamilyen formában. A normatív szemléletmód a huszadik század közepén terjedt el, míg a leíró, deskriptív álláspont térnyerése az utóbbi évtizedek jellemzője. Ez utóbbi szerint az előítélet nem értéktartalmú fogalom, a pszichikus mechanizmusait tekintve nincs különbség pozitív, vagy negatív előítélet között. Ez az attitűd az emberi psziché sajátosságaiból eredeztethető (Erős 2007).

Az értékelvű aspektus első neves képviselője a korábban már említett Gordon W. Allport volt, aki elméletét a kognitív folyamatokra alapozta. Ő az emberek elemi attitűdjeit vizsgálta, és arra jutott, hogy az emberek alapvetően elutasítják az agressziót. Az előítélet nem az agresszió gyakori megjelenéséből fakad, sokkal inkább nevezhető egy mindenkiben meglévő szokásnak. Napjainkban az előítéletesség fogalmán tehát Allport szerint érzelmi színezetű, kedvező vagy kedvezőtlen döntést, véleményt értünk egy másik egyén irányába, mely megelőzi a személyes tapasztalatot. A szerző szerint a túláltalánosítás, a hiányos információkból kialakított vélemény az ember természetes attitűdje (Allport 1999). Elképzelésével egyidejűleg bontakozott ki az Adorno és munkatársai által kidolgozott tekintélyelvű személyiség elmélete, amely a potenciálisan fasiszta személyiségtípus tulajdonságait, jellemzőit tárták fel. (Erős 2007) Mindkét elmélet lényeges eleme a bűnbakképzés¹, és mindkettő kontextualista². Ezen elképzeléseket vitatta Henri Tajfel, aki később egy újfajta nézőpontot, a leíró megközelítést teremtette meg. Tudományos munkásságában a csoportközi viszonyokat vizsgálta, és megalkotta a szintén kontextualista jellegű szociális kategorizáció elméletét. A Sidanius-Pratto szerzőpáros Tajfel elmélete alapján megalkotta a motiváción alapuló szociális dominancia elméletét. Ez kimondja azt, hogy az egyén hajlamos a saját csoportjába tartozó egyén és a saját maga közötti különbséget a minimálisra csökkenteni, míg más csoportokhoz tartozókkal szemben felnagyítja a differenciát. A kognitív gondolkodásmód későbbi képviselőjében Rokeach a nyílt és zárt gondolkodás teóriáját alkotta meg. Ennek alapja az a gondolat, amely szerint nézeteink sajátos módon szerveződnek. Az egyén előítéletességének mértékét meghatározza az, hogy mennyi információval rendelkezik arról, amivel szemben elutasító (Erős 2007).

Sidaniusék az összes fontos, előítéletesség megértését segítő elméletet számba vették, majd a belőlük levont következtetések alapján egy átfogó, egyedi elméletet alkottak az előítéletesség magyarázatára. A csoportok közötti hierarchikus rendszer létezéséből adódóan léteznek alárendelt és domináns csoportok a társadalomban. A köztük lévő különbségek, és konfliktusok teljesen természetesek. Az elmélet szerzőinek meglátása szerint ebből fakadóan a társadalom természetes jellemzője a csoportok közötti konfliktusok létezése. Ennek funkciója van, és a népesség egyensúlyának fennmaradásához elengedhetetlen. A különbségek fennmaradása nem csupán a domináns csoport aktív, és az alárendelt csoport

¹ Allport elképzelése szerint egyetlen társadalmi csoport sem képes hosszú távon fennmaradni valamely közös ellenség feltételezése nélkül. (Allport, 1999)

² A társas, a társadalmi és a kulturális meghatározók szerepét hangsúlyozó elmélet. (Erős 2007)

beletörődő reakciójának köszönhető, hanem a kooperatív együttélésükből is fakad. (Sidanius és Pratto 2005)

Rupert Brown az ezredfordulón dolgozta ki elméletét az előítéletesség magyarázatára. Brown arra a társadalmi jelenségre hívja fel a figyelmet, hogy a hétköznapiak során ritkán találkozunk előítéltet sugárzó megjegyzésekkel, tettekkel, azonban az előítéletek az évek során nem csökkentek, hanem bizonyos mértékben meg is nőttek, vagy átalakultak. Ezt a kutató a társadalmi normák átalakulásával magyarázza. Számos országban törvények szabályozzák az előítéletek megjelenési formáit, így kialakult az a társadalmi norma, mely szerint „nem illik” előítéletesnek lenni. (Brown 1998) Az elmélet szerint az emberek képzetéből hajlanak a nagyobb toleranciára, de továbbra is rendelkeznek előítéletekkel. A teória fontos elemét képezi a társadalmi elvárásoknak való megfelelés kényszere. Az elmélet lényegi pontja, hogy a „modern rasszistákat” meg kell különböztetni a „biológiai rasszistáktól”. A „biológiai rasszisták” az általuk elítélt társadalmi csoportokat az evolúcióból fakadó negatív képzetekkel illetik, míg a „modern rasszisták” esetében a probléma magvát az értékkonfliktus képezi. A saját értékek védelme a nyugati társadalmakban beleivódott az emberek gondolkodásába, és a különböző csoportokba tartozók sajátjuktól eltérő értékeit saját értékeik megsértésének tekintik. (Brown 1998) Kovács szerint a modern társadalomban az előítéletek csak bizonyos kommunikációs kódok révén jutnak felszínre, melyek jelenléte nehézséget okoz az előítéletességet kutatók számára. A szerző szerint az előítéletesség vélelmezése ilyen alapon szintén előítéletnek tekinthető. (Kovács 2007)

Előítélet-vizsgálatok Magyarországon

Az intézményes jogvédelem legnagyobb problémáját a cigányok és a nem-cigányok közötti társadalmi távolság jelenti. A két társadalmi csoport kulturális, életmódbeli, és társadalomlélektani jellemvonásaiban jelentősen eltér egymástól. A rendszerváltást követően kutatók feltételezték, hogy a megnövekedett tehervállalás az előítéletek mértékét is felerősíti majd. A tapasztalatok alapján leginkább elutasított csoport hazánkban (a mai napig) a romák csoportja, azonban a kutatóknak nem sikerült egyértelműen kimutatni a statisztikák változásának irányát, egyesek szerint nőttek, mások szerint csökkentek az előítéletek. A multikulturalizmus megjelenésével az előítéletek átalakultak, sokkal inkább épülnek a társadalmi távolság mértékére, a kulturális különbségekre, mint a korábban megszokott biológiai érvekre. (Csepeli 1998) A rendszerváltás által okozott negatív társadalmi és gazdasági változások évről-évre növelték a „jóléti sovinizmus”³ mértékét. A társadalom egyre szigorúbb feltételekhez kötötte a multikulturalizmust, egyre ellenségesebbé vált az idegenekkel szemben, és a leginkább elfogadott kisebbséggel, a határon túli magyarokkal szembeni előítéletek is nőttek. (Enyedi, Fábíán és Sik 2004) Enyedi, Fábíán és Sik (2004) kutatásában a különböző kisebbségekkel szembeni előítéleteket vizsgálták, és azt is

³ Attól való félelem, hogy a kisebbségnek szánt szociális juttatások veszélyeztetik a jóléti rendszer egészét. (Enyedi, Fábíán és Sik 2004)

elemezték, melyik társadalmi csoportot leginkább milyen típusú emberek hajlamosak kirekeszteni.

Az antiszemita gondolkodású emberek nagy része a társadalmi struktúra alján helyezkedik el, kivételt képez ez alól a politikai antiszemiták csoportja, akik sokszor tanult, művelt egyének. A fővárosi lakhelyűekre és férfiakra gyakrabban jellemző az antiszemitizmus, mint a vidéken élőkre, és a nőkre. A jövedelem nem szignifikáns ebben a kérdésben, azonban az, hogy templomba jár az egyén, megnöveli az antiszemitizmus esélyét. A jobboldali politikai preferenciával rendelkezőknél szintén gyakoribb az antiszemita gondolkodás. A cigányokkal szembeni előítéletesség Enyediék szerint a korábbi adatokhoz képest statisztikailag csökkent, melynek oka lehetett az előítéletek átalakulása, a rejtett negatív vélemények, melyek egy statisztikai vizsgálatnál nem jutnak felszínre. Kimutatták, hogy a fővárosban a legalacsonyabb a romákkal szembeni előítélet, míg vidéken, főleg keleten, és az Észak-Alföldön a legmagasabb. A másik döntő tényező az iskolai végzettség, a felsőfokú képzettségűekre kevésbé jellemző a negatív attitűd, míg legerősebben a szakmunkásképzőt végzettekre jellemző. (Enyedi, Fábíán és Sik 2004)

Dencső és Sik (2007) a homoszexuálisokkal kapcsolatos előítéletek mértékét és okát vizsgálta. A magyarországi eredményeket a visegrádi országok hasonló eredményeivel hasonlították össze. Összességében elmondható, hogy a magyar lakosságra az átlagnál nagyobb mértékben jellemző a homoszexuálisokkal szembeni előítélet. Emellett az is kimutatható, hogy megítélésük és elfogadásuk nagymértékben függ attól, hogy az egyén rendelkezik-e a homoszexuális ismerőssel. Előfordulhat, hogy Magyarországon azért előítéletesebbek az emberek a homoszexuálisokkal szemben, mert kevesebb a homoszexuális, az azonban lehet, hogy mivel hazánkban nem elterjedt a homoszexualitás felvállalása, sokan nem tudnak a körülöttük élő melegekről. (Dencső-Sik, 2007)

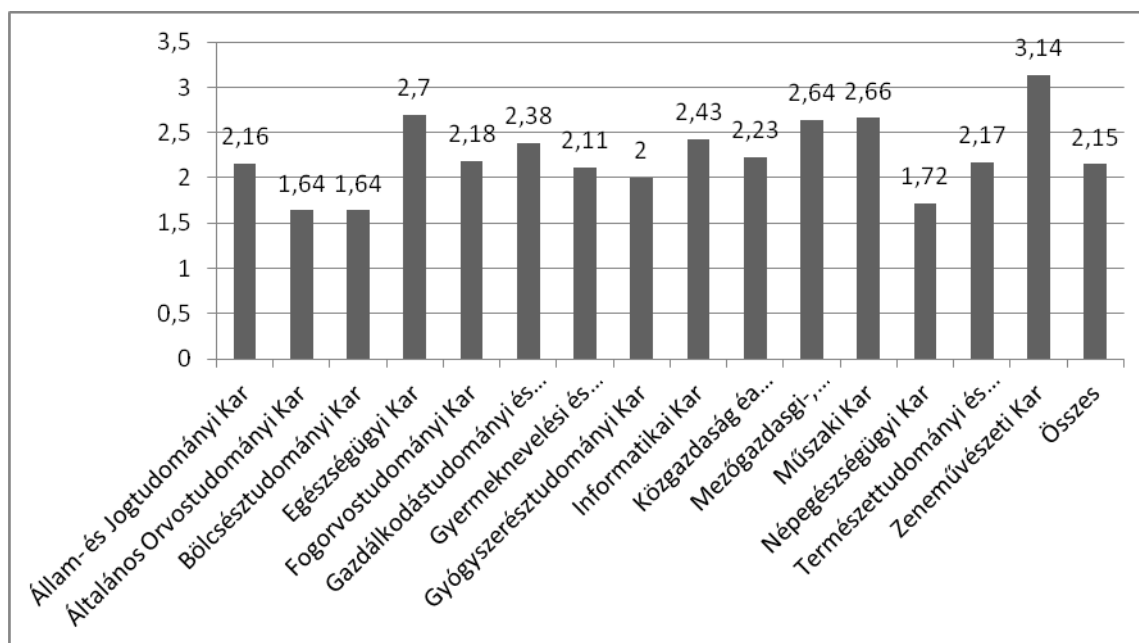
Enyedi, Fábíán és Sik vizsgálta az idegenellenesség mértékét, és a xenofóbiások, azaz az idegengyűlölők szocio-demográfiai jellemzőit is. A xenofóbia változójának mérésére a menekültek befogadásával kapcsolatos attitűd ad lehetőséget. Az idegengyűlölők két csoportra oszlanak. Egy részük nyíltan kimondja az idegenekről alkotott negatív véleményét. A másik csoport véleménye azonban csak speciális, xenofóbiára utaló kérdésekre adott negatív válaszok esetén vehető észre. A xenofóbia egy stabil társadalmi attitűd, melynek oka lehet a bűnbakképzés, valamint a nyílt társadalom eszméjének tagadása, és a másoktól való elszigetelődés. Az idegengyűlölők általában az idősebb korosztály tagjai, és alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek. Tipikus xenofób csoport a munkaerőpiacról időlegesen vagy végleg kiszorultak csoportja. Ennek oka lehet, hogy az idegenellenesek háromnegyede szerint a bevándorlók számának növekedésével a bűnözés aránya is megnő, emellett 50%-uk szerint elveszik az itthoniaktól a munkát. A xenofóbia nem kapcsolódik politikai attitűdhez, jellemzőbb a véleményüket nem kinyilvánítóokra, a választásokon a szavazástól távolmaradókra. (Enyedi, Fábíán és Sik 2004)

A kvantitatív kutatás eredményei

A Campus-lét (OTKA szám: K 81858, kutatásvezető: Prof. Dr. Szabó Ildikó) egy 2010 és 2013 között, Debrecenben zajló kutatás. Kiindulópontja, hogy a nappali tagozatos egyetemista státusz egyik fő elemét képezi a csoportokhoz való tartozás, mely a későbbi életpályára is hatással van. Elsődleges célja a hallgatók kortársi szocializációjának megismerése. A kutatás részét képező kérdőíves vizsgálat egy blokkjában megkérdezték a nappali szakos hallgatókat arról, hogyan viszonyulna az egyén ahhoz az esethez, ha a szomszédjába különböző kisebbségek költöznének.⁴

Az alábbi ábrán (ahol az egyes előítéletesség változók⁵ összeadva szerepelnek) látható, hogy a debreceni egyetemisták alapvetően hezitálóknak bizonyultak, átlagosan az „inkább elfogadó” és az „inkább elutasító” válaszlehetőségek között vacilláltak. Szembeötlő az ábrán a Zeneművészeti Kar hallgatóinak kiugróan magas negatív véleménye, azonban fontos megjegyezni, hogy a mintában csekély elemszámmal képviseltették magukat.

1. ábra: Az előítéletesség változó karonkénti megoszlása

Megjegyzés: 4 fokozatú skála, 1=teljes mértékben elfogadom, 2=inkább elfogadom, 3=inkább elutasítom, 4=teljes mértékben utasítom

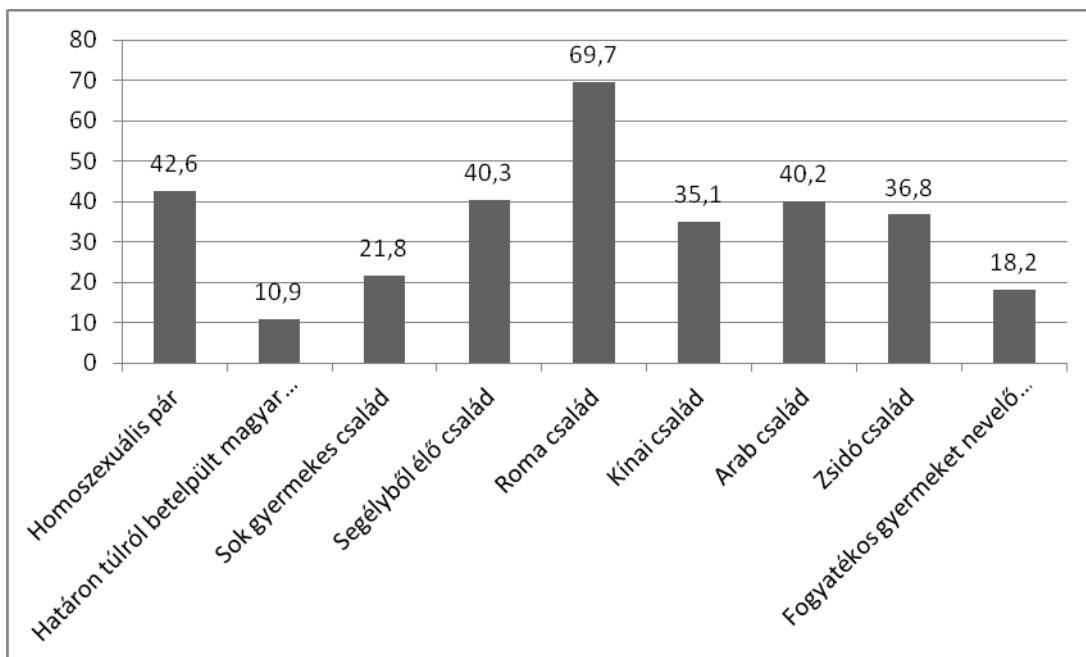
Forrás: Campus-lét adatbázis, 2010.

⁴ A kérdés megválaszolására négy válaszlehetőség volt: a „teljes mértékben elfogadom”, a kettes az „inkább elfogadom”, a hármas az „inkább elutasítom”, a négyes a „teljes mértékben elutasítom” válasz.

⁵ A következő csoportokkal szembeni előítéletességet mérte a kérdőív: hasonló nemű pár, határon túlról betelepülő magyar család, sok gyereket nevelő család, szociális segélyből élő család, roma család, kínai család, arab család, zsidó család, fogyatékos gyereket nevelő család.

Kimutatható az is, hogy a „fiús szakokon” tanulók (a Műszaki, Informatikai, Mezőgazdasági, Gazdálkodástudományi Karok hallgatói) szintén az átlag fölött helyezkedtek el az előítéletesség szempontjából. Ez a tendencia a szakok vizsgálatakor is hasonlóan fennmaradt. A szociális segítő szakmák tanulói viszont rendre átlag feletti elfogadást mutattak a fenti csoportokkal kapcsolatban. Mindezek összhangban vannak az országosan mért eredményekkel, miszerint a férfiakra inkább jellemző az előítéletesség. (A „fiús szakok” hallgatói között a férfiak vannak többségben, míg a szociális segítő szakmát tanulóknál egyértelműen a lányok felülreprezentáltak.)

2. ábra: A különböző etnikumok elutasításának mértéke az összes kar hallgatóira vonatkozóan (%)

Forrás: Campus-lét adatbázis, 2010.

A második ábrán külön-külön látható a különböző csoportokkal szembeni elutasítás mértéke. Eredményük szerint leginkább a romák azok, akiket a hallgatók nem látnának szívesen szomszédságukban. Az arab, a kínai, a zsidó, a segélyből élő családokat inkább elfogadják a hallgatók, míg a határon túlról betelepült magyar család jelenléte a legtöbb egyetemistának nem jelent különösebb problémát. Az életkor és a településtípus nem mutatott összefüggést az előítélet változóval, azonban nemek és karok szerint volt különbség az előítéletességben. Az országos adatokkal megegyezően az egyetemisták is a romákkal szemben bizonyulnak a leginkább elutasítónak, míg a határon túlról betelepült magyarokkal szemben a leginkább elfogadóak.

Összességében hazánkban igen nagy problémát okoz a többség és a kisebbség feszültségekkel, konfliktusokkal teli viszonya, és ez az állapot a kvantitatív kutatások eredményeinek számadataiból is leolvasható. A legmagasabb a romákkal szembeni negatív

megkülönböztetés, de a vizsgálatok alapján elmondható az is, hogy a magyar társadalom a külföldről bevándorló „idegenekkel” szemben sem elfogadó. A határon túli magyarok jelenléte okozza a legkevesebb konfliktust, míg a homoszexuálisokat még mindig fenntartásokkal, előítéletekkel kezeli a társadalom, s nehezen fogadja el őket.

Kvalitatív vizsgálatok eredménye

Ebben a részben fókuszcsoportos vizsgálati eredményeimet mutatom be. Az előítélet-kutatások gazdag irodalma lehetővé tette, hogy a témakört ok-okozati szempontból közelítem meg, és az előítéletesség mélyebb tartalmi elemeinek megértésére is törekedjek. A Campus-lét kutatás kvantitatív elemzése a fókuszcsoportok kialakításának kiindulópontjául is szolgált, hisz megmutatta, mely karok hallgatóira jellemzőbb az előítéletes viselkedés, s melyekre kevésbé. Két fókuszcsoportot alakítottam ki, az egyiket előítéletesnek, a másikat elfogadónak feltételezem. A résztvevőket ismerőseimen keresztül igyekeztem úgy összeválogatni, hogy egymástól is, és tőlem is függetlenek, ismeretlenek legyenek. A kutatásomban a Debreceni Egyetem alap-, és mesterszakos hallgatói közül válogattam. Az előítéletesnek feltételezett csoportban a Mezőgazdasági-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási és a Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar hallgatói kaptak helyet. Az elfogadónak feltételezett csoportba olyan diákokat válogattam össze a Bölcsészettudományi Karról, akik a segítő szakmájukból kifolyólag szociálisan érzékenyek lehetnek, így a pszichológia, szociológia, és szociálpolitika szak hallgatói vettek részt a beszélgetésen.

A fókuszcsoportokon a félig strukturált interjúvázlat mellett két cikket, és egy videót is felhasználtam. Az egyik cikk egy határon túli magyar diákcsoporthoz és a helyiek közötti konfliktusról szólt, a másik pedig Jeszenszky Béla politikus-oktató előítéletességét feltételező tankönyv által kirobbantott botrányt mutatta be. A videó a 2012-es budapesti meleg felvonulást promotáló, provokatív felvétel volt. A kapcsolódó kérdések pontos meghatározására nem volt szükség, a résztvevők spontán reakcióira voltam kíváncsi, illetve arra, hogy a csoporton belül hogy hatnak egymásra a különböző nézőpontok. Az előítéletesség témakörén belül csak a romákról, határon túli magyarokról, külföldiekről, és homoszexuálisokról alkotott véleményeket, és az ezekhez kapcsolódó attitűdöket vizsgáltam.⁶

Feltételezésemmel összhangban az egyetemi hallgatók általam vizsgált két csoportja véleményüket, témához való hozzáállásukat tekintve elkülönült egymástól. Ennek oka az, hogy szándékosan két „szélsőséges” csoport létrehozására törekedtem, hisz az egyikhez a Campus-lét kutatás alapján leginkább előítéletes kar diákjai közül választottam résztvevőket, míg a másikhoz szociálisan érzékenyek feltételezett tanulókat kértem meg a részvételre. Alapvetően mindkét társaság tagjai elmondásuk szerint rendezett családi, baráti körülményekkel, aktív hallgatói jogviszonnal rendelkező diákok.

Az első általam felvetett téma a külföldről érkezett, egyetemünkön tanuló fiatalokkal szembeni attitűd volt. Velük kapcsolatban mindkét csoportban pozitív véleményekkel

⁶ Nem áll módomban az egyéb kisebbségeket, szélsőséges, deviáns, vagy bármely más okból a többségtől különböző csoportokat vizsgálni, ugyanis a dolgozat terjedelmi korlátai erre nem adnak lehetőséget.

találkoztam, a résztvevők érdekesnek, megtisztelőnek tartották a más nemzetiségűek jelenlétét. Többen hangsúlyozták, hogy ezek a külföldiek különbek honfitársainknál, ami a résztvevők gyenge nemzeti identitására utal.

„Szerintem lehet ezt pozitív dolognak is értékelni, hogy ilyen sokan vannak itt nálunk, ez valahol az egyetem meg a város színvonalát emeli, hogy olyan egyetemre meg városba, ami rossz és nem elég színvonalas, egy külföldi, aki megteheti, hogy ide eljön tanulni, azt valószínűleg (...) ők nem mennek el egy olyan helyre, ami számukra igénytelen. Lehet, hogy ez a városnak is egy büszkesége, hogy itt ilyen sokan vannak.”

(Tibor, előítéletesnek feltételezett csoport)

A határon túli magyarokról szintén pozitív véleménnyel rendelkeztek a résztvevők. Az országok közötti feszültségeket a média és a politikai befolyásolás eredményének tekintik, melynek áldozata a határon túl élő magyarság. Nem tekintik őket idegeneknek, és nem gondolják, hogy lényeges különbség lenne a határon túli és a hazai magyarok között.

Tibor: „Szerintem ez nagyon ki van élezve erre a szerb-magyar dologra, meg szerintem ebben nincsen semmi. Szélsőséges fiatalok, akik szeretnek balhézni. Csak a cikk szerintem direkt rámege erre a szerb-magyar ellentétre.”

Imre: „De ez nem csak Szerbiában fordul elő, hanem mondjuk Szlovákiában is.(...)”

Tibor: „(...)Ja, nem tudom a hétvégén nézted-e az Újpest-Diósgyőrt, na, magyar-magyar ugyanúgy veri egymást, szerb-szerb is ugyanúgy veri egymást. (...) Azok a szerb fiatalok szerintem ugyanúgy verik a többi szerb fiatalat, akik nincsenek velük, úgyhogy...”

(előítéletesnek feltételezett csoport)

Ugyanakkor az elfogadónak feltételezett csoportban történelemmel kapcsolatos magyarázatok is felmerültek, a résztvevők közül többen is kiemelték a magyarok részéről történő helytelen hozzáállást. A csoport egyetértett abban, hogy a hazaiak és a határon túliak közötti viszonyokat felül kellene vizsgálni.

András: „Két nagyon ellentétes megítélés van a magyarokkal kapcsolatban. Van az a revizionista, meg van az, amelyik teljesen eltemetné ezt a témát, hagyni a sebeket, és tényleg senki nem próbált egy határon túli szemszögéből gondolkodni ezekkel kapcsolatban. Akik egyébként gyakran mondják, hogy azzal ártunk a legtöbbet, tehát hogy hangoztatjuk. (...) Ezzel az ottani magyarok szívják meg úgymond.”

Zsuzsa: „Igen, ez nagyon igaz, tehát itthonról könnyű beszélni mindenféle dolgot. De tényleg soha, nem, tehát valaki ott valaha felszólalt, hogy akkor nekik ott mi az álláspontjuk ezzel kapcsolatban?”

(elfogadónak feltételezett csoport)

A korábbi előítélet-vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a rendszerváltás óta csökkent a határon túli magyarokkal szembeni elutasítás mértéke, amit Allport előítéletességet értelmező modelljével is magyarázhatunk. Eszerint a szocializáció határozza meg az előítéletesség kialakulásának mértékét. Hazánk népességének határon túli magyarokkal való viszonya évről évre javul politikai, és kulturális területeken egyaránt. Ezzel magyarázható a külföldi magyarokkal szembeni elfogadás folyamatos növekedése.

A homoszexuálisok megítélésakor az előítéletesnek feltételezett fókuszcsoportban rejtett indulatok törtek felszínre, a résztvevők a biológiai rasszizmus jeleit is mutatták.

Tibor: „Ettől nekem kicsit drasztikusabb a véleményem, alapvetően toleráns ember vagyok, de ezeket nem bírom. A melegeket én egyáltalán nem tudom elviselni sem.”

Imre: „Felháborító!”

Tibor: „Én még dobálni is elmennék, (...), nem tudom őket elfogadni, se lány-lánnyal, se fiú-fiúval.”

Imre: „Nem egészséges.”

Tibor: „Igen, ott szerintem fejből van baj.”

Imre: „Kémiailag ott valami nincs rendben. De ez tényleg.”

Vivien: „Erről nem ők tehetnek szerintem.”

Imre: „Hát de akkor ne verje már nagy dobra!”

Vivien: „Persze, nem kell nagy dobra verni, de én se tehetek arról, hogy én a fiúkat szeretem, ugyanúgy ő se tehet róla, hogy a fiúkat szereti.”

Imre: „De ez természetes, de az valahogy nem szaporodik, csak valahogy mindig...(nevetés)”

Vivien: „Még szerencse...”

(előítéletesnek feltételezett csoport)

Az elfogadónak feltételezett csoportban kevésbé jelent meg ez a típusú előítélet, azonban ez a társadalmi csoport itt meglehetősen megosztó volt, különböző, olykor ellentétes véleményekkel találkoztam.

Pál: „Ennek szerintem sok fogamatja nincsen, csak ilyen sárdobálózás.”

Zsuzsa: „Én nem ellenzem egyáltalán ezt a dolgot, meg szerintem mindenki vonuljon ki oda, ahova akar, mert hogyha a heterok is megmutatják magukat mindenféle love parade-en, akkor végülis miért ne, csak tényleg az a baj, hogy amíg más országokban azt mondják, hogy jó, itt jönnek, itt van rengeteg ember, addig...itt ez nem. Vagyis közönség lenne rá, mert tényleg lenne rá, mert ez rengeteg embert érint, csak hát nem működik. (...) Ezt nem szabad úgymond nem megrendezni, mert az emberek, vannak,

akik tiltakoznak, ha a többiek nem tartanak ki, akkor soha az életben nem fogják ezt elfogadni.”

Pál: „Hát szerintem meg ez egy lassú folyamat, most így nem kéne rázúdítani az emberekre minden dolgot, szóval szerintem ennek tényleg nincs jótékony hatása, mert amúgy nem esik róla szó, nincs belőle konfliktus, ilyenkor viszont van.”

Dorina: „Igen, én is azt látom, hogy sokan ezt provokációnak veszik. (...) És lehet, hogy tényleg azért, mert nem vagyunk rá felkészülve, mert nem élnek körülöttünk ilyen emberek.”

Zsuzsa: „De te azt nem tudhatod, attól, hogy nem hozzák ezt nyilvánosságra.”

(elfogadónak feltételezett csoport)

A szociális dominancia elmélete szerint a hierarchikus rendszerként felépülő társadalom természetes jellemzője a domináns és az alárendelt csoportok együttélése. Ezt az elméletet vonatkoztathatjuk a résztvevők homoszexuálisokkal kapcsolatos véleményére. A fókuszcsoportok szereplői meglehetősen negatívan viszonyultak az említett társadalmi csoporthoz, azonban az egyik fiú nyíltan elmondta azt is, hogy véleményének nagyobb „közönség” előtt nem adna hangot, hisz ez rossz fényt vetne rá. Ezt a mechanizmust nevezzük rejtett előítéletnek. A kvantitatív kutatásokban megjelenő, csökkenő előítéletesség tendencia sokszor ezzel az elmélettel magyarázható. A homoszexuálisokkal szembeni előítéletesség az elfogadónak feltételezett fókuszcsoportban is felfedezhető volt, rájuk is igaz, hogy bár nem szívesen adnak hangot ezen álláspontjuknak, amennyiben mégis kinyilatkoztatásra kerül sor, az elutasítás dominál. Fontos megjegyezni, hogy míg más társadalmi csoportokról beszélgetve mindkét csoportban akadt néhány példa arra vonatkozóan, miért elutasítóak vagy épp elfogadóak a résztvevők az adott csoporttal szemben, a homoszexuálisok kapcsán nem kaptam egyértelmű választ arra, miért nehéz őket elfogadni.

A roma népesség kapcsán mindkét fókuszcsoportban erősen negatív előítéletekkel találkoztam. A résztvevők – a homoszexuálisokkal ellentétben – a cigányok iránti előítéletességet számos érveléssel és negatív tapasztalattal indokolták. Véleményük szerint a romákkal kapcsolatos problémák az évek során folyamatosan fokozódtak, társadalmi helyzetük egyre nagyobb feszültségeket okoz.

„Csak általában a sötét bőrszín Magyarországon a butaságot vonzza magával. (...) Nekem is vannak homoszexuális barátaim is és cigány barátaim is (...) Értitek, mire akarok rávilágítani. Hogy elfogadjuk, de nem beszélünk róla, olyan kis tabu.”

(Imre, előítéletesnek feltételezett csoport)

Míg a kvantitatív előítélet-vizsgálatok az előítéletek csökkenését mutatják, addig ez a tendencia a fókuszcsoportokban nem jelent meg. Mindkét csoport tagjai egységesen egyetértettek abban, hogy a romák reménytelennek tűnő helyzete sürgős megoldást kíván.

„Ez egy nagyon hosszú folyamat kéne, hogy legyen, amit még soha nem próbált elkezdeni senki, hogy a rosszabbik részét felszámolják. (...) Teljesen más az értékrendjük, a mentalitásuk, és hát ez a gond, nyilván ez a gond, mert saját magukkal tolnak ki, de hát nem is tudom hol kéne ezt az egészet elkezdeni, hogy ezt felszámolják.”

(András, elfogadónak feltételezett csoport)

Nyíltan kimutatott agresszióról, gyűlöletről a többségi társadalom – és a fókuszcsoporthoz tartozók részéről – részéről nem beszélhetünk, azonban áttételesen megfogalmazott előítéletekről igen. Ez a Brown-féle rejtett előítélet jelensége.

Az elfogadást segítő kampányokat illetően szintén nagyon hasonló véleményekkel találkoztam a két csoportnál. Eredménytelennek gondolták az előítéletek visszaszorítását célzó kampányokat, ezeket egyik társaságban sem tartották többnek pillanatnyi esetkezelésnél. Az elfogadónak feltételezett csoport felvetette a történelem eddigi olyan mérföldköveit, melyekben szerepet játszott az előítéletek, és ismét egy (a második világháborúhoz hasonlóan) tömeges tragédiával végződő „megoldást” helyezett kilátásba. Ez az elképzelés összehangolható a szociális dominancia elméletével, és az előítéletek társadalomba való beépülésével.

Összegzés

A társadalomban különböző mértékű és irányú előítéletek folyamatosan jelen vannak, arányuk azonban változik, illetve átalakul. Fókuszcsoporthoz tartozók kutatásomban a debreceni egyetemistákat vizsgáltam. Az előítélet-vizsgálatok kimutatják, hogy az alacsony társadalmi státuszú, végzettségű egyének körében jóval nagyobb az előítéletek mértéke az átlagnál. Az értelmiségiek körébe tartozó egyetemistáknál azonban szintén jelentős mértékben megjelent a kisebbségekkel szembeni előítélet, még ha csak rejtetten is. Véleményem szerint ez aggodalomra ad okot, ugyanis Allport szerint az előítéletek előbb-utóbb felszínre törnek. Bármennyire is nagy a modern, rejtett előítéletek térnyerése, bármennyire is csökken a nyílt gyűlölködés aránya, a kisebbségekkel szembeni előítélet ettől függetlenül továbbra is meghatározza az emberek gondolkodását. Az előítéletek maradandó csökkentésének módszere még nem ismert, így a társadalmi feszültség továbbra is fennmarad, az előítéletek pedig napjainkban is kiszámíthatatlanul változhatnak.

Felhasznált irodalom

- Allport, Gordon Willard (1999): *Az előítélet*. Budapest, Osiris Kiadó
- Brown, Rupert (1998): Régi és új előítéletek. In (Erős Ferenc szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó 211-237. oldal
- Campus – lét kutatás, 2010, www.campuslet.unideb.hu
- Csepeli György – Fábián Zoltán – Sik Endre (1998): Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények In (Kolosi Tamás - Tóth István György - Vukovich szerk.): *Társadalmi riport 1998*. Budapest, TÁRKI, 458-489. oldal
- Dencső Blanka – Sik Endre (2007): Adalékok az előítéletesség mértékének és okainak megismeréséhez a mai Magyarországon. *Educatio*. 2007/1. szám, 50-66. oldal
- Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Sik Endre (2004): Nőtték-e az előítéletek Magyarországon? In (Kolosi Tamás - Tóth István György - Vukovich szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Budapest, TÁRKI, 375-399. oldal
- Erős Ferenc (2007): Irányok és tendenciák az előítéletesség kutatásában. *Educatio*. 2007/1. szám, 3-9. oldal
- Kovács András (1999): *A modern antiszemitizmus*. Budapest, Új Mandátum
- Kovács András (2007): Lehet-e előítélet az előítélet? *Educatio*. 2007/1. szám, 10-16. oldal
- Sidanius, Jim – Pratto, Felicia (2005): *A társadalmi dominancia. A társadalmi hierarchia és elnyomás csoportközi elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó

Tóth Ibolya

Küzdelem a gyermekszegénység ellen. Családi napközik Debrecenben

Bevezetés

Napjaink egyik legnagyobb kihívása, mely a világon minden országban jelen van valamilyen formában, az a gyerekszegénység. A veszélyeztetett csoportok közé tartoznak a munkanélküli szülők gyerekei, a három vagy több gyermekes családok, illetve a gyermeküket egyedül nevelő szülők (Ferge és Darvas 2012).

Az EU 27 országában a gyerekek és az aktív korúak kockázata magasabb a szegénységre és a társadalmi kirekesztődésre, mint az időseknek. A gyerekszegénység mértékét befolyásolja a szülők munkaerő piaci helyzete, a háztartás, amelyben felnőnek, illetve a kormány beavatkozásai is (Antuofermo és Di Meglio 2012). Mivel a gyermekek szegénysége és a szülők munkaerő piaci státusza egymástól el nem választhatóak, ezért tanulmányomban megvizsgálom a hazánkat jellemző foglalkoztatási és munkanélküliségi mutatókat is.

A 2011-es KSH népszámlálási adataira támaszkodva elmondható, hogy 2011-ben 9 millió 982 ezer fő élt Magyarországon. A 2001-es népszámlálási adatokkal összevetve ezt az eredményt jelentős népességcsökkenés figyelhető meg, különösen a gyermekek esetében, a csökkenés mértéke 15%-os volt. Szintén 2011-es KSH adatok szerint ma Magyarországon 1,4 millió gyerek él. Minden 3. gyerek szülei elváltak, 90%-uk él családban, 51%-uk pedig nélkülöz valamely területen, és 17%-uk tekinthető szegénynek (KSH 2011). Az UNICEF 2012-ben készült felmérése szerint minden második gyerek nélkülöz ma Magyarországon - emelte ki Gyurkó Szilvia az UNICEF Magyar Bizottságának gyerekjogi igazgatója 2013-ban (UNICEF 2013). A családi napközik, mint viszonylag új, alternatív napközbeni ellátási formák megoldást nyújthatnának a gyermekszegénység mértékének enyhítésére. Tanulmányom elméleti háttérének megalkotása során Darvas Ágnes, Tausz Katalin és Ferge Zsuzsa, munkáit veszem alapul.

Céлом az, hogy átfogó képet adjak a hazai gyermekszegénység és családi napközik összefüggéseiről. *Hipotézisem a kutatás során az, hogy a családi napközik csupán azoknak a gyerekeknek a szegénységét enyhítik, akik nem tekinthetőek szegénynek, hiszen a gyerekek nem tartoznak a Ferge Zsuzsa és Darvas Ágnes által meghatározott szegénység által veszélyeztetett csoportok bármelyikébe. A napközik magas térítési díjainak következtében a munkanélküli szülők, vagy a nagycsaládosak nem tudják igénybe venni a napközik szolgáltatásait.* Kutatásomban bemutatom a Debrecenben működő családi napköziket.

A működő 17 napköziből 15-tel sikerült félig strukturált interjút készítenem hat fő kérdéskör köré csoportosítva. Az első kérdéscsoport a családi napközi kialakításával kapcsolatos kérdéseket tartalmazza, a második az együttműködéssel kapcsolatos (önkormányzattal, szociális intézményekkel), a harmadik az intézmény személyi háttérével, illetve technikai felszereltségével, a negyedik kérdés csoport a gyerekekre vonatkozik, az ötödik a költségekkel, míg a hatodik a jövőbeni tervekkel foglalkozik. A gyerekszegénység csökkentésének indikátorát úgy próbáltam megvizsgálni, hogy megnéztem a családi napközik éttrendjét, a gyerekek táplálkozási lehetőségeit a napközikben.

Munkaerő- piaci mutatók

OECD adatok szerint 2010-ben hazánkban a 15-24 éves korosztály foglalkoztatási rátája átlagosan 20,4 %-os, mely 2004-hez képest csökkenő tendenciát mutat. A 25-54 éves korosztály foglalkoztatási rátája átlagosan 73,6 %-os, az 55-64 éves korosztály foglalkoztatási rátája emelkedő tendenciát mutat az utóbbi években. (OECD 2012). KSH adatok szerint 2012-ben a foglalkoztatottak száma 3 millió 843 ezer fő volt (15-64 éves korosztály), mely 1,7 %-kal magasabb, mint 2011-ben (KSH 2011).

A nők és férfiak munkaerő piaci különbségeiről elmondható, hogy a nők munkaerő piaci hátrányai, bérhátrányai jelentősek a férfiakéhoz képest. EU adatok szerint a nők 15 %-kal keresnek kevesebbet, mint a férfiak (Európai Bizottság 2009). Vannak olyan területek, melyeken jelentős a nők részvétele, míg más területen elenyésző. A férfiak és nők közötti bérhátrány kis mértékben csökkenni látszik az utóbbi időben, ugyanakkor Frey Mária úgy véli, a férfiak és nők közötti bérhátrány utóbbi időben való csökkenésének háttérében az áll, hogy felértékelődtek a szellemi foglalkozások, és leértékelődtek a fizikai foglalkozások. A nők között több a szellemi foglalkozású, mint a férfiak között, ez magyarázza a bérhátrány kismértékű csökkenését. Illetve csökkentek az alacsonyan iskolázott férfiak bérei (Frey 1997). 2012-es KSH adatok szerint hazánkban a nők foglalkoztatottsági aránya növekedett, ám ez még így is alul maradt a férfiak foglalkoztatottsági arányához képest.

Az Eurobarométer 2006-os vizsgálata alapján, mely intoleranciát és diszkriminációt vizsgált, elmondható, hogy a magyar lakosság 48 %-a vélekedett úgy, hogy a magyar társadalomban inkább nőnek lenni hátrány, mint férfinak. A megkérdezett lakosság csupán 6 %-a vélte úgy, hogy férfinak lenni hátrány. Az egyenlőtlenségek a férfiak és a nők között tehát jelentősek, s a nemen alapuló megkülönböztetés hazánkban az egyik legerősebb (Czibere 2009).

Felfogások, tendenciák a nők munkaerő piaci helyzetével kapcsolatban

„A nőket a háztartásba száműző felfogás” (Czibere 2009):

Ennek a felfogásnak az értelmében a nők alávett helyzetben vannak a férfiakhoz képest. A kenyérkeresés a férfi dolga, míg a nők feladata a háztartás vezetése, és a gyerekek nevelése. A nő így folyamatos eltartotti státuszban van.

- Az EU tanulmányai alapján a magyar nők töltik a legtöbb időt a háztartási munkával, mely nem tartozik a fizetett munka kategóriájába. Nagyon kevés az a szabadidő, melyet a nők ténylegesen magukra fordíthatnak, ugyanakkor nagyon kevés férfi veszi ki a részét a házi munkából.
- Koncz Katalin a nők „hármasszerepkörének” feszültségéről ír művében (család-hívás-háztartás hármasa) (Koncz 1987).
- Nem érvényesül az egyenlő munkáért egyenlő bért elve.
- A nők alulreprezentáltak a politikában.
- A nők nemiségükből adódóan sokkal inkább ki vannak téve a munkahelyi zaklatásnak, a szexuális abúzusnak.

A családon belüli szerepek azonban napjainkban átalakultak. Talán közhelynek számít, hogy az ember társadalmi lény. A társadalom tagjai között pedig valamilyen viszonyrendszer alakul ki, mely alapján különböző társadalmi pozíciókat töltünk be. A státuszok szereplői

meghatározott szerepek szerint viselkednek (Andorka 2006). Napjainkban mást várnak el a férfiaktól és mást a nőktől, mind a társadalom egészében, mind pedig a családon belül. A szerepbeosztások megváltoztak. A XX. században jellemző volt a jó család mítosza, ahol az apa testesítette meg a szigort, míg az anya a gyengédséget. Ez a mítosz a XXI. században megváltozott, elsősorban a megváltozott munkaerő piaci feltételeknek köszönhetően, hiszen nem feltétlenül az anya tölti a legtöbb időt gyerekével, s előfordulhat, hogy az apuka megyes-re a gyerekekkel a munkanélküliség elkerülése érdekében.

A szegénységről általában

A rendszerváltást követően a szegénység feminizálódása jelentőssé vált. Ennek értelmében a szegények között egyre nagyobb számban jelentek meg egyedül élő idős nők és egyedülálló gyerekes anyukák (Fényes 2010). Az EU adatai szerint 7 emberből 1-et biztosan veszélyeztet a szegénység a tagállamokban.

Az Európai Bizottság 2004-es társadalmi befogadásról szóló riportjában tette közé, hirdette ki, az 1984-ben, az ENSZ által meghatározott fogalmat, miszerint: „*Szegénynek kell tekinteni egy személyt, egy családot vagy egy társadalmi csoportot abban az esetben, ha a rendelkezésre álló erőforrások oly mértékben korlátozzák, vagy kizárják őket a minimálisan megkövetelhető életformából abban az országban, ahol élnek.*” (Európai Bizottság 2004).

A szegénység és a társadalmi kirekesztődés szorosan összetartozó fogalmak. A kirekesztődés egy nehezen meghatározható folyamat, mely során az egyén korlátozva van a mindennapi élethez szükséges javaktól, ezáltal marginalizálódik. A fogalom a '70-es években terjedt el Franciaországban (objektív-relatív depriváció, Townsend fogalma) (Townsend 1979), majd átkerült az Unió fogalomtárába (1985). A modern kori értelmezés szerint a kirekesztődés több mint a jövedelem hiányból eredő szegénység.

Castel 1998-ban megjelenő művében a társadalmat két csoportra osztotta: kiilleszkedettekre és beilleszkedettekre. A két csoport között található csoportot a sebezhető csoportjának nevezte, azért mert ez az a csoport, aminek legnagyobb az esélye a szegénységre és a deprivációra (Castel 1998).

Ferge tanulmányában (1986) öt fő szegénységi okot határozott meg:

- Biológiai, fiziológiai okok: életkori sajátosságokból eredő okok (túl fiatal, vagy túl idős).
- Társadalmi eredetű problémák, melyek az elszegényedéshez vezetnek: az egyén nem tehet róla, hiszen a társadalom teremt olyan feltételeket, melyeknek az egyén nem tud megfelelni.
- Településszerkezetből adódó hátrányok. Magyarország eltérő település struktúrájából adódóan vannak olyan hátrányos helyzetű települések, ahol magasabb a munkanélküliség, alacsonyabb az oktatás színvonala, hiányosabb az infrastruktúra más településekhez viszonyítva.
- Lakásrétgazdóság, melyről úgy véli, a szegénységet átörökíti és fenntartja, hiszen a társadalom erőviszonyai képeződnek le benne, pusztán pénzzel nem orvosolható.
- Egyszerre egyéni és társadalmi okok: itt példaként említi a bűnözést, az alkoholizmust, a felelőtlen gyermekvállalást. Ezeket azért tekinti egyszerre egyéni és

társadalmi oknak, mert a társadalom teremt olyan helyzeteket, melynek a fentiek a következményei, okozatai (Ferge 1986).

Az Eurostat 2012-es adatai szerint az Európai Unió lakosságának 23 %-át veszélyeztette a szegénység és a társadalmi kirekesztődés 2010-ben. Ez az EU lakosságának közel ¼ része. Az EU 27 országában 26,9 %-os volt a kirekesztődés mértéke az AROPE indikátor alapján. Antuofermo és Di Meglio írása szerint a gyerekek és a nők, vagy gyerekes anyukák, kockázata a legmagasabb a szegénységre, kirekesztődésre (Antuofermo és Di Meglio 2012).

Az EUROSTAT tanulmány alapján az európaiak 8 %-a tekinthető rászorulóknak. Az EU lakosságának több mint 30 %-a nem tud megbirkózni váratlan kiadásokkal (betegség, háztartási cikkvásárlás). 2010-ben az EU lakosságának 10 %-a élt alacsony munkaintenzitású háztartásban (munkanélküliség) (EUROSTAT 2012).

Az EU 27 országában a gyerekek és az aktív korúak kockázata magasabb a szegénységre és a társadalmi kirekesztődésre, mint az időseknek. A gyerekszegénység mértékét befolyásolja a szülők munkaerő piaci helyzete, a háztartás, amelyben felnő a gyerek illetve a kormány beavatkozásai is (Antuofermo és Di Meglio 2012). Az Eurochild 2012-ben megjelenő tanulmánya szerint az Európai Unióban a gyerekek 19 %-a van veszélyeztetve a szegénység által (Eurochild 2012).

Darvas Ágnes és Tausz Katalin szerint a rendszerváltást követően Magyarországon megnövekedett a szegénység mértéke, így a gyerekek szegénységének mértéke is. A '90-es évektől kezdődően öltött oly mértéket, hogy a társadalom- és szociálpolitika homlokterébe került (Darvas és Tausz 2006). Az említett szerzők munkájukban 7 főbb pontot emeltek ki a hazai gyerekszegénységgel kapcsolatban, melyek a következők:

1. *A gyerekek között nagy számban vannak olyanok, akik olyan háztartásokban élnek, ahol az egy főre jutó jövedelem a segélyezési küszöb alatt van.*
2. *A gyerekek között magasabb a relatív szegények aránya, mint a felnőttek körében.*
3. *A gyerekek nagy része él a népesség legrosszabb jövedelmi helyzetű csoportjaiban.*
4. *A szegénység kockázata magasabb azon gyerekek között, akik kisgyerekes családban, egyszülős vagy több gyermeces családokban élnek.*
5. *Annak ellenére, hogy Magyarországon a szegények többsége nem roma származású, mégis a roma gyerekek körében lényegesen magasabb a szegénységi ráta, mint a nem romák körében. A szegénység a romák körében koncentráltabban jelentkezik, hiszen párosul a hátrányos lakókörnyezettel.*
6. *Pusztán a háztartások adatai alapján nem tárhatjuk fel a jövedelmi szegénységben élő gyerekek helyzetét.*
7. *Mivel a gyermekszegénység többdimenziós jelenség, ezért a dimenziók halmozódása veszélyezteti a gyermekek pszichés és szociális fejlődését (Darvas és Tausz 2006: 13-17).*

Darvas és Tausz egy másik munkája szerint „a gyermekkor az ember életében egy speciális szakasz, hiszen a gyerekeknek, fejlődésük miatt, nincs idejük kivárni a szülők munkaerő piaci helyzetének javulását” (Darvas és Tausz 2005: 778). Gábos András tanulmányában azt írja, hogy a jóléti politikáknak nagyon fontos szerepük van a szegénység csökkentésében (Gábos 2009). Éppen ezért a következőkben röviden összefoglalom a gyermekek számára juttatott pénzügyi és természetbeni juttatásokat.

A gyermekek legfontosabb pénzbeli és természetbeni ellátásait meghatározza, a gyermekek védelméről szóló, 1997. évi XXXI. törvény. A pénzbeli ellátások közé tartozik az univerzális alapon folyósított családi pótlék, melynek összege a gyerekszámától függ, a rendszeres és a rendkívüli gyermekvédelmi kedvezmény, óvodáztatási támogatás és az otthontermelési támogatás.

Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény állapítható meg abban az esetben, ha az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj legkisebb összegének 130 %-át. A gyámhivatal állapítja meg a jogosultságot, mely 1 év időtartamra terjed. A jogosultság megállapításakor figyelembe veszi a hatóság a családban élő közeli hozzátartozók számát. A kedvezmény egyébként nem ténylegesen járó havi összeg, hanem pénz formájában egy évben kétszer adható, 5800 Ft összegben, viszont 2012-től már ezt is természetben kapják (Erzsébet utalvány) az arra jogosultak. Emellett a kedvezmény igénybe vehető iskolai étkezés és tankönyvtámogatás formájában is. Rendkívüli gyermekvédelmi kedvezmény (kizárólag pénz formájában) akkor igényelhető, ha a család létfenntartási gondokkal küzd. Tehát annak megállapítása, hogy a család gondjai veszélyeztetik-e a létfenntartást már a jegyző hatáskörébe tartozik, az elbírálás diszkrecionális alapon működik (1997. évi XXXI. törvény IV. fejezet 19.§).

Óvodáztatási támogatásra csak a gyermekvédelmi kedvezményben részesülő szülő jogosult, abban az esetben, ha a 3 vagy 4 éves gyermekét óvodába íratta. Valamint egyéb feltétel még a szülők nyilatkozata, miszerint legfeljebb az általános iskola 8. évfolyamát fejezték be a gyermek 3 éves koráig. Ennél a pontnál jegyzem meg, hogy a családi napközibe járó gyermek után, aki betöltötte 3. vagy 4. életévét nem jár ez a támogatás, valamint ide köthető az is, hogy a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező, ugyanakkor munkanélküli szülők gyerekei nem részesülhetnek óvodáztatási támogatásban a törvény e bekezdése szerint (1997. évi XXXI. törvény IV. fejezet 20/C §).

A felsorolt pénzbeli támogatásokból kitűnik, hogy nem jelentenek akkora mértékű segítséget a családoknak, hogy azok jövedelmi helyzete a szegénységi küszöb fölé kerüljön (Darvas és Tausz 2005). Pataki és Somorjai összefoglalta 2006-ban a gyermekek számára fenntartott természetbeni szolgáltatásokat, melyek a következők: óvoda, Biztos Kezdet Gyerekház, bölcsőde, családi napközi, családi gyermekfelügyelet, házi gyermekfelügyelet, alternatív napközbeni ellátás.

A Kt. 24 §- a értelmében, az óvoda a 3-7 éves kor közötti gyermekek számára fenntartott intézmény, viszont csupán az iskolába iratást megelőző egy év a kötelező, addig viszont a gyermekek családból hozott hátrányai megmaradnak. Probléma, hogy csökken az óvodai férőhelyek száma, valamint Magyarország eltérő település struktúrájából adódóan nem mindenhol elérhető ez a szolgáltatás. Gyakran találkozhatunk ország szerte több kisebb település összevonásával összevont óvodákkal, melyek megközelítése anyagi terhet ró a családokra (Pataki és Somorjai 2006). Problémaként említik azt is, hogy az óvodák legnagyobb része csupán az iskolai előkészítésre koncentrálnak (olvasás, írás), s kevésbé a gyermekek speciális, korai fejlesztésére.

A Gyermekek Védelméről szóló törvény rendelkezik a gyermekek napközbeni ellátásáról. A Biztos Kezdet Gyerekházakat elsősorban hátrányos helyzetű gyerekeknek hozták létre, annak érdekében, hogy a családból hozott hátrányok leküzdhetőek legyenek. A törvény értelmében a napközbeni ellátási formák közé sorolhatóak a bölcsődék, a családi

napközök, a családi gyermekfelügyelet, a házi gyermekfelügyelet és az alternatív napközbeni ellátás is.

Érdemes megvizsgálni a célcsoportot a felsorolt intézményekben. A törvény úgy fogalmaz, hogy ezek a napközbeni ellátási formák különösen azon családok számára kell, hogy elérhetőek legyenek, ahol egyedülálló szülők, vagy idős szülők nevelik a gyermeket, ahol a családban három vagy több gyermeket nevelnek, illetve olyan gyermekek számára, akiknek a szülei szociális helyzetükből adódóan nem tudnak gondoskodni róluk (1997. évi XXXI. törvény 41. §).

A bölcsődék a 0-3 éves korú gyermekek számára vannak fenntartva, és viszonylag kis gyerek számmal működnek hatékonyan. Viszont problémaként említhető, hogy nem minden településen érhetőek el a bölcsődék. Emellett folyamatos a verseny a férőhelyekért, hiszen az igények meghaladják a rendelkezésre álló bölcsődék számát. Problémaként említhető meg az is, hogy a leginkább rászorultak gyakorlatilag a magas térítési díjak következtében nem tudják igénybe venni a szolgáltatásokat.

A családi napköziről általában

A családi napközi viszonylag új ellátási forma. A törvény értelmében célcsoportját az óvodában és bölcsődében nem részesülő gyermekek alkotják. Valamint az iskola nyitvatartási idején túl, a családi napközi lehetőséget biztosítanak az iskoláskorú gyermekek napközbeni ellátásra is. A családi napközi is, a korábbi ellátásokhoz hasonlóan, a családban nevelkedő gyermekek számára nyújt lehetőséget gondozás, fejlesztés, étkeztetés, napközbeni ellátás eszközeivel (1997. évi XXXI. törvény 43. §).

A napközi működhet a szolgáltatást nyújtó otthonában, abban az esetben, ha a szükséges feltételeket kialakítja (gyermekek számára mosdó helyiség stb.) Ugyanakkor hiába rendelkezik a törvény erről, Debrecenben mindössze egyetlen olyan napközivel találkoztam, amely nagy valószínűség szerint a család otthona is egyben. A napköziben segítővel, 7 gyerek gondozható, melybe beleszámítható akár a napközit működtető gyereke is, ugyanakkor a saját gyerekekre nem állapítható meg állami normatíva.

A családi napközi, mint viszonylag új alapellátási forma, már 20 hetes kortól várja a gyerekeket akár 14 éves korig. Ez a szolgáltatási forma lehetőséget nyújt a munkaerő piacra visszatérni szándékozó szülőknek, hiszen gyermekükről szervezett formában, szakemberek gondoskodnak.

A családi napközök előnyei között említhető meg, hogy akár nagyon kis igények kielégítésére is alkalmas a lakókörnyezetben, családi környezetben nyújtja a gyermekek számára a napközbeni ellátást. A kis létszám következtében rugalmasabban tud alkalmazkodni a gyermekek igényeihez, egyéni szükségleteihez az óvodához, vagy a bölcsődéhez képest. Előnye még, hogy képes munkalehetőséget teremteni hátrányos helyzetű kistélepülésen is (dr. Nyitra Ágnes és Vokony Éva 2008).

A napközi annál is inkább képes munkahelyet teremteni, mivel a vezetése nincs szakképzettséghez kötve, tehát bárki vezethet családi napközit, mindössze egy tanfolyamon kell részt vennie annak, aki napközi működtetésébe kezd. A tanfolyamot a 29/2003-as ESZCSM rendelet szabályozza. Emellett fontos, hogy nagykorú, cselekvőképes és büntetlen előéletű legyen a szolgáltatást nyújtó.

Fontos alapelv a napközi működése során, az együttműködés a szülőkkel, illetve a szülők elsődleges szerepének elismerése. Érték és alapelv az egyéni bánásmód minden gyermek számára, a nemzeti-etnikai, vallási hovatartozás tiszteletben tartása, a gyerek állandóságra és önállóságra törekvésének tiszteletben tartása. Nagyon fontos a gyermek elfogadása és pozitívumainak megerősítése (1997. évi XXXI. törvény 43. §).

Ahogy azt már írtuk, a családi napközik előnyei, hogy a gyerekekkel kis létszámban foglalkoznak (5-7 fő), mindez lehetővé teszi a gyermekek személyre szabott gondozását. Több figyelem is jut egy-egy gyerekre, éppen ezért tudnak alkalmazkodni az egyéni szükségletekhez (liszt érzékenység, tartós betegség: asztma stb.).

Mivel családi környezetben zajlanak a foglalkozások, ezért a gyerekek számára sem annyira idegen a környezet, mint egy hagyományos óvodában vagy bölcsődében. Sokkal könnyebben kialakul a kötődés az óvodapedagógusok, gondozók irányába, és könnyebb az elszakadás is a szülőktől a családi napközikben.

A kutatás

A Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal munkatársa tájékoztatott, hogy 17 aktívan működő napközi létezik Debrecen területén. A megkereséseket követően 15 napközivel tudtam félig strukturált interjút készíteni. Az eredményeket a személyiségi jogok tiszteletben tartása mellett közlöm.

A napközik létrejötte mögött elsősorban a munkaerő piaci szándék (munkahelyteremtés), valamint a gyermekek napközbeni ellátásának megoldási szándéka húzódott. Több napközi vezetője kifejezte, hogy a családi napközikkel elő kívánják segíteni a szülők hatékonyabb munkaerő piaci integrálódását. Ugyanakkor a bölcsődei férőhelyszámok nem teszik lehetővé a gyermekek napközbeni ellátását. A napközik, melyeket megvizsgáltam 2008-2011 között jöttek létre. Egyetlen esetben talákoztam saját ingatlanon, a többi esetben bérelt ingatlanokban történik a gyermekek napközbeni ellátása. Mindegyik napközi kiváló együttműködést említett az önkormányzattal, kormányhivatallal. Viszont egyetlen esetben, Debrecen egyik kedvelt kertségében működő napközi esetében emelném ki a közvetlen környezettel való leghatékonyabb együttműködést.¹

Mindegyik napközi igyekszik pályázni az állami normatíva mellett, hiszen ezt az összeget kevésnek tartják. A pályázás elsősorban eszközök beszerzése érdekében történik. A személyi háttér tekintetében elmondható, hogy főleg óvodapedagógusok, tanítók, fejlesztő pedagógusok dolgoznak a napközikben. A megvizsgált 15 napköziben találtam hasonlóságokat és különbségeket is. A legszembetűnőbb különbségek a térítési díjakban, illetve a szolgáltatásokban mutatkoztak. Mindegyik napközi kis csoportos formában működött, 7 fővel. Ez azért kedvező, mert így személyre szabottan tudnak foglalkozni a gyerekekkel, s nagyon hamar kiütköznek a magatartásbeli problémák is. Elmondható, hogy a 15 napközi mindegyike figyelmet fordít a gyermekek nevelésén, gondozásán túl a mozgásigényeik kielégítésére, emellett pedig kreatív foglalkozásokkal kötik le a kicsik energiáit.

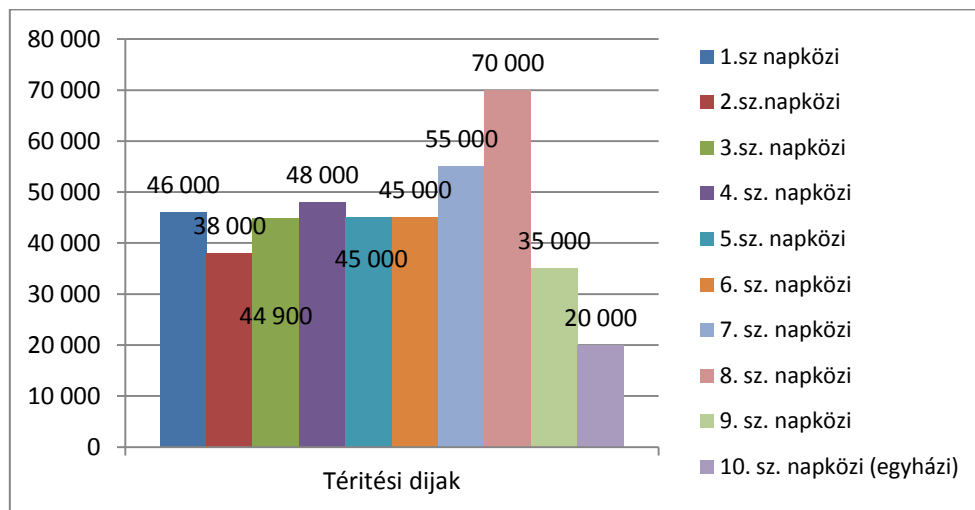
¹ Az itt élő emberek rendszeresen segítik adományaikkal a városrészben működő családi napközit.

A megvizsgált napközik többségében folyik angol nyelvoktatás is, hiszen ebben az életkorban a gyerekek sokkal fogékonyabbak erre. Helyileg a város eltérő részein helyezkednek el, ám a napközik szolgáltatásai hasonlóságokat mutatnak. Mindegyikük igénybe veszi az állami normatívát, ugyanakkor voltak olyan intézmények is, ahol ez kiegészül pályázati forrásokkal, önkéntes adományokkal és civil segítséggel (vegyes finanszírozás). A 15 napköziből csupán egy napközi volt egyházi fenntartású, s így részesült egyházi kiegészítő normatívában is.

Több napköziben van lehetőség a kisiskolások korrepetálására, ám mindössze egy napköziben volt ez működő szolgáltatás. A napközik csoportosításánál találtam tisztán állami² napköziket, ahol a térítési díjak fedezik a szolgáltatásokat, ugyanakkor vannak fél állami intézmények, ahol vannak bizonyos szolgáltatások, melyek minden napközibe járó megilletnek és vannak a gyakorlatilag piaci típusú napközik, amelyekben a szolgáltatásokért fizetni kell a térítési díjon felül. Szakdolgozatom mellékletében összefoglaltam a megvizsgált napközik térítési díjait, étkezési költségeit, a nyújtott szolgáltatásokat (Tóth 2013).

Ennek alapján kitűnik, hogy a térítési díjak 20 000 Ft és 70 000 Ft között vannak. Átlagosan 40 238 Ft ez az összeg. A legmagasabb a térítési díj a speciális étkezésű gyerekek esetében van, a legolcsóbb térítési díjakat az egyházi intézményben tapasztaltam, viszont itt nincs angol nyelvoktatás sem.

A vizsgált napközik összehasonlítása a térítési díjak szempontjából (Ft/hó)

Saját szerkesztés

Az étkezési költségek 500-680 Ft között ingadoznak, egy napköziben sem talákoztam 500 Ft alatti étkezési költséggel. Azokban a napközikben, ahol saját maguknak készítik az ebédeket magasabb a térítési díj összege. A napközik mindegyikében napi négyszeri étkezést biztosítanak teljes ellátás esetében, így a szegénység mértéke is kisebb a családi napközike járó gyerekeknél. Egyetlen napköziben talákoztam afro - amerikai származású gyerekekkel, s egyetlen alkalommal sem talákoztam roma származású gyerekekkel.

Interjúrészlet (egyházi):

² Állami napközinek tekintem azokat a napköziket, melyekben nem kell a szülőknek fizetniük a szolgáltatásokért extra költséget.

„vannak-e jellemző problémák a napköziben, például magatartás zavaros gyerek? Milyen a gyerekek összetétele, van-e roma származású gyerek a napköziben?”

Napközi vezető:

„egy gyerekünk van kicsi beilleszkedési zavarral, de roma származású, á..... az nincs”(Tóth 2013).

A cigány családoknál nagyobb az esély az elszegényedésre, hiszen ők az egyik leginkább érintett csoport a szegénység által, viszont nem találtam olyan családi napközit, amely a roma gyerekek hátrányait igyekszik csökkenteni. A napközikebe járó gyerekek szülei esetében csupán 1-2 alkalommal találkoztam az elmondások alapján olyan esetekkel, amikor a szülők munkanélküliek voltak.

Interjú részlet (1. sz. napközi):

„van-e olyan gyerek a napköziben, akinek a szülei munkanélküliek?”

Katalin:

„Nem jellemző, de volt néhány alkalom, amikor engedélyeztük munkanélküli szülőknek is, hogy behozzák gyerekeiket. Például egy kis gyerek már hónapok óta idejárt és a szülők elvesztették munkájukat, és nem tudták fizetni a térítési díjat, de a gyerek meg szeretett itt lenni.... ekkor édesanyám engedélyezte nekik, hogy csak az étkezésért fizessenek, s a térítési díjat, azt nem, de ez ilyen egyedi eset, meg ismertük a gyereket és a szülőket, de többnyire egykeresős családokból származnak, ahol többen vannak testvérek....” (Tóth 2013)

A napközik egész napos ellátás esetén napi négyeszeri étkezést biztosítanak, ami ténylegesen csökkenteni látszik a gyermekek szegénységét. Annál is inkább, mivel az étrend kialakításánál külön figyelmet fordítanak az egészséges táplálkozásra, a változatos étrendre (zöldség, gyümölcs, hús). Emellett a gyermekek speciális táplálkozási igényeit, szokásait is igyekeznek figyelembe venni. A szegénység a gyerekek körében nem csupán az étkezéssel mérhető, hanem a társas kapcsolatokban is. A napközi lehetőséget nyújt a gyermekeknek a kortárs kapcsolatok kialakítására, a folyamatos fejlesztő foglalkozások pedig lehetőséget teremtenek a családból hozott hátrányok felszámolására.

A hipotézisem igazolódott, miszerint *a családi napközik csupán azoknak a gyerekeknek a szegénységét enyhítik, akik nem feltétlenül tartoznak a szegénységi kockázat által leginkább érintett csoportok valamelyikébe. Tehát a családi napközikebe íratott gyerekek szüleinek többsége dolgozik, elképzelhető, hogy háromnál kevesebben vannak gyerekek a családban, s egyébként anyagi helyzetükből adódóan tudnák finanszírozni a bölcsődei ellátást is.* A fenti interjúrészletekből is kiderült, hogy nagyon kevés a hátrányos helyzetű gyerekek száma a napköziben (roma származású, vagy munkanélküli szülők gyerekei). A gyerekek szülei dolgoznak, hiszen csak így tudják fizetni a magas térítési díjakat.

Kutatásommal, ha nem is maradéktalanul, de alátámasztható, a hipotézisem, hiszen a napköziben lévő gyerekek többsége olyan családokból származik, ahol a szülők mindegyike vagy legalább egyike dolgozik. Ugyanakkor vannak olyan gyerekek, akik nagycsaládból származnak, s ezt a napközi testvérkedvezményrel igyekszik elősegíteni. Azok a szülők, akik ki tudják fizetni a sokszor 70 000 Ft-ba is belekerülő családi napközi térítési díját, feltehetően képesek lennének finanszírozni a bölcsődét is, viszont itt hátrányként említhető meg, hogy a bölcsődei férőhelyek végesek, és zsúfoltak, szemben a kényelmesebb, családias légkörű családi napközikkal.

Jelen tanulmányommal az volt a célom, hogy rávilágítsak arra, hogy annak ellenére, hogy a családi napközik eszközként szolgálhatnának a gyerekszegénység mértékének enyhítésére, mégsem töltik be törvényileg meghatározott szerepüket. A kutatásom alapján elmondható, hogy épp azok a gyerekek nem tudják igénybe venni a családi napközik szolgáltatásait, akiknek a leginkább szükségük lenne hátrányaik kompenzálására.

Felhasznált irodalom

- ANDORKA RUDOLF (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó
- ANTUOFERMO, MÉLINA AND DI MEGLIO, EMILIO (2012): *Population and Social Conditions*. In: *Eurostat* 2012/9 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-12-009/EN/KS-SF-12-009-EN.PDF letöltés ideje: 2013. március 26. 20:15
- CASTEL, ROBERT (1998): *A szociális kérdés alakváltozásai: a bér munka krónikája*. Budapest, Max Weber Alapítvány – Wesley Zsuzsanna Alapítvány
- Child Poverty Strategy. Investing in children: breaking the cycle of disadvantage*. European Commission 2013 https://Recommendation_Children_en.pdf letöltés ideje: 2013. március 27. 12:23
- CZIBERE IBOLYA (2009): *Gender ABC*. Debrecen, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék
- DARVAS ÁGNES ÉS TAUSZ KATALIN (2005): *Az óvoda lehetőségei a gyermekszegénység csökkentésében*. In: *Educatio* 2005/4 777-786
- DARVAS ÁGNES ÉS TAUSZ KATALIN (2006): *Gyermekszegénység*. Budapest, DEMOS http://www.biztoskezdet.hu/uploads/attachments/gyermekszegenyseg_darvas_tausz.pdf letöltés ideje: 2013. március 26. 20:25
- Eurochild* (2012): http://www.eurochild.org/fileadmin/ThematicPriorities/ChildPoverty/Eurochild/Eurochild_statement_to_CY_Presidency_final.pdf letöltés ideje: 2013. április 23. 17:32
- European Commission Child Poverty Strategy (2009)* <http://www.poverty.ac.uk/reports-child-poverty-european-union/european-commission-child-poverty-strategy> letöltés ideje: 2013. március 17. 20:25
- EUROSTAT* (2012): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> letöltés ideje: 2013. 03. 27. 13:11
- FERGE ZSUZSA ÉS DARVAS ÁGNES (szerk.) (2012): *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2011*. Budapest, Gyerekesély Közhasznú Egyesület
- FERGE ZSUZSA (1986): *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest, Magvető
- FÉNYES HAJNALKA (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolása?* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó
- FREY MÁRIA (1997): *Nők a munkaerőpiacon*. In: Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1997*. Budapest, TÁRKI Munkügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága
- GÁBOS ANDRÁS (2009): *A gyermekszegénység csökkentését célzó kormányzati beavatkozások – a szakirodalom áttekintése*. In: *Esély* 2009/5
- KONCZ KATALIN (1987): *Nők a munkaerőpiacon*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- KSH (2011): *2011. évi népszámlálás. A népesség és a lakosságállomány jellemzői*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepszelo2011_2.pdf letöltés ideje: 2013. március 27. 11:35
- NYITRAI ÁGNES ÉS VOKONY ÉVA (2008): *Módszertani útmutató*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkügyi Intézet Gyermekjóléti és Gyermekvédelmi Főosztály

- OECD (2012): http://www.oecd-ilibrary.org/economics/country-statistical-profile-hungary_20752288-table-hun letöltés ideje: 2013.03.27. 11:52
- PATAKI ÉVA ÉS SOMORJAI ILDIKÓ (2006): *Szolgáltatásokkal a gyermekszegénység ellen. Szolgáltatásfejlesztési koncepció a gyermekszegénység elleni nemzeti programhoz.* Budapest, MTA GYEP
- TOWNSEND, PETER (1979): *Poverty in the United Kingdom.* London, Allen Lane and Penguin Books
<http://www.poverty.ac.uk/free-resources-books/poverty-united-kingdom> letöltés ideje: 2013. március 26. 20:40
- TÓTH IBOLYA (2013): *Küzdelem a gyermekszegénység ellen. Családi napközik Debrecenben. Kézirat.* Debrecen
- UNICEF (2013): http://unicef.hu/ismerje-meg/hirek/-/asset_publisher/CiTyNg8DVFBz/content/minden-2-magyar-gyermek-veszelyben letöltés ideje: 2013. 03. 27. 11:58
1997. évi XXXI. törvény A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700031.TV letöltés ideje: 2013. március 27. 11:37

Fónai Mihály

Egy "integrált" kötet a társadalmi integrációról

Kovách Imre, Dupcsik Csaba, P. Tóth Tamás, Takács Judit (2012) (szerk.): Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatócsoport (Szociológiai Intézet) – Argumentum

2012-ben újra egy fontos kötetet jelentettek meg a Szociológiai Intézet munkatársai, mely kötet a korábbiak, így a „Társadalmi metszetek” által felvetett kérdésre is keresi a választ a szociológia lehetséges új megközelítési, értelmezési keretként, de talán egy új paradigmájaként is. A kötet Bevezetőjében a szerkesztők e lehetséges új fogalmi keret, fogalmi rendszer központi elemeként értelmezik a társadalmi integrációt, feltételezve, hogy az képes egy új szintézist hordozni a társadalmi egyenlőtlenségek, az új redisztribúció, az új piaci rend, a fogyasztói társadalom és a kapcsolati társadalom vonatkozásában – a kötet egésze ezt illetően meggyőző válaszokat ad a felvetett teoretikus kérdésekre. Hasonlóan meggyőzőek azok az elméleti keretek, amiket a szerkesztők figyelembe vesznek, így Habermas rendszer és cselekvés integráció elmélete, Bourdieu mező elmélete, és Castells globalitás, lokalitás, identitás elmélete, melyek az integrációs és dezintegrációs mechanizmusok vizsgálatára és magyarázatára is alkalmasak. Maguk a szerkesztők utalnak arra, hogy a kötet tanulmányai az integráció kérdéseit illetően kiegészítik egymást, közvetlenül egyik sem szociológia elméleti megközelítéssel foglalkozik az integrációval, az „össztársadalmi integrációt” vizsgálják – mögöttük azt, hogy hogyan működik a jelenkori magyar társadalom integrációja – ez a megközelítés valóban jellemzi a kötetet. A Bevezető vezérmotívumokként a bizalmat, annak hiányát, a törésvonalakká szélesedő társadalmi különbségeket, és az egyenlőtlenségeket emeli ki – ezek a szempontok ugyancsak érvényesülnek a kötetben, az egyes fejezetek, tanulmányok témájától függően eltérő mértékben és módon.

A kötet recenzenseként úgy látom, hogy a szerkesztők kellően kifejtik azokat az indokokat, melyek a kötet elméleti, szemléleti kereteinek az értelmezéséhez szükségesek, így ahhoz hozzátenni már nincs módomban. Elfogadom a szerkesztők indokait és törekvését az értelmezési keretek változásának a szükségességét illetően, úgy látom, hogy a társadalmi

integráció középpontba állítása, legalábbis a kötet esetében, képes ezt a teoretikus, szellemi szervezőerő szerepet betölteni. Más kérdés, hogy a kötet szellemi koherenciája mellett a társadalmi integráció fogalomkészlete mennyire alkalmas a társadalom működésének a magyarázatára, és mennyiben tud hozzájárulni egy lehetséges új paradigma kialakulásához. A kötet írásainak az ismeretében jelentős mértékben, de nem kizárólagosan. Összességében, kimagasló szellemi teljesítménynek, és a kutatók közötti együttműködés fontos eredményének tartom a kötetet.

Kiknek ajánlom a könyvet? Mindazoknak, akik érdeklődnek a szociológia elméleti kérdései iránt, és azoknak, akik érdeklődnek a központba állított lehetséges megközelítésmód, azaz a társadalmi integráció iránt. Mivel a kötet számos empirikus kutatást is elemez, azok is haszonnal forgathatják, akik inkább ezek iránt érdeklődnek. A továbbiakban részletesen bemutatom az egyes fejezeteket és írásokat.

(1) Értékek és bizalom

A kötet első tanulmánycsoportja az értékek és a bizalom kérdései köré szerveződik. Ez a kérdéskör az, ahol az integrációval összefüggő elméleti kérdések a leginkább kifejtésre kerülhetnek, a fejezet több tanulmánya is foglalkozik az integrációval összefüggő elméleti problémákkal.

Kovács Éva azt vizsgálja, hogy hol van a magyar történelmi kultúra helye Európában, milyen tényezők alakították és alakítják a „történelmi kultúrát”, az emlékezet kultúráját Európa különböző régióiban és országaiban, társadalmában. Az emlékezeti diskurzus a történelmi kultúrát a történelem, a politika és a társadalmi emlékezet metszeteiben taglalja, ez is magyarázza, hogy eltérő minták és tematikák alakultak ki. Kelet-Európában a nemzeti érzések, a forradalmi mítosz, és a kommunista diktatúrák szocialista hagyományai, míg Nyugat-Európában a második világháború és a holokauszt jelenik meg „kategorikus társadalmi imperatívusként”. A közös, európai, transznacionális „keresztmemlékezetek” a világháborúkat, a holokausztot, a Gulágot, az elűzetéseket, a kisebbségek diszkriminációját foglalja magába. Ugyanakkor az „emlékezetek” asszimmetrikusak, gyakran vagy a patrióta, vagy az áldozat szerepet emelik ki ugyanazon esemény kapcsán. A társadalmi emlékezet és az „emlékezetpolitika” eltérései kifejezetten izgalmasak a posztszocialista társadalmakban, az elidegenítés, az ambivalencia, az apátia és a kontinuitás jellemezi az egyes társadalmak emlékezetét.

Az elit és a társadalmi integráció összefüggéseinek a vizsgálata, melyet *Kovács Imre és Kristóf Luca* jegyezték, kifejezetten alkalmas az integráció problémájának a vizsgálatára is. Kiemelik, hogy a szociológiában a társadalmi integrációt kétféleképpen, egyes társadalmi csoportokra, illetve, a teljes egységre, a társadalomra vonatkoztatják. Az első megközelítés a társadalom egészéhez képest hátrányos helyzetben lévő csoport felzárkózását, hátrányaik megszüntetését jelenti, míg a második a durkheimi tradícióra alapoz, a társadalmi integrációt módokként és eszközökként értelmezi, amelyek hozzájárulnak a társadalom tagjainak az összetartozásához. Ebből a megközelítésből következik, hogy vannak olyan csoportok, melyek hangsúlyosabb, vezető szerepet játszanak az integráció intézményes formáinak és kereteinek a fenntartásában, ebben található meg az elitek társadalmi szerepe. Kérdés, hogy az elitek integratív funkciójukat milyen körülmények között képesek betölteni, és betöltik-e azt

egyáltalán. Ez különösen élesen vetődik fel a posztkommunista társadalmak elitjei esetében, hogy vajon képesek lesznek-e a konszolidált demokrácia kialakítására és fenntartására. Több kutató is azt a véleményt képviseli, hogy fennáll annak a veszélye, hogy inkább beszélhetünk „színlelt demokráciáról”, ugyanis a különböző elitcsoportok megszégyenítik a demokrácia játékszabályait, és megkérdőjelezzik az intézmények működését – mindez elvezethet a politikai polarizációhoz, a tábormentalitáshoz és a kettős mérce alkalmazásához.

A bizalom, a normakövetés és a társadalmi részvétel oldaláról közelít az integrációhoz *Hajdú Gábor*. A társadalmi integrációt a társadalom tagjainak az együttműködési hajlandóságaként a tagok közötti szolidaritásként értelmezi, ezzel szemben a dezintegrációt a bizalom és a szolidaritás hiányaként, a normasértések gyakoriságaként, és alacsony együttműködési szintként. Részletesen elemzi a rosszul integrált társadalmak jellemző vonásait, amit a kelet-európai társadalmak, benne a magyar társadalom működésének jellegzetességei indokolnak. A rosszul integrált társadalmak, melyekben a bizalom szintje alacsony, hiányzik a közéleti aktivitás, és gyengék a társadalmi kapcsolatok, gyakran az „amorális familizmussal”, az „amorális családközpontúsággal” jellemezhetők, hisz a család az a csoport, melyben bíznak. Az alacsony bizalmi szint együtt jár a gyenge normakövetéssel, a korrupcióval, a közéleti részvétel alacsony szintjével. A szerző által elemzett empirikus kutatások az intézményi és az általános bizalom alacsony szintjét mutatják térségünkben. Számos jelenség értelmezése és érzékelése kifejezetten ambivalens: a megkérdőjelezettek például magas korrupciót érzékelnek, melyet személy szerint elutasítanak.

Ugyancsak a bizalom kérdését vizsgálja a fiatalok körében *Ságvári Bence*, aki a társadalmi integrációt *Hajdú Gábor*hoz hasonlóan a bizalom és a bizalmatlanság keretei között értelmezi. Szerinte a bizalom a társadalmi integráció egyik legfontosabb alkotóeleme, ami a közös cselekvés hatékonyságát is növeli, továbbá az egyének társadalmi viselkedését is pozitív módon befolyásolja. A bizalom következménye az együttműködés, a kommunikáció, a sűrűbb hálózati kapcsolatok, az alkotó energiák áramlása, a tolerancia növekedése, a máság elfogadása, az egyén közösséghez tartozása. A bizalom hiánya viszont erodálja a társadalmi tőkét, izolálja, atomizálja a társadalmat, felbomlasztja a szervezeteket, eldugítja a kommunikációs csatornákat, együtt jár az emberi kapcsolatok hanyatlásával, az előítéletességgel és az idegengyűlölettel. A magyar fiatalok körében folytatott empirikus kutatások eredményei azt mutatják, hogy körükben alacsony a rendszerszintű, az intézményi és az általánosított személyközi bizalom szintje, értékválasztásaikban és társadalomképükben „hozzáöregedtek” a szüleikhez.

A kultúrának az integrációban játszott szerepét járja körbe *Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor*. Szerintük az integráció az Egésszel való identifikálódásig követhető. Maga az integráció több területen (gazdaság és politika) és szinten (globálistól a regionálisig) ragadható meg, ám a társadalmi integráció mindig a kultúra integráltságán múlik, minél integráltabb egy kultúra, annál integrációképesebb. Az integráció tényezői között taglalják az iskolát, a médiát, a társadalmi csoportokat, a gondolkodásmódot, a vallást és az etikát, az értékeket, és a társadalmi stabilitást.

Az integráció „történetének” sajátos megközelítését adja *Tibori Tímea*, aki azt vizsgálja, hogyan lettünk egyharmadból kétötöd (az életmódváltást illetően), utalva Vitányi Iván egyharmadország diagnózisára és elemzésére, a kultúra, az értékek és az életmód területén. A kultúra és művészetészlelésben tapasztalható „egyharmad” jelenség jelzi az identitáskeresést,

de a kultúráközvetítő intézmények diszfunkcióit is, a kulturális magatartásban pedig a paradigmaváltást és a demokráciahiányt.

(2) Települések és régiók

Ebben a fejezetben négy tanulmányt olvashatunk. A fejezet felépítése az általános településszociológia kérdésfelvetésektől halad a konkrétabb esettanulmányokig. Három tanulmány szorosabban kapcsolódik egymáshoz és a településszociológia, a regionalitás kérdéséhez, a negyedik pedig olyan jelenségeket vizsgál, melyek a helyi társadalom, a helyi gazdaság működéséhez, a hálózatosodáshoz kapcsolódnak.

Szirmai Viktória és Váradi Zsuzsanna a térbeli – társadalmi elkülönülés és integráció kérdését elemzi. Utalnak arra, hogy a két folyamat csak együtt értelmezhető, pl. a térbeli szegregáció a társadalmi felbomlás jelenségeként is. A társadalmi szegregációt alapvetően negatív folyamatként értelmezik, az elkülönülés mögött a hasonló helyzetűek hasonló térbeli cselekvési lehetőségei jelennek meg. A magyar nagyvárosok esetében is elemzik e folyamatokat, különösen a centrum – periféria modell átalakulását, mely több évtizedes jelenség, és a kétezres évekre egy kettős struktúrájú centrum – periféria modellt eredményezett, ahol mindkettő lehet magas illetve alacsony státuszú. Konklúziójuk, hogy a városi tér-és társadalmi folyamatokat inkább a szegregáció jellemzi – az integrációra a város egyéb funkciói, a munkavégzés, a vásárlás, az egészségügyi szolgáltatások és a szórakozás adnak inkább lehetőséget.

Csizmady Adrienn a várostervezési eszközök hatását vizsgálja, elsősorban a leszakadó rétegek integrációjának a szempontjából. Abból indul ki, hogy a különböző társadalmi rétegek térbeli elkülönülése mögött részben az eltérő életmódból és igényekből fakadó különbségek húzódnak meg, bár azokat a piaci folyamatok is alakítják. Ugyanakkor fontosnak látja a várostervezés beavatkozását a térszerkezetbe, mely képes alakítani a szegregációs folyamatokat. Az integrációt a „lakossági részvétel”, a participáció erősítené, mely számos szereplő bevonását feltételezi. A tényleges folyamatok azonban mást mutatnak, amit Budapesten még a kerületek helyi érdekei is befolyásolnak. Két várostervezési, város rehabilitációs stratégia növeli a szegregációt, a politikai és építészeti indoklások ellenére is (buldózeres városrekonstrukció, dzsentifikáció) – látszólag még az alacsony státuszúak problémáit is megoldják, miközben megszabadulnak a „problémás” csoportoktól. A szociális város rehabilitáció, a heterogén városnegyedek kialakítása viszont épp azt célozza meg, hogy ne alakuljanak ki szegregált területek.

A városból vidékre költözők beilleszkedési stratégiáit vizsgálja *Csizmady Adrienn és Csurgó Bernadett*. A különböző korszakokban, részben eltérő tényezők által alakított szuburbanizációs folyamatok keretében kiköltözők körében eltérő vidékkép és eltérő elvárások érvényesülnek, melyek a vidékhez, a helyi társadalomhoz és a természethez való viszonyt alakítják. Az eltérő elvárások egymástól lényegesen eltérő integrációs modelleket eredményeznek, ami alakítja az „öslakosok” és a betelepülők társadalmi viszonyát is. A legfőbb mozgatórugó a kiköltöző középosztály esetében a „vidék, mint kertváros”, ebben az esetben nincs igazán törekvés a helyi társadalomba való beilleszkedésre, a vidék alvóváros, a helyiekkel konfliktusok alakulnak ki. A vidék romantikája, a retradicionalizáció más vidékképet jelent, amiben erős az autenticitás iránti igény, a helyi hagyományok megőrzése,

sőt, a helyi közélet szervezése – csakhogy a tradíciók iránti igény nem fér meg a disznótartással...A harmadik típus a vidéki családi idill, ahol a mindennapok a városhoz kötnek, de fontosak a szomszédsági elemek is.

A külső integrációs tényezőket és a hálózatosodást vizsgálja *Kovách Imre és Megyesi Boldizsár*. A külső integrációs folyamatokhoz sorolják az EU integrációs, fejlesztési politikáját, és a globalizációt. A külső tényezők arra készítetik a vidék gazdaságát, hogy hálózatokba szerveződjön, testületi integrációval reagáljon a külső folyamatokra, melyeket esettanulmányokon keresztül mutatnak be. A külső és a belső viszonyában utalnak arra, hogy csak a helyi erőforrásokra épülő fejlesztések lehetnek sikeresek, másként nem csökkentik a területi egyenlőtlenségeket. A belső integrációs folyamatok esetében a gazdasági és a kulturális együttműködések emelik ki. Nagyon tanulságos a helyi hatalom és politikai döntéshozás elemzése, a három hajdúváros lényegesen eltérő helyi döntéshozatali mechanizmusa, a centralizált döntésektől a formális demokratikus döntéseken át az oligarchikus hálózatokig – azaz, a hálózatosodás nem feltétlenül a helyi társadalmak egészét átfogó folyamatokra épül.

(3) Gazdaság és munka

A harmadik fejezet a gazdaság működésében vizsgálja az integrációval összefüggő jelenségeket és folyamatokat. *Farkas Éva, Makó Csaba és Illésy Miklós* tanulmányának a címe sokat elárul arról, hogyan is látják az integráció kérdését a gazdaságot illetően, hisz a gazdaság integrációját a szegmentált kapitalizmus elméletével vetik össze, annak a főbb vonásait vizsgálják. A gazdasági rendszerek működésének és eredményességének az összetevői mellett fontosnak tartják a jövőbeli versenyképesség szempontjából a tanuló-és a tudásgazdaságban való szerepvállalás mértékét is. Roderick Martin szegmentált kapitalizmus elméletének a figyelembevételével, klaszterelemzéssel különítettek el típusokat a magyar gazdasági szereplők körében. A négy típusba – magyar (kis)ipar, lakossági szolgáltató, nemzetközi orientációjú vállalatok, magyar üzleti szolgáltatók – sorolt szervezetek esetében a képzési gyakorlatot és a munkaszervezési mintákat vizsgálták. Elemzésükben elsősorban a szegmentált kapitalizmus elmélet tesztelésére vállalkoztak, az integráció kérdését inkább áttételesen érintették.

Az integrációs folyamatok érvényesülését a munkapiac oldaláról elemzi *Messing Vera*. Kettévágott munkapiacról és szétforgácsolt társadalomról ír, azaz már a tanulmány címében is arra utal, hogy az általa vizsgált jelenség, a közfoglalkoztatás nem képes a társadalomba integrálni a tartós munkanélkülieket. A magyar munkaerőpiac szerkezete egyébként is torzult, magas az inaktív aránya, és alacsony a foglalkoztatottaké. Ennek okai a korai kilencvenes évek foglalkoztatáspolitikájában kereshetők, így például a kedvezményes nyugdíjakban, a rokkant és kordkedvezményes nyugdíjban, valamint a nők, az anyák alacsony foglalkoztatási szintjében. A tartós munkanélküliek maga arányára a foglalkoztatáspolitikai a kétezres években a közfoglalkoztatás kiterjesztésével reagált, ami sokkal kiterjedtebb, mint más országokban. Ez a fajta foglalkoztatás egyrészt nagyon drága, másrészt nem integrálja vissza a „közfoglalkoztatottakat” az elsődleges munkapiacra. Ráadásul kiszorító hatású, intézményesíti a kiszolgáltatottságot és a diszkriminációt, kliensi, „hűbéri” viszonyokat teremt, és növeli a korrupciót is.

Tardos Katalin a munkahelyi befogadást és a kirekesztést vizsgálja, azaz az integráció esélyeit és helyzetét. Feltételezte, hogy gyengék az integrációs folyamatok és a munkahelyi integráció szintje is alacsony. A munkaerő-piaci integrációt és dezintegrációt több dimenzióban operacionalizálta (állami szabályozás, üzleti és szervezeti kultúra, atipikus foglalkoztatás, munkahelyi esélyegyenlőségi programok). Legtöbb esetben azt találta, hogy a vizsgált tényezők a munkaerő-piaci dezintegráció és a kirekesztődés irányába mutatnak. A szerző leginkább a munkahelyi esélyegyenlőségi programokat emelte ki, mint amelyek színvonala nem romlott (de ez csak a szervezetek kisebb részére igaz). A negatív folyamatok közül kiemelhetjük a munkáltatói percepciókat, melyek a „kockázatos” munkavállalói csoportokra vonatkoznak – a munkáltatók számára a csoport hovatartozás, és nem a tartós munkanélküliség a fő negatív „szignál”. Ugyancsak a munkaerő-piaci szegregációt erősíti a közfoglalkoztatás kialakult rendszere is.

(4) Befogadás és kizárás

A befogadás és kizárás kérdéseit taglaló fejezet szerzői elsősorban a romák esetében érvényesülő szegregációs, diszkriminációs, és integrációs folyamatokat vizsgálják – három tanulmány inkább elméleti, kettő inkább empirikus vonatkozásokban. Igen fontos, hogy az integráció kapcsán az iskolarendszer működését érintik leginkább a szerzők.

Dupcsik Csaba az integráció fogalmát elemzi a társadalomtudományos és a laikus társadalomképekben az oktatási integráció példáján keresztül. Szerinte az integráció a szociológia által az egyik leggyakrabban használt kifejezés, a hogyan működik a társadalom és a hogyan illeszkednek be a társadalomba kérdések vetődnek fel vele kapcsolatban. Dupcsik érvrendszerek bemutatására törekszik, ezeket az integráció – szegregáció viszonyában vázolja, mint antiszegregációs és antiintegrációs érvrendszereket – ezek viszonya elsősorban az „elkülönített, de egyenlő elv” kapcsán fogalmazódik meg. A hazai integrációs diskurzus kapcsán kiemeli, hogy a közelmúltig az antiszegregációs elvek érvényesültek, ma inkább az antiintegrációs, mely mögött egy „ideális” integráció képe húzódik meg. Az oktatási integráció kulcsszereplői, a tanárok több ok miatt érdektelenek, szkeptikusak, de nem előítéletesek – gyakran csak a több és más munkát látják az integrált oktatásban. A laikus közvélemény, bár a szegregációs folyamatok egyik szereplője, nem tartja legitimnek kinyilvánítani a romák elutasítását, érveik lényege, hogy csak az „iskolai teljesítmény számít”. Dupcsik hangsúlyozza, hogy az integrációval kapcsolatos feszültségeket elsősorban nem az előítéletek okozzák, maga az integráció címke, mely a kritikák és támadások célpontja, miközben a többség tudja, hogy a szegregált oktatás csökkenti a továbbtanulás esélyeit – ám magát az integrált oktatást „erőltetettnek” látják.

Ugyancsak az iskolával, az iskolai (dez)integrációs paradoxonokkal foglalkozik *Erőss Gábor*. Az iskolai szegregáció kérdését a hazai oktatásszociológiai szakirodalom meghatározó témájának tartja, egy erős kritikai hagyománnyal. Az elköteleződés az integrációs diskurzusokban is tapasztalható, ami magyarázza a kudarcélményeket a szegregációs jelenségek kapcsán. Az egyébként is mozaikszerű magyar iskolarendszer iskolai szegregációja a dezintegrációs folyamatokat erősítette. Fontosnak tartom kiemelni Erőss Gábor tanulmányából a hazai integrációs diskurzus axiómáit, melyek az iskolák szegregációjára, a romák szegregációjának strukturális meghatározottságára, a konkrét iskolai

szegregációs gyakorlatra (előítéletes utcaszintű aktorok együttműködése), a színvak eljárásra, valamint a felzárkóztató pedagógiai és a szociális beavatkozások elválasztásának a szükségességére vonatkoznak. És még egy fontos dolog: az oktatási expanzió, a strukturális mobilitás egyfajta alternatív integrációként is működhet.

A roma, cigány gyerekek iskolai (le)értékelését mutatja be *Szalai Júlia*. Az iskolai osztályozás ismert mechanizmusait és meghatározó folyamatait, okszerű összefüggéseit ismerteti. Elemzése azt mutatja, hogy az iskolai osztályozás és az azzal összefüggő továbbtanulási esély kapcsolatot mutat az etnikai hovatartozással, a családok otthoni kulturális tőkéjével, és az osztályok kompozíciójával is. A szegregált roma osztályok tanulóinak a jegyei rosszabbak, a továbbtanulási esélyei korlátozottabbak – az esély akkor nagyobb, ha egy osztályban meghatározó a többségiek aránya.

A roma civil szervezetek társadalmi integrációs szerepét vizsgálja *Kóczé Angéla*. A liberális tradíció szerint a civil szervezetek léte a szabadság és a méltányosság előfeltétele, a baloldali tradíció a közmegegyezést helyezi a civil szervezetek, a civil társadalom feladatai között az elsők közé. Érthető, hogy a kilencvenes években, a rendszerváltás után nagy elvárások fogalmazódtak meg általában a civilekkel kapcsolatban, de a roma civil szervezetekkel kapcsolatban is. Kóczé azt a folyamatot vázolja, amelyben az erős középosztály hiánya, a társadalmi tőke hiánya miatt a roma civil szervezetek nem tudtak tartós társadalmi mozgalmakat létrehozni, és erősen összefonódtak a politikai társadalommal.

Más megközelítésben, a „megnevezés dilemmái” kapcsán foglalkozik az integráció kérdésével *Neményi Mária*. Egyik fő állítása az, hogy a többség – kisebbség viszonyából származik a hátrányos helyzet és a társadalom peremére szorulás, mely mögött nemcsak előítéletek, személyközi viszonyok, de intézményes diszkrimináció is áll. Épp emiatt nem lehet a közbeszédet „romátlanítani”, és a „pártatlanságot” hangsúlyozni. A „pártatlanság” ugyanis kulturális imperializmushoz vezet, azaz a domináns csoport tapasztalatainak a kiterjesztésére az egész társadalomra, azáltal, hogy normáit és értékeit, céljait univerzálisnak tünteti fel – ebben segítik a társadalmi intézmények, a média, az iskola és a tudomány is. A „kulturálisan elnyomottak”, akiket kívülről definiálnak, interiorizálják, belsővé teszik e normákat, kettős tudatúvá válnak, két kultúrában élnek (a dominánsban és az elnyomottban). Egyenlő bánásmód: vajon elég-e e helyzet kezelésére? Neményi szerint nem, hisz maguk az érintettek is újra akarják önmagukat definiálni, a többség által leértékelt csoportok a különbözőség pozitív vonásait emelik ki. Ha ez nem valósul meg, az érintettek elfogadják önmaguk alacsonyabb rendűségét, identitásuk negatív lesz, kialakul az önfeladás. Épp emiatt a politikának egyszerre kell színvagnak és színtudatosnak lennie, hisz önmagában a pozitív diszkrimináció (affirmative action) csak az „igazság” elosztására, kvóták érvényesítésére lesz alkalmas.

(5) Egyének, csoportok és közösségek

A kötet utolsó fejezetében nyolc tanulmányt olvashatunk, ezek közül három inkább elméleti kérdésekkel foglalkozik, míg öt empirikus jellegű, a társadalmi integráció érvényesülését vizsgálja valamilyen speciális közegben, illetve élethelyzetben.

Gerő Márton a civil társadalom trendjeit elemzi tanulmányában. Abból indul ki, hogy a civil társadalom fogalma a társadalmi integrációról szóló diskurzus középpontjába helyezhető. A

civil társadalom közösségképző erő, a társadalmi csoportok közötti kapcsolatokat is érinti, továbbá a normatív integrációhoz is hozzájárul. A civil társadalom különböző értelmezései is érintik az integráció kérdését, így például a minimalista elméletek szerint a civil társadalom alapvető funkciója az állam, a politika és a gazdaság kontrolja, a pluralitás védelme, míg a generalista elméletek a plurális állam kialakulásának az előfeltételeként tárgyalják a civil társadalmat. Mindezek mellett az erős civil társadalom erősebb társadalmi tőkét, és magasabb bizalmat, magasabb általános és intézményi bizalmat jelent, erős informális hálózatokat, mindezek pedig hozzájárulnak a demokráciához és a társadalmi intézmények működéséhez. A szerző három dimenzióban vizsgálta a hazai civil szervezetek működését: a szervezeti részvételben, az akciószerű részvételben, és az adományozásban. Empirikus vizsgálata eredményeképp megfogalmazza, hogy a civil szervezetek társadalmi integrációs szerepe a részvétel csökkenése miatt nem biztató.

A társadalmi integráció egy másik lehetséges elemét vizsgálja *Albert Fruzsina és Dávid Beáta*. Azt vizsgálják, hogy hogyan alakult át az interperszonális kapcsolathálózati struktúra Magyarországon. A társadalmi integráció fogalmának fontos elemeként taglalják a társadalom stabilitását, egységét, a biztonságot, melyeket a kapcsolatok, az interakciók alakítanak, hisz az interperszonális viszonyok minősége és szerkezete hat a társadalom működésére is, és fordítva. A szerzők a tanulmányban a bizalmas kapcsolatok alakulását, a beszélgetési hálózatokat, és a barátságok alakulását elemzik. Azt találták, hogy a kétezres évek elejére az új rendszerhez leginkább azok tudtak alkalmazkodni, akiknek erős, dominánsan családi kapcsolatai voltak, melyek hozzájárultak a „mikroszintű integrációhoz”, a bizonytalanság és a bizalmatlanság körülményei között.

Az integrációt a közösségképek és az inklúzió oldaláról közelíti *Légmán Anna*. A közösségfogalom, és a közösségek típusainak a változásait a Tönnies-féle modellbe illeszti. A tradicionális közösségek alapja a család, az élet menetét a természet alakítja, a mindenki által osztott világképbe az egyén beleszületik. A modern közösségek individuálisak, folytonosan változnak, a szabályaik is, az új értékek keresése jellemzi, a társadalom piaci alapon működik, és hiányzik belőle a biztonság. A tradicionális közösségek integrációjának Durkheim szerint a kollektív tudat az alapja, míg a modern társadalmak integrációja a munkamegosztásból ered. A szerző az adott, a választott és az inkluzív közösségek és közösségképek társadalom tudományi diskurzusbeli elemzésére is vállalkozik, összeveti a közösségi formák és reprezentációk társadalomtudományi ideáltípusait, és összefoglalja azok főbb sajátosságait, hozzájárulva ezzel magához a diskurzushoz is.

Tóth Olga a társadalmi integráció és a család kapcsolatát vizsgálja. Írásában az „integrált” és „dezintegrált” családok eltéréseinek és jellemző vonásainak a közbeszédben és gyakran a tudományos elemzésekben elterjedt toposzait bírálja. Utal magának a családnak a definiálási nehézségeire, arra, hogy nem lehet egységes családfogalomról beszélni. Ehhez járul a hagyományos házasság egyeduralmának a háttérbe szorulása, ami a kedvezőtlen demográfiai trendekkel együtt társadalmi válságjelenségként értelmeződik. Ez is hozzájárulhat a „normatív családértelmezéshez”, mely ideális családként a nukleáris családot tekinti, egyben ezt tartja integrált családnak, és minden más, egyéb formát dezintegráltnak, sőt, ezzel magyarázzák a társadalmi devianciákat is, abból kiindulva, hogy a család védőfaktoroként működik. A szerző az ebből a családképből fakadó értelmezési keretet, és annak a családképre gyakorolt hatását bírálja tanulmányában.

A fejezet következő négy tanulmánya sajátos helyzetű csoportok esetében vizsgálja a társadalmi integráció lehetséges vonatkozásait. *Takács Judit és Dombos Tamás* az LMBT (leszbikus, meleg, biszexuális és transz-szexuális) emberek társadalmi integrációját segítő tényezőket veszi górcső alá. Saját szervezeteiktől azt várják, hogy segítsék az önelfogadást, növeljék az általános társadalmi elfogadottságot, lépjenek fel az erőszakos támadások ellen, járuljanak hozzá az iskolai diszkrimináció felszámolásához.

P. Tóth Tamás a HIV-pozitívak társadalmi integrációs esélyeit vizsgálja. Magát az integrációt a társadalmi befogadást elősegítő inkluzív célként értelmezi, de utal arra, hogy az negatív jelentésű is lehet, mint asszimiláció, nem kívánt egységesülés, a harmadik jelentésében pedig mint módszer alkalmas az emberi kapcsolatok mintázatainak a leírására. Mivel a HIV-pozitívakra az elhallgatás, a kirekesztettség és az ezekkel összefonódó láthatatlanság, a diszkriminációtól való félelem jellemző, az integrációjukat a láthatóságuk növelése támogatná.

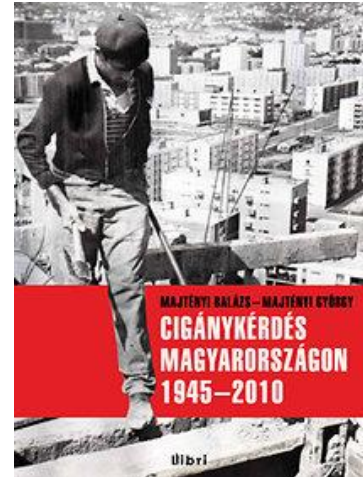
Egy praktikus és újszerű kezdeményezést mutat be írásában *Széman Zsuzsa*. Azt vizsgálja, milyen módjai vannak az IKT eszközök alkalmazásának a tartós gondozást igénylő idősök esetében, ami hozzájárulhat a társadalmi integrációjukhoz. Szól a vészjelzőrendszerről, a webkameráról, a skyperól, és a gondozók képzéséről – mindezek olyan új lehetőségek, melyek eddig hiányoztak az idősgondozásból.

Más megközelítésben vizsgálja az idősök integrációját *Kucsera Csaba*: ő az idősök társas és társadalmi részvételét, az azt segítő és gátló tényezőket, a közösséghez tartozás érzésének a fontosságát, és mindezekkel összefüggésben a szubjektív életminőség alakulását taglalja. A társas és közösségi részvétel akadályai „belülről” az egészségi állapot lehet, ami csökkenti az idős emberek önállóságát, és hozzájárul a társas környezet beszűküléséhez is.

Alabán Péter:
Újra a cigánykérdésről –
Diskurzusok elemzése és a
valóság

Majtényi Balázs – Majtényi György:
Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010. Libri Kiadó, Budapest, 2012. 223 o.

Több, azonos megközelítésmódot követő, részben társadalomtörténeti vonatkozású, részben szociológiai felmérésekre támaszkodó alkotás látott napvilágot az új évezred első évtizedének végén a magyarországi cigányságról, annak történetéről, jelenkori kirekesztettségéről és megoldatlan társadalmi helyzetéről. Kertesi Gábor 2005. évi („A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában” című), illetve Dupcsik Csaba 2009. évi („A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében 1890-2008” című) könyve az Osiris Kiadó, míg Virág Tünde 2010-es kötete (Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén”) az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg egy-egy sikeres OTKA pályázat eredményeképpen. A több területen hasonlóságot mutató szociológiai megközelítések sorába állítható a legutóbb megjelent, a 83. Ünnepi Könyvhéten bemutatott mű, amely az emberi jogok védelmével foglalkozó Majtényi Balázs alkotmányjogász és a 20. század (azon belül a Kádár-korszak) kultúra- és társadalomtörténetét kiemelten kutató Majtényi György történész első közös kiadványa. A világhálón kétféle keménytáblás borítóval rendelhető könyv alapja egy, a későbbiekben közösen bővített 2003. évi tanulmány volt, amely több tudományág kutatási eredményeit ötvözve „érett” önálló köteté. A címben megjelölt téma kifejtése azonban elmarad a várt alapos elemzésektől: a realitások figyelemfelkeltő, illetve a valóságghú, a mindennapok szintjén átélt és tapasztalt, több nézőpontból vizsgált jelenségek tényfeltáró, ugyanakkor megoldási alternatívákat is felvázoló társadalomrajza ebből az alkotásból (is) hiányzik.

A műnek mintegy keretet adó módszertani ajánlásban Michel Foucault (1926-1984) francia történész és filozófus gondolatai olvashatók, még a nyitó fejezeteket és a tartalomjegyzéket megelőzve. A múlt század egyik legnagyobb hatású, a posztmodernizmus és a posztstrukturalizmus irányzatához sorolt tudós személyisége a hatalom problémáját, illetve a tudás és a hatalom közti viszonyt elemző, valamint a diskurzus működését középpontba állító megközelítése számos társadalomtudományi elméletbe beépült. Utóbbi szakterület egyenesen intézményesült gondolkodási módnak, sajátos „párbeszédnek” tekinti a diskurzust, amely a realitás meghatározásának saját fogalomkészlettel dolgozó eszközeként befolyásolja nézeteinket, így az élet, a mindennapi valóság leírásának kikerülhetetlen része. Ahogy Majtényi Balázs fogalmazott az egyik vele készült interjúban: „Például a történeti áttekintésen kívül megvizsgálhattuk, hogy a különféle stratégia-dokumentumokban milyen

normatív-politikai szándékok jelennek meg”.¹ E célhoz rendelte a szerzőpáros a nem csupán illusztrációként szolgáló, több mint 80 fotóból álló, a lelőhelyükre utalva jegyzékkel (220-223. oldal) ellátott képanyagot is, amelyek olykor magánarchívumokból beszerzett darabjai kontextualizálhatják az egyes kérdéseket, s többfajta megközelítést kínálnak; igaz, kommentár, magyarázó bővebb szöveg nélkül. Időbeli kereteket nézve korszakhatárookban gondolkodtak, amelynél az utolsó, a címben feltüntetett 2010-es évszámtól eltérően, Magyarország új Alaptörvényének a hatályba lépése.²

A „két Majtényi” nem ígér objektivitást a téma kifejtésénél, sőt a szerzői előadásmódot (dikciót) tekintve egyértelműen leírja az egyik oldalon, hogy a cigány közösségeket, s azok tagjait „egy túlerővel küzdő, reménytelen szabadságharc magukra hagyott hősei”-nek tartja, akik az „átlaggal szemben a kivételt, a mindent elfedő, elsöprő azonossággal szemben a másságot, a hatalommal szemben a szabadságo(ka)t” képviselték/képviselik.³ Az Előszót helyettesítő másfél oldalas bevezető ennek nyomtatékeként a Gárdonyi Géza: Egri csillagok című regényéből kiemelt hőst, a rongyos, mezítlábas cigány Sárközit említi, aki a várostrom során leleplezte az árulót, a várat a törököknek átadni kívánó Hegedűs hadnagyot. Célként a szerzők – részben rajta keresztül - a kisemberek hétköznapi hőseire kívánják felhívni a figyelmet jelen korunk viszontagságai között, amelyet megelőzően a hazai cigányság történetét, mint az elnyomás és a kirekesztés történetét értelmezik.

A hatalom és tudás viszonyát jellemző diskurzusok a roma történelem sajátos forrásanyagát képezik, ezek azonban „felülről” szabályozottak, a társadalom több „szereplője” nem kap szót bennük. Mind a jogászai, mind a történészi (szerzői) kritika ebből kifolyólag hangsúlyozza, hogy történetek nélküli „egységes történelem” született így, amelyet sokáig az államhatalom, a többség szemszögéből láthattunk. Az újabb kutatások újabb forrásokkal (pl.: személyes visszaemlékezésekkel) ebbe az egyoldalú elbeszélésbe emelik be a romák saját történeteit, rámutatva a történelmi igazságtalanságokra, főként az egymást követő modernizációs időszakokat kísérő „együttélési modellek változásának” paradigmáján keresztül. A korábbiaktól eltérően, új szempontok szerint haladva szükséges elszakadni a nacionalista diskurzustól, amely egy állam minden polgárát magában foglaló egységes nemzeti történelemmel való azonosulást feltételez. Habár közérthető, nem tudományos retorikára kapunk ígéretet a könyv elején, mégis több helyen bonyolult és szövevényes filozófiai fejtegetésekkel találkozhatunk. Ilyen elgondolkodtató levezetés például a történelem Mátix-hasonlata, amelynek értelmében, a kollektív cselekedetekben, ezáltal az állam működésében az egyéni akaratok és tevékenységek játszanak közre.⁴

Utóbbiak vizsgálata új kutatási eredményekkel hozhat közelebb minket a valósághoz, a „többség” számára hasznos, vagy hasznosnak vélt ismeretek (eddigi) rögzítése azonban nem ezt a felfogást követte, sőt, valójában ez a könyv sem. Ahogy a megjelenését követően készült

¹ http://www.kethanodrom.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=2100:ciganykerdes-magyarorszagon-1945-2010&catid=45:altalanos&Itemid=69 (Utolsó letöltés: 2013. február 15.)

² Az Országgyűlés 2011. április 18-án fogadta el Magyarország új Alkotmányát, melyet Schmitt Pál akkori köztársasági elnök 2011. április 25-én, húsvéthétfőn írt alá ünnepélyes keretek között. Az új normaszöveg 2012. január 1-jén lépett hatályba, de rövid időn belül sor került több ponton is a módosítására.

³ Majtényi Balázs-Majtényi György: Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010. Libri Kiadó, Budapest, 2012: 43.

⁴ Uo.: 19.

egyik reflexió megjegyzi: „Átfogó bemutatás helyett ugyanis elsősorban az állam cigányügyi működésére fókuszál, valódi cigányokkal inkább csak a képeken találkozunk”.⁵ A kritikai recenzió elején említett kiadványoktól eltérően nem találunk benne az adatokat szemléltetően feldolgozó táblázatokat, vagy ábrákat sem, habár a szerzők több statisztikai forrással dolgoztak. Jól megfelel viszont a kötet annak a kívánalomnak, amely felhasználhatóvá teszi további társadalomtudományi kutatásokhoz, hiszen bőséges (463 tételes) végjegyzet és „friss” bibliográfia zárja összesen mintegy 40 oldalon keresztül.

A valóság ábrázolása sok esetben egyoldalúra sikerül, ami ebben a kötetben is észrevehető. Elsőként, a becsléseken és statisztikákon alapuló szám adatok⁶ áttekintésén túl, a cigányság meghatározásának problémakörével foglalkozva az ún. „belső szempontokat” (pl.: anyanyelv, kultúra, identitás) előtérbe helyező kutatók érdemeit emelik ki a szerzők. Dilemmaként a negatív társadalmi jelenségekkel (pl.: szegénységgel, munkanélküliséggel, alacsony iskolázottsággal) összefüggésbe hozott, a „többségi” sztereotípiákat (pl.: a romák normaszegők, kívülállók) beolvasztó, az állam és az állami hivatalnokok által kreált, s konstruált közösségként definiált cigányságképet hozzák fel ismételt, amely hatással volt - az éppen ezáltal kritikai szemmel nézendő - tudományos felmérésekre (pl.: szociológia) is. Ennek alátámasztását jelentheti a 2003-ban végzett, részben Janky Béla által készített szociológiai felmérés, amely jelentős eltéréseket tárt fel a magukat romának vallók és az ún. többségi társadalom róluk alkotott véleménye között. Utóbbinak mai napig fennálló hibája, hogy még mindig egységes réteggént tekint az erősen tagolt, s már az 1950-es évek végén elkészült tipológia⁷ alapján, nyelvi-etnikai szempontból is csoportosítható (tehát „sokféle”) cigányságra. A kötet egyik fő célkitűzéseként pont ezen „többségi” szempontokat követő diskurzusok társadalom – és politikátörténeti eseményeinek felelevenítését jelöli meg, elsőként az 1961-ig tartó időszakokkal foglalkozva.

A 2-3. fejezet legfőbb mondanivalója és „üzenete”, hogy megcáfolja azt a hamis nosztalgiát és illúziót keltő tévképzetet, amelyet a szocialista propaganda sugallt a Kádár-korban: nevezetesen, hogy a cigányok helyzete megfelelő volt, hiszen mindenki járhatott iskolába, mindenkinek volt munkája, s lehetősége akár a felemelkedésre is. Majtényi György itt rámutat azonban, hogy bár az állam folyamatosan hangsúlyozta, hogy mindent megtesz a rossz szociális helyzetű cigányságért, de hosszútávon – bár vezetői tisztában voltak vele – valós problémáikat nem tudta orvosolni, pláne megoldani, míg ezek a „törekvések” és folyamatok a többségi társadalomban etnikai felhangot kaptak.

Sajátos korszakhatárok megvonásával a történeti levezetés első része az 1945 és 1961 közötti szocialista időszakot tárgyalja. A megvalósuló egypártrendszer diktatúrájában a sztereotípiák, a kirekesztés, a „cigánybűnözés” kategóriájának megjelenése, a rendezési elvnek vélt nemzetépítő politika taglalása, vagy a népjóléti intézkedések álcája mögé bújtatott

⁵ <http://www.olvaslak.hu/2012/07/28/majtényi-balazs-majtényi-gyorgy-ciganykerdes-magyarorszagon-1945-2010/> (Utolsó letöltés: 2013. február 16.)

⁶ Ebből idézve: A KSH 1963. évi jövedelem- és rétegződés-felvétele 222 ezer főre, az 1971. évi, Kemény István által vezetett reprezentatív szociológiai felmérés 320 ezer főre, míg a hasonló módszerekkel dolgozó 1993. évi, az iskolastatisztikákat is felhasználó elemzés 455 ezer főre, míg a tíz évvel későbbi, 2003. évi vizsgálat 550-570 ezer főre becsülte a számukat. Vö. Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 23.

⁷ Erdős Kamill (1924-1962) etnográfus, kultikus ciganológus az ún. kárpáti cigány és oláh cigány nyelvjárást elsajátítva, e témakörben nyelvi és néprajzi anyagot gyűjtött, s így dolgozta ki a hazai cigányság etnikai csoportjainak elkülönítését. Lényeges megállapítása, hogy nincs egységes cigány kultúra, minden csoport kultúrája más és más.

intézkedések egész sora szolgál a szerzők számára bizonyítékul annak alátámasztására, miszerint az egyén és a társadalom viszonyát erősen (rend)szabályozó modernitás a perifériára került, marginalizálódott ún. kívülállókat különböző túlélési stratégiák elsajátítására kényszerítette. A fejtegetés mögött ismételen egy talán némileg eltúlzott, elméleti, a nyugati historiográfiákból átvett paradigmaelmélet áll, amely egy „felülről vezérelt modernizációs kísérletként írja le a szocialista államok társadalomalakító elképzeléseit is”.⁸ Szovjet, vagy kelet-európai források és álláspontok említésére, pláne ismertetésére nem kerül sor a téma kapcsán; valószínűleg a „posztszovjet nacionalizmusok” alapjait képező ismérvek a könyv íróinak láttatni és érzékeltetni kívánt céljaihoz is közelebb álltak. A vizsgált éra lényeges elemei közül az államosítás és az erőltetett iparosítás a magyarországi cigányság társadalmi helyzetén keresztül több ponton is helyes és tárgyilagos megállapítást tesz a rendszer ellentmondásaira, így az eltitkolt, később is visszásságaiban megmutatkozó rejtett munkanélküliségre. A cigányság hagyományosnak mondott foglalkozásainak feladási időszaka ez, amikor a sok esetben kényszerű földrajzi migrációval járó, segéd- és betanított munkahelyek betöltését nagyban befolyásolta a munkaerő-kereslet helyszíne. Városokba kerülve sokszor maguk a tanácstagok azonosították koldusként a cigányokat, a korszak szociálpolitikája, annak diskurzus forrásanyaga pedig – ezt is igazolva - egyértelműen a szegregáció és negatív diszkrimináció bizonyítékául szolgál.

A három fejezetben (így ebben is) említett „fegyelmező hatalom” (majd „fegyelmező társadalom”) cím egyértelműen a korszak diszkriminációjának áldozataiként tünteti fel a romákat, rámutatva a rendészeti kérdésként kezelt, erőszakos intézkedésekkel párosult esetekre, amelyeknél – a források tanúsága szerint – részben a hatalom képviselőinek, részben helyi társadalmi viszonyokban gyökerező okok miatt a „többség” helyeslése is megfigyelhető. Szélsőséges, egyenesen a fajelméleten nyugvó nacionalizmus „vádja” tűnik fel előttünk, amelyben elképzelhetetlen a történetírás által is elfelejtett, alacsony státuszú csoportok önszerveződése, kollektív fellépése. Az 1957 őszen, László Mária (1909-1989) irányításával létrehozott Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége érdekvédő szerepköre már csak ezekből kifolyólag sem működhetett. A fennmaradt levelezések és dokumentumok kirajzolódó diskurzusa korábban nem ismert vagy nyilvánosságra nem hozott történésekre derít fényt: a több ezer főben meghatározott „kóbor cigányoknak” kiadott ideiglenes fekete igazolványok, vagy különféle indokok, feltételezések alapján ún. közbiztonsági táborokba internált cigány származású öregek, fiatalok, nők és férfiak ügyek kivizsgálása fűződött az első cigány származású értelmiségi nő és politikus nevéhez.

A tanulságok levonása itt sem maradhat el. Újból és újból kiemelésre kerül a könyvben a nemzetépítő államok azon törekvése, amely a nemzethez tartozás víziójával, ezáltal pedig egy egységes nemzetállam ideájával leplezi a mindennapok világát. Az „egyenlőség” diskurzusai szerint a szocialista kormány minden társadalmi és kulturális csoport számára egyenlő fejlődést kínált, miközben az emberek és kultúrák egyenlőségét hirdette. A szerzőpáros a pártpolitika felszín fölötti és a magyar társadalom felszín alatti, tradicionálisnak mondott „rég” konfliktusait ütközteti itt össze. Nemzetközi összehasonlításban és hazánknak is mintát szolgáltatva Csehszlovákiát említik, ahol az

⁸ Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 39.

erőszakos asszimiláció a romák etnikai jellegű kultúrájának és néphagyományainak eltörlése szerepelt.

A következő, közel 50 oldalas fejezet az 1961-ben kiadott, a „cigány lakosság helyzetéről” szóló párthatározattól 1989-ig tárgyalja az eseményeket; címében Kádár János egyik lakonikus megjegyzésével: „Az élet viszi a dolgot a megoldás irányába”. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. VI. 20-i határozata „megszabta a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos feladatok elvi alapjait és a széles társadalmi összefogáson alapuló nevelő munka irányvonalát. A párthatározat nyomán az egyes államigazgatási és társadalmi szervezetek feladatainak koordinálására létrehozott Társadalmi Bizottság különböző intézkedésekkel segítette elő az elmaradott cigányrétegek társadalomba való beilleszkedésének a meggyorsítását; a megyei és alsóbb szintű tanácsi és párt-vb-k intézkedési terveket készítették; a 2014/1964. (V. 4.) sz. korm. határozat megteremtette a cigánytelepek felszámolásának anyagi alapjait”.⁹ A „megalkotott cigánykérdés” társadalmpolitikai kérdésként tekintett a nemzetiségi mivoltától megfosztott, akkor 200 ezer főben meghatározott cigányságra, amely a fent idézett dokumentumban deklaráltak szerint etnográfiai sajátosságai ellenére sem alkotott nemzetiségi csoportot. A réteg tagozódását sem a nyelvi vagy kulturális tényezők, hanem az életmódja, valamint az államosított gazdaságba történő beilleszkedése befolyásolta. A 30%-ra becsült „beilleszkedettek” mellett a kb. 2100 telepen élő „beilleszkedésben lévők” és a túlzottan tartott, kb. 40%-ot jelentő, még mindig vándorló cigányok képezték a romák egyes csoportjait.¹⁰ Az asszimilációt a szocialista nagyiparban való elhelyezkedés önmagában is lehetővé tette a korszak propagandájának állásfoglalása szerint.

A hatalom megpróbálta a romatelepeket felszámolni, a lakókat szét- és áttelepíteni („hatósági átköltöztetés” révén), de ez nem volt sikeres, a szegregáció nem csökkent, hanem reprodukálta magát (pl.: Baranya megyében). A kisebb, csökkenő lélekszámú, az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció 1971-ben elfogadott tervezetében fejlesztésre akkoriban értelmetlennek tartott falvakba és/vagy a lepusztult vagy „csökkentett értékű” (és csökkentett komfortfokozatú), azaz „cs épületekbe” szorították őket. Utóbbiaknak később alig volt forgalmi értékük, többnyire eladhatatlannak bizonyultak és röghöz kötötték tulajdonosaikat. Ezekben a falvakban - szoros összefüggésben a közigazgatási besorolással és következményeivel - az életkörülmények további romlása és a romák beköltözése többnyire felgyorsította a helyi lakosság elvándorlását, és megindult a szóban forgó települések „gettósodása”.¹¹ A szociológusok egy része arra már nem tér ki, hogy ezen jelenségek mögött mekkora az érintettek egyéni vagy kollektív felelőssége, minden kétséget kizárólag túlélő áldozatokként tekintenek rájuk. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Pácín lakóinak kérését egyenesen radikálisnak nevezik, amikor azok kérték a romák elköltöztetését a falujukból. Az okok háttere itt nincs kifejtve, annál inkább a hasonló irányba forduló oktatás stigmatizációs eszközei, a rossz életkörülmények, illetve – újfent – a többségi és kisebbségi társadalom hierarchikus rendszerének ellentmondásai. A „Fegyelmező hatalom” rész immár kreált

⁹ Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól. http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_196806-1.pdf (Utolsó letöltés: 2013. február 22.)

¹⁰ Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 60-61.

¹¹ Vö. Havas Gábor- Kemény István: A magyarországi romákról. In: Szociológiai Szemle, 1995/3: 3-20. <http://www.mtapti.hu/mszt/19953/havas.htm> (Utolsó letöltés: 2013. február 22.)

kriminológiai értelemben ír a társadalmi jelenségek cigányokkal szembeni etnicizálásáról, az erőszak alkalmazásának diskurzusokban eltakart jelenségeiről, s a kifejezetten megalázó, 1985-ig létező kényszermosdatásokról.

Az új forrásként kezelt vizuális anyagok (fotósorozatok, dokumentumfilmek) értékét – nem véletlenül – külön alfejezetben tárgyalja a kötet „Cigányképek” címmel. A szemléltetés fontos eszközei ezek, azonban felhasználásuk egyoldalú következtetései során ismét a diskurzuselemzések bonyolultságába viszik az olvasót. Utóbbi levezetés folytatódik oldalakon keresztül és a kizárás, kirekesztettség etnikai tartalmú politikáját kritizálja eljutva egészen odáig, hogy a hátrányos helyzet etnikai értelmet kapva a kisebbséghez tartozás következményeként lesz definiálható.¹² Az 1970-es és 1980-as években megfigyelhető változások már az önszerveződés lehetőségeire hívják fel a figyelmet, hangsúlyozva a roma értelmiségiek emancipációt (is) célzó nemzeti mozgalmának kibontakozását, a cigány képzőművészet, irodalom és zene kiemelkedő alakjainak tevékenységét, majd a rendszerváltozás idején (1989) megszülető roma polgárjogi mozgalom első lépéseit. A nemes célú törekvések elé akadályokat gördítő, megosztó politikát folytató állam ellen ekkor jött létre a „valódi érdekképviselő” programját kidolgozó Phralipe Független Cigány Szervezet, míg a kisebbségi identitás megválasztása egyéni szabadsággá vált.

A fejezet végén szóba hozott új cigány vállalkozói rétegnek, a romák közötti társadalmi hierarchia csúcsát jelentő „üzletiesség” etnikai értelmezését reprezentálja Szuhay Péter, a magyarországi cigányság kultúrtörténetével és etnikus folyamataival foglalkozó néprajzkutató gondolatainak idézése, amelyből a „kevés munkával szerzett nagy jövedelem” nagy presztízse és értéke az ellenséges államhatalommal szemben kialakított védekező mechanizmus eredménye. Ezt a megközelítésmód alapos kritikával kezelendő már csupán azért is, mert a jelen korunkban megfigyelhető több, illegális haszonszerzésre törekvő tevékenységről (pl.: „vasazásról”, „uzsorázásról”) még csak említést sem tesznek a szerzők, holott a 105. oldal fényképen látható, oroszlanos kerítéssel körbevett, jellegzetes, a környezetében álló lelakott és lepusztult épületek között azonnal feltűnő házhoz hasonlóakban több, nevezett tevékenységet űző lakik a mai napig. A valós és átélt tapasztalatokkal bírók számára erősen megkérdőjelezhető a fejezet zárómondata is, amely ismételtelen csak az elnyomás és kirekesztés fogalmakkal és fogalmi képeivel képes a hazai (és valószínűleg az egész) cigányság történetét elbeszélni.

A könyv utolsó, egyben leghosszabb fejezete a rendszerváltozás utáni, címétől eltérően 2012-ig foglalkozik 70 oldalt meghaladó terjedelemben a cigánykérdés történetével. Ahogy a művel kapcsolatban publikált egyik reflexió szerzője is utal rá: miközben az előző éra és a modern magyar állam a többségből a romákat kizárta, s Majtényiék szerint a történelem során valójában soha nem támogatta a cigányokat, mindvégig fennmaradt annak látszata, mintha sokat tett volna értük.¹³ Minőségi javulás a 90-es évektől sem érezhető a folyamatosan változtatott romastratégiák és újraértelmezett, az ezredforduló után szinte egyértelműen pártosodó és ezzel polarizálódó romapolitikák árnyékában. A „modernizáció csődje”-ként emlegetett, lezáratlan asszimiláción belül tömegessé vált – az amúgy egyre

¹² Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 104.

¹³ Szegő Iván Miklós: A fű is kipusztult a cigánymosdatás után. <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20121108-kadar-es-rakosi-kora-hogyan-bant-a-hatalom-a-roma.html> (Utolsó letöltés: 2013. február 22.)

szélesebb társadalmi rétegeket sújtó - munkanélküliség és szegénység, de a „mindennapos harc” is fennmaradt a diszkriminatív „többséggel” szemben.

A kötet bírálja a nemzeti és az anyaországgal nem rendelkező etnikai kisebbség között nem megfelelően különbséget tevő 1993. évi kisebbségi törvényt¹⁴, amely a szerzőpáros véleménye szerint 2005-ig nem csupán az adott kisebbséghez tartozók részvételét is lehetővé tette a kisebbségi önkormányzati választásokon, s így ismét a kisebbséget támadó „többség kezébe adta” a döntés jogát. Ez a szemléletmód jelenik meg az állami tisztségviselők vélt elfogultságának, vagy az esélyegyenlőségre vonatkozó szabályokat kellőképpen nem kidolgozó 2003. évi CXXV. törvény említésének kapcsán. Kifogás olvasható továbbá a társadalmi integrációt célzó programok (és a rájuk fordított összegek) korántsem „gigantikus” nagyságával kapcsolatban, habár azok kudarcainak körülmekintő, nem kizárólag az egyik fél (oldal) véleményét tükröző elemzésére ez mű sem vállalkozik.

Az esélyegyenlőség és az egyenlő bánásmód megteremtését elősegítendő, a kötet méltatja a civil szerveződések és különféle roma programok érdemeit, de csupán felületes áttekintést nyújt. Az oktatás kapcsán példaként hozza a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány (MACIKA) roma diákoknak nyújtott ösztöndíjait, arra azonban már nem tesz említést, hogy forráshiányból fakadóan az „Útravaló” programmal való összevonása csak utóbbiaknak hagyta meg a pályázási lehetőséget. Hasonló terminust használva: nem roma származású, nehéz körülmények között élő diákok számára – a roma nemzetiségi önkormányzatok ajánlásának csatolási kötelezettsége okán – ez már nem érhető el. A civil kezdeményezésre alapított iskolák szükségszerűsége sem vitatandó kellő hatékonyság esetén, azonban a nemzetiségi elven szervezett iskolák működésének háttere, pedagógiai programja, szervezeti és működési szabályzata, valós pedagógiai munkája, annak hibái, mulasztásai mintha sokszor ismeretlenek lennének a szerzők előtt (pl.: Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Szakiskola esetében 2011-ben¹⁵).

A rendszerváltozást követő magyar társadalomrajz alapvonásait – a legfőbb fogalmak kiemelésével - a szerzők jól mutatják be ugyan, azonban a romakérdés körüljárása ismét egyoldalúra sikeredett. A foglalkoztatás terén, az elmúlt több mint két évtized talán leginkább hangoztatott, mégsem teljesített (választási) ígéretei közé tartozó munkanélküliség felszámolása és a tömeges munkahelyteremtés elmaradt, s ennek első érintettjei kétség kívül a romák voltak Magyarországon. A pénz és szakértelem hiányában kudarcot valló szociális földprogramok mellett a 2000-es évek elején induló Roma Foglalkoztatási Program részét képező közmunkák csak alkalmi és időleges „megoldást” eredményeztek, javítva a foglalkoztatottak statisztikáját, ám hosszabb távú eredményt valójában nem értek el.¹⁶ A munkanélküliség velejárója a szegénység, amely a „többség” számára idegen és megbotránkoztató jelenségeket produkált. A fejezet címében idézett Zsigó Jenőnek, a Roma Parlament alapítójának és vezetőjének, az Amaro Drom roma lap kiadójának tulajdonított „üveggyöngy-effektus” jól szemlélteti az egyes paradoxonokat. Amiképp az egykor tengerentúlon gyarmatosító európaiak az amerikai bennszülöttek kegyeit értéktelen csillogó

¹⁴ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. Vö. <http://www.mtaki.hu/docs/cd2/Magyarország/6-1-2.htm> (Utolsó letöltés: 2013. február 22.)

¹⁵ Vö. pl.: Szepesi Sándor: Nyomoznak a Kalyi Jag ellen. <http://www.minap.hu/news.php?extend.35670.21> (Utolsó letöltés: 2013. február 22.)

¹⁶ Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 144-145.

tárgyakkal (pl.: üveggyöngyökkel) próbálták elnyerni, ehhez hasonlítható egy-egy mélyszegénységben élő, hátrányos helyzetű település lakóinak osztogatott háziállatok sorsa, amelyeket többnyire levágtak, s elfogyasztottak. Néhány évvel ezelőtti esetként említhető a „Minden Gyerek Lakjon Jól Alapítvány” hasonló kezdeményezése például Borsodban, ahol az egyik település, Szendrőlád polgármestere azonnal felhívta a figyelmet a valós állapotokra: „A családok többsége nem is ért az állattartáshoz. Nem is alkalmasak rá, de azok lehetnek, ha megtanulják”.¹⁷

A két szerző érvelése nem minden esetben nyugszik átél, valós tapasztalatokon. Egyet kell értenünk viszont azzal a figyelemkeltő felvetéssel, mely szerint bővül a gettósodó térségek száma, s a munka világa idegenné és ismeretlenné válik a segélyből élés „egypillérű életberendezkedésének” keretein belül, sőt utóbbi konzerválódik a formálódó etnikai gettókban. A jövő víziója egyértelműen a kilátástalanság, ráadásul a vidéki Magyarország leszakadó falvaiban, azok értéktelenné vált, gyakran már lelakott, pusztulásnak indult, de olcsó ingatlanjaiban élő, oda szoruló „új lakók” már nem kisebbséget, hanem többséget alkotnak, s csak idő kérdése, hogy mikor robban az etnikai bomba, amikor ezek a periférián élők már nem fogadják el az ott már kisebbséget alkotó, így nem létező „többség”, illetve az őket képviselő helyi hatalmi szervek és intézmények vezetőinek fennhatóságát.¹⁸ Az objektív és tudományos szempontból is értékes fejtegetést ismét a nemzetközi szakirodalomból kölcsönzött elméletek kifejtése követi (pl.: rizikótársadalom), majd az elmaradhatatlan „Fegyelmező társadalom” című alfejezet újra a „cigánybűnözés” sztereotípiájában merül el.

A politikai erők alakulására szintén hatással járó cigánykérdés kapcsán Majtényiék a hazai szélsőjobboldal kiemelkedését, megerősödését, illetve ezek veszélyét részletezik (pl.: MIÉP, Jobbik, Magyar Gárda). A romagyilkosságok (pl.: 2008: Tiszalök, Galgagyörk, Pirics, Nyíradony, Tarnabod, Nagycséc, Alsószolca; 2009: Tatárszentgyörgy, Tiszalök, Kisléta) pontos dátumai között azonban nem találunk utalást sem az – általuk vélhetőleg más, nem rasszista jellegű - olaszliszkai eseményekre (2006. október 15.), sem más, szintén etnikai színezetű bűncselekményekre.¹⁹ Egy, az ózdi Hétes-telepen 2010 elején történt gyilkossággal kapcsolatban, korábbi írásomban már megjegyeztem: „A társadalomtudományok feladata a valóság feltárása, elemzése, de több szempontú megközelítéssel, empirikus szociológiai módszerekkel; feltéve, ha ez a valós szándék, nem pedig egy célirányos, meghatározott elméletre épülő utólagos valóságkép felépítése”.²⁰ A vizsgált kötet ellenben nem ütközteti az érveket az ellenérvekkel. Ennek pótlására idézzük Kégl Ildikónak, a Magyar Hírlap újságírójának tanulságos szavait: „Az nem lehet, hogy Magyarország egyre több települését, - melyek diffúz gettóvá kezdenek alakulni – félelmünkben egyszerűen, nagy ívben elkerüljük! Mert mi vagyunk a normakövető többség, akik továbbra is abban szeretnénk bízni, hogy nem

¹⁷ Molnár J. Péter: *Eltűnnek az adományozott háziállatok a borsodi családoktól.* <http://www.mr1-kossuth.hu/hirek/itthon/eltunnek-az-adomanyba-kapott-hazi-allatok-a-borsodi-csadaloktol.html> (Utolsó letöltés: 2013. február 23.)

¹⁸ Vö. Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 153.

¹⁹ A vélemények ma is megoszlanak: Osztolykán Ágnes, a Lehet Más a Politika (LMP) politikusa a 2013. február 23-án tartott, a romagyilkosságok áldozatainak emlékére rendezett budapesti felvonuláson erősen bírálta Balog Zoltán miniszternek (EMMI) - szerinte a dolgok összemosisását jelentő - szavait, amelyben kifejtette: Olaszliszka áldozatainak ugyanúgy jár az igazságtétel.

Vö. Czene Gábor: *Rasszista gyilkosságok: Balog Zoltán miniszteriuma kiverte a biztosítékot.* http://nol.hu/belfold/rasszista_gyilkosságok_balog_zoltan_miniszteriuma_kiverte_a_biztositeket

²⁰ Alabán Péter: *Mi a jogtalan?* In: *Ózdi Körkép* 2010/3: 4.

kell alkalmazkodnunk bizonyos közösségek barbár törvényeihez!”²¹ Mennyire más szemlélet ez, amely jelenkorunk diskurzusainak újabb szeletét reprezentálja. A két Majtényi ellenben kitart a „többségi” társadalom megőrző ítéletének hangsúlyozása mellett, sőt, rámutatnak annak politikai töltetére, s a szakszerűséget gyakran nélkülöző ún. policy dolgozatok rossz helyzetfeltárására.

A könyv utolsó előtti fejezete az állam metaforájaként, szintén kölcsönzött „Panopticon” címet viseli, s immár a „megszokott” módon a romák identitásának megfogalmazását a „többség” felelősségéhez köti! Megjelenik ugyanakkor a tudományosság szempontjából elsődleges objektivitás szükségessége, amellyel kapcsolatban a domináns szubjektivitást és a sémák szerinti gondolkodásunkat bírálják. Fordított önkritika itt sincs. Ezt a részt egy, a forrásokból kibontakozó, 12 téziszből álló összegzés zárja, amely az előző 170 oldal valóban hű és helytálló kivonata. Ahogyan korábban megemlítettük, a címben megjelölt dátum (2010) helyett egészen 2012-ig, tehát az új, a kulturális nemzet fogalmát bevezető Alkotmány hatályba lépéséig vezetik végig az eseményeket. „Az alapjogi felfogás is változott, hiszen az új alaptörvény a jogok mellett a kötelességeket is hangsúlyozza, ami meglehetősen avított felfogás” - vélekedett az alkotmányjogász az egyik vele készült interjúban, hozzátéve, hogy ez utóbbi „jogkorlátozásnak” is felfogható, azokra nézve jelent nagyobb terhet, akik hátrányos, diszkriminatív helyzetben vannak. Az új, elfogadása óta többször módosított alaptörvényt alapos bírálat alá veszik a szerzők, így megemlítve a jogállamban elfogadhatatlan „aki nem dolgozik, ne is egyék” népi bölcsességen nyugvó elvre emlékeztető munkavégzési kötelezettség előírását a szociális támogatásokkal összefüggésben, vagy a magántulajdonra is vonatkozó önvédelem jogát, amelyet kifejezetten veszélyesnek tartanak a mostanság előforduló „paramilitáris csoportok” okán. Utóbbinál nem/sem kerül említésre a bűnügyi statisztikából egyértelműen kiolvasható, gyakran egyedülálló idős emberek sérelmére, egyre fiatalabb korban elkövetett, ezen leszakadó térségekben tömeges lopások és más cselekmények növekvő száma.

Fókuszba kerül végül a kötet két fejezetében is a csekély megvalósulási eséllyel rendelkező multikulturalizmus eszménye, amely Nyugat-Európában a sikeresen ötvözött kisebbségi és többségi nacionalizmusok mintájára, nagyarányú állami támogatással már hozott látható eredményeket. Hazánk jogalkotóinál a szerzők láttak ugyan szándékot ennek megvalósítása irányába, ezt viszont a 2011. évi Alaptörvény nem teszi elérhetővé a gyakorlatban.²² Igazából már annak előszava (a preambulumban) elveti ennek az esélyét, hiszen etnikai és kulturális nemzetképe a romákat a politikai közösségek tagjaiként, de nem a nemzet részeként kezeli”.²³ Habár jövőkép felvázolására a szerzők nem vállalkoztak, a könyv lezárása egyértelmű üzenetet hordoz: a mai fiatal cigány értelmiségben véleményét alapul véve, a lehetőségek nem adták most sem a változásra. Majtényi Balázs szerint ugyanakkor: ott, ahol az államtól nem lehet megoldást várni, nagy tér nyílik a civil közösségeknek, szerveződéseknek.

A vizsgált kötet megfelel annak a célkitűzésnek – és valójában ebben újat is mutat -, hogy diskurzusok szintjén vezeti végig gondolatmenetét. Szerzőinek igazat adhatunk abban, hogy a cigányság története a folyamatosság és a változások menetében nyomasztó és pozitív

²¹ Kégl Ildikó: Olaszliszka. Egy lincselés naplója. Kairosz Kiadó, h. n., 2010: 173-174.

²² Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 116, 174.

²³ Uo.: 179.

jövőkép nélküli, de az is igaz, hogy ez a kép nem teljes és nem végleges. Módszertanilag azonban az emlékezet „másik oldalát” is elemzés tárgyává kell tenni, mivel az oly sokat bíralt „többségi” társadalom felfogása, kisebbség(ek) iránti viszonyulása sem kizárólag negatív diszkriminatív alapú és kirekesztő. Ilyen kép alkotása is hordozhat veszélyeket: a helyi viszonyokat nem ismerő olvasók előtt megjelennek az állandó veszély és fenyegetettség állapotát sugalló közegben élni kénytelen roma közösség tagjai, akik szinte valamennyi vélt vagy valós sérelmei kizárólagos „áldozat” szerepét keltik. De fordítva is feltehető a szerzők kérdése: Lehetséges-e másik emlékezet? Amennyiben igen, azokat az érintettektől összegyűjtve, szakmailag tárgyilagos módon feldolgozva készíthetünk lokális, regionális, majd országos helyzetfeltárásokat, majd ezt követően megoldási stratégiákat a valóban nyugati multikulturalizmus egyik fő törekvése, a békés egymás mellett élés, s az emberi jogok kölcsönös tiszteletben tartása jegyében.

Hegedűs István

„Gezeget garba, lábogat a bad alá!”

Eiler Ferenc: Németek, helyi társadalom és hatalom. Harta, 1920-1989.

Argumentum, Bp. 2011.

A szerző a könyvét négy főbb részre osztja, amelyek segítségével, a kronologikus rendet megtartva tesz kísérletet egy alföldi, német nemzetiségi község 20. századi társadalomtörténetének megrajzolására. A kevésbé türelmes olvasó kedvéért eláruljuk, hogy a kísérlet sikeres volt, melynek nyomán egy újabb értékes, követendő példaként élénk állított munkát vehetünk kezünkbe Eiler Ferenc és az MTA Kisebbségkutató Intézetének jóvoltából.

A kötet nem a klasszikus szociográfiai előzmények nyomában kíván haladni, egy ízig –vérig történettudományos alapokon nyugvó, annak eszköztárát felvonultató műről van szó. Fókuszpontjába Harta községet, annak német nemzetiségű közösségét, az 1920 és 1989 közötti időszak nemzetiségi kérdését állítja. A szerző következőképpen határozza meg saját feladatát: „A hartai társadalom, közélet, helyi hatalom, valamint a közösség identitásának korszakonkénti elemzésével azt az ívet igyekszem megrajzolni, amelynek kezdőpontján egy német, a paraszti közösségekre többnyire jellemző apolitikus, munkaközpontú helyi társadalom, végpontján pedig egy jelentős mértékben asszimilálódott, identitásszerkezetében jelentős változásokon átesett, (részben) német származású közösség áll.”¹ Célja egy községen szemléltetni a magyarországi nemzetiségi politika és a német nemzetiségi törekvések kölcsönhatásait.

A könyv első részében a két világháború közötti hartai társadalom bemutatását, a német nemzetiségi közösség identitásának elemzését végzi el. A második részben, még az 1930-1945 közötti időszaknál maradva, már a nemzetiségi kérdés körül kulminálódó problémákat vizsgálja. A harmadik fejezet az 1945 és 1949 között történt ki- majd betelepítést járja körül tendenciózusan. Az utolsó, negyedik részegység pedig négy évtized (1949-1989), a szocialista korszak történetét mutatja be a hartai németiség sorsán keresztül.

A magyarországi németekkel foglalkozó munkák legnagyobb része politika- és/vagy szervezettörténeti megközelítésűek, társadalomtudományos fókusszal addig kizárólag németországi szerzők (Gerhard Seewann, Holger Fischer és Wolfgang Aschauer) foglalkoztak munkáikban. A hazai szerzőgárda tollából a magyarországi németek ki- és betelepítésének folyamatai már jórészt ismertek, az alapkutatások nagyrészt lezárultak, azok összefüggéseinek vizsgálatát sok fiatal történész tekinti feladatának jelenleg is. Szerző jelen munkájával nem is ezt a kört kívánta tágítani, mint inkább a magyarországi német nemzetiségi települések monográfiáit kívánta bővíteni, amelyek már elkészültek például Németbóly, Pilisvörösvár és Dunabogdány esetében. Szerző munkájához elsősorban levéltári forrásokra, a MOL, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Pest Megyei Levéltár, az Evangélikus Levéltár és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltár fondjaira támaszkodott.

p. 10.

A kötelező, általános, Hartát illető bevezető oldalak, a demográfiai mutatók és az igazán rövid településtörténet után a hartai németek identitás szerkezetének két világháború közötti állapotába nyerhetünk betekintést. A településen lakók arányszámát tekintve, anyanyelvi megoszlásban a németek, 1880-tól egészen 1941-ig 65% körül mozogtak, míg a magyar anyanyelvűek száma 30-33% körül változott. A hartai németek számára a német identitás evidencia volt, abba a német nemzettudat nem épült be, a német azonosságtudat azonban létezett. Harta a magyar falvak gyűrűjében is megőrizte saját, hartai német nyelvét. Mindezek mellett egyik legfontosabb eleme volt mindvégig a településnek a közösségi szellem, melyet Fél Edit 1935-ös monográfiája, valamint az interjúalanyok is megerősítettek.

A hartaiak nemzeti identitásépítésében három jelentősebb esemény játszott szerepet az 1920-as évekig. Az 1848-49-es szabadságharcban, valamint az első világháborúban való részvétel, illetve a Tanácsköztársaság, pontosabban annak leverése, amely során Harta mellett, helyiek részvételével zajlott le a „Duna-melléki ellenforradalom” egyik legnagyobb harci cselekménye. A magyar nyelv ismerete már a 19. század közepétől kiteljesedett a településen. A férfiak a századforduló tájékán már kivétel nélkül beszéltek magyarul.

A német identitás kérdése az 1930-as évek elejétől került a központba Hartán, nagyjából a Volksbund és annak agitációs tevékenységének megjelenésével. Ennek ellenére érdekes adalékokkal szolgálhat, ha az 1941-es népszámlálás, anyanyelvre vonatkozó arányszámait is megfigyeljük. Ekkor a településen 61,5% vallotta magát német anyanyelvűnek, német nemzetiségűnek ezzel szemben mindössze 23,5%. Szerző szerint ennek egyik oka lehetett a fogalmak körüli értelmezési probléma a lakosság számára.

Más alföldi, vidéki településekhez hasonlóan Harta lakosságának túlnyomó része is a mezőgazdaságból élt (77%). Solt után a második helyen állt a járásban a település a földek kataszteri tiszta jövedelmi értékét tekintve. Hartára nem volt jellemző a kertkultúra, annál nagyobb jelentősége volt viszont az állattartásnak. Az országos földviszonyokat a Hartaival összehasonlítva kitűnik, hogy az 1 kat. hold alatti földbirtokok aránya sokkal kisebb, míg az 1-5 kat. hold közötti birtokok aránya nagyobb, mint az országos átlag. A településen akkoriban tapasztalható erőteljesebb földéhség oka, tehát nem csak a korabeli dokumentumokból, de a statisztikai adatokból is érzékelhető. A mezőgazdaságból élő népesség igen kis hányada tartozott a településen a közép- és gazdagparaszti (tehát 20 kat. holdon felüli területtel gazdálkodó) népességhez. A falusiak számára több alternatíva is rendelkezésre állhatott a szegénységből való kitörés előtt. Még több munkával (ami a hartai németekre egyébként is jellemző volt) földet vásárolhattak, a kevésbé szerencsések azonban kitelepeülhettek, hajósok vagy a fővárosba munkásnak szegődhettek.

Az 1920-as évekig a hartai társadalom zártnak volt tekinthető, a magyar lakosság túlnyomó része a külterületeken, a nagybirtokokon élt és dolgozott, így maga a faluközösség megőrizhette zárt, német nyelvhasználathoz kötődő kultúráját. Meghatározó törésvonalak sem szociális, sem vallási téren nem keletkeztek a településen. Azonban a házasság kérdésében már az előző kettő is igen fontos és alapvető tényezőnek számított. „Így vált a nemzetiséghez tartozás és a szociális háttér mellett a felekezeti hovatartozás a házasságot megelőző, a másik kettővel lényegében azonos erősségű szűrővé.”²

p. 48.

Hartán a helyi hatalmat, más településekhez hasonlóan a jegyző képviselte, aki a község legbefolyásosabb embere volt. Ez a szerző által vizsgált településen a két világháború közötti időszakban, mindvégig ugyanaz a személy volt. A közigazgatási vezetésen kívül a falu hivatalos vezetője a bíró volt.

A nemzetiségpolitika egészen az 1910-es évekig nem hatolt be a településre, hatását az első világháborút követően kezdte érzékeltetni. Az országban ennek egyik jellemző momentuma volt a németiséget illetően, hogy 1923-ban, Jakob Bleyer vezetésével megalakult a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE). Ennek Hartán történő népszerűsítése a kezdeti időkben nem volt lehetséges, a kormányzat ugyanis mereven elzárkózott a nem egy tömbben (Hartát magyar falvak vették körül) élő németiség toborzásától. Néhány évig sikerült elhárítani a kezdeményezéseket, azonban 1932-ben megalakult az MNNE helyi csoportja. „Ettől kezdve a nemzetiségi kérdés nyíltan megjelent a településen.”³ A helyi németiség, ideológiai szempontból korántsem egységes csoportjait az MNNE országos központja mellett, az azt segítő „külső impulzusok” (Németországból érkező vándordiakok) megjelenése, a helyi közigazgatás és evangélikus egyház (a hartai lelkész), valamint a MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet) helyi csoportja is befolyásolta. Hol erősítették, de inkább gyengítették egymás tevékenységét ezek a csoportok.

A nemzetiségi kérdés 30-as évekbeli előzményeit vizsgálva különösen jelentős eseménynek számít Raffay Sándor evangélikus püspök vizitációja, amelyet 1927 áprilisában tartott a településen. A látogatás legnagyobb hatású következménye az evangélikus, német nyelvű istentiszteletek számának radikális csökkentése volt.

AZ MNNE megszűnése után nem sokkal alakult meg a Volksbund helyi csoportja a településen, amely a korábbi egyesület jogutódjának tekintette magát. A későbbi tagok között, a gyakran hangoztatott állítások ellenére, minden vagyoni osztályból származó egyéneket lehet találni. Az egyesület tagsága működése idején átlagosan 550 fő körül mozgott, amely a német anyanyelvű lakosság kb. 15-16%-át jelentette. A tagok között leggyakrabban a későbbi földosztás ígéretével meggyőzöttek voltak. A szervezet működése közel sem volt zavartalan, melyek főleg a tagtoborzó akciók, Hitlerjugend-gyerekek elszállásolása, valamint az SS-toborzások körül kulminálódtak. Szerző négy ilyen témát különített el, melyekkel a szervezet négy éves működése a legjobban megfogható.⁴

A második világháború végétől 1949-ig tartó nem túl hosszú, ám annál eseménydúsabb periódus a hartai népesség történetének egyik legdrámaibb fejezete. A korábbi évtizedek munkaközpontú világa a múltba vészett, a lakosság nagyobb része számára ekkor az életben maradás, az egzisztencia utolsó ágaiba való kapaszkodás volt az elsőrendű. Ahogyan azt Eiler Ferenc is megjegyzi: „Ebben az időszakban nem beszélhetünk faluközösségről, legjobb esetben is csak csoportokról...”⁵ A település a ki- és betelepítések, a felelősségre vonások és kollektív bűnösség elve okozta sokk éveit élte. Ezek a migrációs folyamatok alapvetően átrendezték a község etnikai és vallási képét. A malenkij robot és a hadifogság következményeként 1945 végén a Szovjetunióba elhurcolt hartaiak száma 360-400

p. 58.

p. 87.

p. 101.

között lehetett. A kitelepítések következtében 287 családnak kellett elhagynia korábbi otthonát, akik helyére körülbelül 300 család érkezett, javarészt külhoni magyarok.

1950-től kezdődően minden, addig diszkriminatív szabályozás alatt álló német nemzetiségi visszakapta magyar állampolgárságát, választójogát. 1955-ben pedig, bár tagság és tagszervezet nélkül, de megalakulhatott a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége is. 1956 és 1968 között az állampárt az ún. „automatizmus-koncepció” elvével látta a nemzetiségi kérdést megoldhatónak, majd 1968-ban hivatalosan is lemondtak az asszimilációt kiemelten kezelő politikáról.

A korszakban Hartán szinte teljesen eltűnt, legalább is a felszín alatt maradt a nemzetiségi kérdés. A település vezetőségében a korábbiakhoz képest erősen csökkent az „ős-Hartaiak” száma. Az őslakosok és betelepülők kasztosodás még hosszú ideig fennmaradt, mind a társadalmi, mind a gazdasági szintéren. Az évtizedek előrehaladásával, a nyolcvanas évekre már csak néhányan beszéltek a mindennapi életben, a privát szférában is németül. A rendszerváltást követően a korábbi kötött viszonyok és korlátozott lehetőségek bár megszűntek, a tradicionális közösségek, így a hartai felbomlása már nem fordítható vissza.

A kötetet függelék, tizenöt forrás közlése zárja. Az érdeklődő egy gondosan összeállított, bőséges irodalom- és forrásjegyzéket találhat a könyv végén. Az egyetlen hiányt talán egy névmutató jelenti a függelékek sorában. Az olvasást néhány helyen zavarják mindössze apró elütések (pl.: a 175. oldalon az 1848-as szabadságharc helyett 1948-as olvasható; 218. oldalon, az irodalomjegyzékben hibásan szerepel Vadkerty Katalin neve), ezek javítása a következő kiadások feladata lehet.

Összefoglalva egy pontos, szakszerű, a források teljességének feltárására irányuló összefoglaló munkát tarthat kezében az olvasó, mely az alcímtől eltérően kiemelten foglalkozik a két világháború közötti eseményekkel, a hartai közösség, a település német nemzetiségi lakosságának identitásképző tényezőivel és aktoraival és kevésbé a szocialista korszakkal.

Nagy Péter

Munkajog és biztosítás a patriarchális viszonyoktól az államosítás kezdetéig

Bódy Zsombor: Az ipari munka társadalma – Szociális kihívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig.

Budapest, Argumentum Kiadó, 2010. 253 o.

Ha az olvasó kézbe veszi Bódy Zsombor *Az ipari munka társadalma* című munkáját, a címlap alapján valószínűleg hosszas fejtegetésre számít az iparosítás által okozott új típusú gondokról, feladatokról, valamint az ez által megváltozó társadalmi viszonyok struktúrájáról, helyzetéről. Az első oldalakat elolvasva azonban megértjük, hogy Bódy – a mélyebb társadalmi összefüggéseket is érintve – a kor ipari társadalmának összetett problematikájából csak egy szeletet választ ki, a munkához kapcsolódó intézményrendszer kialakulását és változását a 19. század közepétől a második világháború végéig. A nemzetközi és hazai szakirodalom releváns köteteit, számos levéltári és nyomtatott forrást széleskörűen feldolgozó szerző több, kisebb tanulmány után szintetizálta megállapításait ebben a kötetben. A munka számos új megközelítést és problémafeltevést tartalmaz, melyekre az alábbiakban szeretnék reflektálni. A könyvből megismerhetjük a kor munkaügyi vonatkozású nézeteit, terveit, a megszülető rendelkezéseket a patriarchális szemlélettől az államosítás korának kezdetéig. A munka nagy előnye, hogy hosszan elemzi az egyes korszakok uralkodó társadalompolitikai elképzeléseit, ütköztetve egymással az eltérő véleményeket. Nemcsak a kormányzati elgondolásokkal foglalkozik, hanem ismerteti az ellenzéki felvetéseket is, valamint az érdekképviseletek, és nem utolsósorban a korabeli szaktekintélyek és egyesületeik álláspontját. Vizsgálja, hogy az egyes korokban milyen ereje volt az egyes szervezeteknek, valamint hogy milyen hatást tudtak gyakorolni a döntéshozókra, érthettek-e el különféle eredményeket akár más csoportokkal szemben is. Mindezek a dolgozat előnyeire válnak, sőt talán néha túlságosan is részletezi a szerző az egyes nézetek közötti csatározásokat.

A munka gerincét a betegség-, baleset- és nyugdíjbiztosítás létrejöttének történeti áttekintése és elemzése adja. A témát Bódy a szükséges mértékben kimeríti, azonban emellett szívesen olvastam volna többet a kisebb horderejű, de mégis jelentős munkavédelmi jogszabályok megteremtéséről, a körülöttük zajló polémiákról is. A családi pótlék, a minimálbér bevezetésének, a munkaidő lerövidítésének körülményei is mélyebb vizsgálatot érdemeltek volna, mivel ezek is jelentősen befolyásolták az alkalmazottak és munkavállalók mindennapjait, és meghatározó változást jelentettek a korábbi időszakokhoz képest. A könyv kapcsán nemcsak tartalmi szempontokból tehetünk kritikai észrevételeket. A szöveg gondozása, áttekintése alaposabb szerkesztői munkát igényelt volna, amelynek hiánya sajnos csökkent a mű értékét.

Habár a dolgozat legfőbb célja, a munka intézményrendszerének elemzése, szívesen láttam volna illusztrációkat, képeket a korabeli ipari társadalomról, életmódjukról, munkahelyi viszonyaikról, esetleg megmozdulásokról, sztrájkokról. Ez tovább növelhette volna a munka szakmai értékét.

A munka első része színvonalas elméleti bevezetőt tartalmaz a vizsgált időszak elképzeléseiről, munkajogi elképzeléseiről. Bemutatja az európai kontinens gazdasági

szempontból meghatározó államainak szociális és munkaügyi rendeleteit, amelynek során később a magyar viszonyokat szembe tudjuk állítani a nemzetközi trenddel, valamint jobban megérthetjük, hogy melyik külföldi ország példáját követi hazánk törvénykezése. A szerző a munkát, a társadalmi integráció egyik legfontosabb tényezőjeként mutatja be. Hosszasan elemzi a vizsgált időintervallum társadalmi reformjának nemzetközi és hazai képviselőinek tevékenységét, álláspontjaikat. Láthatjuk, hogy Magyarország meghatározó szakemberei mennyire tagozódtak be az európai szellemi áramlatokba és azok milyen hatást gyakoroltak rájuk, vagy esetleg mennyire haladtak más pályán.

Bódy Zsombor könyve az ipari forradalom hazai kezdeteitől vizsgálja a munka intézményrendszerének kialakulását. A 19. század közepén meginduló nehézipari fejlesztések során kialakuló munkaadó és munkavállaló közötti viszony patriarchális volt, melyben az uralkodó liberális szemlélet alapján kevés szerepe volt a törvényi szabályozásnak. A szerző jól érzékelteti ezt a korszellemet, melyben a „morális kötelekeknek” még sokkal nagyobb fontossága volt, mint a szerződéseknek. Bódy úgy véli, hogy a szabályozatlan viszony azonban korántsem jelentette azt, amit a kor bírálói sokszor felröttak, hogy a munkavégzés során a dolgozók ki voltak téve a gyárvezetés önkényének. Az elképzelés adottnak vélte a közöttük lévő egyenlőtlenséget, amelyben a két felet magánjogi kapcsolat fűzte össze. A szerző állításával alapvetően egyetértek, mivel a gyárpar kiépülésének kezdetén még sokkal nagyobb szerepe volt az előző időszakokból eredő személyes kontaktusnak és magánjogi viszonyoknak az érintkezésben, mint az állami bürokráciának. A gyárpar fejlődésével azonban ez a modell elveszítette létjogosultságát, és hazánkban is a külföldi gondolatok hatására a magyar szakértők és politikusok a társadalmi integráció új útjai felé vették az irányt. A döntéshozók előtt két lehetőség állt: a munkásvédelmet preferáló angliai irány, vagy pedig a biztosítást előnyben részesítő német elképzelések. A magyar kormányzat az utóbbit választotta. Bódy – mint már korábban jeleztem – részletesen beszámol a biztosításpolitikai bevezetésének hazai kezdeményezéseiről, a kormány és a különböző érdekkörök, egyesületi körök közötti vitákról, nézetkülönbségekről. Nagyon részletesen ír arról, milyen szerepe volt az érdekképviselőknek abban, hogy a balesetbiztosítási törvényt, hogy tudták először levetetni a napirendről. A rendelkezés az iparegyesületek szembenállásán bukott meg és csak majdnem két évtizeddel később vezették be, mivel a vállalatoknak ez jóval több kiadást jelentett volna, mint a korábbi időintervallumokban. Az olvasó megfelelő, az érdekelt felek szempontjait is figyelembe vevő képet kap, melyben láthatjuk azt is, hogy kiknek volt olyan befolyása a korban, amely egyes törvények életbelépését is meg tudta akadályozni. Bódy ebben a fejezetben ír egy rövid összefoglalást is az egyes munkavédelmi törvények bevezetése körül kialakult nézeteltérésekről, melyeket legfőképp a munkaadók elleneztek. Sok esetben megtalálható a társadalombiztosítás kiterjesztésénél indokként a baloldali mozgalmak megerősödésének megakadályozása. Ezzel szemben a 19. század végétől, ha még gyengék is voltak, léteztek munkásmozgalmi szervezetek. A tanulmányból ezért hiányolok egy rövid ismertetőt a korabeli dolgozói szerveződések helyzetéről, valamint arra vonatkozóan, hogy a kormányzat ezen szándéka teljesült-e vagy esetleg ellenkező hatást váltott ki. Úgy gondolom természetesen, hogy nem ez volt a fő ok a biztosításrendszer felállítására, és egyetértek azzal is, hogy a kormányzati szakemberek a nyugati-európai mintákat és elveket politikájuk részévé tették, azonban szükséges lett volna ezt a kérdést is

talán érintőlegesen említeni. A kötet ezen kívül csak röviden szól a biztosításpolitikáról rövid és hosszú távú eredményeiről, amelynek hozadékáról véleményem szerint szintén lehetett volna egy rövid elemzést készíteni. Ezt már csak az is indokolja, hogy ezek a szociális lépések - egyetértve a szerzővel - hatalmas változásokat generáltak a társadalmi integráció, és természetesen a mindennapi élet szempontjából a munkás és tisztviselőrétegben. Az általános megállapítással azonosulva én is úgy gondolom, hogy a századfordulón meginduló változások voltak a később kialakuló jóléti rendszer alappillérei.

Különösen érdekes Bódy megállapítása, miszerint a szakszervezetek, és a munkásmozgalom által befolyásolt egyesületek, szervek az első világháború időszakában váltak meghatározóvá. A kormányzat felismerve jelentőségüket rájuk bízta az ellátás, a munkaközvetítés számottevő részét és további fontos feladatokat a hátszágban, amelyekben fokozatosan egyre nagyobb befolyásra tettek szert, kihasználva az itteni pozíciójukat. Végeredményben itt alapozták meg, hogy 1918-ban 1 milliós tömegpárttá váltak a szociáldemokraták, s a szakszervezetnek is rohamosan megnőtt a tagsága, mivel a munkások a különféle kedvezmények miatt érdekeltek is voltak, hogy belépjenek. Bódy gondolatmenetét teljesen elfogadhatónak tartom, mivel példákkal is alátámasztva jól látható, hogyan tudták a baloldali szervezetek ezeket a lehetőségeket kihasználni, nem mellesleg tényleg viszonylag megfelelően elvégezve a kormánytól átruházott feladatokat.

A szerző csak néhány oldal terjedelemben foglalkozik a Károlyi – kormány és a Tanácsköztársaság munkajogi rendelkezéseivel. Kitér arra, hogy a korábban a munkaadók és a munkavállalók között kialakult viszonylagos egyensúly ekkor az utóbbiak javára felborult, így most már a szakszervezetek és a baloldali egyesületek kerültek előnyösebb helyzetbe ebben a tekintetben. A demokratikus és a diktatórikus kormányzat között ebben a tekintetben nincs különbség Bódy szerint, sőt meggyőző példákat hoz fel arra, hogy a Tanácsköztársaság bizonyos intézményeinek csírái 1918 után, sőt több esetben már a világháború alatt megjelentek. Az elmúlt több mint fél évszázad gyakorlatához képest törés következett be, különösen a kommunisták hatalomra kerülése után, amelynek során új és gyökeresen más szempontok kerültek előtérbe a munkáspolitikában. Bódy ugyan utal ezekre, azonban véleményem szerint jobban ki lehetett volna domborítani a megváltozott irányokat, sokkal több példával és mélyebbre fúró elemzésekkel, ugyanúgy, mint azt a biztosítási rendszer bevezetésénél tette. Úgy véli, hogy a Tanácsköztársaság intézkedései „a maguk egyoldalúságával” felszámolják a munka intézményrendszerét. Véleményem szerint ez így van, ha az addigi gyakorlatot nézzük, azonban érdemes lett volna jobban szembeállítani a két eltérő módszert. Igaz, hogy számos elképzelés törvénybe iktatására nem is maradt idejük, mégis azt gondolom, hosszabb elemzést kívántak volna meg az akkori hatalom birtokosainak és köreiknek elképzelései.

A Tanácsköztársaság bukása és a trianoni békeszerződés megkötése után ismét egy éles cezúra következett be a Horthy-rendszer időszakában. A munkavállalók intézményei jelentős befolyásvesztést szenvedtek el, de a Gyáriparosok Országos Szövetsége súlya is meghatározó mértékben csökkent a kormányzati politikában. A kormányzat fogadókészsége azonban továbbra is megmaradt a nyugat-európai tendenciák irányában, mutatja ezt a bő elemzés a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal és a magyarországi szervezetek kapcsolatáról. A kormányzat bevezette a nyugdíjbiztosítást, erről és a társadalombiztosítás későbbi, a

világgazdasági válságban jelentkező problémáiról ismét részletes és minden fontos tényezőre kiterjedő értékelést olvashatunk.

Az 1930-as évek második felében a kormányok a korporativizmussal kísérleteztek Magyarországon. A társadalombiztosításhoz hasonlóan véleményem szerint jobb lett volna, ha több ismeretet kapunk az európai példákról és a hazai elképzelésekről. Ezen kívül még fontosabbnak tartanék egy hosszabb elemzést a korszakban elfogadott munkásvédelmi törvényekről, már csak azért is, mivel ezeknek elfogadásához a munkaadók a korábbi időszakokban – mint láttuk – folyamatosan akadályokat gördítettek. A minimálbér elfogadása, a családi pótlék és a rövidebb munkaidő annyira lényeges mozzanatok a szociálpolitikában és az ipari társadalom életében is, hogy szükségesnek tartottam volna, ha a szerző mélyebben is vizsgálta volna e kérdésköröket.

Összességében úgy vélem, hogy a szerző a munkájával elérte kitűzött célját, az eltérő véleményeket, szempontokat is bemutatva színvonalas elemzést készített a munka intézményrendszerének kialakulásáról, működéséről és folyamatos átalakulásáról. További előnye munkájának, hogy mindezt nemzetközi kitekintésben teszi, így össze tudjuk hasonlítani a hazai és a nyugat-európai tendenciákat, elképzeléseket is. Véleményem szerint fontos összefoglaló munka született, annak ellenére is, hogy maradt néhány olyan problémakör, ami további kutatásokat tesz szükségessé.